

Федоренко Валентин Григорович, головний редактор, член Спілки ректорів Європи, член національної спілки журналістів України, перший віце-президент Спілки будівельників України, професор кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, почесний доктор Одеської державної академії будівництва та архітектури, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН

Федоренко Станіслав Валентинович, заступник головного редактора, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент

Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Амоша Олександр Іванович, директор інституту Економіки промисловості НАН України, д-р екон. наук, професор, академік НАН України

Андрущук Геннадій Олександрович, головний консультант Верховної Ради України, к-т екон. наук, доцент

Бакуменко Валерій Данилович, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління, д-р наук з державного управління, професор

Бандур Семен Іванович, професор кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Бендасюк Олег Олександрович, головний спеціаліст департаменту атестації кадрів вищої кваліфікації МОН України, д-р екон. наук

Войтович Радмила Василівна, проректор з наукової роботи ІПК ДСЗУ, д-р наук з державного управління, професор

Воротін Валерій Євгенович, заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, д-р наук з державного управління, професор

Гайдуцький Андрій Павлович, заступник керівника управління платіжних систем УКР СІБ банку, д-р екон. наук

Гайдуцький Павло Іванович, Радник Президента України, д-р екон. наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Грищенко Іван Михайлович, ректор Київського національного університету технологій та дизайну, д-р екон. наук, професор, академік НАПН України, заслужений працівник освіти України

Гудинський Олексій Дмитрович, професор кафедри менеджменту і маркетингу ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Даций Олександр Іванович, д-р екон. наук, професор, заслужений працівник освіти України

Денисенко Микола Павлович, професор кафедри Київського національного університету технологій та дизайну, академік УТА, д-р екон. наук, професор

Козловський Сергій Володимирович, професор кафедри міжнародних економічних відносин Донецького національного університету ім. В. Стуса (м. Вінниця), д-р екон. наук, професор

Крикий Артур Станіславович, завідувач кафедри фінансів Хмельницького економічного університету, доктор економічних наук, професор, дійсний член АЕН України

Кузьмін Олег Євгенович, директор навчально-наукового інституту економіки і менеджменту Національного університету "Львівська політехніка", д-р екон. наук, професор, заслужений працівник народної освіти України

Куліков Петро Мусяйович, ректор КНУБА, д-р екон. наук, професор, лауреат 2х державних премій в галузі науки та техніки, заслужений працівник освіти України

Кучменко Еліонора Миколаївна, професор кафедри соціології та соціально-гуманітарних дисциплін ІПК ДСЗУ, доктор історичних наук, професор

Маршавін Юрій Миколайович, професор кафедри управління персоналом та економіки праці КНЕУ, д-р екон. наук, професор, заслужений працівник освіти України

Мищенко Катерина Семенівна, доцент кафедри публічного управління та адміністрування ІПК ДСЗУ, кандидат наук з державного управління, доцент

Могильний Олексій Миколайович, ректор ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Момир Джурович, президент Академії наук та мистецтв Чорногорії

Мордвінов Олександр Григорович, завідувач кафедри, Класичний приватний університет (м. Запоріжжя), д-р наук з державного управління, професор

Онищенко Володимир Олександрович, ректор Полтавського національного технічного університету, д-р екон. наук, професор

Патика Наталія Іванівна, проректор з науково-педагогічної роботи ІПК ДСЗУ, к-т екон. наук, доцент

Пяківська Марія Станіславівна, провідний економіст статистики та прогнозування Київського обласного центру зайнятості

Поважний Олександр Станіславович, ректор Донецького державного університету управління, д-р екон. наук, професор

Радич Ярослав Федорович, д-р наук з державного управління, професор

Розпутенко Іван Васильович, д-р наук з державного управління, професор

Саблук Петро Трохимович, Почесний директор ННЦ "Інститут аграрної економіки", д-р екон. наук, професор, академік УАН, заслужений діяч науки і техніки України

Седих Юрій Іванович, Президент Товариства Дружби «Україна - Болгарія», Член Української Ради Миру, академік, доктор філософії, Почесний доктор права, професор

Тимошенко Іван Іванович, ректор Європейського університету, професор

Чапка Мирослав, ректор Вищої школи економіки та адміністрації в м. Битом (Польща), д-р екон. наук, професор, академік Академії економічних наук України

Черкасов Андрій Володимирович, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, доцент

Чорна Людмила Олександрівна, завідувач кафедри фінансів оподаткування і підприємництва Вінницького інституту конструювання одягу та підприємництва, д-р екон. наук, професор

Шаров Юрій Павлович, перший заступник директора ДРІДУ НАДУ при Президентіві України, д-р наук з державного управління, професор

Журнал засновано у січні 2003 року.
Виходить щомісяця.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2, наказ Міністерства освіти і науки України № 1081 від 29.09.2014 р.)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКО-МЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво KB № 9144,
від 09.09.2004 року

ISSN 2306-6806

Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:

м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька,
18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Телефон/факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.economy.in.ua

Засновники:

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України,

ТОВ "Редакція журналу "Економіка та держава"

Видавець:

ТОВ "Редакція журналу "Економіка та держава"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Рекомендовано до друку Вченою Радою ІПКДСЗУ 31.08.17 р.

Підписано до друку 31.08.17 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 24,1.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 3108/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 8/2017

Економічна
наука

<u>Панченко В. Г., Резнікова Н. В.</u> Політика економічного націоналізму: від витоків до нових варіацій економічного патріотизму	4
<u>Галенко О. М., Різва Л. А.</u> Еволюція інтелектуалізації економічного розвитку ЄС	9
<u>Криштанович М. Ф.</u> Протидія поліцією організованій злочинності як загрози економічній безпеці підприємств	12
<u>Степанов В. Н.</u> Об унитарности обустройства государства как институциональной риск-ловушки	14
<u>Поручник А. М., Кулаковський К. О.</u> Енергетична безпека та диверсифікація енергоресурсів	18
<u>Турський І. В.</u> Український вектор розвитку соціального підприємництва — пріоритет регіонального економічного розвитку	22
<u>Кучер Г. В.</u> Трансформація ролі держави як джерела фінансування суспільного розвитку в умовах глобалізації	27
<u>Лагюк О. Д.</u> Характеристика тіньової економіки в Україні	32
<u>Матвєєва Ю. Т., Мирошниченко Ю. О.</u> Експрес-діагностика рівня соціо-еколого-економічної збалансованості адміністративної території графічним методом	35
<u>Гагзало А. Я.</u> Стан інституційного забезпечення транскордонного співробітництва в країнах ЄС	41
<u>Чорна Н. Ю.</u> Аналіз тенденцій підвищення конкурентних переваг промислових підприємств України	45
<u>Рогозян Ю. С.</u> Збір інформації та процедура вивчення громадської думки для розробки стратегії розвитку об'єднаної територіальної громади	49
<u>Халатур С. М., Кубасова Є. М.</u> Особливості фінансової діяльності підприємств сільськогосподарської галузі ..	53
<u>Лебедєва І. Ю., Рівас Перес О. Е.</u> Вплив зміни іміджу оператора мобільного зв'язку на розвиток підприємства	57
<u>Василенко Л. О., Березницька Ю. О., Жукова О. Г.</u> Розвиток екологічного менеджменту на підприємстві в умовах глобалізації економіки України	62
<u>Гуторов А. О.</u> Інтеграційні відносини як чинник економічного зростання в аграрному секторі економіки	66
<u>Стирський М. В.</u> Макроекономічні аспекти концентрації ринкової влади у банківському секторі країн Європейського Союзу	72
<u>Літошенко А. В.</u> Технологія blockchain: переваги та неочевидні можливості використання у різних галузях	77
<u>Городко М. В.</u> Передумови та закономірності використання логістичного менеджменту	80
<u>Шпотенко В. Д.</u> ВВП та ВНП як макроекономічні показники впливу на зростання добробуту населення	84
<u>Лебедко С. А.</u> Формування механізму забезпечення економічної безпеки транспортних підприємств	89
<u>Мица В. В.</u> Малий бізнес у сучасних ринкових умовах (соціальний аспект)	95
<u>Трокоз Ю. В.</u> Економічна суть, зміст ринку агропродовольчої продукції та практичні рекомендації щодо стимулювання зростання АПК	99
<u>Коваленко О. С.</u> Цільове рефінансування НБУ як спосіб збільшення фінансування економіки: на прикладі сільського господарства	105

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 8/2017

Economy

<u>Panchenko V., Reznikova N.</u> THE POLICY OF ECONOMIC NATIONALISM: FROM ORIGINS TO NEW VERSIONS OF ECONOMIC PATRIOTISM	4
<u>Galenko O., Rizva L.</u> EVOLUTION OF EU ECONOMIC DEVELOPMENT INTELLECTUALIZATION	9
<u>Kryshchanovych M.</u> COUNTERACTION TO POLICE ORGANIZED CRIME AS A THREAT TO THE ECONOMIC SECURITY OF ENTERPRISES	12
<u>Stepanov V.</u> ON THE UNITARITY OF THE STATE'S ESTABLISHMENT AS AN INSTITUTIONAL RISK-TRAP	14
<u>Porucnik A., Kulakovskiy K.</u> ENERGY SECURITY AND DIVERSIFICATION OF ENERGY RESOURCES	18
<u>Turskyj I.</u> THE UKRAINIAN VECTOR OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT AS A PRIORITY OF REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT	22
<u>Kucher G.</u> TRANSFORMATION OF THE STATE'S ROLE AS A SOURCE OF FINANCING SOCIAL DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION	27
<u>Ladyuk O.</u> CHARACTERISTICS OF THE SHADOW ECONOMY IN UKRAINE	32
<u>Matvieieva Yu., Myroshnychenko Yu.</u> EXPRESS-DIAGNOSTICS OF SOCIO-ECOLOGO-ECONOMIC BALANCE LEVEL OF THE ADMINISTRATIVE TERRITORY BY USING GRAPHIC METHOD	35
<u>Gadzalo A.</u> CONDITION OF INSTITUTIONAL SUPPLY OF TRANSBORDER COOPERATION IN THE EU COUNTRIES	41
<u>Chorna N.</u> ANALYSIS OF TENDENCY TO INCREASE COMPETITIVE ADVANTAGES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF UKRAINE	45
<u>Rohozian Yu.</u> INFORMATION GATHERING AND PUBLIC OPINION POLLING PROCEDURE TO FORM A DEVELOPMENT STRATEGY OF UNITED TERRITORIAL COMMUNITY	49
<u>Khalatur S., Kubasova E.</u> FEATURES OF THE FINANCIAL ACTIVITY OF THE ENTERPRISES OF THE AGRICULTURAL INDUSTRY	53
<u>Lebedeva I., Rivas Peres O.</u> IMPACT OF MODIFICATION OF MOBILE COMMUNICATION OPERATOR IMAGE FOR ENTERPRISE DEVELOPMENT	57
<u>Vasilenko L., Bereznitska J., Zhukova O.</u> THE DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT IN THE COMPANY IN A GLOBALIZING ECONOMY UKRAINE	62
<u>Gutorov A.</u> THE INTEGRATION RELATIONS AS A FACTOR OF ECONOMIC GROWTH IN THE AGRARIAN SECTOR OF THE ECONOMY	66
<u>Styrskiy M.</u> MACROECONOMIC ASPECTS OF THE CONCENTRATION OF MARKET POWER IN THE BANKING SECTOR OF THE EUROPEAN UNION	72
<u>Litoshenko A.</u> BLOCKCHAIN TECHNOLOGY: ADVANTAGES AND UNOBIVIOUS OPPORTUNITIES FOR USE IN DIFFERENT FIELDS	77
<u>Horodko M.</u> REASONS AND REGULARITIES OF USE LOGISTICS MANAGEMENT	80
<u>Shpotenko V.</u> GROSS DOMESTIC PRODUCT (GDP) AND GROSS NATIONAL PRODUCT (GNP) AS MACROECONOMIC INDICATORS OF INFLUENCE ON GROWTH OF WELFARE OF POPULATION	84
<u>Lebedko S.</u> THE MAINTENANCE OF ECONOMIC SECURITY OF TRANSPORTATION ENTERPRISES MECHANISM FORMATION	89
<u>Mitsa V.</u> SMALL BUSINESS IN MODERN MARKET CONDITIONS (SOCIAL ASPECTS)	95
<u>Trokoz Y.</u> ECONOMIC NATURE, CONTENT OF AGRI-FOOD MARKET AND PRACTICAL RECOMMENDATIONS FOR STIMULATION OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX DEVELOPMENT	99
<u>Kovalenko A.</u> TARGET REFINANCING BY THE NBU AS A METHOD OF INCREASING OF THE ECONOMICS FINANCING: ON THE EXAMPLE OF AGRICULTURE	105

В. Г. Панченко,

к. і. н., директор "Агентства розвитку Дніпра"

Н. В. Резнікова,

д. е. н., доцент, професор кафедри світового господарства

та міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПОЛІТИКА ЕКОНОМІЧНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ: ВІД ВИТОКІВ ДО НОВИХ ВАРІАЦІЙ ЕКОНОМІЧНОГО ПАТРІОТИЗМУ

V. Panchenko,

PhD, The Director of Dnipro Development Agency

N. Reznikova,

Doctor of Economics, Professor at the Chair of World Economy and International Economic Relations

of Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE POLICY OF ECONOMIC NATIONALISM: FROM ORIGINS TO NEW VERSIONS OF ECONOMIC PATRIOTISM

У статті досліджуються методологічні засади економічного націоналізму та економічного патріотизму. Встановлюється зв'язок між економічним націоналізмом та економічним патріотизмом. Проведений аналіз змістового наповнення понять "економічного націоналізму" та "економічного патріотизму" за багатьма класифікаційними ознаками дозволяє констатувати високий потенціал солідаризації цих категорій.

Methodological principles of economic nationalism and economic patriotism are studied in the article. The relationship between economic nationalism and economic patriotism is established. The analysis of essential meaning of the concepts of "economic nationalism" and "economic patriotism" by many classification criteria enables to argue that these categories have high potential of solidarity.

Ключові слова: економічний націоналізм, економічний патріотизм, неопротекціонізм, економічний розвиток.

Key words: economic nationalism, economic patriotism, neo-protectionism, economic development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Економічний інтервенціонізм ніколи повністю не зникав, навіть у країнах, які непохитно підтримували лібералізацію ринків. У 2005 р. Домінік де Вільпен, тодішній французький прем'єр-міністр, назвав право національних урядів на відстоювання власних інтересів на інтегрованих ринках економічним патріотизмом. Беручи своє походження від лістівського економічного націоналізму, економічний патріотизм передбачає, що економічний вибір повинен базуватися на інтересах кожної окремої країни. Відновлення уваги до даного поняття в лексиконі політичних еліт ще до "Великої рецесії" 2008 року показує глибинні і очевидні протиріччя між завданнями, що постають в процесі дедалі сильнішої інтеграції міжнародних ринків, та обмеженими політичними можливостями локальних урядів пропонувати шляхи їхнього розв'язання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Для Т. Неріна детермінуючим фактором для актуалізації економічного націоналізму є нерівномірний розвиток. Говорячи про останній, автор наближається до структуралістської інтерпретації "залежності" як недостатності "справжньої" незалежності від впливу інших країн, зумовлену низкою внутрішніх і зовнішніх причин. Націоналізм для Е. Геллнера є суто явищем індустріальної епохи, яка уможливила забезпечення вихідних умов для становлення нації. Поштовхом до сповідування ідео-

логії економічного націоналізму, за Т. Неріном, є стимул розірвати зачароване коло залежностей, що призводять до нерівномірного розвитку капіталізму. В підході, запропонованому Р. Райхом, обґрунтовується, чому прив'язка до власне національної ознаки не є актуальною на сучасному етапі глобалізації. Більше того, в своїй фундаментальній праці "Робота нації" він немов відсторонюється від концепції економічного націоналізму, інтерпретуючи її як застарілу та неадаптивну до вжитку та ставлячи під сумнів використання протекціоністських інструментів. Б. Кліфт та К. Вол розглядають економічний націоналізм крізь призму економічного патріотизму шляхом адаптації компромісних підходів до винайдення консенсусу між абстрактними глобальними економічними цілями та політичними зобов'язаннями урядів на кожній конкретній території. А. Грінфельд вважає, що націоналізм створив передумови для зростання економіки, змусив уряди конкурувати з метою зростання добробуту власної нації.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Економічний націоналізм невинувато тривалий час залишався поза дослідницьким ракурсом науковців, помилково асоціюючись виключно з адаптацією протекціоністської політики або, ще радикальніше — з політикою, спрямованою до закриття економіки і рухом у бік побудови її автаркічної моделі. Дослідження теоретико-методологічних засад економічного націоналізму дозволить вибудувати таку його аналітичну концепцію, яка виправдає актуальність його застосування через

визначення її (концепції) новітніх атрибутивних ознак і в такий спосіб стане приводом до ренесансу економічного націоналізму.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Водночас, намагаючись осучаснити "економічний націоналізм", ми наражаємось на небезпеку нехтування націоналістичним змістом ідеології. Більше того, описуючи відповідну йому економічну політику та екстраполюючи її на XXI століття, ми припускаємо допустимість розгляду ліберальної її версії в контексті націоналістичної парадигми. Такий підхід, на перший погляд, міг би здатись контроверсійним. Водночас в історії економічної думки є чимало прикладів, які наочно доводять, що економічні націоналісти, які підпадали під це визначення згідно лістівської інтерпретації, часто-густо сповідували альтернативні йому переконання. Зокрема непохитна позиція Ф. Ліста щодо захисту нових галузей промисловості являє лише один, щонайменше, з чотирьох окремих стовпів економічних націоналістичних рекомендацій XIX — початку XX століть. Два інших — особливості адаптації макроекономічної політики та реалізації автаркічно орієнтованої моделі економіки — наражаються на відверті дискусії на ліберальному тлі глобалізації, в той час як четвертий стовп економічного патріотизму як ліберальної версії економічного націоналізму фактично врівноважив ліберальну риторику вільної торгівлі та державного втручання.

Сучасники стверджують, що, мовляв, економічний націоналізм є застарілою ідеологією в епоху глобалізації і триумфу ліберальної економічної політики. Але це твердження, як правило, передбачає, що ідеологія "старої версії" економічного націоналізму не вписується повною мірою в неоліберальну програму політики через невизнання нею права реалізації чотирьох свобод руху товарів, послуг, робочої сили та знань, намагаючись затиснути їх національними кордонами країн. Такий підхід вкотре підтверджує, що "нова версія" економічного націоналізму вимушена виходити за межі його націоналістичного змісту по мірі того, як держава розчиняється в глобальних, регіональних й транснаціональних проектах.

Новий економічний націоналізм середини XX століття має кілька витоків: один з них є, очевидно, меркантилізмом, другий — вченням про "національну ізоляцію", яка, якщо залишити осторонь ідеї Аристотеля, починалася ще з Іоганна Готліба Фіхте. Меркантилістська традиція включає в себе деякі елементи, які важко знову віднайти в первинному вигляді у сучасному світі (наприклад, колоніалізм), втім, регулювання платіжних балансів і прагнення до повної зайнятості є даністю дня сьогодення [5].

Економічний націоналізм був породженням свого часу, забезпечуючи держави, що адаптували його на практиці, дієвим інструментарієм досягнення економічного росту і, що найголовніше, посилення економічної позиції в світі. Маючи в своїй основі ідеологічне підґрунтя, економічний націоналізм характеризувався експансійною домінантою, що визначала засоби досягнення поставлених цілей. Помилково розглядаючись рядом дослідників як найвища форма протекціонізму здебільшого через переважання тарифних інструментів регулювання зовнішньої торгівлі, він не обмежувався впливом на останню, але ставав основою стратегій розвитку, спрямованих на досягнення економічної безпеки. Ліберальне тло глобалізації не стільки деформувало існуючий потенціал впливу та особливості реалізації економічного націоналізму, скільки визначило поступову трансформацію його змістовних форм.

Рух у бік інтеграційної взаємодії як на глобальному, так і на регіональному рівнях, що супроводжувався лібералізацією потоків товарів, капіталу, робочої сили та виникненням нових форм міжкраїнової кооперації; зростаючий попит на координаційну політику урядів та тиск регуляторного каркасу наднаціональних інституцій

актуалізував пошук альтернативних економічному націоналізму версій державного самоствердження.

У світі, що характеризується широкою мережею режимів економічного управління, політики стикаються, за влучним висловом К. Крауча, з "парадоксом неоліберальної демократії" (цитата за [4]). Їхнє (політиків) завдання як національних лідерів полягає у забезпеченні реалізації політико-економічних інтересів власних громадян в умовах складної економічної, правової та регуляторної взаємозалежності, коли левова частка управління економічними процесами вже не перебуває виключно під їхнім контролем. Саме це актуалізує пошук альтернативних стратегій економічної політики.

Б. Кліфт та К. Вол розглядають економічний патріотизм крізь призму пошуку компромісних підходів до винайдення консенсусу між абстрактними глобальними економічними цілями та політичними зобов'язаннями урядів на кожній конкретній території [6]. Це дозволяє визначити економічний патріотизм як такий, що діє на користь соціальних груп, компаній та секторів, які, на переконання локальних політиків, підпадають під визначення так званих "інсайдерів" на основі їх територіальної приналежності (у США цей підхід репрезентує гасло "Купуй Американське", у Великій Британії — "Британські робочі місця — британцям; у Німеччині "Німецьким інвесторам — пріоритет").

Економічний патріотизм набуває форм економічної парціальності: існує бажання сформувати ринок так, щоб надати привілейовану позицію певним акторам. На відміну від економічного націоналізму, економічний патріотизм не обмежує резидентність об'єкт, що відносяться до "patrie" (вітчизняного бізнесу), бо привілей стосуються як наднаціонального, так і субнаціонального рівнів економічних агентів.

Ще у 2004 році у Франції у звіті Гріньона ("The Grignon Report") рекомендувалось для впровадження французьким урядовцям політики так званого "Європейського нео-колбертизму" задля реформування французької дирижистської промислової політики на європейському рівні, що дало б змогу відповідати викликам глобалізації, процесам деіндустріалізації і деглобалізації. Водночас економічний патріотизм розуміється не як своєрідний французький феномен, але як більш широка тенденція сучасних розвинених економік. Економічний патріотизм виходить далеко за межі "промислового патріотизму" (який свого часу широко впроваджувався як в США, так і у Франції), і в сучасній економічній політиці розвинених країн має більш широке політично-економічне значення через стійкі протиріччя, що виникли в капіталізмі XXI століття.

Запропонована порівняльна характеристика понять "економічний націоналізм" та "економічний патріотизм" ставить за мету осучаснення економічного націоналізму його новітньою версією — економічного патріотизму — з виокремленням їхніх спільних та відмінних ознак (табл. 1).

Таким чином, проведений аналіз змістовного наповнення "економічного націоналізму" та "економічного патріотизму" за багатьма класифікаційними ознаками дозволяє констатувати високий потенціал солідаризації цих категорій. Попри те, що в наукових колах ці поняття розглядаються в розриві, ми можемо зробити крок до їхнього синтезу. Підтримка і сприяння і в першому, і в другому випадку виступають основними меседжами. Але якщо за економічного націоналізму мотиваційними передумовами застосування відповідної політики були боротьба за краще становище країни у світовій економічній системі та забезпечення національного розширеного відтворення, за економічного патріотизму фундаментальними цілями виступають відновлення економічного зростання (ЄС) або розвиток експансійного потенціалу (США, КНР). І інструменти впливу для цього обираються відповідні, з врахування потреб і викликів часу. Таким чином, економічний патріотизм стає менш

Таблиця 1. Порівняльна характеристика понять "економічний націоналізм" та "економічний патріотизм"

Критерій класифікації	Економічний націоналізм	Економічний патріотизм
Договірні опоненти	Фритредери	Фритредери
Головний месидж	Підтримка, сприяння	Підтримка, сприяння
Демоніти фактори актуалізації	Екзогенні	Ендогенні під впливом екзогенних «обурювачів»
Мотивація	Боротьба за краще становище країни у світовій економічній системі, забезпечення національного розширеного відтворення	Відновлення економічного зростання (ЄС); відновлення експансійного потенціалу (США; КНР)
Глобальний орієнтир	Економічний розвиток; розширення економічного впливу на світових ринках	Економічне зростання
Умова реалізації	Заборона на рух капіталу, товарів, робочої сили	Вільний рух капіталу, товарів та робочої сили
Цілі	Стимулювання економічного розвитку шляхом підтримки найбільш високотехнологічних на той час виробництв (за часів промислової революції акцент був зроблений на стимулювання індустріального розвитку)	Стимулювання економічного розвитку та економічної активності шляхом підтримки вітчизняного виробництва безвідносно до ступеня його інноваційності та приналежності до певного технологічного укладу
Домінуюча цілепокладальна характеристика	Національні інтереси країни	Національні інтереси країни
Характер інституцій	Екстрактивні	Інклюзивні
Поведінка сил держави	Жорстка сила	М'яка сила, розумна сила
Специфічний інструмент	Економічна агресія, економічна війна	Регіональні торговельні угоди
Суб'єкт реалізації	Держава	Регіональне об'єднання
Інституція реалізації	Регуляція	Держава
Застосовуваний вид економічної експансії	Товарна експансія (збільшену дієву систему протекції, здатність створювати злежеру кризу до прийняття економічних і політичних рішень, які суперечать її національним інтересам і пошкоджують інтереси країни-адресанта політики економічного націоналізму); активна фінансова експансія (фактично знайду незалежність економіки, а через неї і суверенітет країни-об'єкта впливу країни-адресанта політики економічного націоналізму); активна трудова експансія за коловального періоду (виконання країни-адресанта політики економічного націоналізму шляхом дифузії капіталу іноземцями, що передбачає довіру на політичному рівні прохочаними; організовані на підтримку країни економіки і політики інової країни інтересами країни-адресанта політики економічного націоналізму)	Модифікований механізм товарної експансії (через стимулювання експансії зарубіжних ринків товариш транснаціонального походження, додана вартість від створення яких осідає в країні-походження ТНК та країни-адресанта політики економічного націоналізму); пасивна фінансова експансія (створення можливості впливу з боку країни-адресанта політики економічного націоналізму, не використовуючи безпосереднього управління; використання тілс боржовими зобов'язаннями); пасивна трудова експансія (повільне паювання ринку праці країни-адресанта політики економічного націоналізму робітниками інової країни, які прибувають тале на заробітки, не завжди використовуються для збільшення залежності інової країни, частіше — для поліпшення статусу класної економіки і соціального класу в країні).
Зв'язок з економічним циклом	Проциклічний	Контрциклічний
Зв'язок з глобальними цілями розвитку	Національно орієнтований	Національно-орієнтований, але такий, що враховує глобальний порядок денний (врахування екологічного імперативу; відстоювання соціальної справедливості)
Рівень продукування політики	Національна	Національна Колумніарна
Зв'язок з цілями комплексної економічної політики	Стратегічний захист довгострокових національних економічних інтересів	Тактичний захист короткострокових національних економічних інтересів; стратегічний захист довгострокових національних економічних інтересів (у випадку економічного патріотизму інструментаріальних об'єднань)
Зв'язок з цілями макроекономічної політики	Досягнення позитивного торговельного балансу	Зменшення бюджетного дефіциту; створення робочих місць; заохочення притоку ІІІ
Споглядання	Протекціонізм	Селективний протекціонізм; лібералізм; неопротекціонізм
Інституційно-архитектурна політика інструментаріальній реалізації	Обмежений тарифним захистом; не виключає застосування економічних санкцій; в окремих випадках супроводжується використанням важелів економічної агресії	Гнучкий залежно від об'єкта стимулювання; не передбачає застосування економічних санкцій
Сфера реалізації на рівні	Зовнішня торгівля; структура економіки	Структура економіки; внутрішня економічна активність (через використання потенціалу вітчизняного попиту та стимулювання розвитку національної індустрії)
Природа продукування цілей	Захисний	Захисний (у випадку консервативного економічного патріотизму); експансійний (у випадку ліберального економічного патріотизму)
Засоби реалізації	Збільшення інструментів економічної дипломатії	Збільшення інструментів комерційної дипломатії
Рівень реалізації	Національний	Наднаціональний Регіональний Національний Субнаціональний
Результативність об'єкта підтримки	Національний	Глобальний (при стимулюванні притоку ІІІ); при заохоченні участі національних виробників у глобальних ланцюгах створення доданої вартості; національний (у США цей підхід розглядає як «Купуй Американське», у Великій Британії — «Британськй робочий м'яси» — британський у Південній Африці як «Підтримай Африканськй Інвестор» — пріоритет)
Природа регулювання	Економічно-орієнтоване	Економічно та соціально-орієнтоване
Природа державних інтервенцій	Держава виступає активним актором у визначенні пріоритетів розвитку	Держава виступає суб'єктом, що вимушений відповісти на виклики, породжені з-зовні (за класичного економічного патріотизму); держава позиціонується як суб'єкт, який не лише підтримує в своїй політиці певні умови міждержавного діалогу та реагує на умови наднаціонального регулювання, але й виступає активним актором у визначенні пріоритетів розвитку (за ліберального економічного патріотизму)
Ступінь державної участі в підтримці реалізації інноваційних процесів	Висока	Висока (США); Поміркова (ЄС)
Відношення до конкуренції	Неадаптивний по відношенню до конкуренції	Адаптивний по відношенню до конкуренції
Враховування потреб ринку	Нехтування інтересів ринку	Компромис між інтересами держави та ринку
Специфічна інтелектуальність	Не проявлена	Набуває однієї з центрових ознак
Експозиційна відчуженість	Відсутня	Присутня

Джерело: укладено В.Г. Панченком.

агресивний, менш експансійний за своїм походженням, ніж економічний націоналізм. Хоча домінантою цілепокладання і у першому, і у другому випадку виступають саме національні економічні інтереси, в епоху транснаціоналізації світового господарства, модифікації конкуренції в суперництво на багатонаціональній арені зміщуються самі уявлення про національну приналежність капіталу, навичок, технологій, знань, що не може не впливати на ерозію приналежності до власне "національного". Це не могло не позначитись на потенціалі так званої "сили" держави. Якщо за економічного націоналізму саме жорстка сила визначала місце країни на світовій арені, за економічного патріотизму використовуються елементи "м'якої" або "розумної" сили. Подібні зрушення визначають і запит на заміну екстрактивних інститутів інститутами інклюзивними, які уможливають соціальну інклюзію.

Економічна агресія та війна як специфічний інструмент політики економічного націоналізму відійшов у минуле, натомість замінившись більш гнучкими інструментами відстоювання своїх торгових та комерційних інтересів на кшталт регіональних торговельних угод (РТУ). РТУ, за їхньою правовою природою, є винятковими преференційними торговельними угодами між країнами, що їх підписали, а тому стає очевидним прагнення бути першим у укладанні угод на нових ринках, що гарантує дотримання примату власних інтересів над іншими [1, с. 431]. Така інтерпретація РТУ дозволяє припустити його виняткову роль у досягненні економічної безпеки країни, а отже, виправдовує його як інструмент політики економічного патріотизму.

Самим фактом свого існування РТУ можуть підвищити попит на протекціонізм як чи не основний інструмент економічного патріотизму всередині країни. Процес регіональної інтеграції шляхом лібералізації торгівлі на внутрішньому ринку позитивно впливає на деякі індустрії та безумовно негативно на інші, отже, галузі промисловості, які не отримали переваг від вільної торгівлі в регіоні, можуть вдаватись до реалізації інструментів протекціонізму в якості компенсації. Як наслідок, незадовільне економічне становище та втрата конкурентоздатності окремих галузей, постраждалих внаслідок реалізації заasad регіональної інтеграції, можуть спровокувати більш гнучке реагування торговельних відомств на прояви протекціонізму. Фактично в період несприятливих ситуацій та економічної кризи постраждали галузі промисловості звичайно прагнуть протекціонізму, а в більш загальному сенсі — підтримки уряду — більш виражено, ніж в інших випадках [1, с. 440]. Окреслений приклад з адаптацією РТУ візуалізує чи не найвизначнішу відмінність між двома політиками. Якщо за економічного націоналізму суб'єктом його реалізації виступала виключно держава, то вже за економічного патріотизму ним може виступати інтеграційне об'єднання. І, як наслідок, рівень продукування політики може змінюватись від національного до комунітарного (у випадку інтеграційного об'єднання). Таке спостереження вкотре наголошує на модифікації приналежності до "національного". Більше того, змінюються й важелі впливу: регуляція, яка була витіснена ліберальною дерегуляцією (водночас за умови збереження цілого каркасу міжнародних інституцій, що, тим не менше, регулювали міжнародні економічні відносини), при адаптації політики економічного патріотизму заміщується так званою селективною ререгуляцією.

Втім, політика економічного націоналізму завжди була орієнтована на стратегічний захист довгострокових національних економічних інтересів. В той час, як політика економічного націоналізму частіше обслуговує саме тактичний захист короткострокових національних економічних інтересів, хоча у випадку застосування політики економічного патріотизму на рівні інтеграційних об'єднань (наприклад, ЄС) здатна демонструвати далекоглядність (визнання необхідності застосування нових інтеграційних форм в ЄС, наприклад, шляхом створення Фіскального Союзу, Банківського Союзу, Бюджетний Союз).

Аналізуючи економічний націоналізм та економічний патріотизм з точки зору природи державних інтервенцій, слід відзначити, що в першому випадку держава виступає активним актором у визначенні пріоритетів розвитку, тоді як у другому — держава виступає суб'єктом, що вимушений відповідати на виклики, породжені з-зовні (за класичного економічного патріотизму). Водночас за ліберального економічного патріотизму, держава позиціонується як суб'єкт, який не лише віддзеркалює в своїй політиці існуючі реалії міждержавного діалогу та реагує на умови наднаціонального регулювання, але й виступає активним актором у визначенні пріоритетів розвитку.

Окреслене дозволяє констатувати модифікацію на прямих пріоритизації секторів економіки та їх свідомого розвитку дихотомними засобами "стимулювання — експансія" або "протекціонізм — вільний ринок". Економічний патріотизм став новою версією економічного націоналізму, замінивши протекціонізм як основний інструмент зовнішньоекономічної політики на більш широкий інструментарій впливу — неопротекціонізм. Анонсовані в макроекономічній політиці як розвинених країн, так і тих, що розвиваються, заходи щодо стимулювання економічного розвитку на тлі рецесійних тенденцій в світовій економіці підпадають під поняття "неопротекціонізму".

На відміну від "класичного" протекціонізму, що використовувався в політиці економічного націоналізму, спрямованого на захист національних виробників, окремих галузей економіки, залежно від їхньої значущості і політичної сили зацікавлених кіл, неопротекціонізм як інструмент економічного патріотизму має в своєму арсеналі інструментарій, що стає реакцією на нові виклики "нової норми" світової економіки. В оновленому вигляді, змінюється акцент у самому цілепокладанні: не стільки захищеність від іноземної конкуренції у своїй країні, скільки стимулювання економічної активності у відповідь на скорочення сукупного попиту ставиться в обов'язок останньому. Таким чином, саме цілі відстоювання економічного суверенітету (для країн, що розвиваються) або боротьба за збереження (для розвинених країн) чи поширення економічного впливу (для країн, що розвиваються) стають домінантами трансформації класичного протекціонізму в неопротекціонізм.

Якщо економічний націоналізм зразка кінця ХІХ — початку ХХ століття носив здебільшого проциклічний характер (чому сприяли великі хвилі протекціонізму), то економічний патріотизм сам по собі уособив потреби в антициклічному регулюванні та впорядкуванні процесів, що виходили з-під контролю урядів під впливом так званих провалів глобалізації. Національно-орієнтований вектор економічного націоналізму доповнюється глобальною домінантою порядку денного, який визначає фундаментальні засади міждержавного діалогу зразку ХХІ століття, а саме врахування екологічного імперативу і відстоювання соціальної інклюзивності.

Змінюється і вид застосовуваної економічної експансії. Якщо за політики економічного націоналізму домінувала товарна експансія (що забезпечувала дієву систему примусу, здатність спонукати залежну країну до прийняття економічних і політичних рішень, які суперечать її національним інтересам і послуговують інтересам країни-експансіоніста), активна фінансова експансія (що фактично знищує незалежність економіки, а через це і суверенітет країни-об'єкта впливу країни-адаптанта політики економічного націоналізму) та активна трудова експансія (так відбувалось за колоніального періоду, коли ініціювалось наповнення країни-адаптанта політики економічного націоналізму низько кваліфікованими іноземцями, що переїжджають до неї на постійне місце проживання; такі дії були спрямовані на підпорядкування економіки і політики іншої країни інтересам країни-адаптанта політики економічного націоналізму), то вже за політики економічного патріотизму використовують-

ся модифіковані механізми товарної експансії (через стимулювання експансії зарубіжних ринків товарами транснаціонального походження, додана вартість від створення яких осідає в країні-походження ТНК та країні-адаптанті політики економічного націоналізму), пасивної фінансової експансії (створює можливість впливу з боку країни-адаптанта політики економічного патріотизму, не використовуючи безпосереднього управління; використовує тиск борговими зобов'язаннями), а також пасивної трудової експансії (повільне наповнення ринку праці країни-адаптанта політики економічного патріотизму робітниками іншої країни, які прибувають лише на заробітки; не завжди використовується для збільшення залежності іншої країни, частіше — для поліпшення стану власної економіки і соціального клімату в країні).

ВИСНОВОК

Спосіб реалізації економічного прориву залежить від історичного контексту та цілого комплексу вихідних даних, які не можливо продублювати десь ще. Впровадження в термінологічний оборот поняття "економічний патріотизм" дозволить синтезувати, а не зіштовхнути між собою фундаментальні інтенції націоналізму і лібералізму. Забезпечення держави інструментарієм задоволення нагальних потреб суспільства - виживання, безпеки, сталого розвитку — саме через статус цих потреб, характер необхідності, важливості та усвідомлення рангу їхньої "державності", дає підставу побачити національні інтереси країни як генетичну основу економічного націоналізму і лібералізму.

Економічний націоналізм та економічний патріотизм, серед іншого, об'єднує ще й те, що попри використовуваний прикметник "економічний", вони завжди виходили за межі регулювання економічних процесів, виступаючи відповіддю на "політичне замовлення" свого часу. ХХІ століття має чимало доказів на підтвердження висловленої тези. Немов реакція на усвідомлення неспроможності ринку встановити нову рівновагу в умовах розбалансованої світової економіки та зростаючої конкуренції за крихти попиту в умовах скорочення обсягів світової торгівлі, затребуваним серед державних функціонерів стало використання елементів політики націоналізму в економіці.

Література:

1. Резнікова Н.В. Глобальна економічна взаємозалежність: сучасна парадигма та детермінанти модифікації: монографія / Н.В. Резнікова. — К.: Вид-во ТОВ "ВІСТКА", 2013. — 456 с.
2. Резнікова Н.В. Нова норма світової економіки: зміст та ключові ознаки глобальних ризиків в контексті незалежності / Н.В. Резнікова, О.А. Іващенко // Інвестиції: практика та досвід. — 2017. — № 9. — С. 5—10.
3. Резнікова Н.В. Перспективи формування нових центрів економічного зростання в умовах нової норми світової економіки як прояв незалежності / Н.В. Резнікова, О.А. Іващенко // Інвестиції: практика та досвід. — 2017. — № 11. — С. 5—9.
4. Sally R. Classical liberalism and international economic order: studies in theory and intellectual history / R. Sally. — London: Routledge, 1998. — 186 pp.
5. Gomes L. Foreign trade and the national economy: mercantilist and classical perspectives / L. Gomes. — Basingstoke: Macmillan, 1987. — 323 pp.
6. Clift B. Economic patriotism: reinventing control over open markets / B. Clift, C. Woll // Journal of European Public Policy. — 2012. — Vol. 19 (3). — P. 307—323.
7. Довгаль Е.А. Протекціонизм и фритредерство: эволюция от противостояния к компромиссу / Е.А. Довгаль // Вісн. Харк. держ. екон. ун-ту. — Х., 2001. — № 3 (19). — С. 26—28.
8. Довгаль О.А. Економічний протекціонізм: аналіз світового досвіду / О.А. Довгаль // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. — Економічна серія. — Харків, 2002. — № 564. — С. 220—222.

9. Довгаль О.А. Протекціонізм і лібералізм у процесі глобалізації світової економіки (Питання теорії і методології): монографія / О.А. Довгаль; Нар. укр. акад. — Х.: Вид-во НУА, 2004. — 320 с.

10. Панченко В. Хто такі "економічні націоналісти" в Україні? [Електронний ресурс] / В. Панченко, Н. Резнікова // CMD-Ukraine. — 2017. — Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/hto-taki-ekonomichni-nacionalisty-v-ukrayini>.

11. Філіпенко А.С. Міжнародні економічні відносини: політика: підручник / А.С. Філіпенко. — К.: ВПЦ "Київський університет", 2015. — 431 с.

12. Gilpin R. Global Political Economy / R. Gilpin. — Princeton: Princeton University Press, 2001. — 174 p.

13. Gilpin R. Political Economy of International Relations / R. Gilpin. — Princeton: Princeton University Press, 1987. — P. 72—80.

14. Heilperin M. Studies in Economic Nationalism / M. Heilperin. — Geneva: Publications de L'Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales, 1980. — No. 35. — 228 p.

References:

1. Reznikova, N. (2013), Hlobal'na ekonomichna vzaiemozalezhnist': suchasna paradyhma ta determinanty modyfikatsii [Global economic interdependence: modern paradigm and determinants modification], VISTKA, Kyiv, Ukraine.
2. Reznikova, N. and Ivaschenko, O. (2017), A New World Economy: Content and Key Signs of Global Risks in the Context of Independence, Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 9, pp. 5—10.
3. Reznikova, N. and Ivaschenko, O. (2017), Prospects for the formation of new centers of economic growth under the new norm of the world economy as a manifestation of neo-independence, Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 11, pp. 5—9.
4. Sally, R. (1998), Classical liberalism and international economic order: studies in theory and intellectual history, Routledge, London, UK.
5. Gomes, L. (1987), Foreign trade and the national economy: mercantilist and classical perspectives, Macmillan, Basingstoke, UK.
6. Clift, B. and Woll, C. (2012), "Economic patriotism: reinventing control over open markets", Journal of European Public Policy, vol. 19 (3), pp. 307—323.
7. Dovhal', E. (2001), "Protectionism and free trade: the evolution from confrontation to compromise", Vynk Khar'kivs'koho derzhavnoho ekonomichnoho universytetu, no. 3 (19), pp. 26—28.
8. Dovhal', E. (2002), "Economic protectionism: analysis of the world experience", Visnyk Khar'kivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina, Ekonomichna serii, no. 564, pp. 220—222.
9. Dovhal', E. (2004), Protektsionizm i liberalizm u protsesi hlobalizatsii svitovoi ekonomiky (Pytannia teorii i metodologii) [Protectionism and liberalism in the globalization of the world economy (theory and methodology)], Vydavnytstvo NUA, Kharkiv, Ukraine.
10. Filipenko, A.S. (2015), Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny: polityka [International economic relations: policy], VPTs "Kyivs'kyj universytet", Kyiv, Ukraine.
11. Panchenko, V. and Reznikova, N. (2017), "Who are the "economic nationalists" in Ukraine?", CMD-Ukraine, [Online], available at: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/hto-taki-ekonomichni-nacionalisty-v-ukrayini> (Accessed 1 July 2017).
12. Gilpin, R. (1987), Political Economy of International Relations, Princeton University Press, Princeton, USA.
13. Gilpin, R. (2001), Global Political Economy, Princeton University Press, Princeton, USA.
14. Heilperin, M. (1980), Studies in Economic Nationalism. Publications de L'Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales, Geneva, Switzerland.

Стаття надійшла до редакції 07.07.2017 р.

О. М. Галенко,

д. е. н., професор, завідувач кафедри міжнародного обліку і аудиту,

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ

Л. А. Різва,

здобувач, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ

ЕВОЛЮЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ЄС

O. Galenko,

Doctor of Economic Sciences, Head of the Department of International Accounting and Auditing,

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

L. Rizva,

Researcher, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

EVOLUTION OF EU ECONOMIC DEVELOPMENT INTELLECTUALIZATION

У статті досліджено еволюцію інтелектуалізації економічного розвитку Європейського Союзу. Проаналізовано завдання Європейського Союзу в інтелектуально-інноваційній сфері. Розроблено системну модель еволюційних періодів інтелектуалізації економіки ЄС. Визначено основні фактори, що вплинули на прискорену інтелектуалізацію економіки Європейського Союзу. Проаналізовано різновекторний характер інтелектуалізації європейської економіки протягом усього часу існування ЄС. Досліджено основні етапи інтелектуалізації економіки ЄС, а саме: становлення європейської моделі інтелектуалізації економіки, перехід до постіндустріального суспільства, корпоративізація авторських прав, правова регламентація економічної діяльності, так званий "Лісабонський провал", секторальна і горизонтальна диференціація. Визначено, що розуміння потреби і бачення власних стратегічних інтересів, формування відповідальних інституцій, створення інструментів, регулювання, розроблення фінансових механізмів реалізації; інтеграція до глобальних мереж, глобальна інтелектуальна адсорбція є основними елементами активізації політики, що реалізується в ЄС.

This article deals with evolution of EU economic development intellectualization. The main tasks of EU in intellectual and innovative sphere were analyzed. The model of intellectualization periods were worked out. The multisectoral character of the intellectualization of the European economy throughout the lifetime of the EU has been analyzed. The main stages of intellectualization of the EU economy, namely, the formation of the European model of the intellectualization of the economy, the transition to a post-industrial society, the corporatization of copyright, the legal regulation of economic activity, the so-called "Lisbon dip", sectoral and horizontal differentiation, are explored.

Ключові слова: інтелектуалізація, еволюція розвитку, інформаційні технології, інтелектуальний простір ЄС.

Key words: intellectualization, evolution development, information technologies, EU intellectual area.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Завершення, впродовж 1970—1980-х рр., промислового етапу розвитку країн Західної Європи та їх перехід до постіндустріальної моделі зростання, багато у чому

виявилися доволі суперечливим для багатьох з них, адже це, фактично, означало глибинну трансформацію посткейнсіанської моделі, наслідком чого мало б стати запровадження низки неоліберальних заходів, до виконан-

ня яких далеко не всі були готовими. Розвиток креативного суспільства та перехід від індустріального до інформаційного розвитку, що супроводжувався появою новітніх технологій стали основними напрямками діяльності ЄС.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ З ПРОБЛЕМИ

Дослідження інтелектуалізації економіки ЄС проводили у своїх наукових працях такі зарубіжні і вітчизняні вчені: Волес В., Сведсен Г., Джоунс Р., Мусис Н., Нугент Н., Зубченко А.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою дослідження є аналіз динаміки інтелектуалізації європейської економіки та обґрунтування етапів інтелектуалізації економіки ЄС.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Використання новітніх інформаційно-комунікативних технологій, перехід від індустріального до інформаційного суспільства, поява та розвиток креативного капіталу стали фундаментальними напрямками діяльності ЄС у сфері інтелектуалізації відтворювального процесу кінця ХХ—поч. ХХІ століття. Основними організаційно-економічними заходами того періоду стали:

— опрацювання персональних даних та охорона приватного життя в телекомунікаційному секторі, насамперед в цифровій мережі інтегрального обслуговування (ISDN), а також у мобільних публічних мережах, що передбачалося Директивами 1995-го [1] та 1997-го рр. [2].

— створення Європейського дослідницького простору [3], важливим контентом якого R. Jones вважає формування так званих технологічних лагів (інвестиції, учасники, фрагментації), які визначали їхню послідовність та існуючу секторальну основу [4, р. 325—326].

— розвиток та стимулювання Європейського цифрового контенту (ЄЦК) [5]. Основними сферами взаємодії в межах ЄЦК були визначені: сфера інформатизації державного менеджменту, мовної та культурної адаптації, динамізація ринку. В основі реалізації цієї амбітної, в цілому, програми лежали розвиток культури, технологій, креативності та можлива їх комерціалізація;

— стимулювання електронної торгівлі, головною метою чого стало скорочення посередників, запровадження нової моделі розв'язання онлайн спорів, запровадження та широкий доступ використання права електронного підпису [6];

— розвиток та модернізація телекомунікаційних мереж та доступу до послуг, що в них створюються [7].

Початок ХХІ століття був ознаменований швидкими, проте не завжди вдалим, з боку основних євроструктур, змінами в європейській економіці з численними суперечностями на національно-наднаціональному рівні взаємодії, що було викликано різним рівнем технологічного розвитку країн ЄС, диференційованим характером інвестування НДДКР, національною специфікою виробництва і, разом з тим, доволі суперечливим сприйняттям інновацій, що надходили. Разом з тим, фактично всі держави ЄС сходилися на думці про нагальну потребу колективного захисту інтелектуальної власності, загальна графічна модель якої відтепер складалася з шести основних компонентів: патенти, дизайнерські права, виконавчі права, авторські права, торгові марки та права на базу даних. Кожен з цих секторів потребував чіткого юридичного визначення та розроблення економічних механізмів захисту трансформованої в конкретні вироби або ж послуги інтелектуальної праці.

Основні завдання Європейського Союзу в інтелектуально-інноваційній сфері на період 2000-го —

2010-го років вдалося, на нашу думку, встановити російській дослідниці О. Буториній. Йдеться насамперед про таке:

— забезпечення достатньої пропозиції висококваліфікованої робочої сили;

— підвищення якості досліджень, що фінансуються державним сектором; посилення зв'язків з бізнесом;

— створення сприятливого клімату для нових компаній, в основі діяльності яких лежать інноваційні технології (стартами);

— ефективний та цілеспрямований захист інтелектуальної власності;

— розроблення загальних правил конкуренції, зокрема тих, що сприяють інноваціям;

— розвиток інструментів фінансового ринку, котрий дозволяє покращити фінансування [8, с. 355].

Втім, зазначені вище напрями подальшої трансформації ЄС ідентифікували лише прагнення угруповання покращити процес розвитку інтелектуального капіталу, захисту прав споживачів та відстояти, у правовий спосіб продуцентів товарів та послуг, адже експорт піратських копій на територію Європейського Союзу суттєво зростає.

Основні устримління Європейського Союзу того часу були скеровані на досягнення інноваційного прориву, основою чого, на думку Н. Мусиса, був перехід від лінійної моделі запровадження новацій, що ідентифікуються "ізолюваністю інноваційного акту" [9, с. 322] до так званого інтерактивного процесу, котрий ґрунтується переважно на верхніх фазах його здійснення, тобто на застосуванні високих технологій, а також частково на нижніх — ринкових, де головними трендами виступають глобальний попит і глобальна пропозиція. Основним науковим методом, що був покладений в основу нової інноваційної стратегії став метод відкритої координації. Попри те, що він вперше був розроблений наприкінці 1990-х рр. і зазвичай означав одні із підходів за N. Nugent, до макроекономічного регулювання, то вже у березні 2000-го року в удосконаленому вигляді він був використаний при розробці Лісабонської стратегії [10, р. 297]. Амбіційний характер зазначеної вище стратегії був багато у чому невиправданим, адже планувалося, що впродовж наступних десяти років ЄС може не лише наздогнати своїх основних конкурентів — США і Японію в технологічній та комунікаційній сфері, а й суттєво випереджати їх. Зробити це не збільшуючи відсоток відшкодування національних бюджетів було надзвичайно важко. Одні країни підвищували "планку" фінансування НДДКР, як, приміром, Швеція, і доводили її до рівня 4,0%, натомість інші — Мальта, Кіпр, Болгарія, Румунія, були глибоко переконані у тому, що цього робити не варто, адже бюджетний дефіцит, критична норма урядових боргів та значні соціальні проблеми в економіці як "нових", так і "старих" членів ЄС ускладнювали реалізацію глобальних планів Європейської Комісії. Серед інших проблемних моментів реалізації Лісабонської стратегії були такі: значна "розпорошеність" цілей (їх налічувалося 28 основних та 120 додаткових), повністю реалізувати які було нереально; нечітка визначеність сфер відповідальності основних євроструктур: початок економічної кризи в Європі, котрий виявився найбільш відчутним в період 2002—2003 рр. і організаційно збігся з початком реалізації Стратегії. Подальші спроби інституцій ЄС "врятувати" Лісабонську стратегію виявилися марними і такими, що потребували суттєвої корекції, головним чином, фінансової і організаційної. Втім, попри всю недосконалість цього документу, він мав й певні переваги, адже спирався на важливий ресурс Шостої, а з часом й Сьомої рамкової угоди (Seventh Framework Programme European Community for Research, Technological Development), що діяла протягом семи років (2007—2013). Водночас слід зазначити, що а в розділі "Співробітництво" в ній було вже чітко виокремлено новий на-

прям — інформаційні і комунікативні технології. Ще одним позитивним елементом реалізації Стратегії слід вважати, на думку Л. Зубченко, фундаментальну роль малих і середніх підприємств (СМЕ), яких налічувалося у 2005 р. близько 23 млн одиниць і створювалось близько 50% ВВП ЄС. Саме на них були скеровані заходи щодо зменшення кількості обмежувальних дій та формальностей [11, с. 2].

ВИСНОВКИ

Основними факторами, що вплинули на прискорення інтелектуалізацію економіки Європейського Союзу були: падіння попиту на продукцію базових галузей, яка ще у 1950—1960 рр. вважалася основою європейської індустріальної моделі; поява нових секторів національних економік, що потребували значного припливу інтелектуального ресурсу; зростаюча конкурентоспроможність провідних європейських ТНК, які вели масштабну патентну роботу і виступали глобальними інноваторами; зростання ролі університетської освіти, котра з часом перетворилася у своєрідний інноваційний клуб з розгалуженими світовими зв'язками та механізмом комерціалізації; суттєва підтримка НДДКР з боку національних та наднаціональних структур; спрощена модель трансферу інновацій від дослідницьких центрів до корпорацій.

Динаміка інтелектуалізації європейської економіки протягом усього часу існування ЄС не була стійкою, а такою, що мала різновекторний, в окремі часи, характер, що відображалось на окремих країнових і секторальних результатах розвитку, зокрема на ефективності інноваційної політики взагалі. Основними етапами інтелектуалізації економіки ЄС є такі: становлення європейської моделі інтелектуалізації економіки (1957—1970 рр.), перехід до постіндустріального суспільства (1970—1980 рр.), корпоративізація авторських прав (1980—1990 рр.), правова регламентація економічної діяльності (1990—2000 рр.), так званий "Лісабонський провал" (2000—2010 рр.), секторальна і горизонтальна диференціація (розпочався у 2010 р. і триває зараз). Основними елементами активізації політики що реалізуються в ЄС є розуміння потреби і бачення власних стратегічних інтересів, формування відповідальних інституцій, створення інструментів, регулювання, розроблення фінансових механізмів реалізації; інтеграція до глобальних мереж, глобальна інтелектуальна адсорбція.

Література:

1. Directive 95/96 OJ L 281, 23.11.1995 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L:1995:281:TOC>
2. Directive 96/97 OJ L 24, 30.01.1998
3. Commission (2000). Toward a European Research Area, COM (2000) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://europa.eu/legislation_summaries/other/i23010_en.htm
4. Jones R. The Politics and Economics of the European Union. Second Edition. — Cheltenham: Edward Elgar, 2001. — 523 p.
5. Decision 2001/48, OJ L 14, 18.01.2001. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=OJ:L:2001:014:TOC>
6. Directive 2000/31 OJ L 178, 17.07.2000
7. Regulation 2887/2000, OJ L 336, 30.12.2000 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=OJ:L:2000:336:TOC>
8. Европейская интеграция / Под ред. О.В. Буториной. — М.: Издательский дом "Деловая литература", 2011. — 720 с.

9. Мусис Н. Все про спільні політики Європейського Союзу / Пер. з англ. — К.: "К.І.С.", 2005. — 466 с.

10. Nugent N. The Government and Politics of the European Union. 7th Edition. — London: Palgrave Macmillan, 2010. — 486 p.

11. Зубченко Л. Лиссабонская стратегия: разочарования и надежды // Перспективы-инфо [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.perspektivy.info/rus/ekob/lissabonskaja-strategija

12. The Lisbon Strategy 2000—2010. An analysis and evaluation of the methods used and results achieved, 2010. — EMPL [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/20/107/8ATT24270

13. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, The European economic and social Committee and Committee of the Regions. Brussels, 24.5.2011. Com (2011) 287 final. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/ipr_strategy/COM_2011_287_en.pdf

References:

1. European Communities (1995), "Directive 95/96 OJ L 281", available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L:1995:281:TOC> (Accessed 15 July 2017).
2. European Communities (1998), "Directive 96/97 OJ L 24", available at: <http://eur-lex.europa.eu> (Accessed 15 July 2017).
3. European Communities (2000), "Toward a European Research Area", available at: http://europa.eu/legislation_summaries/other/i23010_en.htm (Accessed 15 July 2017).
4. Jones, R. (2001), The Politics and Economics of the European Union, 2-d ed., Edward Elgar, Cheltenham, UK.
5. European Communities (2001), ".Decision 2001/48, OJ L 14", available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=OJ:L:2001:014:TOC> (Accessed 15 July 2017).
6. European Communities (2000), "Directive 2000/31 OJ L", available at: <http://eur-lex.europa.eu> (Accessed 15 July 2017).
7. European Communities (2000), "Regulation 2887/2000, OJ L 336", available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=OJ:L:2000:336:TOC> (Accessed 15 July 2017).
8. Butoryna, O. V. (2011), Evropejskaia yntehratsyia [European integration], Yzdatel'skyj dom "Delovaia lyteratura", Moscow, Russia.
9. Musys, N. (2005), Use pro spil'ni polityky Yevropejs'koho Soiuzu [All about common European Union policies], K.I.S., Kyiv, Ukraine.
10. Nugent, N. (2010), The Government and Politics of the European Union, 7th ed., Palgrave Macmillan, London, UK.
11. Zubchenko, L. (2007), "Lisbon strategy: disappointment and hope", available at: www.perspektivy.info/rus/ekob/lissabonskaja-strategija (Accessed 15 July 2017).
12. EMPL (2010), "The Lisbon Strategy 2000-2010. An analysis and evaluation of the methods used and results achieved", available at: www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/20/107/8ATT24270 (Accessed 15 July 2017).
13. The European economic and social Committee and Committee of the Regions (2011), "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council", available at: http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/ipr_strategy/COM_2011_287_en.pdf (Accessed 15 July 2017).

Стаття надійшла до редакції 18.07.2017 р.

М. Ф. Криштанович,

д. н. з держ. упр., доцент, професор кафедри педагогіки

та соціального управління, Національний університет "Львівська політехніка"

ПРОТИДІЯ ПОЛІЦІЄЮ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК ЗАГРОЗІ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ПІДПРИЄМСТВ

М. Kryshchanovych,

Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor

of the Department of Pedagogy and Social Management, National University "Lviv Polytechnic"

COUNTERACTION TO POLICE ORGANIZED CRIME AS A THREAT TO THE ECONOMIC SECURITY OF ENTERPRISES

У статті визначено роль та місце Національної поліції України в протидії системній організованій злочинності як загрози економічній безпеці підприємств, проаналізовано вплив організованої злочинності на внутрішні та зовнішні загрози держави в системі економічної безпеки підприємств, національної безпеки країни та суспільства.

The article defines the role and place of the National Police of Ukraine in counteracting systematic organized crime as a threat to the economic security of enterprises, analyzes the impact of organized crime on the internal and external threats of the state in the system of economic security of enterprises and national security of the country and society.

Ключові слова: Національна поліція, національна безпека, економічна безпека, економічна безпека підприємств, організована злочинність.

Keywords: National Police, National Security, Economic Security, Economic Security of Enterprises, Organized Crime.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Організована злочинність у сфері економіки є одним з найбільш загрозливих видів злочинності. Результати її функціонування дуже негативно впливають фактично на усі галузі існування суспільства й загрожують національній та економічній безпеці держави.

Розглядаючи питання щодо протидії поліцією організованої злочинності як загрози економічній безпеці підприємств, можна сказати таке, що економічна безпека підприємств як один із видів забезпечення безпеки бізнесу займає одне з головних місць національної безпеки держави. Протидію організованій злочинності економічній безпеці підприємств забезпечують різні державні органи виконавчої гілки влади, одна з яких Національна поліція України. Особлива значимість економічної безпеки підприємств обумовлюється рядом факторів як зовнішнім, так і внутрішнім характером. Ця необхідність і важливість економічної безпеки підприємств виникає з існуючої реальності зацікавлень особистостей бізнесового ринку, їх гонитва до збільшення доходів, що активізує створення груп організованої злочинності для віджимання або привласнення незаконним способом бізнесу конкурента. Тому останні в свою чергу створюють приватні конкурентно спроможні фірми, агенції з економічної безпеки для надання послуг з охорони приватних підприємств, або ж звертаються з повідомленнями до підрозділів Національної поліції, які займаються виявленням груп організованої злочинності економічного спрямування щодо забезпечення їм законних умов ведення бізнесу.

Нестабільний економічний стан у державі досить різко і несподівано змінює діяльність підприємств, а в деякі періоди майже до кризових умов їх виживання.

Усе це потребує від суб'єктів господарювання держави вироблення адекватної економічної політики, безпечної економічної поведінки на ринку, поєднання правил раціональності і розумного ризику у своїй економічній діяльності. Суть економічної безпеки підприємств полягає в їхній безпеці від посягань організованих злочинних груп на їхній бізнес. А відповідати за спокій економічної безпеки підприємств як і на внутрішньому, так і на міжнародному рівні зобов'язані правоохоронні органи держави і в тому числі Національна поліція України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Незважаючи на велику кількість публікацій, присвячених протидії організованій злочинності, що вчиняється в пріоритетних галузях економіки, питання протидії поліцією організованій злочинності як загрози економічній безпеці підприємств досліджували відомі українські науковці: К. Антонов, О. Бандурка, А. Берлача, В. Василюк, В. Ортинський, В. Литвиненко, В. Лебеденко, І. Сервецький, М. Перепелиця, В. Пчолкін, В. Франчук, та ін., але ретельний аналіз опублікованих праць свідчить, що з багатьох важливих питань немає єдиної думки. Підсумки мають дискусійний характер і потребують подальшого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження протидії поліцією групами організованої злочинності як загрози економічній безпеці підприємств та національній безпеці держави.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Економічне збагачення теперішнього суспільства нерозривно пов'язане із запобіганням різноманітним загрозам, котрі найбільше набувають свого розповсюдження у період реформування економічної системи держави. Поміж інших небезпек набули поширення складні та загрозливі для нашої країни такі соціально-економічні події: корупція на всіх щаблях державного управління, організована злочинність з її проникненням у систему економічних відносин, тінюва економіка і особливо її кримінальна складова, та ін.

Вагоме місце серед зазначеного посідає "відмивання коштів" як механізм забезпечення діяльності негативних економічних відносин, відтворення економічного потенціалу організованої злочинності тощо.

Щодо поняття "відмивання коштів" характеризують як тінюву соціально-економічну подію, підвалиною якою є приховування протизаконного походження доходів, викривлення інформації про характер їхнього походження, місцезнаходження, розташування, рух, справжню належність та права володіння на такі доходи.

Коли в державі відсутній будь-який контроль, то це неодмінно породжує зростання груп організованої злочинності чи будь-якої іншої злочинності у сфері економічної діяльності підприємства і, як наслідок, до порушення стану

спокою у господарській та соціальній системі держави. Це дає причину до різкого суспільного розчарування населення за рівнем достатку, зростає більше випадків антисоціального поводження, розпалюється боротьба між громадськими класами, що виходить за межі правового поля. За умов незаконного збагачення інших це приводить до різних соціальних незгод із великим кримінальним потенціалом.

За теперішніх умов фінансова сфера організаційно сформованого злочинного угруповання не може бути без злагодженого механізму легалізації своїх злочинних прибутків. Гроші кримінального походження мусять легалізуватися, щоб унеможливити встановлення конкретних злочинських джерел їх походження, та для збільшення фінансової бази та впливу організованої злочинності в законному секторі економіки держави.

Організована злочинність створюється і розвивається за законами ринку, де головною ціллю є дохід. Підтримується отриманням прибутку будь-якими незаконними методами, навіть реалізацією заборонених законом товарів та послуг (торгівлею наркотиками, сексуальними послугами, азартними іграми тощо) [1].

Які ж функції правоохоронних органів, а саме Національної поліції щодо протидії організованій злочинності як загрози економічній безпеці підприємств.

Законодавство України у сфері протидії організованій злочинності базується на Конституції України і складається з: Кримінального, Кримінально-процесуального, Митного кодексів України, законів України "Про Національну поліцію України", "Про оперативно-розшукову діяльність", "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю", "Про Службу безпеки України", "Про прокуратуру", "Про державну фіскальну службу України", інших законів та нормативно-правових актів, прийнятих на їх виконання, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [2].

Структурні підрозділи Національної поліції відповідно до чинного законодавства України здійснюють свою діяльність у зазначеній сфері та протидіють організованій злочинності в області економіки. Вони мають право збирати, накопичувати і зберігати інформацію про протиправну діяльність у сфері економіки, а також про осіб, які до неї причетні.

Боротьба з організованою злочинністю економічного спрямування полягає у трьох головних напрямках: це загальна організація діяльності; профілактика злочинності; правоохоронна діяльність, яка здійснюється спеціально уповноваженими на це державними органами і цілеспрямована на забезпечення в економічній галузі країни законності та правового порядку, захист прав та свободи людини, так і колективів, організацій та установ, а також держави в цілому.

Основна функція поліції полягає у забезпеченні виконання єдиної ефективної державної політики у сфері запобігання та нейтралізації внутрішніх загроз національній безпеці, викорінення організованої злочинності, зміцнення законності та правопорядку. Національна поліція України повинна трансформуватися на потужний державний механізм гарантування внутрішньої, зокрема економічної безпеки держави.

Одним з основних структурних підрозділів Національної поліції України є Департамент захисту економіки, який займається економічною безпекою держави. В його діяльність входить боротьба з корупцією й хабарництвом у економічній сфері, яка має стратегічне значення для економіки держави, та серед посадовців осіб державної влади і самоврядування; протидія корупційним правопорушенням і правопорушенням, пов'язаним з корупцією. Участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері боротьби із злочинністю, захисту економіки та об'єктів права власності.

Виявлення, запобігання та припинення злочинів у сфері економіки, у тому числі вчинених суспільно-небезпечними організованими групами та злочинними організаціями, які впливають на соціально-економічну і криміногенну ситуацію в державі та в окремих її регіонах. Встановлення причин і умов, які сприяють вчиненню правопорушень у сфері економіки, та вжиття заходів щодо їх усунення.

Департамент захисту економіки Національної поліції України згідно із законодавством України здійснює оперативно-розшукову діяльність.

У своїй діяльності Департамент захисту економіки керується Конституцією та законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, а також інши-

ми актами законодавства України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, у тому числі нормативно-правовими актами МВС та Положенням "Про Департамент захисту економіки Національної поліції України" [3].

Важне значення для запобігання організованій злочинності в сфері економіки держави набувають заходи загально-соціального характеру. Їх необхідно спрямувати на чітке визначення діяльності держави в регулюванні економічних відносин та економіко-правової політики; правового захисту державного й недержавного секторів економіки; створення чіткої ринкової інфраструктури, яка б забезпечила рівні можливості для реалізації творчої здібності різних суб'єктів підприємницької діяльності; державний та громадський контроль за дією підприємницьких структур; розподіл повноважень між центральними й місцевими органами влади в регулюванні економічних процесів.

Питання боротьби з організованою злочинністю у галузі економічної практики за останні роки набули міжнародного характеру. Вони активно впливають на різні сфери життєдіяльності суспільства та держави, їх формування все активніше перетинають кордони, створюючи, справжні, аналогії транснаціональних організацій, зайнятих кримінальним бізнесом.

Щодо міжнародної взаємодії правоохоронних органів, то тут існує спільний наказ Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Державної фіскальної служби України, "Про затвердження Інструкції та порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів", котрі з ціллю покращення співпраці правоохоронних органів держав з правоохоронними департаментами іноземних держав у рамках Міжнародної організації кримінальної поліції Інтерполу, встановлено шляхи їх співпраці щодо підвищення якості боротьби з криміналітетом. Ця вищевказана Інструкція була розроблена відповідно до нормативно-правової бази України, яка дає можливість співпрацювати Національному Центральному бюро Інтерполу України з Генеральним секретаріатом Інтерполу зарубіжних держав щодо розкриття та розслідування злочинів, які входять за межі України не тільки кримінального спрямування але й економічного [4].

Діяльність поліції, яка веде боротьбу з економічною злочинністю, визначається своєрідними завданнями, яка повинна діяти законно, всебічно об'єктивно та професійно щодо профілактики та розкриття злочинів у сфері економіки. Будь-які грубі порушення вимог закону тягнуть за собою дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність.

ВИСНОВКИ

Отже, першочерговим завданням підрозділів поліції для боротьби з організованою злочинністю у сфері економіки є запобігання злочинності в економічній діяльності держави, створення умов добросовісної конкуренції, виявлення та викриття злочинів у найбільш криміногенних і вагомих для держави підприємствах.

Література:

1. Навчальні матеріали онлайн (pidruchniki.website). — 2010 — 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: info@atpidruchniki.com
2. Національна безпека: навч. посіб. / Я.Й. Малик, О.І. Бєреза, М.Ф. Криштанович. — Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. — 280 с.
3. Закон України "Про Національну поліцію" Верховна Рада України; Закон від 02.07.2015 № 580-VIII.
4. Кальман О.Г. Боротьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності. — Х.: Право, 2001. — С. 186—210.

References:

1. pidruchniki.com (2017), "Training materials online", available at: pidruchniki.com (Accessed 10 July 2017).
2. Malyk, Ya. Bereza, O. and Kryshtanovych, M. (2010), *Natsionalna bezpeka [National security]*, LRIDU NADU, Lviv, Ukraine.
3. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), *The Law of Ukraine "About the National Police"*, available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/580-19 (Accessed 10 July 2017).
4. Kalman, O. (2001), *Borotba zi zlochyntistyu u sferi pidpryyemnytskoi diyainosti [The fight against crime in the field of entrepreneurship]*, Pravo, Kharkiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2017 р.

*В. Н. Степанов,
д. э. н., профессор,*

Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, г. Одесса

ОБ УНИТАРНОСТИ ОБУСТРОЙСТВА ГОСУДАРСТВА КАК ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ РИСК-ЛОВУШКИ

V. Stepanov,

Doctor of Economics, professor, Chief Researcher

Institute of Market Problems and Economic and Ecological Research NAS-of Ukraine, Odessa

ON THE UNITARITY OF THE STATE'S ESTABLISHMENT AS AN INSTITUTIONAL RISK-TRAP

В дискуссионном плане обсуждаются проблемные вопросы унитарного обустройства государства, особенностью которого является многообразие национальностей, региональных, культурных и экономических развитий. В основу методологического осмысливания проблемы унитарности государства положен закон двойственности, определяющий совокупность положительных и отрицательных свойств унитарности. В центре внимания автора находятся проблемы национального конфликта и мира, соборности отношений и устойчивого развития.

In the discussion plan the problematic issues of the unitary arrangement of the state, the peculiarity of which is the diversity of nationalities, regional cultural and economic developments are discussed. The basis of methodological comprehension of unitarily problem of the state is laid down the law of dualities determining the set of positive and negative properties of unitarily. The author focuses on the problems of national conflict and peace, sobornost relations and sustainable development.

Ключевые слова: унитарность государства, закон дуализма, институциональная ловушка, риск-событие, соборность.

Key words: unitarily of the state, the law of dualism, institutional trap, risk-event, soonest.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Распад Советского Союза и появление на карте мира Украины как нового и независимого государства, с одной стороны, кардинальным образом изменил полити-

ческую архитектуру Европы, а с другой, — поставил множество вопросов, прежде всего, перед украинским народом, связанных с преодолением большого числа сложностей развития и трансформации общества.

В этом контексте перед учёными и специалистами в области общественных отношений и институциональных трансформаций стоят задачи творческого осмысливания современных событий и рисков в развитии нового государства. Одним из наиболее важных аспектов новой ситуации в развитии Украины является усложнение и обострение противоречий, конфликтов и кризисных ситуаций, порождающих достаточно опасные рискованные события, имеющие в своей основе большое множество причин — внутреннего и внешнего характера — национальные, религиозные, социальные, экономические, политические, технологические.

Этим проблемам посвящено множество работ, к числу которых, прежде всего, следует отнести работы [1—3], где рассматриваются актуальные вопросы институциональных преобразований и перехода Украины в состояние управляемого устойчивого развития.

К числу важных проблем перехода Украины на путь устойчивого развития следует отнести вопросы совершенствования системы государственного обустройства, направленного на гарантированное укрепление устоев государства в условиях критических ситуаций, которые в настоящее время могут его подстергать.

По нашему мнению, одной из таких проблем, заслуживающих особого внимания, следует рассматривать проблему унитарности Украины, которая была принята за основу формирования нового государства.

К сожалению, в отечественной литературе недостаточно исследована эта проблема, прежде всего, как проблема институциональной ловушки, которая таит в себе весьма вероятные и опасные рискованные события.

ЦЕЛЬ ИССЛЕДОВАНИЙ

Исходя из изложенных выше предпосылок в настоящей работе поставлена цель рассмотреть некоторые ключевые вопросы методологического осмысливания проблемы унитарности обустройства государства как институциональной риск-ловушки.

В контексте целей исследования под риск-ловушкой будем понимать некоторые неэффективные устойчивые нормы (институты) в обществе, приобретающие самоподдерживающийся характер и провоцирующие опасные риски в развитии государства.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА

Одним из дискуссионных (и, безусловно, интересных в научном плане) вопросов экономической и в целом национальной безопасности государства является идеология унитарности в обустройстве государства. История развития цивилизации показывает, что развитие рода человеческого идёт от унитаризма к соборности (в широком понимании), территориальным кластерам ("земли", "общины", "штаты", "кантоны" и т.д.); с увеличением масштабов объекта (по территории, многонациональности) всегда возрастает уровень конфликтности при тех или иных формах его унитаризации.

С точки зрения всеобщего закона дуализма (двойственности) любая унитаризация ведёт к двум следствиям [4; 5]: 1) "объединению" объекта; 2) его "упрощению" и снижению его качества, т.е. снижения уровня своеобразного "биоразнообразия" (точнее — социоэкономического и политического разнообразия) как главного фактора устойчивости и выживаемости системы, особенно в условиях "жестких" экономических, социальных и политических кризисов).

Проблема унитарности в последние годы приобрела исключительно актуальный характер, в т.ч. и для Укра-

ины, Конституция которой, принятая в 1996 г., утверждает, что "Украина является унитарным государством" [6, ст. 3].

Следует признать, что ведущая идеологема унитарности в Конституции Украины создаёт вполне определённые (и во многом — очевидные) проблемы конфликтного характера, так как унитаризация государства таит в себе как очевидные (открытые), так и неочевидные (скрытые) негативные последствия для жизни населения, социально-экономического развития и судьбы государства.

Через унитарные периоды развития к федеральному обустройству прошли многие ныне ведущие страны мира — США, Германия, Россия, Канада, Испания, Швейцария и др.

Процветающий ныне Сингапур (по количеству населения близкий Киеву), активно продвигает многообразие форм организации и обустройства государства, в том числе и в государственной языковой политике (в Сингапуре используется три государственных языка — английский, китайский, малайский).

Унитарность провоцирует разнообразные рискованные ситуации и события, которые условно можно определить как институциональные риск-ловушки [7]. В общем случае риск-ловушка — это субъект опасности, отрицающий одноимённый субъект безопасности. Объектом риск-ловушки может стать человек, государство, общество. Понятийно-категориальную сущность подобных риск-ловушек в контексте унитарности можно представить следующим образом.

Понятие "ловушка" в институциональном контексте обычно рассматривается как неэффективная (или мало эффективная) устойчивая норма (неэффективный институт), имеющая самоподдерживающийся характер [8].

В этом случае "риск-ловушка" может интерпретироваться как неэффективная самоподдерживающаяся норма, неэффективный институт, тающие в себе (или провоцирующие) какие-либо прямые или косвенные опасности, угрозы, вероятности причинения вреда устойчивому развитию или национальной безопасности.

В другом случае понятие "риск-ловушки" связывается с тем, что если происходит какое-либо изменение какой-то нормы (института), но оно не затрагивает трансформации правил по другим институтам, то всегда создаётся тупиковая ситуация (ловушка) для проектируемого решения негативных задач.

Другими словами, отсутствие необходимой согласованности по всему комплексу прямых и обратных связей институциональной системы регулирования предопределяет институциональные ловушки, и как следствие — опасные рискованные события [9].

Унитарная форма государственного устройства Украины, отказывающаяся от определения в составе государства каких-либо единиц децентрализованного характера таит в себе весьма серьёзные риски для успешной консолидации и развития украинской гражданской нации, развития культурной, языковой и религиозной самобытности всех коренных народов и национальных меньшинств Украины.

Унитарность также предопределяет значимые риски для экономического развития регионов и национальной безопасности Украины. (По мнению некоторых отечественных и зарубежных экспертов, наши неудачи и потери на востоке Украины — потеря Крыма и война на Донбассе были в определённой степени обусловлены экстремистской политикой унитаризма).

Принцип унитаризации противоречит фундаментальной основе любой развивающейся системы (экономической, социальной и др.) — основе сохранения и воспроизводства биоразнообразия (социоразнообразия).

Согласно Конвенции ООН о биологическом разнообразии (1996 г.) и "Стратегического плана в области сохранения и устойчивого использования биоразнообразия на 2011—2020 годы" (принят в 2010 г.), биоразнообразие определяется как неотложный императив современного развития.

Этот императив в полной мере относится к проблеме сохранения и использования оценки биоразнообразия как необходимого условия устойчивого развития в условиях разнообразных социо-эколого-экономических рисков.

Считаем необходимым особо подчеркнуть, что упорно отстаиваемые идеологемы унитаризма в Украине, находясь в противоречии с Конституцией Украины, утверждающей государственное содействие консолидации и развитию украинской нации, развитию культурной, языковой и религиозной самобытности всех народов Украины, реализации принципов политического, экономического и идеологического многообразия [6, ст. 11, 15]. В данном случае налицо реализуется отказ от основных аксиом понятия "унитарное" пространство, определяемого по законам логики и математики.

В этом плане представляет интерес проанализировать понятие "унитарное пространство". В общем случае под "унитарным пространством" понимается пространство, в котором выполняются аксиомы ассоциативности, дистрибутивности и коммуникативности [10]. В унитарном пространстве эти аксиомы выполняются и для таких точек, как объекты социально-экономического характера. Проводимая в настоящее время политика децентрализации показала ограниченность термина "унитарность" применительно к Украине. Нарушение аксиом унитарности доказало необходимость отхода от закрепления этого понятия в Конституции Украины, так как из объединяющей конституционной нормы эта норма превратилась в институциональную ловушку. Очевидно, что от узкого понятия "унитарность" необходимо переходить к более широкому понятию "соборность".

Указанные выше положения Конституции Украины [6, ст. 11, 15] в полной мере идентичны современной идеологии соборности, а не унитарности. По нашему мнению, конституционное утверждение императива формирования Украины в качестве соборного государства, как одной из высших национальных ценностей, позволит раз и навсегда эффективно решить проблемы консолидации украинского общества, укрепления гражданского согласия на земле Украины, укрепления демократического, социального, правового государства.

Соборность в данном случае понимается как:

1) концепция общественного устройства на принципах храмовой общины, которая зародилась в России, где была заменена на тоталитарную коллективистскую модель "единая фабрика" [11, с. 421];

2) духовная общность народа, многих совместно живущих людей, предполагающая единение людей как в религиозной, так и в мирской сфере.

"Соборная" сущность этого явления была хорошо раскрыта в знаменитом романе "Собор" известного украинского писателя Олеса Гончара.

В настоящее время понятие "соборность" трактуется значительно шире, охватывая весь уклад жизни, комплекс морально-этических норм внутри сообщества, которые (нормы) безоговорочно осуждают индивидуализм, стремление отдельного человека и отдельных социальных групп противопоставить себя общности более высокого порядка — страны.

По существу становление гражданской нации в Украине отражает её потенциальную соборность.

Принцип соборности в развитии Украины в противоположность унитарности, в полной мере соответствует политике и культуре Евросоюза, в

систему которого, наконец, ассоциирована и Украина.

Секретом европейского мирного сосуществования, соседства и экономического процветания является:

а) не кто кого как кого любит, и какому богу поклоняется, а бережное сохранение большого разнообразия — исторического, лингвистического, национально-культурного, производственно-экономического и иного разнообразия;

б) высокая степень децентрализации во всех странах Евросоюза, в том числе в тех, которые условно (по языку) считаются унитарными, например, в Испании, которая в административно-территориальном отношении делится на 50 провинций, входящих в 17 автономных сообществ (например, автономии Каталония, Страна Басков, Галисия и Андалузия обладают более высокой степенью автономии по сравнению с остальными);

в) решение всех внутренних конфликтных и кризисных проблем любого характера осуществляется только с применением "мягкой" силы, исключительно с помощью судебного-административного давления, СМИ, а также путем совместной договоренности даже при кардинальных различиях договаривающихся сторон — все этой является фундаментальным базисом ведения общего Дела.

В заключительной части настоящей работы подчеркнём следующее.

Одной из важных движущих сил устойчивого развития и прогресса государства является оптимально организованное и активно функционирующее социоразнообразие общества, которое по аналогии с биоразнообразием в биосфере отвечает фундаментальному закону устойчивости — сообщества с высоким разнообразием более устойчивы, чем простые сообщества с низким разнообразием [12, с. 46].

При этом абсолютной правотерен, так называемый в экологической теории закон системного сепаратизма, который тесно связан с законом биоразнообразия и смысл которого заключается в следующем [12, с. 48]:

— разнокачественные составляющие системы всегда структурно независимы;

— между ними существуют как функциональная связь, так и взаимопроникновение элементов, не лишаящих целостностей, входящих в систему, структурной самостоятельности при общности цели — сохранение устойчивости развития системы;

— каждый элемент системы "не заинтересован" в ухудшении работы других элементов (органов), так как все они тесно связаны друг с другом гуморальной и общей судьбой.

Одним словом, как в свое время сказал великий классик И. Гете "природа в своей свободной игре мало заботится о перегородках, создаваемых ограниченными людьми".

В контексте вышеизложенного также следует обратить внимание на сопутствующие движущие силы устойчивого развития общества, а именно:

а) неизбежные социально-экономические, культурные и иные противоречия, прогрессивная (разумная, толерантная) деятельность большого множества социальных субъектов, направленная на их разрешение — побудительные силы этой деятельности (потребности, интересы и др.);

б) эффективное материальное производство — главная общеисторическая движущая сила развития общества;

в) социально-политическое и мировоззренческое единство гражданской (политической) нации, рассматривается как интегрирующая движущая сила, усиливаемая творческой деятельностью человека;

г) духовные движущие силы, общечеловеческие ценности, патриотизм и интернационализм (к сожалению,

одним из самых опасных отрицательных явлений в современном обществе наблюдается перманентная деградация духовности, проявляющаяся в пересмотре или отходе от общечеловеческих ценностей).

ВЫВОДЫ

Исходя из вышеизложенного, можно сделать несколько наиболее значимых выводов, которые сводятся к следующему.

1. Комплексные аналитические оценки наиболее резонансных и критически кризисных ситуаций в современной Украине дают вполне определенные основания для принципиально важного вывода, который заключается в том, что:

а) основной причиной наших неудач является проявление отрицательного синергетического эффекта совокупности некоторого множества институциональных ловушек, формирующих неэффективные устойчивые нормы (институты) в обществе, приобретающие самоподдерживающийся характер;

б) институциональные ловушки следует рассматривать как проблему рисков, как серьезный и опасный источник провоцирования обострения множества противоречий и конфликтов, неустойчивости системы и увеличения числа препятствий в развитии государства;

в) институциональные ловушки также следует рассматривать в качестве агента обесценивания национальных ценностей, в широком понимании — национального капитала — экономического, социального, человеческого и др.

2. К числу наиболее опасных рисков институциональных ловушек, порождающих "ползучие" конфликты и "режимы обострения" в развитии государства, следует отнести его базовые институты (конституция, законы и др.), связанные с идеологемами утверждения унитарности устройства государства, официального моноязычия, региональной одномерности и т.д.

При реализации идеологам унитарности в развитии многонациональной Украины необходимо особо учитывать, как законы развития окружающей природной среды и социума (для которых унитарны только законы развития), так и богатый исторический опыт успешного становления многих стран мира. Унитарность многонационального и большого по площади государства во времени и пространстве обрекает его на историческое ослабление и деградацию. Примером тому служит распад СССР, одной из главных движущих сил которого (распада) являлась унитарность политического устройства государства.

3. В настоящее время сформировались определённые предпосылки для постановки вопроса обсуждения целесообразности использования идеологеми "соборности государства", рассматриваемое как единство социоразнообразия, как одной из высших национальных ценностей, консолидирующих страну. Проводимые в последние годы под воздействием объективных условий и предпосылок мероприятия институционального характера по децентрализации управления в Украине, с одной стороны, в определённой степени обесценивают существующую идеологию унитарности государства, а с другой — расширяют и укрепляют идеологию формирования "соборности государства".

Литература:

1. Соціально-економічний потенціал України та її регіонів: національна доповідь / За ред. Е.І. Лібанової, М.А. Хвесіка. — К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. — 776 с.

2. Плохій С. Брама Європи. Історія України от скіфських війн до незалежності / С. Плохій. — Изд-во "Книжний клуб", 2016. — 496 с. <<https://www.bookclub.ua/facts/product>>

3. Гринев И. Национальный вопрос: Украина как Европа / И. Гринев, М. Чех // Зеркало недели. — 2017. — № 23 (17 июня). — С. 1, 5.

4. Закон двойственности // Словарь по кибернетике / Под ред. акад. В.С. Михалевича. — К.: Глав. ред. УСЭ, 1989. — С. 150.

5. Теория двойственной истины // История философии: Энциклопедия / Глав. науч. ред. А.А. Грицанов. — Минск: Интерпрес-сервис; Книжный Дом, 2002. — С. 288.

6. Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.president.gov.ua/constitution

7. Балацкий Е. Теория институциональных ловушек / Е. Балацкий // Общество и экономика. — 2001. — № 10.

8. Мельник А.Г. Институциональные ловушки / А.Г. Мельник // Экономика и информация: Энциклопедический словарь. — Сумы: Университетская книга, 2005. — 384 с.

9. Степанов В.Н. Оценка рисков в проектах экологизации экономики (Методологические и методические основы) / В.Н. Степанов, Е.В. Степанова. — Одесса: ИПРЭИ НАН Украины, 2015. — 160 с.

10. Унитарное пространство // Математическая энциклопедия / Гл. ред. акад. И.М. Виноградов. — М.: Сов. Энциклопедия, 1984. — Т.5. — С. 514.

11. Дергачёв В.А. Геоэкономический словарь-справочник / В.А. Дергачёв. — К.: КНТ, 2006. — 592 с.

12. Реймерс Н.Ф. Экология (теория, законы, правила, принципы и гипотезы) / Н.Ф. Реймерс. — М.: "Россия Молодая", 1994. — 387 с.

References:

1. Libanova, E.Y. and Khvesik, M.A. (2014), *Sotsial'no-ekonomichnyj potentsial Ukrainy ta ii rehioniv: natsional'na dopovid'* [Socio-economic potential of Ukraine and its regions: national report], DU IEPISR NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

2. Plokhii, S. (2016), *Brama Yevropy. Istoriiia Ukrainy vid skifskyykh voien do nezalezhnosti* [Gate of Europe History of Ukraine from Scythian Wars to Independence], Yzd-vo "Knyzhnyi klub", Kyiv, Ukraine.

3. Grinev, I. and Chex, M. (2017), "The national question: Ukraine as Europe", *Zerkalo nedeli*, vol. 23, pp. 1, 5.

4. Mihalevich, V.S. (1989), "The duality law", *Slovar' po kibernetike* [Dictionary of Cybernetics], Glav. red. USJe, Kyiv, Ukraine.

5. Gricanov, A.A. (2002), "The theory of dual truth", *Istorija filosofii: Jenciklopedija* [History of Philosophy: Encyclopedia], Interpres-servis, Minsk, Belorussia.

6. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 15 Aug 2017).

7. Balatskyj, E. (2001), "The Theory of Institutional Traps", *Obschestvo y ekonomyka*, vol. 10.

8. Mel'nik, L.G. (2005), "Institutional traps", *Jekonomika i informacija: Jenciklopedicheskij slovar'* [Economics and Information: Encyclopedic Dictionary], Universitetskaja kniga, Sumy, Ukraine.

9. Stepanov, V.N. and Stepanova, E.V. (2015), *Ocenka riskov v proektah jekologizacii jekonomiki (Metodologicheskie i metodicheskie osnovy)* [Risk assessment in projects for the greening of the economy (Methodological and methodological basis)], IPRJeJeI NAN Ukrainy, Odessa, Ukraine.

10. Vinogradov, I.M. (1984), "Unitary space", *Matematicheskaja jenciklopedija* [Mathematical Encyclopedia], vol. 5, Sov. Jenciklopedija, Moscow, Russia.

11. Dergachjov, V.A. (2006), *Geoekonomicheskij slovar'-spravochnik* [Geo-economic dictionary-reference], KNT, Kyiv, Ukraine.

12. Rejmerns, N.F. (1994), *Jekologija (teorija, zakony, pravila, principy i gipotezy)* [Ecology (theory, laws, rules, principles and hypotheses)], Rossija Molodaja, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 16.08.2017 р.

*А. М. Поручник,
д. е. н., проф., завідувач кафедри міжнародної економіки,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
К. О. Кулаковський,
аспірант кафедри міжнародної економіки,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"*

ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА ТА ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ЕНЕРГОРЕСУРСІВ

*A. Porucnik,
Professor, Doctor of Econ. Sci., Head of the Chair of International Economy, National Economic University of Vadym Hetman,
K. Kulakovskiy,
Post-graduate of the Chair of International Economy, National Economic University of Vadym Hetman*

ENERGY SECURITY AND DIVERSIFICATION OF ENERGY RESOURCES

Досліджено сутнісний зміст поняття "енергетична безпека", який збагачено інтеграційним поєднанням ознак захищеності та стійкості. Для забезпечення енергетичної безпеки України запропоновано стратегії розвитку ринків енергоресурсів, наголошено на необхідності подальшого енергетичного співробітництва України з країнами Євросоюзу, визначено диверсифікацію джерел постачання країни первинними енергоресурсами як умову енергонезалежності країни, зазначено необхідність впровадження та розвитку відновлювальних джерел енергії, що дозволить зменшити частку традиційних енергоносіїв в енергозабезпеченні держави.

This article studies essence of the concept "energy security", which also is a combination of the security and stability peculiarities. To ensure the energy security of Ukraine author had suggested strategies of energy resource markets development, had emphasized the necessity of further energy cooperation with the EU countries, had defined diversification of the primary energy sources supply as a condition of the Ukrainian energy independence, had indicated the necessity of the introduction and development of renewable energy sources that would reduce the share of conventional energy sources in the energy supply of Ukraine.

*Ключові слова: енергетична безпека, захищеність, стійкість, диверсифікація енергоресурсів.
Key words: energy security, security, sustainability, diversification of energy resources.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Індустріальний етап світогосподарського розвитку, що тривав упродовж останніх 200 років, характеризувався переважно екстенсивним типом використання природно-енергетичних ресурсів у процесі суспільного виробництва, що має об'єктивні граничні межі їх експлуатації, обумовлені фізичними обсягами розвіданих ресурсних запасів. Він має своїм закономірним наслідком агресивно активне втручання людини у функціонування природних екосистем, порушення їх рівноваги, а нерідко і фактичне їх руйнування. На кінець ХХ ст. рівень руйнування природних екосистем охопив понад 60% території Землі і значною мірою поширився на акваторію Світового океану і навіть на космічний простір.

На сьогодні наслідком зростаючої вичерпності невідновлювальних енергетичних ресурсів стало суттєве загострення ключової глобальної суперечності економічного розвитку — між інтересами глобальних енергетичних ТНК у подовженні життєвого циклу паливно-вуглецевої моделі енергоспоживання та цивілізаційними інтересами щодо послаблення антропогенного навантаження на довкілля на основі переходу суспільного виробництва до низьковуглецевої економічної системи. Глобальні проблеми, що виникають по лінії "при-

рода — людина" — зміна клімату, зростання шкідливих викидів парникових газів, забруднення ґрунтів, руйнування озонового шару, зменшення біологічного різноманіття та ін. — зачіпають життєві інтереси народів усіх країн світу і можуть бути розв'язані лише за умови об'єднання їх зусиль.

За таких умов центральним питанням у національних стратегіях економічного розвитку і програмах інститутів глобального менеджменту стає забезпечення енергетичної безпеки насамперед на основі диверсифікації енергоресурсів, оптимізації енергоспоживання, а також широкого впровадження в усі сфери людської життєдіяльності енергоефективних технологій та інноваційних розробок в області відновлювальної енергетики.

АНАЛІЗ

ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Окрім питання енергетичної безпеки розглянуто в працях Л. Абалкіна, В. Гейця, К. Денчева, Я. Жаліла, М. Земляного, В. Микитенко, О. Павленка, А. Поручника, С. Пирожкова, А. Сухорукова, Є. Сухінаїна, А. Шидловського та ін. Проте наукова розробка цього поняття перебуває ще на стадії теоретичної розвідки.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження сутності та змісту поняття "енергетична безпека" та її збагачення новими структурними частинами та ознаками.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поняття енергетичної безпеки, трансформувалося слідом за зміною світової політико-економічної системи, володіє багатогранним і неоднозначним характером. Вперше цей термін увійшов в стійкий оборот в зв'язку з кризою 1973 року коли Організації арабських країн-експортерів нафти наклала ембарго на поставки в західні країни, які підтримали Ізраїль у війні Судного дня. Ю.В. Косів та В. Маллон вказують, що до початку 1980-х рр. наукові дефініції поняття енергобезпеки давалися переважно на рівні однієї держави. Концепція енергетичної безпеки "визначалася як необхідне енергопостачання для забезпечення життєдіяльності нації і національної економіки, тобто малася на увазі тільки енергетична самодостатність" [2].

Сучасні дослідники визначають "енергетичну безпеку" як невід'ємну частину національної безпеки, що виражається в здатності забезпечити доступ до життєво важливих енергетичних ресурсів за прийнятними цінами. Ключове значення у споживанні енергії займають такі фактори: диверсифікація поставок, безпека транзиту, наявність резервів, якісна і своєчасна інформація, безпека інфраструктури, підвищення енергоефективності, захист навколишнього середовища та ін." [3]. На забезпечення стабільності розвитку національного енергоспоживання при розумному поєднанні ринкових відносин з державним регулюванням, включаючи перспективне планування розвитку його галузей і формування стратегічних запасів паливно-енергетичних ресурсів, створюваних на випадок різного роду криз і форс-мажорних обставин вказує Е.Ф. Черненко [4].

Відповідно до положень теорії Дж. Кейнса, коли в економічному розвитку першочерговим є попит, енергетичну безпеку можна визначити як стан стійкого забезпечення потреб в енергії громадян, економіки, держави економічно доступними якісними енергетичними ресурсами та як стан захищеності від загроз дефіциту енергії та порушень безперервності енергопостачання.

Міжнародне енергетичне агентство (МЕА), що створене з метою сприяння забезпеченню енергетичної безпеки держав-учасниць, головним критерієм енергетичної безпеки визначає "постійну доступність енергетичних ресурсів за допустимою ціною" [5]. Слід зазначити, що МЕА виокремлює два часових аспекти енергетичної безпеки: довгостроковий, пов'язаний із забезпеченням можливості постачати енергію відповідну до економічного розвитку і екологічним потребам країни, і короткостроковий, що виражається в здатності енергетичної системи оперативно реагувати на несподівані зміни в балансі попиту і пропозиції.

На відміну від визначень МЕА, концепція ЄС включає в себе, перш за все, заходи щодо забезпечення фізичного захисту об'єктів енергетичної інфраструктури. Найчастіше у політичних і правових документах організації використовується термін безпеки енергетичних поставок (security of energy supply), який розуміється як "здатність забезпечити задоволення майбутніх енергетичних потреб як за допомогою відповідних внутрішніх ресурсів, що економічно відповідають умовам збереження стратегічних резервів, так і залучаючи доступні і стабільні зовнішні джерела, що доповнюються у разі потреби стратегічними запасами" [6].

Розвиток та оптимальне функціонування паливно-енергетичного комплексу (ПЕК) держави є одним з найголовніших факторів забезпечення життєздатності її економіки, задоволення соціальних потреб населення [5]. Україна є однією з найбільш енергоємних країн світу, і це збільшує ризики, що постають перед її еко-

номікою та національною безпекою. Близько 40% енергії Україна змушена закуповувати за кордоном, у тому числі в Російській Федерації, що створює проблеми у зв'язку з російською агресією проти України [7].

А. Джилардоні зазначає, що протягом наступних 20 років, природний газ, очевидно, буде ключовим енергетичним вектором [8, р. 8]. Україна посідає третє місце у світі за обсягами імпорту блакитного палива, але при явних ознаках газової залежності в країні практично нічого не робиться для того, щоб збільшити видобуток власного газу чи скоротити його надмірне споживання. Наприклад, як вихід з газової залежності може бути видобуток сланцевого газу (Україна посідає 4 місце в Європі за його запасами). Значні сланцеві запаси знаходяться на заході Донбасу, розробка яких неможлива через бойові дії. На думку С. Долинчука, що б позбутися газової залежності та наростити потенціал енергетичної газової незалежності, Україні слід "обмежити втручання держави в діяльність газовидобувних компаній; лібералізувати ринок; оптимізувати оподаткування; створити сприятливий інвестиційний клімат; скоротити бюджетні дотації для НАК "Нафтогаз України" та реформувати її; провести реформу ціноутворення; створити умови для розвитку внутрішніх і магістральних газових мереж, щоб підвищити надійність функціонування газового ринку; розвивати біржову торгівлю газом" [9].

Щодо скорочення імпорту нафти, то основною причиною є стан нафтопереробної галузі, яка потребує модернізації. Нині Україна потрапляє в залежність вугільну. Щоб відновити вугільну енергетичну незалежність, необхідно стабілізувати ситуацію на Донбасі, а щоб покращити саму галузь, потрібно: "збільшити частку державного сектору у цій галузі; видобуток — переробка — транспортування — реалізація" повинна повністю належати державі; підвищити ціну вугілля до реальної її вартості; покращити умови праці робочих" [10].

Особливої уваги потребує й атомна енергетика, адже через дефіцит вугілля "уряд ставить завдання збільшити потужності Національної атомної енергогенеруючої компанії "Енергоатом", збільшуючи таким чином частку атомної енергії в загальному виробництві електрики в Україні" [11]. Атомна енергетика України має всі передумови для того, щоб стати основою української економіки, забезпечивши її конкурентоспроможність на зовнішніх ринках. Проте атомна енергетика, як і теплова, практично цілком залежить у задоволенні своїх енергетичних потреб від Росії. В Україні не може бути створений повний ядерний цикл, тому що наша країна втратила статус ядерної держави. Проте в Україні є достатні запаси уранової та церконієвої руди, сучасні промислові потужності для їх переробки, комплекс підприємств енергомашинобудування, наукові інститути ядерного профілю, а також новітні технології з отримання ядерних матеріалів.

Власний спосіб пропонує С. Гусак, який зазначає, що в умовах "української кризи" через збройний протистояння на Донбасі, слід вирішити наступні проблеми: "поглибити співпрацю з Казахстаном з метою зменшення впливу російського фактора на формування нашої ядерної енергетичної політики", адже "75—95% атомної енергетики України контролює Росія через відповідні російські компанії, які зазвичай частково або повністю належать державі. Це означає, що за велінням уряду РФ, вони, наприклад, пославшись на технічні проблеми, можуть створити реальні проблеми з поставками ТВЕЛів на українські АЕС" [12].

При існуючій динаміці скорочення імпорту сирої нафти та газу, добичі вугілля та загроз з боку атомної енергетики, потреба в альтернативних джерелах енергії постає все в гострішій формі, а її розв'язання впливатиме на розвиток економіки України [13]. В Україні є значний потенціал основних видів відновлюваних дже-

рел енергії, але на цей час вони становлять досить незначну частку в загальному енергобалансі держави. Про важливість "зеленої" енергетики наголошує Х.-Д. Фелл: "Україна не матиме жодного шансу знизити енергозалежність, якщо не створюватиме умови для диверсифікації джерел отримання енергії. Ми не можемо вирішити проблеми, які наразі існують, без альтернативної енергетики" [14].

С. Гусак констатує, що для альтернативної енергетики України важлива "передусім вітрова й сонячна енергія. Ці різновиди енергетичних ресурсів доступні по всій території України. За останні роки в Україні для цього зроблено дуже багато, хоча й не завдяки, а скоріше всупереч державній енергополітиці: розроблено й побудовано чимало об'єктів альтернативної енергетики; на території України створено й працює багато підприємств, що забезпечують випуск широкого спектра устаткування для альтернативної енергетики" [15].

Для використання потенціалу альтернативної енергетики Україні необхідно: "створити систему диференційованої тарифної підтримки, що передбачає можливість варіювання "зеленого тарифу"; продовження розробки нормативно-правової бази з чітко прописаними правовим механізмом; розробити механізм проведення обов'язкової державної експертизи підприємств з виробництва енергії на основі освоєння альтернативних джерел енергії; ввести в систему українського правового поля чітке визначення складових відновлюваної енергії, виходячи з прийнятої в міжнародній практиці класифікації" [16].

Існуючі світові тенденції вказують на те, що біоенергетика стає найбільш перспективним видом нетрадиційних і поновлюваних джерел енергії. На нашу думку, необхідно до важливих ключових напрямів слід віднести використання відходів харчової промисловості в якості біопалива. В Україні неухильно зростає виробництво олії (у тому числі нерафінованої). Втім, у процесі переробки сировини утворюється велика кількість відходів у вигляді соняшникового лушпиння і макухи, які можуть бути використанні як енергетичний ресурс, насамперед, у вигляді палет і гранул. Як перспективний можна вважати напрям виробництва біоетанолу. Економічна зацікавленість нафтопереробних заводів у виробництві бензинових сумішей виявляється і в тому, що біоетанол виведений з групи товарів, виробництво та обіг яких підлягає акцизному регулюванню. Це дозволяє виробникам усіх форм власності виготовити паливний біоетанол і біодизель, що в разі дешевше нафтовиробів.

Одним із напрямів підвищення енергетичної безпеки є співпраця України з країнами Євросоюзу, оскільки вона є ключовою транзитною країною у поставці вуглеводнів до країн Європи. На європейські ринки територією України проходить близько 80 % російського газу та 17 % нафти [17], тому наша країна є важливим партнером для країн ЄС щодо гарантування безпеки, прозорості та надійності транзиту енергетичних ресурсів. Економіка країн ЄС суттєво залежить від стабільного постачання енергоресурсів із Росії та Центральної Азії і водночас від того, наскільки прозорою та комфортною для користувачів стане транзитна енергетична інфраструктура нашої держави. Поширення європейських енергетичних стандартів на українське законодавство дозволяє значно підвищити опір України до спроби політизувати міждержавні відносини у сфері енергетики, а вступ до загальноєвропейського ринку дозволить зменшити непрозорість газового ринку. Україна підписала та ратифікувала Енергетичну Хартію [18]. Це дозволяє нашій країні мати доступ до відкритих енергетичних ринків країн ЄС, а також можливість вирішувати сучасні та перспективні питання енергозабезпечення.

До основних чинників, які гальмують процес створення засад для європейської інтеграції України, мож-

на віднести: недостатній рівень економічного розвитку, нерозвиненість базових інститутів економіки і повільні темпи реформ, а також недосконалість, непрозорість і нестабільність господарського законодавства, що породжує високий рівень корупції, вади податкової політики, тарифні обмеження у торгівлі з країнами ЄС, проблеми боргових зобов'язань та із захистом інтелектуальної власності. Крім того, спостерігається бюрократичне втручання в економічні процеси, що призводить до зменшення іноземних інвестицій.

У сфері електроенергетики Україна має розвинений енергетичний комплекс із виробництва та постачання електроенергії, який входить в об'єднану енергетичну систему України. Енергетична система має значні потужності, що використовуються для забезпечення власних потреб і експорту надлишку електроенергії, а також зв'язана з енергосистемами країн Центральної та Південної Європи.

Таким чином, спираючись на основні пріоритети економічного розвитку України та з метою забезпечення її енергетичної незалежності, можна визначити головні напрями розвитку вітчизняного енергетичного сектору:

Перший напрям — це оперативні дії держави та бізнесу з налагодження вітчизняного виробництва синтез-газу, що продукується на основі технологій газифікації вугілля.

Другий напрям — виробництво біопалива. В Україні є всі необхідні умови для виробництва та реалізації біодизелю, вільні площі під вирощування зернових, олійних і спеціальних культур, науковий, технічний та кадровий потенціал для виробництва біопалив, зростаюча внутрішня потреба в біодизелі та біогазі.

Третій напрям — нарощування власного видобування нафти і газу, а також налагодження видобутку сланцевого газу.

Четвертий напрям розвитку диверсифікаційних енергетичних проектів в Україні пов'язаний з нарощуванням в енергетичному балансі України частки водовугільного палива — композиційного штучного рідкого палива на основі вугілля й води. Як різновид висококонцентрованої водовугільної суспензії, даний вид палива не тільки дасть змогу замінити природний газ і мазут у котлоагрегатах, але й суттєво зменшити викиди в атмосферу оксидів азоту, сірки і чадного газу, забезпечуючи вигорання органічної маси до 99%.

П'ятим стратегічним напрямом забезпечення енергетичної безпеки України є динамічний розвиток сонячної та вітрової енергетики, а також гідроенергетичних проектів.

У рамках Угоди про асоціацію України з ЄС додатковим каналом забезпечення енергетичної безпеки України є інтеграційний, пов'язаний з розширенням реверсних постачань енергоресурсів з Європи, участю держави у формуванні Східноєвропейського газового хабу, збільшенням обсягів підземних газосховищ та їх використанням для збереження європейського газу, зростанням частки спотових контрактів замість довгострокових, лібералізацією вітчизняного ринку газу на основі вимог Третього енергетичного пакета ЄС та ін.

ВИСНОВКИ

Таким чином, на підставі аналізу літературних джерел, присвячених проблемі енергетичної безпеки вдосконалена сутність цього поняття як стану захищеності та стану стійкості. В питанні забезпечення енергетичної безпеки України запропоновано стратегію розвитку ринків енергоресурсів; енергетичне співробітництво України з країнами Євросоюзу; диверсифікація джерел постачання країни первинними енергоресурсами; впровадження та розвиток відновлювальних джерел енергії, що дозволить зменшити частку традиційних енергоносіїв в енергозабезпеченні держави.

Література:

1. Evans J. International Handbook on the Economics of Energy / J. Evans, C. L. Hunt — Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2009. — 831 p.
2. Косов Ю.В., Маллон В. Глобальная энергетическая и экологическая безопасность в условиях современного экономического кризиса // Балтийский регион. — 2010. — № 1 (3). — С. 38.
3. Трачук К.В. Эволюция подходов к энергетической безопасности: страны-импортеры против стран-экспортеров // Вестник МГИМО-Университета. — 2010. — № 6. — С. 259.
4. Черненко Е.Ф. Энергетическая дипломатия в орбите энергетической безопасности // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия Международные отношения. — 2010. — № 3. — С. 19.
5. Energy Security // International Energy Agency. Electronic resource. URL: <http://www.iea.org/topics/energysecurity>
6. Bahgad G. Europe's energy security: challenges and opportunities // Chatham House. Electronic resource. URL: http://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/International%20Affairs/2006/inta_580.pdf
7. Експерти у галузі енергетики розповіли, як знизити енергетичну залежність України / Ukraine Crisis Media Center, 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uacrisis.org/ua/energy-experts/>
8. Gilardoni A. The World Market for Natural Gas. Implications for Europe / A. Gilardoni — Berlin/Heidelberg: Springer, 2008. — 210 p.
9. Долинчук С. Як позбутися газової залежності / С. Долинчук // Forbes.ua, 2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/business/1386241-yak-pozbutisya-gazovoyi-zalezhnosti>
10. Снегирьов Д. Міфи та перспективи вугільної промисловості / Кореспондент, 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://blogs.korrespondent.net/blog/users/3333595-mify-ta-perspektyvu-vuhilnoi-promyslovosti>
11. Україна збільшить частку атомної енергетики / Forbes Україна, 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/news/1383120-ukrayina-zbilshit-chastku-atomnoyi-energetiki>
12. Гусак С. Стратегія енергетичного виживання-2014 / С. Гусак // Dt.ua, 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/energy_market/strategiya-energetichnogo-vizhivannya
13. Динаміка видобутку, імпорту, переробки нафтопродуктів та газу в Україні 2011—2013 / Info-light, 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/dinamika-vidobutku-importu-pererobki-naftoproduktiv-ta-gazu-v-ukrayini>
14. Бенменні М. Пропозиції щодо зміцнення енергетичної безпеки України / М. Бенменні, М. Кузнецов, В. Хілько // Українська енергетика, 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua-energy.org/post/47579>
15. Гусак С. Стратегія енергетичного виживання-2014 / С. Гусак // Dt.ua, 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/energy_market/strategiya-energetichnogo-vizhivannya
16. Макогон Ю.В. Щодо перспектив використання альтернативних джерел енергії на Сході України / Ю.В. Макогон, І.М. Доля, Є.О. Пожидаєв // Національний інститут стратегічних досліджень, 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1174/>
17. Енергетична безпека в Центральній та Східній Європі: в пошуках єдиного підходу / За ред. І. Коссе. — К.: Відродження, 2013. — 34 с.
18. Закон України "Про ратифікацію Договору до Енергетичної Хартії та Протоколу до Енергетичної Хартії з питань енергетичної ефективності і суміжних екологічних аспектів". — К.: Відомості ВР від 6.02.1998 р. № 89/98 - ВР.

References:

1. Evans, J. and Hunt, C.L. (2009), International Handbook on the Economics of Energy, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, UK.
2. Kosov, Yu.V. and Mallon, V. (2010), "Global energy and environmental security in the current economic crisis", Baltyjskyj rehyon, vol 1 (3), pp. 38.
3. Trachuk, K.V. (2010), "Evolution of approaches to energy security: importing countries against exporting countries", Vestnyk MHYMO-Unyversyteta, vol 6, pp. 259.
4. Chernenko, E.F. (2010), "Energy diplomacy in the energy security orbit", Vestnyk Rossyjskoho unyversyteta druzhby narodov. Seryia Mezhdunarodnye otnosheniya, vol 3, pp. 19.
5. International Energy Agency (2017), "Energy Security", available at: <http://www.iea.org/topics/energysecurity> (Accessed 20 July 2017).
6. Bahgad, G. (2006), "Europe's energy security: challenges and opportunities", Chatham House, available at: http://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/International%20Affairs/2006/inta_580.pdf (Accessed 20 July 2017).
7. Ukraine Crisis Media Center (2014), "Experts in the field of energy described how to reduce the energy dependence of Ukraine", available at: <http://uacrisis.org/ua/energy-experts/> (Accessed 20 July 2017).
8. Gilardoni, A. (2008), The World Market for Natural Gas. Implications for Europe, Heidelberg: Springer, Berlin, FRG.
9. Dolynchuk, S. (2015), "How to get rid of gas dependence", Forbes.ua, available at: <http://forbes.ua/ua/business/1386241-yak-pozbutisya-gazovoyi-zalezhnosti> (Accessed 20 July 2017).
10. Sniehyr'ov, D. (2012), "Myths and Prospects for the Coal Industry", Korrespondent, available at: <http://blogs.korrespondent.net/blog/users/3333595-mify-ta-perspektyvu-vuhilnoi-promyslovosti> (Accessed 20 July 2017).
11. Forbes Ukraina (2014), "Ukraine will increase the share of nuclear power", available at: <http://forbes.ua/ua/news/1383120-ukrayina-zbilshit-chastku-atomnoyi-energetiki> (Accessed 20 July 2017).
12. Husak, S. (2014), "Energy Survival Strategy-2014", Dt.ua, available at: http://gazeta.dt.ua/energy_market/strategiya-energetichnogo-vizhivannya (Accessed 20 July 2017).
13. Info-light (2013), "Dynamics of extraction, import, processing of oil products and gas in Ukraine for 2011—2013", available at: <http://infolight.org.ua/content/dinamika-vidobutku-importu-pererobki-naftoproduktiv-ta-gazu-v-ukrayini> (Accessed 20 July 2017).
14. Benmenni, M. Kuznietsov, M. and Khil'ko, V. (2014), "Proposals to strengthen Ukraine's energy security", Ukrains'ka enerhetyka, available at: <http://ua-energy.org/post/47579> (Accessed 20 July 2017).
15. Husak, S. (2014), "Energy Survival Strategy-2014", Dt.ua, available at: http://gazeta.dt.ua/energy_market/strategiya-energetichnogo-vizhivannya (Accessed 20 July 2017).
16. Makohon, Yu.V. Dolia, I.M. and Pozhydaiev, Ye.O. (2013), "Concerning the prospects of using alternative energy sources in the East of Ukraine", Natsional'nyj instytut stratehichnykh doslidzhen', available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/1174/> (Accessed 20 July 2017).
17. Kosse, I. (2013), Enerhetychna bezpeka v Tsentral'nij ta Skhidnij Yevropi: v poshukakh iedynoho pidkholdu [Energy Security in Central and Eastern Europe: seeking a unified approach], Vidrozhennia, Kyiv, Ukraine.
18. Verkhovna Rada of Ukraine (1998), The Law of Ukraine "On Ratification of the Energy Charter Treaty and the Energy Charter Protocol on Energy Efficiency and Related Environmental Aspects", Vidomosti VR, vol. 89/98.

Стаття надійшла до редакції 28.07.2017 р.

*І. В. Турський,
к. е. н., доцент кафедри економіки і фінансів,
Тернопільський національний технічний університет ім. Івана Пулюя*

УКРАЇНСЬКИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА — ПРІОРИТЕТ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

*I. Turskyj,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Economics and Finance,
Ternopil National Technical University named after Ivan Puluj*

THE UKRAINIAN VECTOR OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT AS A PRIORITY OF REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT

У статті проаналізовано досвід регіонів України щодо створення моделей інклюзивного підприємництва. Узагальнено підходи вітчизняних вчених та практиків щодо типології та ідентифікації основних рис і функцій інклюзивного соціального підприємництва. Узагальнено світовий досвід соціального підприємництва та виявлено основні чинники, що перешкоджають активізації соціального підприємництва в Україні. Запропоновано напрями активізації регіонального розвитку на основі інклюзивного підприємництва.

Доведено, що методологічною проблемою є відсутність інструментарію емпіричного оцінювання процесів становлення та функціонування соціального підприємництва, відсутність методології статистичного оцінювання і спостереження цих економічних процесів. Дослідження потребує проблематика пов'язана з адаптацією ефективних моделей соціального підприємництва в регіонах України, що різняться між собою за рівнем розвитку соціально-гуманітарної сфери та рівнем економічного розвитку.

In the article, the experience of Ukrainian regions in creating models of inclusive entrepreneurship has been analyzed. The approaches of domestic scientists and practitioners, that are concerning typology and identification of the main features and functions of inclusive social entrepreneurship have been generalized. The global experience of social entrepreneurship was summarized and the main factors hindering the activation of social entrepreneurship in Ukraine have been identified. Areas of regional development activation of on the basis of inclusive entrepreneurship are offered.

It is proved that big methodological problem is the lack of tools for empirical evaluation of the formation and functioning processes of social entrepreneurship, the lack of a methodology for statistical evaluation and observation of these economic processes. A problem, related to the adaptation of effective models of social entrepreneurship in the regions of Ukraine, which differ in the level of development in the social and humanitarian sphere and the level of economic development, need to be deeply studied.

*Ключові слова: соціальне підприємство, бізнес-модель, інклюзія, регіональний розвиток, економічний розвиток.
Key words: social enterprise, business model, inclusiveness, regional development, economic development.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Повільне зростання та збільшення нерівності, поляризація доходів і можливостей характерні для багатьох країн світу, як і їх регіонів навіть для країн з розвинутою економікою. Стійке зростання регіонів сьогодні означає не лише збільшення ВВП країни, а й соціальну інтеграцію, забезпечення гідного життя та прогрес суспільства в цілому. Світ обирає інклюзивну модель зростання і розвитку. Добробут людини є центральним положенням регіональної, національної та міжнародної економічної політики більшості держав. Освіта, інфраструктура, етика, інвестиції, підприємництво і соціальний захист стали основними факторами створення нової регіональної економічної політики. Однак вони суттєво різняться для кожного регіону і країни.

На стале зростання, як і на гуманітарно-соціальний розвиток, впливають і національні особливості, зокрема культура, традиції, ментальність, сформовані суспільством пріоритети, моральні цінності тощо. Інклюзивне підприємництво відіграє найважливішу роль у активізації цих процесів, дає змогу реалізуватися соціально-економічному потенціалу продуктивних сил регіонів і країн на основі інклюзії всіх верств населення.

АНАЛІЗ ПУБЛІКАЦІЙ

Інклюзивний розвиток досліджували у своїх працях

ряд зарубіжних науковців. Серед них Д. Асмоглоу, Дж. Робінсон, Е. Райнет, С. Голандер, Р. Болінг, Дж. Подеста, З. Бедоса, Е. Дуффо. Вивченням впливу інклюзивного економічного зростання на соціально-економічний розвиток України займалися і вітчизняні дослідники, зокрема Т. Затонацька, С. Кожемякіна, І. Тараненко, А. Базилюк, Я. Барва.

Дослідженням проблем розвитку соціального підприємництва в Україні активно займаються ряд українських та зарубіжних вчених. Зокрема А. Андрущенко, В. Бібікова, І. Камінник, О. Кіреєва, К. Коваленко, Ю. Набатова, І. Рябець, А. Свинчук, О. Сотула, В. Удодова, В. Шаповал, З. Галушка тощо.

ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Завданням статті є узагальнення досвіду регіонів та країн у формуванні бізнес-моделей соціального підприємництва та визначення проблем та пріоритетів гуманізації регіонального економічного розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Україна завжди вирізнялась серед інших держав своєю національною ідентичністю та її регіонів. Долучившись до інтеграційних процесів, вона визначила стратегію свого соціально-економічного розвитку як стратегію розвитку людської особистості та інтелектуаль-

ного потенціалу держави. Проте їй доводиться розвиватись не лише за умов глобалізації, інтеграції та популізму. В Україні за межею бідності живе 80% населення [1, с. 19].

Соціально-демографічну кризу в Україні вважають одним із основних викликів національній безпеці країни у гуманітарно-соціальній сфері. За останні десятиліття відбулась масова міграція українців за кордон з метою пошуку роботи та кращого життя. Протягом останніх років масово виїжджають висококваліфіковані спеціалісти та науковці, які знаходять гідну роботу в більш розвинених державах. Окрім того, постійно відбуваються втрати людського капіталу, в основному, молодого, працездатного населення, у результаті військових дій на сході країни. Ці чинники суттєво впливають на економічний, науковий, трудовий та інтелектуальний потенціал держави [2].

Більшість країн світу вже обрали гуманістичний вектор розвитку та інклюзивне економічне зростання, важливого значення набуває економіка знань [4, с. 79]. Сьогодні говорять про четверту індустріальну революцію та широке використання досягнень штучного інтелекту у всіх сферах людської діяльності, зокрема у виробництві.

Індустріальне суспільство трансформується в інтелектуальне, що спричинить значне вивільнення робочої сили. Інтелектуальний потенціал та інформаційні технології — це чи не єдина область, в якій ми можемо конкурувати з розвиненими країнами. Однак досягнення в галузі ІТ наша держава не поспішає впроваджувати у реалії.

Розвиток інклюзивної економіки означає заохочення значної кількості людей до участі в економічній діяльності. Для підприємців це надійний захист приватної власності, неупереджена система забезпечення прав та надання публічних послуг для створення конкурентного середовища, в якому можливий чесний обмін та домовленості. Це гарантія можливості відкрити новий бізнес і обирати свій кар'єрний шлях. Цю проблему вивчають також Український кооперативний альянс (УКА), Центр економічної демократії та Комітет ВРУ з питань промислової політики та підприємництва. Експерти та підприємці спільно розробляють конкретні шляхи підтримки кооперації та впровадження механізму ESOP (моделі співволодіння компанією її співробітниками) в Україні [4].

Моделі такого типу вперше випробувані на ринку у 2016 р. у високо розвинених країнах. Вони продемонстрували, що економічне зростання та соціальну інтеграцію можуть забезпечити нові ринкові моделі соціального підприємництва, які поєднують в собі постулати ринкового капіталізму з філантропією та меценатством, так необхідними для того, щоб зробити світ більш справедливим.

Для України сьогодні перехід від екстрактивної до інклюзивної економіки — це єдина можливість подолати величезну прірву між бідними та багатими, змінити сировинну економіку на економіку виробництва, позбутись шаленої допомоги міжнародних інституцій, розробити ефективну національну стратегію розвитку, досягти визнання у світі. Кооперація на сучасному етапі може стати дієвим інструментом поєднання умов капіталізму та соціальної політики. Сучасна Європа основою своєї цивілізаційної моделі обрала підприємництво та освіченість.

Сьогодні в Україні дуже мало людей, які прагнуть займатись бізнесом. Таку ситуацію можна пояснити недосконалістю законів стосовно підприємництва, відсутністю державної підтримки малого та середнього бізнесу та невмотивованістю працівників. Значна частка підприємців змушені використовувати "непрозорі схеми" та приховувати від своєї держави свої прибутки, щоб якось вижити у сучасних реаліях. Тіньова економіка в Україні у 2015 р. досягла кричущих масштабів — 47%, і

покращення ситуації в найближчий час не передбачається. За даними Державної фіскальної служби державний бюджет з податку на додану вартість втрачає від 2,5 до 3 млрд грн. щомісяця через тіньову економіку [6].

Ще однією катастрофічною проблемою для України є корупція. Останнім часом вона стала частиною ментальності окремих прошарків населення. Хабарі вважаються нормальним явищем, їх пропонують навіть за послуги, які входять в обов'язки чиновників. Згідно з даними Агентства Сполучених Штатів з міжнародного розвитку (USAID), основними причинами корупції в Україні є недосконала система правосуддя та надмірний, непрозорий контроль з боку уряду у поєднанні з бізнес-політичними зв'язками та слабкою громадянською позицією суспільства [7].

Інклюзивна економіка є одним із пріоритетів глобального розвитку до 2030 р. Україна може адаптувати його і до своїх умов, розвиваючи малий та середній бізнес та мотивуючи працівників до покращення результатів роботи підприємств. Інклюзивність економіки є реальною можливістю для України забезпечити економічне зростання та розвиток промисловості. Особливого значення в цьому аспекті набуває розробка комплексного дієвого законодавства у сфері підприємництва, оскільки на сьогодні практично відсутні фінансові механізми для його просування.

Україна може використати основні положення європейської моделі розвитку малого та середнього бізнесу, яка продемонструвала хороші результати у ряді країн і призвела до формування середнього класу.

Глобальна індустріалізація та урбанізація спричинили масову міграцію працездатного населення з вітчизняних сіл. Цю ситуацію можна змінити, запровадивши модель спільної власності робітників та інвесторів. Найняті працівники стануть співвласниками бізнесу, не вкладаючи власних коштів. ESOP є найпростішим шляхом впровадження інклюзивної економіки в Україні. Вона спричинить появу спільних інтересів елітарних верств та простого народу, розвиток бізнесу та держави загалом.

Кооперативна модель, яка позиціонує надання широким прав і забезпечення можливостей працівникам, що є співвласниками бізнесу, виявилась придатною для багатьох зарубіжних підприємств різних розмірів. Значний ефект вона продемонструвала у сільськогосподарській галузі, в промисловості, сфері надання послуг, у банківському та фінансовому секторах. Інклюзивність та соціалізація стали основними вимогами сучасного інноваційного виробництва та хай-тек економіки [4—7]. Застосування моделі ESOP в українських підприємствах може забезпечити подолання соціальної нерівності, зміцнення середнього класу та формування соціально-громадянського підприємства в регіонах України.

Одним із визначальних факторів забезпечення соціально-економічного розвитку держави є демографічний чинник, який характеризує якість забезпечення умов розвитку народонаселення. Результати досліджень стану демографічної ситуації в сучасній Україні свідчать про наявність глибокої демографічної кризи.

В Аналітичній доповіді, розробленій для Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році" зазначено, що розвиток кризових процесів у соціально-демографічній сфері України за останні роки характеризувався непередбачуваною інтенсивністю та набув катастрофічних масштабів, що спричинило формування суттєвих загроз соціальній безпеці країни [6].

За показниками соціально-економічного розвитку Україна наразі посідає далеко не топ-місця у світових рейтингах. Для забезпечення сталого розвитку їй сьогодні потрібно визначити основні орієнтири на найближчий період, серед яких чільне місце займають структурні зміни економіки. Питання забезпечення со-

ціально-економічного розвитку регіонів країни шляхом просування соціального підприємництва останнім часом стало актуальним і в Україні. Таку модель ведення бізнесу почали досліджувати ще на початку 2000-х. Однак на сьогодні ще не розроблено загальноприйнятих механізмів дії соціального підприємництва. Представники бізнесу не знають, як використати цей інструмент для розв'язання гострих соціальних проблем, а влада та суспільство не бачать його переваг.

Соціальне підприємництво — це бізнес, який, на відміну від традиційного, відкривають, зокрема, і для вирішення суспільних проблем. Український варіант ринкової економіки не є досконалим. Влада, традиційне підприємництво, особливо великі корпорації, прагнуть збільшення своїх прибутків і не мотивовані у вирішенні гострих суспільних питань. Соціальне підприємництво в Україні може стати механізмом соціалізації економіки та суспільства.

Благодійність вже охопила сферу харчування, продажі, вирішення проблеми твердих відходів тощо. Соціальне підприємництво стало бізнесом, основна ціль якого — вирішити основні соціальні проблеми. Зазвичай місією соціального підприємства є створення можливостей для самореалізації та фінансової самостійності малозабезпечених верств населення у депресивних регіонах, наприклад людей з особливими потребами [10].

Соціальний бізнес хоча б частково вирішує проблеми окремих категорій (людей з обмеженими можливостями, безробітних, груп ризику), зокрема у подоланні соціальної ізоляції. Такі підприємці пропонують нові, малопробудовані для традиційних підприємств, види сервісу, та креативні виробництва, тим самим вирішуючи замість держави важливі суспільні проблеми.

В умовах, що склались сьогодні в Україні, просування соціального підприємництва є надзвичайно актуальним. Однак, соціальний бізнес в Україні ще не став масовим, а ведення бізнесу в Україні є ризикованим — більше 70% новостворених підприємств банкрутують протягом першого ж року діяльності [11].

Більшість великих компаній давно віддають частку свого прибутку на задоволення суспільних потреб. Середні та малі підприємства скеровують своєю діяльністю на вирішення соціальних проблем місцевого та навіть загальноукраїнського рівнів. Кількість соціальних підприємств в Україні зростає. Така суспільно відповідальна комерція може вирішити нагальні соціальні проблеми та відродити національну економіку [4]. Однак, реальним підтвердженням просування соціального підприємництва в Україні стане кооперація соціальних підприємств для обміну досвідом і впливу на державну політику.

Соціальне підприємництво є відносно новою тенденцією в Україні. Сьогодні зареєстрували свою діяльність лише близько 50—100 соціальних підприємств, які працюють у цій сфері останні кілька років. Було введено кілька проектів, які підтримували іноземні донори з метою сприяння розвитку соціального підприємництва [10].

З юридичної точки зору в Україні не існує соціального підприємництва через відсутність законодавчої бази. Не розроблено нормативно-правове забезпечення та не проводились емпіричні дослідження діяльності соціальних підприємств, зокрема соціологічні опитування та статистичний аналіз, і зокрема в розрізі регіонів. Тому на сьогодні не відомі реальні масштаби діяльності цього сектора і його ключові особливості у різних регіонах. Виникають труднощі і при ідентифікації бізнес-моделей, які використовують соціальні підприємства (SE) у межах всієї країни. Сучасні науковці ще не прийшли до спільної думки стосовно типології існуючих моделей соціальних підприємств в Україні і зазвичай класифікують їх по різному [8—11].

Так, О. Сотула визначає три форми (моделі) соціального підприємництва в Україні [8]: некомерційна орга-

нізація, що працює в секторі своєї основної діяльності; некомерційна організація, яка використовує комерційну структуру для фінансування програм Організації за рахунок накопиченого доходу; юридична особа (підприємство для людей з особливими потребами), яка не сплачує податки, якщо більше 50% її співробітників складають люди з обмеженими фізичними або психічними можливостями.

Проте, ця класифікація не застосовна до визначення загальної моделі соціального підприємства в Україні, оскільки визначена лише для некомерційних організацій та юридичних осіб для людей з обмеженими фізичними можливостями.

Типологія соціальних підприємств Донбасу розроблена Департаментом міжнародного розвитку Великобританії у 2002 р. Вона передбачала чотири моделі майбутніх життєздатних соціальних підприємств в Україні, в залежності від виду суб'єкта підприємницької діяльності: комерційне підприємство, створене членами товариства в формі економічного союзу; комерційне підприємство, створене за допомогою неурядової організації (НУО), прибуток якої використовується для виконання цілей НУО; створене юридичною особою комерційне підприємство, більша частина прибутку якого реінвестується для соціальних цілей; перерозподіл прибутку контролюється представниками громадськості; комунальне (належить громаді) некомерційне об'єднання підприємств для досягнення соціальних, екологічних та етичних цілей.

Проте, ця класифікація не враховує одну потужну групу соціального підприємств в Україні, а саме неурядові та благодійні організації, які діють без створення комерційного підприємства на основі приватної (некомунальної) власності.

Окремі вчені використовують організаційно-правові форми соціальних підприємств в якості критеріїв класифікації для визначення моделей соціального підприємства. На такій основі виділяють дві основні групи соціальних підприємств: моделі часів комуністичного режиму та моделі, які виникли після переходу до ринкової економіки.

Більшість організацій, зареєстрованих в Україні як соціальні підприємці, мають одну з трьох організаційно-правових форм: індивідуальний підприємець, індивідуальний підприємець, зареєстрований як НУО та неурядова організація. У зв'язку з цим виникають юридичні протиріччя з чинним законодавством України стосовно визначення таких категорій. Однак, незважаючи на цей правовий антагонізм, перераховані форми (моделі) є визначальними для класифікації вітчизняних соціальних підприємств.

Діяльність благодійних фондів в Україні регулюється Законом про благодійництво та благодійні організації [10]. Благодійні фонди не можуть отримувати доходи і розподіляти їх серед засновників, членів органу управління або працівником фонду. Вищим органом управління фонду є загальні збори організації. Але господарська діяльність благодійних фондів обмежена та спрямована на підтримку та захист прав бенефіціарів, які не прагнуть задовольняти потреби всієї спільноти.

Громадське об'єднання є організаційною формою, яка знаходиться найближче до соціального підприємства в українському контексті. За нашим законодавством це незалежна комерційна організація (добровільне об'єднання), створена одним засновником і заснована на приватній властивості членів об'єднання з метою проведення економічної діяльності для задоволення своїх потреб, зокрема суспільних, соціальних, екологічних та інших.

Типологію соціальних підприємств досліджувала і О. Кіреєва. Вона використала основні положення Концепції з соціальних питань для розробки класифікації на основі аналізу конкретних особливостей діяльності соціальних підприємств у Львівській області. У резуль-

таті було визначено п'ять основних моделей соціальних підприємств [11]: модель підтримки підприємця; модель ринку посередника; модель ринку зв'язку; модель зайнятості; модель субсидування.

Однак автор не описала ці моделі в конкретному контексті українських реалій. У Проекті Концепції соціального розвитку підприємництва у Львівській області, окрім п'яти моделей, запропонованих О. Кіреєвою, додатково введено ще дві: плата за послуги та організаційні моделі підтримки.

Такий підхід до ідентифікації моделей соціальних підприємств є найбільш прийнятним, оскільки він розроблений на основі аналізу емпіричних даних діяльності конкретних підприємств. Соціальне підприємництво ставить перед собою як соціальні, так і економічні цілі [12]. Соціальні підприємства поєднують свою комерційну діяльність і пріоритети соціальної мети.

Такий підхід не застосовний для класифікації соціальних підприємств на основі їх організаційно-правових форм. Підприємства, віднесені на його основі до однієї моделі, в окремих випадках мають мало спільного, що унеможлиблює дослідження особливостей та прогнозування розвитку кожної моделі.

В. Бібікова запропонувала консолідувати окремі з перерахованих вище моделей. Зокрема вона вважає, що модель підтримки підприємця, модель ринку посередника і моделі ринку зв'язку потрібно об'єднати в одну групу під назвою модель підтримки підприємця, оскільки всі вони передбачають надання посередницьких послуг іншим організаціям та забезпечення їхнього виходу на ринок. Автор виділяє п'ять основних моделей соціальних підприємств, виходячи з особливостей їхньої діяльності. Ці моделі повністю описують всю різноманітність соціальних підприємств в Україні [9].

1. Модель підтримки підприємця.

Компанії, що належать до цієї моделі, надають своїй цільовій аудиторії (потенційним підприємцям) послуги, необхідні для успішного відкриття та розвитку власного бізнесу.

Послуги, що надаються підприємствами цієї моделі, як правило, складають соціальну програму підприємства. Проте вони можуть також залучати свої ресурси для досягнення соціальних цілей.

Споживачами соціальних підприємств цієї моделі є юридичні та фізичні особи, які працюють над створенням або розвитком власного бізнесу.

Лише два з 54 досліджених соціальних підприємств займаються мікрофінансуванням і можуть бути віднесені моделі мікрофінансування. Крім того, спеціалізація у цій сфері є дуже відносною, оскільки підприємства цієї групи зазвичай займаються додатковими видами діяльності, зокрема наданням бухгалтерських послуг.

Ця модель також включає і кредитні спілки, жодна з яких не була обрана для аналізу як соціальний підприємець в Україні. Це некомерційні організації, засновані на кооперативних принципах, які прагнуть задовольнити потреби своїх членів шляхом надання взаємного кредитування і фінансових послуг за рахунок фінансових внесків членів спілки. Ці організації можуть надавати кредити і приватним підприємствам та особам, які не є членами профспілки. Кредитні спілки можуть також фінансувати інші аналогічні союзи і проводити благодійні заходи.

Кількість кредитних спілок в Україні з кожним роком збільшується. Цей факт можна розглядати як позитивну тенденцію з точки зору подолання головної проблеми соціальних підприємств в Україні — нестачі фінансових ресурсів.

Серед переваг підприємств, які входять до моделі підтримки підприємця, — здатність підвищувати добробут своїх співробітників і клієнтів, збільшуючи свою частку на ринку та прибутковість. Розвиток цієї моделі також відображає концепцію інформатизації суспільства, відповідно до якої зростає роль надання послуг.

2. Модель зайнятості (робота по інтеграції).

Компанії, що належать до цієї моделі, забезпечують можливість зайнятості та професійної підготовки для вразливих груп населення (інвалідів, сільських робітників, бездомних, колишніх в'язнів, жінок у важкій життєвій ситуації, наркоманів і алкоголіків) [9; 10].

Такі підприємства надають допомогу у працевлаштуванні, проводячи навчання для бажаючих отримати професії, що не вимагають високої кваліфікації, і для яких існує попит на ринку. Частина компаній, що відносяться до моделі зайнятості, надають роботу людям з особливими потребами. Багато з таких підприємств досягли стадії сталого розвитку та здатні підтримувати свій бізнес самостійно за рахунок продажу товарів і/або надання послуг. Прибуток розподіляється між реінвестуванням та соціальними цілями, відсоток залежить від внутрішніх правил організації.

Розвиток цієї моделі соціального підприємства є одним з найважливіших для України, оскільки сьогодні спостерігається високий рівень безробіття, спричиненого політичною та економічною кризами в поєднанні з соціальною нестабільністю. Зростання цієї моделі підприємств (як якісне, так і кількісне) дасть можливість знизити соціальну напруженість в українському суспільстві за рахунок зниження рівня нерівності.

3. Модель субсидування.

Соціальна місія і комерційна діяльність підприємств цієї категорії не пов'язані. Їхня комерційна діяльність орієнтована виключно на отримання прибутку, який використовується для фінансування соціальних програм. Крім того, підприємства цієї моделі здійснюють свою економічну діяльність та виконують соціальну програму самостійно, без будь-яких додаткових підпорядкованих структур.

Значна частка прибутку (зазвичай, не менше 50% від доходу компанії) витрачається на соціальні потреби. Невеликим підприємств такої моделі те, що комерційна діяльність і соціальна місія ізольовані одна від одної. Однак підприємства цього типу мають хороші шанси для просування в рамках української економіки, оскільки види діяльності, які вони можуть займатися не обмежені.

4. Модель плата за послуги.

Українські юридичні особи, що належать до цієї моделі, надають своїй цільовій аудиторії (діти, інваліди, безробітні, молодь тощо) послуги, які є джерелом доходу для організації і одночасно складають її соціальну програму. Найбільш поширеною правовою формою таких підприємств є підприємства, створені за ініціативою громадських організацій (об'єднань громадян) або кооперативів, які працюють у сфері послуг. Поряд з послугами, що надаються, компанія в окремих випадках виробляє деякі товари [9].

Цей тип моделі соціальних підприємств є одним з найбільш передових в Україні. Пропоновані продукти або послуги повинні бути конкурентоспроможними на ринку, щоб генерувати достатні фінансові ресурси не тільки для забезпечення виживання підприємства, але і для покриття витрат, пов'язаних з забезпеченням цільової аудиторії цими товарами безкоштовно або за зниженою ціною. Крім того, такі підприємства шукають ефективні методи надання послуг з метою залучення якомога більшої кількості бенефіціарів. Соціальні підприємства цієї групи широко використовують інновації та креативність.

В. Бібікова вважає, що соціальні підприємства, що належать до моделі плата за послуги, найкраще адаптовані до українських реалій. Вони найбільш інноваційні, творчі та гнучкі. Більше того, вони, як правило, не потребують значних ресурсів (людських, законодавчих, стартового капіталу) для заснування. Такі мають найбільші шанси, щоб успішно розвиватись і стати ядром українського соціального підприємництва.

5. Модель організаційної підтримки.

Ключовою особливістю підприємств цієї групи є те, що вони використовують дохід, отриманий від їхньої

комерційної діяльності, для підтримки своєї головної організації. Підприємства, що належать до цієї моделі, можуть бути підпорядковані неурядовим організаціям, об'єднанням, індивідуальним підприємцям або товариствам та прагнути фінансової незалежності та автономії. Вони використовують працю добровольців, а сфера їхньої діяльності може варіюватися від виробництва до надання послуг [9].

Не всі існуючі соціальні підприємства можуть бути безпосередньо віднесені до однієї з п'яти запропонованих моделей у зв'язку з характером їх діяльності. Наприклад, окремі з них займаються виробництвом і продажем та використовують свій прибуток для підтримки некомерційних проектів громадської організації, одночасно створюючи робочі місця для соціально незахищених груп населення. Такі соціальні підприємства можна віднести як до моделі зайнятості, так і до моделі організаційної підтримки.

ВИСНОВКИ

Моделі соціального підприємництва в Україні все ще знаходяться на початкових етапах їх формування і не завжди можуть оцінюватися як повноцінні соціальні підприємства. Методологічною проблемою є відсутність інструментарію емпіричного оцінювання процесів становлення та функціонування соціального підприємництва через не розробленість методології статистичного оцінювання і спостереження цих економічних процесів. Окремого дослідження потребує проблематика пов'язана з адаптацією ефективних моделей соціального підприємництва в регіонах України, що ризикують між собою за рівнем розвитку соціально-гуманітарної сфери та рівнем економічного розвитку.

Література:

1. Базиліук А.В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку [Електронний ресурс] / А.В. Базиліук, О.В. Жулин // Економіка та управління на транспорті. — 2015. — Вип. 1. — С. 19—29.
2. Устинов Є.О. Соціально-демографічні передумови людського розвитку [Електронний ресурс] / Є.О. Устинов // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. — 2016. — № 1. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2016_1_14
3. Сучасні Аджемоглу Д. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності / Д. Аджемоглу, Д. Робінсон. — К.: Наш формат, 2016. — 472 с.
4. Барва Я. До економічного процвітання через кооперацію та "народний капіталізм" [Електронний ресурс] / Я. Барва. — Режим доступу: <http://flashontimenews.com/politika/item/13284-do-ekonomichnogo-protsvitannya-cherez-kooperatsiyu-ta-narodnij-kapitalizm.html>
5. Corruption Assessment: Ukraine, Usaid (February 10, 2006) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNADK247.pdf
6. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році". — К.: НІСД, 2015. — 684 с.
7. Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь / [Л.В. Шинкарук, І.А. Бевз, І.В. Барановська та ін.]; за ред. чл.-кор. НАН України Л.В. Шинкарук; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів НАН України". — К., 2015. — 304 с.
8. Загайкало О. Соціальне підприємництво — неопцінена необхідність Джерело: http://gazeta.dt.ua/economics_of_regions/socialne-pidpriyemnictvo-neocinena-neobhidnist.html
9. Bibikova V. Social Enterprise in Ukraine / V. Bibikova // International Comparative Social Enterprise

Models. — ICSEM Working Papers. — 2015. — No. 12, Liege: The International Comparative Social Enterprise Models (ICSEM) Project. — 39 p.

10. Сотула В. Соціальне підприємництво як інноваційна модель розвитку економіки [Електронний ресурс] / О.В. Сотула // Ефективна економіка. — 2013. — № 4. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_4_72

11. Kirieieva O.V. Social enterprise as an instrument of public social policy [Електронний ресурс] / О.В. Kirieieva // Public Administration: Theory and Practice. — 2011. — No 2 (6). — Режим доступу: [http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11kobdsp.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11kobdsp.pdf)

12. Borzaga, C. Social Enterprise: A new model for poverty reduction and employment generation / C. Borzaga, G. Galera, R. Nogales, et al., 2008. — Bratislava-Lieja: UNDP Bratislava Regional Center/EMES.

References:

1. Bazyliuk, A.V. and Zhulyn, O.V. (2015), "Inclusive growth as the basis of socio-economic development", *Ekonomika ta upravlinnia na transporti*, vol. 1, pp. 19-29.
2. Ustynov, Ye.O. (2016), "Socio-demographic background of human development", *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia*, vol. 1, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2016_1_14 (Accessed 05 July 2017).
3. Adzhemoglu, D. and Robinson, D. (2016), *Chomu natsii zanepadaiut'. Pokhodzhennia vlady, bahatstva ta bidnosti [Why do nations collapse. The origin of power, wealth and poverty]*, Nash format, Kyiv, Ukraine.
4. Barva, Ya. (2016), "Economic prosperity through cooperation and "people's capitalism"", available at: <http://flashontimenews.com/politika/item/13284-do-ekonomichnogo-protsvitannya-cherez-kooperatsiyu-ta-narodnij-kapitalizm.html> (Accessed 05 July 2017).
5. Usaid (2006), "Corruption Assessment: Ukraine", available at: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNADK247.pdf (Accessed 05 July 2017).
6. NISD (2015), *Analitychna dopovid' do Schorichnoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovysche Ukrainy v 2015 rotsi"* [Analytical report to the Annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Internal and External Situation of Ukraine in 2015"], NISD, Kyiv, Ukraine.
7. Shynkaruk, L.V. Bezv, I.A. and Baranovs'ka, I.V. (2015), *Strukturni transformatsii v ekonomitsi Ukrainy: dynamika, superechnosti ta vplyv na ekonomichnyj rozvytok [Structural Transformations in the Ukrainian Economy: Dynamics, Contradictions and Impact on Economic Development]*, DU "In-t ekon. ta prohnouzuv. NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine.
8. Zahajkalo, O. (2015), "Social entrepreneurship is invaluable", available at: http://gazeta.dt.ua/economics_of_regions/socialne-pidpriyemnictvo-neocinena-neobhidnist.html (Accessed 05 July 2017).
9. Bibikova, V. (2015), "Social Enterprise in Ukraine", *International Comparative Social Enterprise Models. ICSEM Working Papers*, vol. 12.
10. Sotula, V. (2013), "Social entrepreneurship as an innovative model of economic development", *Efektivna ekonomika*, vol. 4, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_4_72 (Accessed 05 July 2017).
11. Kirieieva, O.V. (2011), "Social enterprise as an instrument of public social policy", *Public Administration: Theory and Practice*, vol. 2, available at: [http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11kobdsp.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11kobdsp.pdf) (Accessed 05 July 2017).
12. Borzaga, C. Galera, G. and Nogales, R. (2008), *Social Enterprise: A new model for poverty reduction and employment generation*, UNDP Bratislava Regional Center, Bratislava, Slovakia.

Стаття надійшла до редакції 10.07.2017 р.

Г. В. Кучер,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,

Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ

ТРАНСФОРМАЦІЯ РОЛІ ДЕРЖАВИ ЯК ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

G. Kucher,

Ph.D., associate Professor, associate professor of Finance, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv

TRANSFORMATION OF THE STATE'S ROLE AS A SOURCE OF FINANCING SOCIAL DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

У статті розкрито роль держави як джерела фінансування суспільного розвитку за рахунок зростання обсягів зовнішніх фінансових ресурсів, які перерозподіляються шляхом реалізації двосторонніх та багатосторонніх міжнародних проектів. В умовах глобалізації формуються багатофакторні взаємозв'язки, взаємозалежності, які визначають особливості розвитку суверенних країн, його фінансування, рух та обсяги фінансових ресурсів, що надаються зовнішніми донорами. Метою статті є розкриття теоретичних та практичних питань щодо посилення ролі держави як джерела фінансування суспільного розвитку в умовах глобалізації. В статті розкрито важливу роль держави в фінансуванні стратегічних пріоритетів суспільного розвитку за рахунок міжнародної фінансової допомоги. Показано види міжнародної офіційної допомоги та їх значення. Проведено аналіз обсягів фінансування та регіонів світу, що отримують ресурси від Групи Світового банку. Розкрито доцільність удосконалення інституційного забезпечення суверенних країн для ефективного використання зовнішньої фінансової допомоги. Сформувано висновки щодо важливості інституційного розвитку державних фінансів як основи фінансування першочергових потреб та пріоритетних суспільних завдань в умовах фінансових дисбалансів.

The article reveals the role of the state as a source of financing for social development at the expense of the growth of volumes of external financial resources. They redistribute through the implementation of bilateral and multilateral international projects. In the conditions of globalization are affected of multifactorial interconnections and interdependencies, which determined the peculiarities of development of sovereign states, their financing, moving and volumes of financial resources afforded by external donors. Propose is to research of the theoretical and practical questions with regard to growth of the role by state as the source of financing of social development in the conditions of globalization. In the article is opened important role of the state in the financing of strategic priorities of social development through of the international aid. It was shown the types of international official aid and their importance. It is done out analysis of volumes of financing and the regions of the world which was received resources from the World Bank. The institutional development of public finances is the base for the financing of the prime needs and pre-emptive social tasks in the conditions of financial imbalance. In the context of the globalization, the institutional development of the sovereign countries is very important for effective using of external financial aid.

Ключові слова: глобалізація, джерела фінансування суспільного розвитку, зовнішні фінансові ресурси, зовнішні донори, міжнародні фінансові організації, Світовий банк, суверенні держави.

Key words: globalization, sources of financing for social development, external financial resources, external donors, international financial organizations, World Bank, sovereign states.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах світової глобалізації держава виступає як суспільний інститут, що визначає механізм реалізації політики суспільного розвитку, та як економічний

суб'єкт, який стає головним донором, гарантом або посередником, що забезпечує доступ до зовнішніх офіційних та приватних джерел фінансування. Світова рецесія формує нові ризики для національного бізнесу,

місцевих громад та урядів суверенних країн, пов'язані з скороченням або згортанням міжнародних ринків позикових капіталів. Обмеженість національних фінансових ринків та потреби у використанні зовнішніх фінансових ресурсів для відновлення національних економік потребують подальших досліджень значення та можливостей використання міжнародних офіційних джерел фінансових ресурсів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням еволюції ролі держави, перспективам розвитку відносин між державами в умовах глобалізації, факторам, що на них впливають, присвячено роботи зарубіжних та вітчизняних дослідників, серед них У. Бек, В. Велес, А. Каплан, С. Марфі, В. Танци, А. Тойнби, Шахназаров Г. та інші; дослідженням впливу залучення фінансових ресурсів для фінансування державних витрат присвячено праці вітчизняних вчених: Т. Боголіб, В. Гейця, В. Глущенко, І. Лук'яненко, І. Луніної, І. Лютого, І. Запатріної, А. Лисяк, В. Опаріна, Г. П'ятаченка, В. Сіденка, В. Федосова, І. Чугунова та інших.

Разом з тим, у сучасних умовах потребують подальших досліджень питання щодо ролі інституту держави в умовах глобалізації, її значення для фінансування суспільних програм в умовах фінансових дисбалансів, можливостей та умов залучення двосторонньої та багатосторонньої зовнішньої офіційної фінансової допомоги для забезпечення ефекту синергії державного та приватного фінансування суспільного розвитку.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є розкриття теоретичних та практичних питань щодо посилення ролі держави як джерела фінансування суспільного розвитку в умовах глобалізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Фінансова глобалізація забезпечує поширення загальноєвропейських правил та процедур на усіх її учасників незалежно від їх національних особливостей. Це позитивно впливає на процеси стабілізації глобального фінансового середовища та суверенних держав, гармонізує національні економіко-правові системи до світових стандартів.

Участь країни у функціонуванні світового ринку розширює можливості щодо їхнього доступу до глобального фінансового ринку, до ринків робочої сили, технологій, товарного, освітнього, інформаційного тощо. Але робота на таких ринках урядів країн та їх економічних суб'єктів здійснюється самостійно, відповідно до власних інтересів та пріоритетів, в цьому вбачаємо позитивну складову глобалізаційних процесів. Це дозволяє залучати ресурси з різних джерел, у різних інвесторів та з застосуванням відповідних інструментів. Наявність розбіжностей в інтересах економічних суб'єктів формує відповідний вплив на рух потоків фінансових ресурсів, що може як позитивно, так і негативно впливати на розвиток національних економік, дотримання загальнодержавних та загальносвітових пріоритетів розвитку. В такому контексті важливість інституту держави не викликає сумнівів, це дозволяє їй визначати і представляти національні інтереси в світі.

За негативних явищ у суспільному розвитку, що потребує реформ та змін у різних сферах за рахунок зовнішнього фінансування, держава має переваги у порівнянні з іншими економічними суб'єктами, що визначаються довірою до суверенної держави та її підтримкою на міжнародній арені. За умов економічної рецесії, фінансових дисбалансів надходження зовнішніх приватних ресурсів обмежується, а іноді негативні тенденції посилюються відтоком фінансово-кредитних, інвести-

ційних ресурсів з національної економіки, у тому числі приватного та банківського секторів. Головним джерелом фінансування для національної економіки в умовах рецесії була фінансова допомога міжнародних фінансових організацій, країн ЄС та, пізніше, гарантії США по суверенним позикам України. Зазначене, на нашу думку, є підтвердженням того, що роль держави в умовах глобалізації підсилюється, і це пов'язано не лише з захистом її інтересів у міжнародних організаціях та об'єднаннях, міжнародних судах, але й з можливостями щодо отримання міжнародних фінансових ресурсів, технічної та іншої допомоги, яких не мають приватні економічні суб'єкти.

Багато країн світу для забезпечення сталості розвитку запровадили практику надання різної офіційної допомоги країнам, що потребують її, яка останнім часом забезпечує досягнення усіма учасниками спільних вигод та мінімізацію ризиків. Допомога надається як безпосередньо у вигляді економічної (фінансування певних програм розвитку, здійснення трансформаційних змін у економічних системах держав, подолання наслідків природних, техногенних, екологічних катастроф тощо), так і технологічної, соціальної, інформаційної, консультаційної допомоги.

Варто звернути увагу, що в рамках надання зовнішньої допомоги країни-донори забезпечують досягнення цілей та національних зовнішньополітичних інтересів. Країни-реципієнти та її господарюючі суб'єкти можуть мати певні ускладнення та труднощі у власному розвитку, що пов'язано з зростанням тиску на національну економіку та національного виробника у контексті необхідності підвищення якості, технологічної та цінової конкурентоспроможності вітчизняної продукції і підприємств, посилення рівня захисту суверенітету країни та безпеки держави в цілому та її економічних суб'єктів, тощо. "Розбалансованість фінансової системи, платіжна криза, обмеженість внутрішніх нагромаджень, низький показник валютних резервів, від'ємне сальдо поточного рахунку платіжного балансу країни, воєнні дії на сході країни зумовлюють потребу в зовнішніх коштах для забезпечення виходу національної економіки з кризи та подальшого стабільного економічного розвитку країни" [1, с. 275].

Запровадження в рамках міжнародної співпраці різних програм, у рамках впроваджуваної міжнародними суб'єктами політики, дозволяє національній економіці отримати не лише доступ до зовнішніх фінансових ресурсів, але й сприяти якісному управлінню та збалансованому соціально-економічному розвитку.

У сучасних умовах світовою спільнотою сформовано узгоджений підхід до забезпечення ефективності надання зовнішньої допомоги, що може розглядатися як прояв фінансової глобалізації. Він сформульований у Паризькій декларації щодо підвищення ефективності зовнішньої допомоги, "що надається, для зменшення бідності й нерівності, забезпечення зростання, створення потенціалу й прискорення досягнення Цілей розвитку тисячоліття" [2]. Сама допомога розглядається як механізм реалізації Декларації тисячоліття та Цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ), що проводиться ООН, шляхом як надання безпосередньої допомоги, так і зростання ролі інших джерел фінансування розвитку. Важливим для підвищення ефективності використання коштів країн-донорів визначено: "посилення відповідних рамок діяльності (наприклад, планування, бюджету й оцінки виконання)", її узгодження з пріоритетами, системами, процедурами для зміцнення потенціалу країни, уникнення дублювання та забезпечення раціоналізації, реформування та спрощення процедур, визначення критеріїв, стандартів виконання та підзвітності для національних систем країн-партнерів у сфері державного фінансового управління, системи закупівель, фідучіарних гарантій...". Для забезпечення ефективності

Таблиця 1. Фінансування Світового банку країн-партнерів у 2012–2016 рр., млн дол. США

Показники	2012	2013	2014	2015	2016
<i>Група Світового банку</i>					
Зарезервовані кошти ^а	51221	50232	58190	59776	64185
Надані кошти ^б	42390	40570	44398	44582	49039
<i>МБРР (Міжнародний банк реконструкції та розвитку)</i>					
Зарезервовані кошти	20582	15249	18604	23528	29729
Надані кошти	19777	16030	18761	19012	22532
<i>МАР (Міжнародна асоціація розвитку)</i>					
Зарезервовані кошти	14753	16298	22239	18966	16171
Надані кошти	11061	11228	13432	12905	13191
<i>IFC (Міжнародна фінансова корпорація)</i>					
Зарезервовані кошти ^с	9241	11008	9967	10539	11117
Надані кошти ^д	7981	9971	8904	9264	9953

Примітки:

а. Включає кошти, зарезервовані МБРР, МАР, IFC, траст-фондами, виконувани поручителями (ВПТФ), та загальні обсяги гарантій MIGA. Кошти, зарезервовані ВПТФ, включають усі гранти, що виконуються поручителями.

б. Включає кошти, фактично надані МБРР, МАР, IFC і ВПТФ.

с. Довгострокові зобов'язання з власних коштів IFC, не включають короткострокове фінансування або кошти, залучені від інших інвесторів.

д. Власні кошти IFC, не включають короткострокове фінансування або кошти залучені від інших інвесторів.

Джерело: [3, с. 6].

зовнішньої допомоги в ній визначено коло проблем, які потребують вирішення, зокрема: недостатня розвиненість системи закладів, що забезпечують розробку й виконання національних стратегій розвитку; недостатній рівень інтеграції глобальних програм й ініціатив до внутрішніх стратегій з розвитку країн-партнерів; корупція, відсутність "прозорості, що підривають суспільну підтримку, перешкоджають ефективній мобілізації й розподілу ресурсів, а також зменшують частку ресурсів на здійснення діяльності, яка є надзвичайно важливою для викорінення бідності й забезпечення стійкого економічного зростання". Враховуючи стратегії сталого розвитку та пріоритети національних країн, мають визначитися та розвиватися найбільш ефективні види зовнішньої допомоги, індивідуально чи колективно відбуватися відбір й здійснюватися розробка "додаткових видів надання допомоги для забезпечення їхньої максимальної комбінованої ефективності".

Сформований підхід у подальшому застосовується різними суб'єктами щодо надання різних форм міжнародної допомоги. Зокрема це стосується і відносин між країнами-донорами та країнами-партнерами, в процесі реалізації щодо надання таких програм. Зовнішнє співробітництво має підвищити ефективність зовнішньої допомоги як за рахунок ефективності та результативності використання фінансових ресурсів країн-донорів, міжнародних фінансово-кредитних установ та організацій, міждержавних об'єднань, так і за рахунок посилення потенціалу країн-реципієнтів. Дієвість таких програм посилюється через удосконалення механізмів їх реалізації за допомогою визначення стратегій розвитку суверенних країн, наддержавного та державного фінансового контролю й моніторингу, звітності щодо таких програм перед громадянами й парламентами. Поєднання підходів, що застосовуються в національній та міжнародній практиці, з підвищення ефективності використання фінансових ресурсів дозволяє активізувати розвиток секторів та галузей національної економіки.

Застосування зовнішнього моніторингу та контролю результативності та ефективності міжнародної допомоги, безпосередньо пов'язані з ефективністю використання бюджетних ресурсів, бюджетних програм, бюджетного менеджменту та контролю. Впровадження найкращих практик з урахуванням національних особливостей, запровадження діагностичних оглядів, моніторингових систем сприятимуть вдосконаленню національних фінансових систем, підходів до розробки й реалізації державної фінансової політики, та проведенню реформ, у тому числі реформу "державного

управління, що є необхідною для запуску й посилення процесів розвитку стійкого потенціалу". Розвиток потенціалу повинен ґрунтуватися не лише на ретельному технічному аналізі. Цей показник повинен чітко реагувати на соціальне, політичне та економічне становище, у тому числі необхідність підвищення застосування людських ресурсів" [2, Ст. 22].

Застосовуючи координацію зусиль щодо забезпечення стійкого розвитку суверенних держав шляхом надання міжнародної фінансової допомоги міжнародна спільнота розробила рамки партнерства для такої співпраці як для країн донорів, що мають враховувати стратегічні пріоритети країн-партнерів та уникати конфлікту цілей тощо, так і для самих країн партнерів, які для отримання такої допомоги мають створити для цього необхідні умови, що не наносять шкоди державному суверенітету, але й потребують удосконалення державного управління, у тому числі в фінансовій сфері, в контексті стратегічних пріоритетів національного розвитку.

До офіційної фінансової допомоги відносяться ресурси, що надходять, наприклад, від Групи Світового банку (ГСБ). Це провідна міжнародна фінансова організація, яка здійснює глобальний вплив на світовий розвиток шляхом його фінансування. Її місією визначено подолання бідності і підвищення добробуту населення країн із низьким та середнім рівнем доходів. Протягом останніх років відбувалося активне фінансування проєктів у межах місії ГСБ (табл. 1).

Загальний вплив Світового банку на фінансування розвитку можна розглянути на матеріалах таблиці 2, яка представляє виділені кошти МБРР та МАР, оскільки Міжнародна фінансова корпорація виділяє кошти на прибуткові проєкти і, як правило без урядових гарантій, то ми її фінансування в цю частину нашого дослідження не включали.

Наведені матеріали свідчать не лише про значні масштаби фінансування ГСБ проєктів розвитку, але й про значне фінансування африканського регіону (21% в загальних обсягах фінансування у 2016 р.). Варто зауважити, що обсяги фінансування таких проєктів МБРР майже в два рази (1,7) перевищують фінансування МАР, що пов'язано зі специфікою діяльності зазначених установ. Серед проєктів МБРР найбільші обсяги коштів було виділено країнам Латинської Америки і Карибського басейну — 5236 млн дол. США (23,2%), Східної Азії та Тихоокеанського регіону — 5205 млн дол. США (23,1%), Європи та Центральної Азії — 5167 млн дол. США (22,9%).

Серед регіонів за обсягами фінансування МАР значно переважає Африка — 6813 млн дол. США (51,6% —

Таблиця 2. Фінансування розвитку Групою Світового банку по регіонам світу у 2016 р.

Region	МБРР, млн дол. США	МАР, млн дол. США	Всього, млн дол. США	Всього, у відсотках
Африка	872	6813	7687	21
Східна Азія та Тихоокеанський регіон	5205	1204	6409	18
Європа та Центральна Азія	5167	365	5532	15
Латинська Америки і Карибський басейн	5236	303	5539	16
Ближній Схід і Північна Африка	4427	44	4471	13
Південна Азія	1623	4462	6085	17
Всього	22532	13191	35723	100

Джерело: [3, с. 23].

це визначило структурні особливості фінансування СБ та Південна Азія — 4462 млн дол. США (33,8%).

Уряд України розглядає міжнародне фінансове і технічне співробітництво з державами та міжнародними організаціями як потужне джерело та ефективний інструмент економічного розвитку [4]. За роки співробітництва Світовий банк затвердив для України 50 позик загальним обсягом 10,1 млрд дол. США, з яких отримано 7,4 млрд дол. США [5]. Група Світового банку надає Україні фінансово-кредитну допомогу у вигляді позик на політику розвитку, інвестиційних проектів та гарантій, спрямованих на підтримку реформ, вдосконалення державного та розвиток приватного сектора, консультації з організації та проведення структурних реформ, регуляторної політики, поліпшення інвестиційного клімату, а також виступає вагомим джерелом фінансування країни.

В Україні на стадії реалізації перебуває 10 проектів, метою яких є модернізація інфраструктури, зокрема в енергетичному, транспортному і комунальному секторах, модернізація системи соціальної підтримки. Наприклад, відповідно до Угоди про позику (Проект модернізації системи соціальної підтримки населення України) між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку "станом на 31.12.2016 вибірка коштів позики становила 73 320,5 тис. дол. США. У цілому за час впровадження Проекту (2014—2016 рр.) на його реалізацію використано 72 749,5 тис. дол. США коштів позики, у тому числі 70 000 тис. дол. США — кошти позики, спрямовані на фінансування держбюджету; 1 999,5 тис. дол. США — кошти позики, залучені як кредитування держбюджету (спеціальний фонд); 750 тис. дол. США — кошти позики, списані на сплату МБРР комісійної винагороди. Залишок знятих із рахунку позики та ще не використаних на реалізацію заходів Проекту коштів становить 570,9 тис. дол. США" [6, с. 1].

Проекти СБ передбачають впровадження реформ у систему бюджетного врядування, покращення прозорості та підзвітності в державному секторі, забезпечення стабільності в банківському секторі; підвищення ефективності використання державних ресурсів, систем охорони здоров'я та соціального захисту.

Для фінансування стратегічних проектів розвитку суверенних країн шляхом реалізації міжнародних проектів використовуються як донорська допомога, так і співфінансування. Останнє передбачає певні витрати держави (бюджетних фондів центрального уряду або місцевих громад) у фінансуванні проектів. Так, при фінансуванні проектів технічної допомоги участь держави становить 10% вартості, а для інвестиційних проектів — 25% [7, с. 67].

Адаптованість національної фінансової політики та механізму її реалізації до реалій міжнародного співробітництва дозволяє ефективно та результативно використовувати світовий досвід, забезпечити налагоджену співпрацю з урахуванням сучасних потреб та перспектив розвитку. Інституційне середовище має забезпечити результативність такої співпраці для захисту національного суверенітету, дотримання критеріїв національної безпеки, удосконалення процесу та інноваційних

механізмів фінансування проектів, трансферу технологій, фінансового, технічного та іншого співробітництва.

Надання міжнародної допомоги для розвитку країни міжнародна спільнота передусім пов'язує з посиленням потенціалу державного фінансового управління. При цьому країна-реципієнт зобов'язується: посилити мобілізацію внутрішніх ресурсів і фіскальну стійкість, а також створити сприятливе середовище для державних і приватних інвестицій; забезпечити механізм своєчасної, прозорої та надійної звітності з виконання бюджету, використовувати спільно погоджені стандарти й процедури. Міжнародна технічна допомога (МТД) "відіграє роль важливого інструменту розвитку країни, що сприяє впровадженню в країні-реципієнті інституційних реформ, структурній перебудові економіки, розвитку ключових секторів економіки, підтримці підприємництва, реформуванню законодавства та іншим ринковим перетворенням, створюючи основу для притоку в країну інвестиційного капіталу та подальшої взаємодії зі світовою економікою" [7, с. 14, 25, 28].

Отримання МТД потребує врахування особливостей надання такої допомоги залежно від донорів, які можуть бути двосторонніми та багатосторонніми, та напрямів співробітництва з ними, відповідно до яких надається така допомога. Двосторонні донори — це уряди країн, які надають допомоги через посольства або спеціалізовані фонди, а багатосторонні донори — це міжнародні організації, що надають як фінансову, так і технічну допомогу. МТД у більшості випадків надходить в складі системних позик, не становить значної питомої ваги (близько 10 %) і фінансуються на грантовій основі. МВФ у межах впроваджуваної політики в Україні спрямовує свою діяльність на формування засад ринкової економіки та "надає МТД у трьох напрямках: підтримка фіскальної та валютної політики; розробка та перегляд економічного та фінансового законодавства, відповідних норм і процедур; а також розбудова потенціалу центральних банків, казначейств, податкових та митних служб і статистичні послуги" [7, с. 18—19].

У рамках двостороннього співробітництва найбільшими за обсягами для України є МТД, яка виділяється США, значну допомогу надають Канада, Великобританія, Німеччина, Нідерланди, Швеція і Японія (при чому країни — члени ЄС надають ресурси як по двостороннім, так і багатостороннім каналам).

Міжнародна донорська фінансова допомога Україні спрямована на модернізацію державних фінансів в частині реалізації наступних цілей: розробка інтегрованої інформаційної системи з управлінні фінансами, підвищення ефективності адміністрування податків і сприяння дотриманню податкового законодавства, а технічна допомога спрямована на зміцнення фінансового управління на рівні муніципалітетів (АМР США), реформування бюджетного процесу та управління допомогою (АМР Швеції), капітальному бюджетуванні та кредитуванні політики розвитку (Світовий банк) [7, с. 43].

Держава зацікавлена в отриманні МТД від донорів як тому, що вона надходить на безоплатній та

безповоротній основі, так і тому, що відповідає пріоритетам національного розвитку, "сприяє економічному та соціальному розвитку в різних сферах життєдіяльності держави та суспільства, зокрема шляхом підвищення інституціональної спроможності органів виконавчої влади, надання консультативної підтримки стосовно удосконалення законодавства з урахуванням найкращого світового досвіду, впровадження міжнародних стандартів, постачання сучасного обладнання, розвитку людського капіталу та стимулювання створення додаткових робочих місць" [4].

Зазначене свідчить про багатогранний вплив використання зовнішніх офіційних фінансових ресурсів для забезпечення суспільного розвитку країни. Перспективними для України є міжнародні проекти, що реалізуються зовнішніми офіційними донорами для розвитку місцевих громад, територій, проектів публічно-приватного партнерства. Вони формуються в контексті визначених державою національних стратегічних пріоритетів, не призводять до нарощування державного боргу, стимулюють формування суспільної відповідальності громад, реалізуються з застосуванням найкращих міжнародних практик, що забезпечують високий рівень результативності, ефективності таких проектів, та дозволяють створювати умови для вироблення ефекту синергії від поєднання державного та приватного фінансування суспільного розвитку.

ВИСНОВКИ

За умов трансформаційних перетворень, структурних дисбалансів, військових конфліктів ринкова складова не може забезпечити своєчасність та повноту фінансування першочергових потреб та пріоритетних суспільних завдань. За таких обставин державні фінанси виступають основною складовою вирішення життєво важливих суспільних питань. Держава як суспільний інститут в умовах фінансової глобалізації забезпечує удосконалення управління та впровадження інноваційних технологій, найкращого досвіду світової практики тощо.

Інституційний розвиток державних фінансів як основи фінансування першочергових потреб та пріоритетних суспільних завдань в умовах фінансових дисбалансів та фінансової глобалізації дозволяє не лише виконувати функції та забезпечувати своєчасність їх фінансування, але й за допомогою державного регулювання забезпечувати перерозподіл фінансових ресурсів між рівнями, сферами та галузями національної економіки, забезпечувати доступ зовнішніх інвестиційних, кредитних та фінансових ресурсів від міжнародних фінансових організацій, урядів інших країн і світового фінансового ринку.

Література:

1. Економічний суверенітет України: монографія / А.А. Мазаракі, Т.М. Мельник, В.В. Юхименко, В.М. Костюченко та ін.; за заг. ред. А.А. Мазаракі та Т.М. Мельник. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. — 700 с.
2. Паризька декларація щодо підвищення ефективності зовнішньої допомоги: Декларація [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_271
3. Річний звіт 2016: Світовий банк [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.worldbank.org/en/publication/wdr2017>
4. Про схвалення Стратегії залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги і співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями на 2013–2016 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.09.2013 № 697-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/697-2013-%D1%80>

5. Інформаційна довідка щодо співробітництва України з Міжнародним банком реконструкції та розвитку / Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://195.78.68.18/minfin/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=408929&cat_id=353161&ctime=1424181872977

6. Висновок щодо фінансової звітності за 2015 та 2016 роки проекту "Модернізація системи соціальної підтримки населення України", що підтримується позицією Міжнародного банку реконструкції та розвитку. Рахункова палата України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16751274/Vysn_7-4_2017.pdf?subportal=main

7. Ресурси міжнародних організацій для цілей розвитку: посібник з програмування та координації проектів / А. Кістерський, К. Прігмор, У. Сікс, Б. Прігмор, Т. Липова. Міністерство фінансів України. Управління співробітництва з державами донорами для цілей розвитку. — 2012. — 152 с.

8. Про приєднання України до Паризької декларації щодо підвищення ефективності зовнішньої допомоги: Указ Президента України від 19.04.2007 № 325/2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/325/2007>

References:

1. Mazaraki, A.A. Mel'nyk, T.M. Yukhymenko, V.V. Kostiuchenko, V.M. etc. (2015), *Ekonomichnyj suverenitet Ukrainy* [Economic sovereignty of Ukraine], Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine.
2. The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2005), "The Second High Level Forum on Aid Effectiveness "The Paris Declaration on Aid Effectiveness"", available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_271 (Accessed 11 July 2017).
3. The World Bank (2017), "The report of the World Bank "World Development Report 2017: Governance and the Law"", available at: <http://www.worldbank.org/en/publication/wdr2017> (Accessed 11 July 2017).
4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Strategy of Attracting, Effective Use and Monitoring of International Technical Assistance and Cooperation with International Financial Institutions in 2013—2016"", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/697-2013-%D1%80> (Accessed 11 July 2017).
5. The Ministry of Finance of Ukraine (2015), "Information of the Ministry of Finance of Ukraine "Information note on cooperation between Ukraine and the International Bank for Reconstruction and Development"", available at: http://195.78.68.18/minfin/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=408929&cat_id=353161&ctime=1424181872977 (Accessed 11 July 2017).
6. Accounting Chamber of Ukraine (2017), Decision of the Accounting Chamber of Ukraine "Conclusion on the financial statements for 2015 and 2016 of the project "Modernization of the system of social support of the population of Ukraine" which supported by the loan of the International Bank for Reconstruction and Development", available at: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16751274/Vysn_7-4_2017.pdf?subportal=main (Accessed 11 July 2017).
7. Kisters'kyj, L. Prihorm, K. Siks, U. Prihorm, B. and Lypova, T. (2012), *Resursy mizhnarodnykh orhanizatsij dlia tsilej rozvytku: Posibnyk z prohramuvannia ta koordynatsii proektiv* [Resources of International Organizations for the Development: A Manual for Programming and Coordination], Ministry of Finance of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
8. President of Ukraine (2007), Decree of the President of Ukraine "On Ukraine's Accession to the Paris Declaration on Improving External Aid Effectiveness", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/325/> (Accessed 11 July 2017).

Стаття надійшла до редакції 11.07.2017 р.

*О. Д. Ладюк,
к. е. н., професор, член-кореспондент Академії економічних наук України, директор,
Рівненський інститут ВНЗ "Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна",
м. Рівне*

ХАРАКТЕРИСТИКА ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

*О. Ladyuk,
Phd in economics, professor, Corresponding Member of the Academy of Economic Sciences of Ukraine,
Director of Rivne Institute HEI "Open International University of Human Development "Ukraine", Rivne*

CHARACTERISTICS OF THE SHADOW ECONOMY IN UKRAINE

У статті здійснено характеристику тіньової економіки в Україні. Систематизовано чинники зародження та поширення тіньової діяльності й тіньових процесів в Україні, відображено деструктивний вплив тіньового сектора економіки на фінансово-економічну сферу. Відображено рівень тіньової економіки в Україні за різноманітними методиками оцінки. Конкретизовано заходи, які варто реалізувати з метою детінізації національної економіки.

The article describes the shadow economy in Ukraine. The factors of the origin and spread of shadow activity and shadow processes in Ukraine are systematized, the destructive influence of the shadow economy sector on the financial and economic sphere is reflected. The level of the shadow economy in Ukraine is shown in a variety of assessment methods. Specifies the measures that should be implemented in order to shake up the national economy.

Ключові слова: тіньова економіка, тіньовий сектор, тіньові процеси, тіньова діяльність, інтегральний показник рівня тіньової економіки, детінізація.

Key words: shadow economy, shadow sector, shadow processes, shadow activity, integral indicator of the level of the shadow economy, exit from the shadow.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Численні проблеми, які мають місце у фінансовому секторі внаслідок існування тінізації економіки та поширення тіньової діяльності, спотворюють макроекономічні показники країни, гальмують соціально-економічні реформи та перешкоджають піднесенню, стабільності та розвитку національної економіки. Скорочення обсягів тіньових відносин та економічних процесів є важливою складовою стратегії реформ.

Саме тому дослідження феномена "тіньова економіка", основних аспектів її існування та функціонування з метою формування пріоритетних векторів детінізації є важливим завданням урядовців і наукових діячів в умовах сьогодення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Актуальність такої проблематики також підтверджена значною кількістю наукових розвідок в окресленій області досліджень. Зокрема у цьому науковому напрямі працюють такі вітчизняні вчені, як О. Барановський, С. Біла, З. Варналій, В. Предборський, О. Турчинов та ін. Теоретичні основи й існуючі проблеми функціонування тіньового сектора економіки вивчаються й опрацьовуються зарубіжними ученими: П. Гутманном, Е. де Сото, В. Танзі, К. Хартом, Ф. Шнайдером та багатьма іншими дослідниками.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження тіньових проявів у вітчизняній економічній діяльності, здійснення аналізу тіньового сектора економіки України та визначення можливих шляхів його мінімізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виникнення тіньової економіки безпосередньо пов'язано з утворенням держави та функціонуванням товарно-грошових відносин. Існування тіньового сектору економіки властиве усім країнам світу та різниться лише масштабами прояву.

Активізація тіньових процесів економічної діяльності в Україні призвела до формування такого обсягу тіні, що практично на рівних конкурує з офіційною господарською діяльністю національної економіки та зумовлює її послаблення, призводить до зниження ефективності державної політики, поширення корупції, гальмує процес економічного розвитку України.

Основними чинниками зародження та поширення тіньової діяльності й тіньових процесів в Україні можна визначити наступні:

- 1) існування неповноцінного ринкового середовища;
- 2) вади у діяльності судової влади;
- 3) недосконалість фіскальної політики та непередбачуваність змін у податковому законодавстві;
- 4) недосконалість державного регулювання;
- 5) активізація корупційних проявів та значний обсяг корупції;
- 6) дисбаланси структури зайнятості;
- 7) недостатній захист прав на рухому та нерухому власність і т.д.

За наявності значних обсягів тіньової економіки відбувається (рис. 1).

Україна характеризується наявністю значних масштабів тіньового сектору, що негативно впливає на ефективність функціонування національної економіки.

Дані Міністерства економічного розвитку і торгівлі України демонструють мінливу тенденцію зміни обсягів тіньової економіки (рис. 2).

Так, рівень тінізації України у 2013 році продемонстрував незначне зростанням в порівнянні з попереднім 2012 роком (на 1 в.п.). У 2014 році відбулося стрімке підвищення інтегрального показника рівня тіньової економіки (у % від обсягу офіційного ВВП). За 2014 рік значення показника збільшилося на 6 в.п. у порівнянні з 2013 роком.

За підсумками 2015 року цей показник сягнув значення 40 % ВВП, тобто відбулося його зниження у порівнянні із попереднім роком на 3 в.п. Це було зумовлено тим, що починаючи з травня 2015 року зберігалася висхідна тенденція стабілізації макроситуації в країні (стабілізація курсу, зниження рівня інфляції, покращення тенденцій ВВП).

За підсумками 2016 року рівень тіньової економіки склав 34% від офіційного ВВП, що на 6 в.п. менше порівняно з показником 2015 року.

Детінізація стала результатом [2]: "закріплення макроекономічної стабільності та відновлення економічного зростання (за підсумком 2016 року реальний ВВП зріс на 2,3%, індекс споживчих цін у розрахунку грудень до грудня склав 112,4% (43,3% у 2015 році), що стало наслідком збільшення пропозиції на внутрішньому ринку при помірній волатильності обмінного курсу);

— поліпшення бізнес-клімату в умовах проведення політики дерегуляції підприємницької діяльності, що, у свою чергу, сприяло зростанню довіри інвесторів та нарощенню притоку прямих інвестицій;

— поступової легалізації відносин на ринку праці внаслідок зниження ЄСВ та, як наслідок, послаблення навантаження на фонд оплати праці.

У 2014 році розрахунок тіньової економіки в Україні за всіма чотирма методами, з використанням яких здійснюється оцінка рівня тіньової економіки, продемонстрував його зростання порівняно з попереднім 2013 роком. За методом збитковості підприємств досліджуваного населення — роздрібний товарооборот — на 7 в.п., за "електричним" методом, який відображає порівняння приросту споживання електроенергії із приростом ВВП — на 8 в.п., за монетарним методом — на 9 в.п.

У 2015 році усі чотири методи відобразили зменшення рівня тіньової економіки порівняно з 2014 роком.

За підсумками 2016 року прослідковується позитивна тенденція зменшення обсягів "тіні", що можна наглядно прослідкувати за даними рисунка 3.

Статистичні показники рисунка 4 демонструють найбільшу частку "тіні" у добувній промисловості, операціях з нерухомим майном, переробній промисловості.

Поряд з тим, позитивним є зменшення рівня тіньової економіки в оптовій і роздрібній торгівлі у 2016 році відносно показника 2015 року, що склало 11 в.п., у переробній промисловості — 9 в.п., у добувній промисловості — 8 в.п., у будівництві — 7 в.п., у транспорті — 6 в.п., у ВЕД "Фінансова та страхова діяльність" та у ВЕД "Операції з нерухомим майном" — 5 в.п. у кожному, у ВЕД "Сільське, лісове та рибне господарство" — 3 в.п. [2].

Рис. 1. Деструктивний вплив тіньового сектора економіки на фінансово-економічну сферу

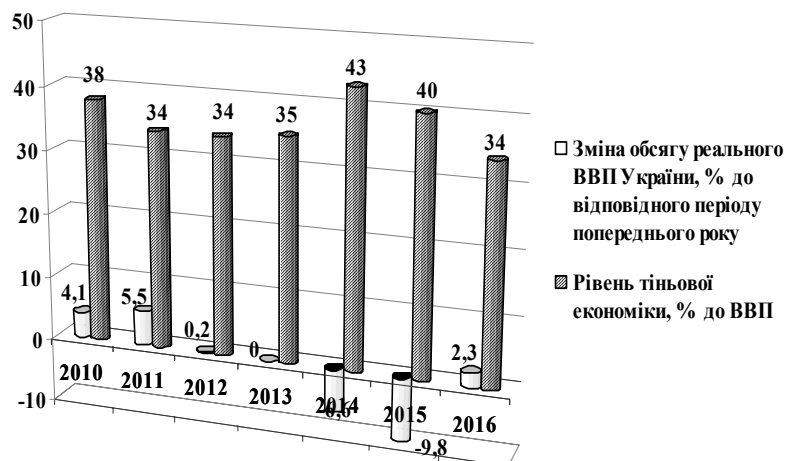

Рис. 2. Темпи приросту/зниження рівня реального ВВП та інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні

Джерело: побудовано за даними джерел [1; 2].

Варто зауважити, що рівень тіньової економіки в Україні за різноманітними методиками оцінки різняться. Згідно з оцінками Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, тіньова економіка в Україні

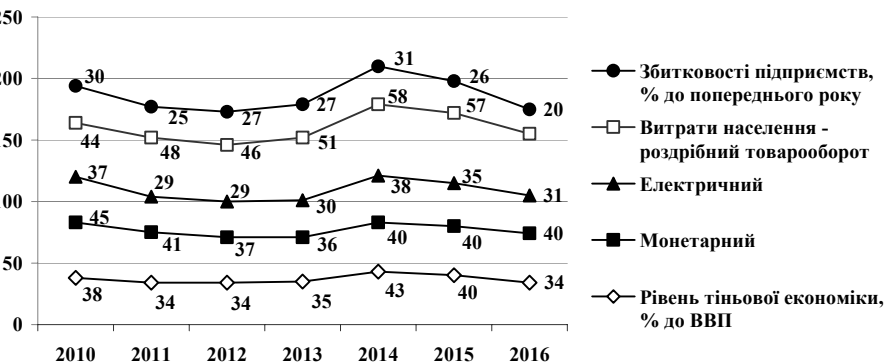

Рис. 3. Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: побудовано за даними джерел [1; 2].

коливається в межах 25 % — 58 % від офіційного обсягу ВВП. Рівень тіньової економіки в Україні за оцінками професора Фрідріха Шнайдера, експерта з питань тіньової економіки, сягає близько 50 % ВВП (див. рис. 5). Окремі джерела стверджують, що частка тіньової економіки в Україні сягає рівня 50—70 % ВВП [4].

Надмірність тіньового сектору й активізація тіньових проявів в економічній діяльності створюють численні проблеми, які негативно впливають на функціонування фінансової сфери та національної економіки загалом, як-от:

- мінімізація та втрата податкових надходжень, що провокують зростання негативного сальдо між дохідною та видатковою частинами бюджетів, посилення податкового тиску на добросовісних платників податків, недовиконання державою своїх функціональних обов'язків;

- нераціональний та несправедливий розподіл національного доходу;
- скорочення інвестиційних потоків в Україну й існування низької інвестиційної активності;
- зниження моральних та духовних якостей суспільства;
- можливість зародження монополізації економіки внаслідок зниженої ціни на продукцію, яка виробляється у тіньовому секторі;
- пролонгація терміну інтеграції України до Європейського Союзу і т.д.

З метою детінізації в Україні варто реалізувати такі заходи: поліпшити бізнес-клімат, зробивши легальні умови ведення господарської діяльності конкурентними порівняно з тіньовими, оптимізувавши податкове навантаження на податкоплатників, полегшивши адміністрування податків, спростивши податковий облік; посилити боротьбу з тіньовою економічною діяльністю, корупцією та очищення влади; зробити прозорішим процес приватизації об'єктів державної власності; підвищити ефективність управління державного сектору економіки; максимізувати інвестиції в економіку країни.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Отже, національна економіка характеризується високим рівнем "тіні", про що говорять оцінки Міністерства економічного розвитку і торгівлі України й експертів з досліджуваної проблематики. Задля локалізації тіньових процесів і детінізації економіки варто зосередити увагу на поліпшенні бізнес-клімату та боротьбі з тіньовою економічною діяльністю.

У перспективі подальших наукових досліджень буде розглянуто зарубіжний досвід детінізації економіки з метою виокремлення придатних для впровадження у вітчизняну практику державного управління заходів, які сприятимуть зміцненню економіки.

Література:

1. Тенденції тіньової економіки в Україні 2015 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>
2. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні 2015 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <file:///C:/Users/Olga/Downloads/%D0%A2%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%BD%D1%82%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%BA%D0%B8%202016.pdf>

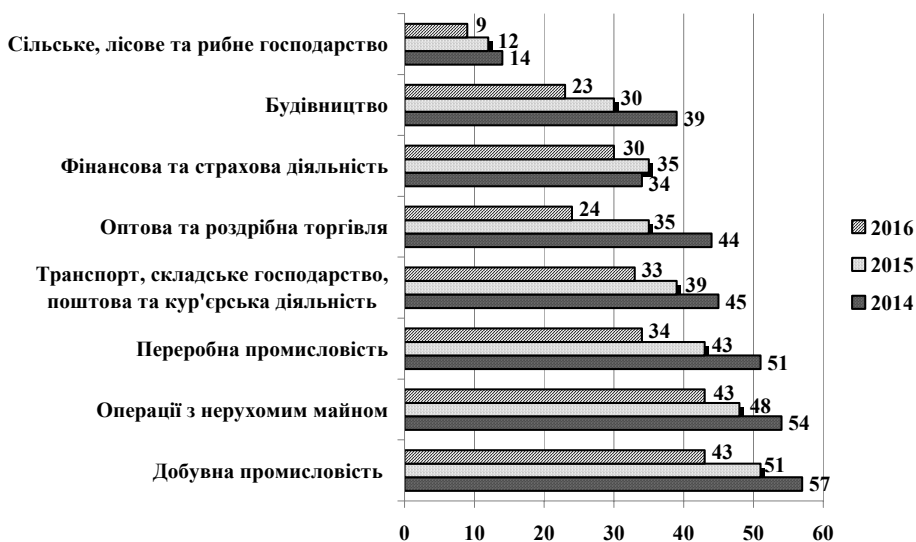

Рис. 4. Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від офіційного обсягу ВДВ відповідного виду економічної діяльності

Джерело: побудовано за даними джерел [1; 2].

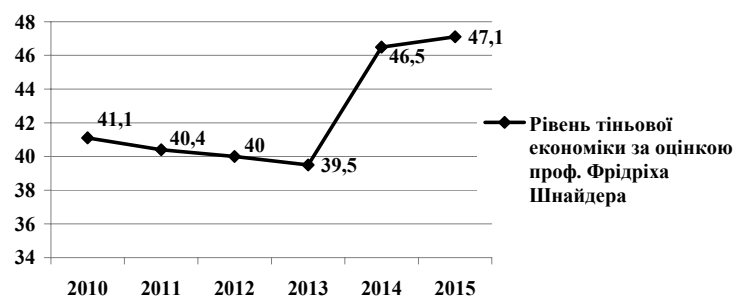

Рис. 5. Рівень тіньової економіки України у % від обсягу офіційного ВВП за оцінкою Фрідріха Шнайдера

Джерело: побудовано за даними джерела [3].

D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%BD%D1%82%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%BA%D0%B8%202016.pdf

3. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>

4. Тищук Т. Міф та реальність: Рівень тіньової економіки в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://voxukraine.org/2015/12/08/mif-ta-realnist-pro0riven-tiniovoi-economy-v-ukraini-ua/>

References:

1. Trends in the shadow economy in Ukraine in 2015, available at: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (Accessed 18 July 2016).
  2. The general trends of the shadow economy in Ukraine in 2015, available at: <file:///C:/Users/Olga/Downloads/%D0%A2%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%BD%D1%82%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%BA%D0%B8%202016.pdf> (Accessed 18 July 2016).
  3. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2016), available at: <http://www.me.gov.ua> (Accessed 18 July 2016).
  4. Tishchuk, T. Myth and reality: The level of the shadow economy in Ukraine, available at: <http://voxukraine.org/2015/12/08/mif-ta-realnist-pro0riven-tiniovoi-economy-v-ukraini-ua/> (Accessed 18 July 2016).
- Стаття надійшла до редакції 17.07.2017 р.

УДК 332.145:332.142.6

Ю. Т. Матвєєва,*к. е. н., старший викладач кафедри управління, Інститут фінансів, економіки та менеджменту імені Олега Балацького, Сумський державний університет, м. Суми***Ю. О. Мирошніченко,***к. е. н., доцент кафедри управління, Інститут фінансів, економіки та менеджменту імені Олега Балацького, Сумський державний університет, м. Суми*

ЕКСПРЕС-ДІАГНОСТИКА РІВНЯ СОЦІО-ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ТЕРИТОРІЇ ГРАФІЧНИМ МЕТОДОМ

*Yu. Matvieieva,**Ph.D. in Economics, senior lecturer, Department of management, Balatsky Academic and Scientific Institute of Finance, Economics and Management, Sumy State University, Sumy**Yu. Myroshnychenko,**Ph.D. in Economics, associate professor, Department of management, Balatsky Academic and Scientific Institute of Finance, Economics and Management, Sumy State University, Sumy*

EXPRESS-DIAGNOSTICS OF SOCIO-ECOLOGO-ECONOMIC BALANCE LEVEL OF THE ADMINISTRATIVE TERRITORY BY USING GRAPHIC METHOD

Ефективне функціонування соціо-еколого-економічної системи полягає в збалансованому поєднанні її складових. У статті проаналізовано методичні підходи до оцінки сталого розвитку на різних рівнях управління. Авторами запропоновано експрес-діагностику визначення рівня соціо-еколого-економічної збалансованості адміністративної території на основі використання графічного методу. Доведено, що оптимальний стан розвитку території забезпечує максимальний приріст валового регіонального продукту (ВРП). Розроблений методичний підхід до моделювання динаміки зростання ВРП адміністративно-територіальної одиниці, в основу якого, на відміну від існуючих, покладено взаємообумовлені параметри соціального, економічного та екологічного розвитку. Здійснено оцінку рівня збалансованості соціо-еколого-економічного розвитку Сумської області на основі використання експрес-діагностики. Експрес-діагностика соціо-еколого-економічної збалансованості адміністративно-територіальної одиниці містить такі методи, як індексний метод та метод кореляційно-регресійного аналізу.

The effective functioning of the socio-ecologo-economic system lies in the balanced combination of its components. The methodical approaches to the assessment of sustainable development at different levels of management are analyzed in this article. The authors propose an express diagnosis of determining the level of socio-ecologo-economic balance of the administrative territory based on usage graphical method. It is proved that the optimal state of development of the territory provides the maximum growth of the gross regional product (GRP). The methodical approach to modeling the growth of the GRP of the administrative-territorial unit, which, unlike the existing, is based on mutually determined parameters of social, economic and ecological development, is developed. The estimation of the level of balance of socio-ecologo-economic development of the Sumy region are made by using express-diagnostics. Express-diagnostics of the socio-ecological-economic balance of the administrative-territorial unit contains such methods as the index method and the method of correlation-regression analysis.

Ключові слова: експрес-діагностика, екологічно-сталий розвиток, соціо-еколого-економічна збалансованість території, графічний метод, індекси соціо-еколого-економічного розвитку, оптимізаційна модель, валовий регіональний продукт.

Key words: express-diagnostics, ecologically sustainable development, socio-ecologo-economic balance of territory, graphical method, indexes of socio-ecologo-economic development, optimization model, gross regional product.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Подолання соціально-економічних та пов'язаних із ними екологічних проблем потребує розроблення нових орієнтирів, що базуються на концепції екологічно сталого

розвитку, які знайшли своє відображення в таких документах: Конференції ООН з навколишнього середовища в Ріо-де-Жанейро, де підкреслюється необхідність перетворення будь-якого виду господарської діяльності в екологічно без-

Таблиця 1. Категорії політики та індикатори оцінювання сталого розвитку

Економічний вимір		Екологічний вимір		Соціально-інституціональний вимір	
Індекс економічного виміру <i>Iec</i>		Індекс екологічного виміру <i>Ie</i>		Індекс соціального виміру <i>Is</i>	
Категорії політики	Індикатори	Категорії політики	Індикатори	Категорії політики	Індикатори
I. Базові потреби	1. Валовий національний продукт. 2. Промислова сільськогосподарська сфера. 3. Нематеріальна сфера. 4. Транспортна інфраструктура	I. Екологічні системи	1. Повітря. 2. Біорізноманіття. 3. Земля. 4. Якість води. 5. Кількість води. 6. Радіаційна та екологічна безпека	I. Суспільство, що базується на знаннях	1. Інтелектуальні активи суспільства. 2. Перспективність розвитку суспільства. 3. Якість розвитку суспільства
II. Підприємство-нищка діяльність	5. Виробничі можливості. 6. Міжнародне торговельне співробітництво. 7. Малий бізнес. 8. Споживчий ринок. 9. Заборгованість	II. Екологічне навантаження	7. Викиди в атмосферне повітря. 8. Навантаження на екосистеми. 9. Утворення і використання відходів. 10. Водне навантаження	II. Розвиток людського потенціалу	4. Розвиток здоров'я та фізичного виховання. 5. Рівень освіти. 6. Демографічний розвиток. 7. Ринок праці. 8. Економічна складова людського розвитку
III. Ринок праці	10. Ефективність ринку праці. 11. Можливості ринку праці. 12. Дохідно-витратний баланс	III. Регіональне екологічне управління	11. Участь в екологічних проєктах. 12. Викиди парникових газів. 13. Екологічний трансграничний тиск	III. Інституціональний розвиток	9. Політична свідомість. 10. Вплив релігійних Інституцій. 11. Ефективність державної влади
VI. Інноваційно-інвестиційні можливості	13. Наукова діяльність. 14. Рівень інноваційності. 15. Інвестиційні можливості			VI. Якість життя	12. Відпочинок і культура людей. 13. Стан навколишнього середовища. 14. Свобода людей. 15. Здоров'я людей. 16. Стан інфраструктури. 17. Ризики та безпека життя

Джерело: [4].

печну, тобто сумісну з вимогами гармонійного розвитку суспільства та природи (1992 р.); Декларації про соціальний розвиток, яка стверджує, що "основною причиною тривалого погіршення стану довкілля в усьому світі є нераціональна структура споживання та виробництва, особливо в промислово розвинених країнах, що загострює проблему зубожіння й існуючі диспропорції і є предметом серйозного занепокоєння" (1995 р.); Київському протоколі, головна мета якого — стабілізувати концентрацію парникових газів у атмосфері на рівні, який не допускає небезпечного антропогенного впливу на клімат планети (1997 р.); Декларації Тисячоліття, що вважає однією з фундаментальних цінностей міжнародних відносин у XXI столітті повагу до природи (2000 р.); Йоханнесбурзькій декларації зі сталого розвитку; в підсумковому документі Конференції ООН Ріо+20 "Майбутнє, якого ми прагнемо" підтверджується необхідність подальшого просування ідеї збалансованого розвитку на всіх рівнях та інтеграції його економічної, соціальної та екологічної складових з урахуванням їх взаємозв'язку (2012 р.).

Аналіз літературних, статистичних джерел та документів з екологічного сталого розвитку дають змоги констатувати, що усі елементи соціо-еколого-економічної системи взаємозв'язані. Так, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я понад три чверті хвороб людини є наслідком антропогенного забруднення навколишнього середовища [1; 2]. Крім того, на фоні зростаючого забруднення повітря зростають рівень смертності населення, кількість імунодефіцитів, онкологічних захворювань тощо. Все це призводить до погіршення медико-демографічної ситуації в Україні: скорочується природна кількість населення, падає народжуваність і зростає смертність, погіршується здоров'я дорослих та дітей. Щорічно кількість населення зменшується в середньому на 350 тис. осіб, середня тривалість життя становить 75,8 року в жінок та 65,9 року в чоловіків. Рейтинг України серед інших країн світу із цього показника дуже низький: 102-ге місце серед жінок та 126-те місце серед чоловіків. За останні три роки показники смертності населення (на 1000 осіб) залишаються на одному рівні, за масштабами дитячої смертності Україна займає перше місце у Європі [3, с. 29].

Аналізуючи вищевикладене, можна констатувати наявність руйнівного процесу, притаманного сучасній соціо-еколого-економічній системі, що робить актуальним завдання її оцінки та моніторингу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Оцінка екологічно сталого розвитку здійснюється на основі певних індексів та індикаторів. На сьогодні універ-

сального алгоритму формування індикаторів результативності, ефективності та збалансованості розвитку адміністративно-територіальних одиниць не існує, проте існують рекомендації, що допомагають сформуванню набір індикаторів для конкретного проєкту (стратегії, плану, програми). Термін "індикатор", або "показник", має багато значень, але в загальному випадку це не що інше, як характеристика процесу, об'єкта або системи, доступної для спостереження та вимірювання, за допомогою якої можна оцінювати зміни, що відбуваються під час цього процесу в цьому об'єкті або системі. Існують також так звані цільові показники. Це такі показники, які заплановано досягти внаслідок реалізації стратегії (проєкту).

Зокрема під індикаторами сталого розвитку (ICP) (екологічної збалансованості) розуміють індикатори, що враховують вартість природного капіталу, витраченого на досягнення суспільно корисного результату. Також під індикаторами сталого розвитку вбачають інформацію, що висвітлює зміни стану навколишнього середовища в часі, визначає тенденції цих змін, допомагає людям у простій та доступній формі отримати інформацію з питань сталого розвитку міста, яка їх цікавить.

Під час оцінювання збалансованості розвитку адміністративно-територіальних одиниць, як правило, використовують соціальні, екологічні та економічні індикатори.

Соціальні індикатори стійкого розвитку визначають за такими ключовими напрямками: зайнятість, бідність, забезпеченість житлом, доходи місцевих бюджетів від місцевої економіки, виробничі та транспортна інфраструктура, рівний доступ до обслуговування, гендерна рівність, показники освіти, злочинність, демографічні показники [5].

До екологічних індикаторів відносять показники, що відображають стан довкілля, навантаження на нього та ефективність проведення природоохоронних заходів [5].

Економічна складова соціо-еколого-економічної системи містить комплекс засобів виробництва. Вони характеризуються такими показниками, як: питома вага первинної енергії, фондоемність, обіг коштів, трудомісткість, енергоємність, матеріалоемність, собівартість продукції та ін.

Із часом індикатори та індекс сталого розвитку постійно регулюються, доповнюються, вдосконалюються та визначаються залежно від цілей та особливостей досліджуваної території. Зокрема в праці [4] запропоновано індикатори сталого розвитку, згруповані за параметрами економічного, екологічного та соціально-інституціонального вимірів (табл. 1).

Дослідження в контексті оцінки екологічно сталого розвитку на основі використання індексного методу здійснене у працях таких вчених, як Д. Медоуз, А.О. Корнус, М.З. Згру-

Таблиця 2. Характеристика індексів сталого розвитку

Індекс, що характеризує сталій розвиток	Формула розрахунку	Фактори та складові індексів, що характеризують сталій розвиток
1. Український регіональний індекс сталого розвитку навколишнього середовища URESI	$URESI_i = \sum_{j=1}^p w_j \tilde{X}_j, i=1, \dots, n$	Тут w_j – вагомості, присвоєні $\tilde{X}_j$, що, у свою чергу, відповідає z -рахунку j -го індикатора; n – загальна кількість досліджуваних регіонів; p – кількість індикаторів
2. Індекс сталого розвитку Іср	$I_{ср} = 0,43 * I_{екв} + 0,37 * I_{ев} + 0,33 * I_{св}$	$I_{екв}$ – індекс економічного виміру; $I_{ев}$ – індекс екологічного виміру; $I_{св}$ – індекс соціального виміру
3. Індекс соціогуманітарного розвитку (ІСГР)	$ICGP = \sqrt[3]{I_1 + I_2 + I_3} = \sqrt[3]{\frac{ВФК}{ВФК_{max}} + \frac{ВСК}{ВСК_{max}} + \frac{ВЛК}{ВЛК_{max}}}$	$ВФК$, (I_1) – індекс виробництва фізичного капіталу; ($ВСК$ (I_2)) – індекс виробництва соціального капіталу; ($ВЛК$ (I_3)) – індекс виробництва людського капіталу
4. Індекс глобального розвитку Д. Медоуза	$I = P \cdot T \cdot A$	P – населення; T – технологія; A – добробут
5. Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП)	$IPPP = I_{ж}^{1/3} \cdot I_{о}^{1/3} \cdot I_{д}^{1/3}$	$I_{ж}$ – індекс тривалості життя; $I_{о}$ – індекс освіти; $I_{д}$ – індекс внутрішнього національного доходу
6. Індекс соціоприродного розвитку (синтетичний індекс розвитку) СІР	$СІР = ВНП + ВЛК + ВЕК = ВНП + \beta (СР) + \lambda (ПДК) + \eta (БП)$	$ВНП$ – валовий національний продукт; $ВЛК$ – виробництво людського капіталу; $ВЕК$ – виробництво екологічного капіталу, $СР$ – питомі соціальні витрати; $ПДК$ – питомий духовний капітал; $БП$ – питома продуктивність біоти; β , λ , η – коефіцієнти розвитку
7. Індекс сталого розвитку за МВСР Isd	$\ Isd\ = \sqrt{I_{ec}^2 + I_c^2 + I_s^2}$	Визначає рівень сталого розвитку за трьома вимірами: економічним (I_c), екологічним (I_e) та соціально-інституціональним (I_s), а його просторове розміщення в системі координат (I_c, I_e, I_s) характеризує міру гармонійності
8. Індекс соціально-економічної збалансованості ІСЕЗ	$ІСЕЗ = EP/DP$	EP – економічний потенціал; DP – демографічний потенціал. Індикатором EP для нашої території є частка зайнятого населення в загальній кількості зайнятого населення регіону, що вивчається. Індикатором DP території є кількість її населення у відсотках щодо загальної кількості населення території, що досліджується
9. Індекс екологічної збалансованості ІЕЗ	$ІЕЗ = SEP/IPPP$	SEP – соціально-економічний потенціал; $IPPP$ – природно-ресурсний потенціал
10. Інтегральний економіко-географічний індекс збалансованості розвитку Ізр [109]	$I_{зр} = \frac{(I_{жн} + I_c + I_{сп} + I_{сп}) + 0,5(I_{ин} + I_{ин})}{(I_{ин} + I_{ин})}$	Індекс побудовано на основі розрахунків восьми окремих індексів, кожен з яких розраховано на базі декількох змінних: де $I_{зр}$ – інтегральний індекс збалансованості розвитку; $I_{жн}$ – індекс життєстійкості населення; I_e – індекс виробництва ВВП (для регіонів України – ВДВ), $ВВП$ – валовий внутрішній продукт, $ВДВ$ – валова додана вартість у розрахунку на одного жителя; $I_{инт}$ – індекс забезпеченості населення ресурсами території; $I_{зпр}$ – індекс забезпеченості ресурсами навколишнього природного середовища; $I_{кв}$ – індекс капіталовкладень (інвестицій в основний капітал); $I_{ин}$ – індекс інвестицій; $I_{дн}$ – індекс демографічного навантаження; $I_{прв}$ – індекс природосмності $ВВП$ (для регіонів України – $ВДВ$)

Джерело: сформовано на основі аналізу [6; 4; 7—10].

ровський, В.В. Бушуєв, В.С. Голубєв, Г.В. Ридевский, А.Г. Руденко, С.А. Лісовський та ін. У таблиці 2 нами розглянуто деякі з найвідоміших та основних індексів сталого розвитку.

Існують різні підходи до оцінки сталості розвитку країн та регіонів за соціальними, економічними та екологічними характеристиками.

Так, індекс стійкості суспільства, розроблений за ініціативи нідерландських дослідників Герта ван де Керка та Артура Мануєля під егідою Фонду стійкого суспільства в 2006 році, вимірює досягнення країни з точки зору стійкості громадянського розвитку. Індекс стійкості суспільства складається з індексів, що характеризують благополуччя людини, екологічне благополуччя, економічне благополуччя [11]. Україна за індексом стійкості суспільства в 2012 році займає 102-е місце поміж 150 країн світу.

До методу кількісної оцінки та порівняльного аналізу показників екологічної політики держав світу відноситься Індекс екологічної ефективності (ЕПІ від англ. Environmental Performance Index). Список країн за індексом екологічної ефективності був представлений на Всесвітньому економічному форумі. Україна в 2016 році посіла 44-те місце в рейтингу серед 180 країн світу, покращивши за 10 років свої результати на 25% і опинилась між Аргентиною (43)

та Кубою (45). Ще в 2014 році Україна посідала 95-те місце в рейтингу.

Отже, як висновок можна констатувати, що у світі існує багато організацій, що вивчають проблематику сталого розвитку й напружують наукові розробки в цій сфері. Україна представлена в цьому процесі Світовим центром даних "Геоінформатика і стійкий розвиток", створеним у 2006 р. Міжнародною радою з науки (ICSU) при Інституті прикладного системного аналізу НАН України та МОН України. Центр бере на себе завдання кількісного виміру процесів стійкого розвитку, їх моделювання та розроблення рекомендацій для людей, які приймають рішення і які могли б використати ці дані у ході підготовки програм соціально-економічного розвитку різних країн світу, зокрема нашої країни, її регіонів та підприємств.

Проте в Україні на сьогодні не затверджений перелік індикаторів стійкого розвитку, немає органів державного управління, які були б зобов'язані щорічно розраховувати ці індикатори з метою надання таких завдань, що реалізувалися б у планах соціально-економічного розвитку. В цьому аспекті як приклад можна навести Великобританію, яка використовує більше 30 індикаторів, які щорічно затверджуються, вимірюються і фіксуються. Цим займається комісія зі стійкого розвитку при прем'єр-міністрів. Уряд відпо-

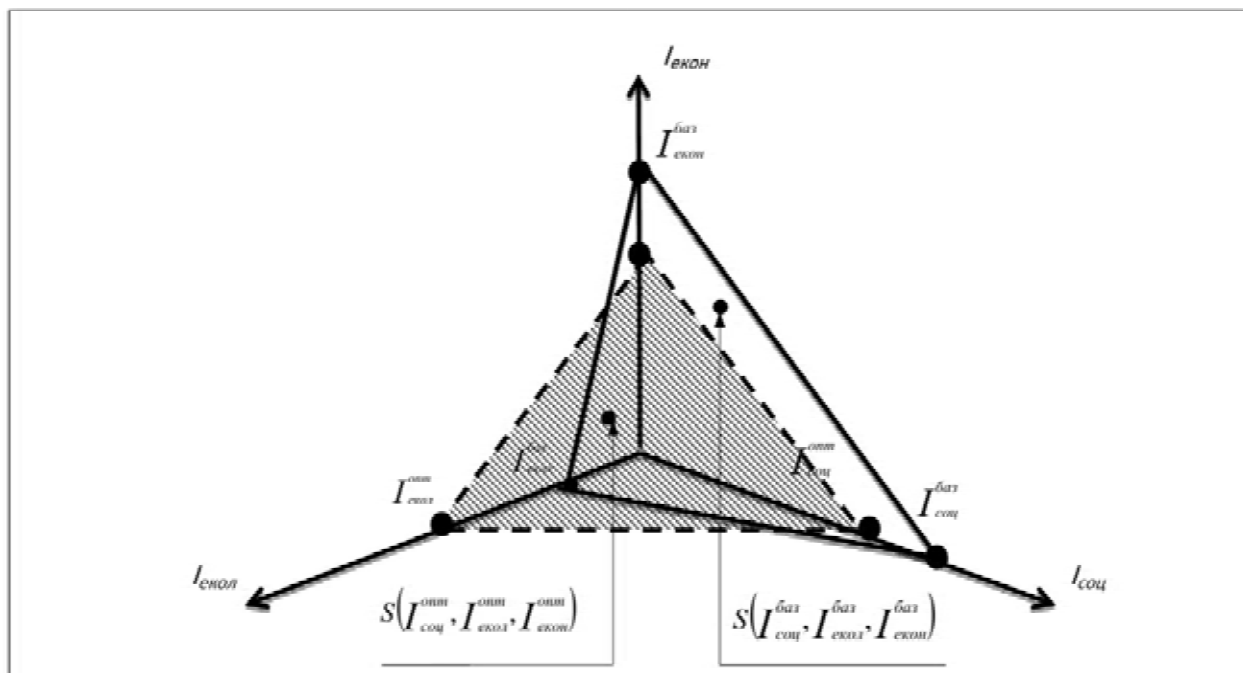

Рис. 1. Графічний метод визначення рівня соціо-еколого-економічної збалансованості адміністративної території

Джерело: авторська розробка.

відно до закону в обов'язковому порядку враховує значення індикаторів, коригуючи план соціально-економічного розвитку країни. Загалом же подібні механізми впровадили у себе більше 40 країн у рамках відповідних рекомендацій ООН.

Таким чином, актуальними питаннями сьогодення залишаються проблеми оптимізації взаємодії суспільства, економіки і природного середовища.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є формування науково-методичного підходу щодо визначення рівня збалансованості соціо-еколого-економічної системи адміністративно-територіальної одиниці, що дозволяє встановити оптимальні співвідношення між темпами розвитку соціальної, економічної та екологічної підсистем адміністративно-територіальної одиниці.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для визначення рівня соціо-еколого-економічної збалансованості може бути використаний графічний метод, який будується на основі точок в просторі. Місце розташування цих точок визначають інтегральні індекси соціо-еколого-економічного розвитку.

У роботах [12—14] нами була представлена комплексна методика розрахунку інтегральних індексів соціального, економічного та екологічного розвитку. На основі їх використання нами запропоновано визначення рівня соціо-еколого-економічної збалансованості графічним методом, згідно з яким рівень збалансованості розраховується співвідношенням площини трикутників, що характеризують існуючий та оптимальний стани соціо-еколого-економічної системи адміністративної території. При цьому індекс збалансованості адміністративної території визначається за формулою:

$$IЗб = S(I_{соц}^{баз}, I_{еколог}^{баз}, I_{економ}^{баз}) / S(I_{соц}^{опт}, I_{еколог}^{опт}, I_{економ}^{опт}) \quad (1),$$

де $S(I_{соц}^{опт}, I_{еколог}^{опт}, I_{економ}^{опт})$, $S(I_{соц}^{баз}, I_{еколог}^{баз}, I_{економ}^{баз})$ — відпо-

відно площини трикутників, що визначають існуючий та оптимальний стани соціо-еколого-економічного розвитку території, за якого забезпечується максимальний приріст ВРП (рис. 1).

Площина трикутника існуючого стану соціо-еколого-економічної системи формується на основі розрахованих (динамічних/статичних) індексів соціального, екологічного та економічного розвитку. Розраховані індекси є вершинами трикутника. Площина трикутників, що характеризує існуючий стан розвитку адміністративної території та оп-

тимальний стан, визначається за допомогою геометричної властивості векторного добутку (рис. 2).

Площу трикутника ΔLNS визначаємо з геометричної властивості векторного добутку:

$$S_{\Delta LNS} = \frac{1}{2} | \overline{LN} \cdot \overline{LS} | \quad (2).$$

Вектори: $\overline{LN}$ позначимо як $\overline{LN}$, $\overline{n}$ позначимо як $\overline{S}$.

Координати: м. $L(0;0;0)$, м. $S(0;0;0)$, м. $N(0;0;N)$, тоді

$$\overline{LN} = (-L; 0; N) \quad \overline{LS} = (-L; S; 0)$$

$$\overline{n} \cdot \overline{S} = \begin{vmatrix} \bar{i} & \bar{j} & \bar{k} \\ n_x & n_y & n_z \\ S_x & S_y & S_z \end{vmatrix} = \begin{vmatrix} \bar{i} & \bar{j} & \bar{k} \\ -L & 0 & N \\ -L & S & 0 \end{vmatrix} = 0 \cdot i(-L \cdot N) \cdot \bar{j} +$$

$$+ (-L \cdot S) \cdot \bar{k} - 0 \cdot \bar{k} - 0 \cdot \bar{j} - S \cdot N \cdot \bar{i} = -SN \cdot \bar{i} - LN \cdot \bar{j} - LS \bar{k} \quad (3)$$

$$|\overline{n} \cdot \overline{S}| = \sqrt{(-SN)^2 + (-LN)^2 + (-LS)^2} = \sqrt{S^2 N^2 + L^2 N^2 + L^2 S^2} \quad (4).$$

Таким чином, площу трикутника обчислюємо за формулою

$$S_{\Delta} = \frac{1}{2} \sqrt{S^2 N^2 + L^2 N^2 + L^2 S^2} \quad (5).$$

Визначити оптимальні значення соціального, економічного та екологічного розвитку пропонується на основі оптимізаційної моделі, яка передбачає, що індекс валового регіонального продукту (V) є функцією від аргументів S (індексу соціального розвитку), N (індексу економічного розвитку), L (соціального індексу). Наступним пунктом задачі є оптимізація отриманої залежності, тобто пошук такого набору значень змінних S, N, L, за якого значення цільової функції V(S, N, L) є максимальним. Розв'язання цієї задачі може бути здійснений за допомогою обчислювального комплексу MAPLE 11. У результаті цього можна отримати розв'язок, що містить оптимальні значення соціального, економічного та екологічного індексів розвитку, за яких може бути досягнутий максимальний приріст ВРП.

На основі використання графічного методу було визначено рівень соціо-еколого-економічної збалансованості Сумської області.

Площина трикутника існуючого стану соціо-еколого-економічної системи Сумської області формується на основі динамічних індексів соціального, екологічного та економічного розвитку. Розраховані індекси є вершинами трикутника. Площину трикутника оптимального стану соціо-

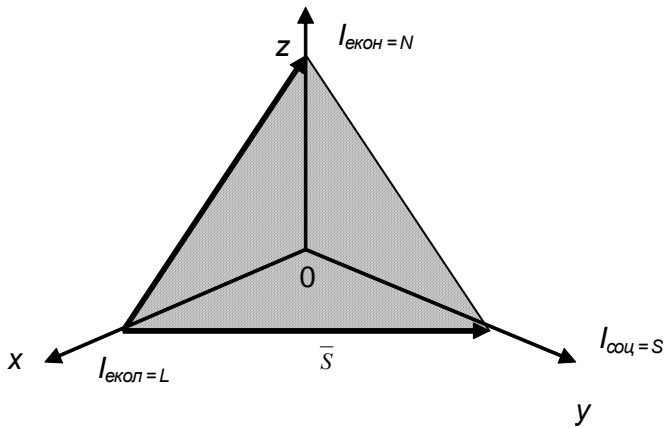

Рис. 2. Визначення площі трикутника

еколого-економічної системи Сумської області можна визначити на основі виявлення оптимальних значень соціального, економічного та екологічного розвитку території. Для формування оптимізаційної моделі було використано такі вихідні дані (табл. 3).

За вихідними даними таблиці 3 статистичним методом множинної нелінійної регресії була отримана емпірична апроксимуюча залежність $V(S, N, L)$:

$$V = 48,65 - 17,52 \cdot S + 8,07 \cdot S^2 - 38,17 \cdot N + 41,32 \cdot \ln(N) + 1,16 \cdot \ln(L) \quad (6).$$

Отримана залежність є нелінійною, оскільки до неї входять аргументи S, N, L не лише першого, а й другого ступеня та логарифми. Якість побудованої аналітичної залежності характеризує параметр R (коефіцієнт детермінації), значення якого достатньо високе, $R = 0,8969$. Розрахунки цієї частини проводилися за використанням програмного забезпечення для статистичної обробки даних Statistica 10.

Наступним пунктом задачі є оптимізація отриманої залежності, тобто пошук такого набору значень змінних S, N, L при якому значення цільової функції $V(S, N, L)$ є максимальним. Постановку задачі відображено формулою:

$$V(S, N, L) \rightarrow \max \quad (7).$$

Обмеженнями за змінними S, N, L є середнє мінімальне та середнє максимальне значення показників:

$$\begin{cases} L \in [0,9; 1,2] \\ N \in [0,9; 1,2] \\ S \in [0,9; 1,2] \end{cases} \quad (8).$$

Розв'язання цієї задачі здійснюється за допомогою обчислювального комплексу MAPLE 11. В результаті цього отриманий розв'язок, що містить оптимальні значення соціального, економічного та екологічного індексів розвитку, за яких може бути досягнутий максимальний приріст ВРП:

$$\begin{cases} L_{opt} = 1,09 \\ N_{opt} = 1,01 \\ S_{opt} = 1,2 \end{cases} \quad (9).$$

Характеризуючи отриманий розв'язок, можна зробити висновок, що при отриманих значеннях S, N, L формули 9 функція $V(S, N, L)$ досягає найбільшого значення при заданих обмеженнях формули 8.

Отже, максимальний приріст ВРП досягається при максимальному S (індексі соціального розвитку). Індекс N (еко-

номічний) в оптимальному розв'язку близький до одиниці, що свідчить про стійкий та стабільний стан розвитку. Індекс L (екологічний), більший за одиницю, повинен бути в позитивній тенденції.

Виходячи з вищезазначеного, маючи оптимальні значення соціального, економічного та екологічного індексів, на основі використання формули визначення площі трикутника $S_{ASLN} = \frac{1}{2} \sqrt{S^2 N^2 + L^2 N^2 + L^2 S^2}$ виявлене оптимальне значення соціо-еколого-економічного стану Сумської області, що дорівнює 1,099.

Таким чином, на основі співвідношення площі існуючого соціо-еколого-економічного стану Сумської області та площі оптимального значення соціо-еколого-економічного стану Сумської області визначено рівень соціо-еколого-економічної збалансованості Сумської області (табл. 4).

Відхилення існуючого від оптимального рівня соціо-еколого-економічної збалансованості в Сумській області в 2001 році становить 7 %, у 2005 році відхилення є найменшим і дорівнює 2 %. Отримане значення рівня соціо-еколого-економічної збалансованості в 2005 році близьке до оптимального. Зокрема в 2011 році рівень відхилення також є незначним і становить 5 %. Найвище відхилення існуючого від оптимального рівня соціо-еколого-економічної збалансованості отримане в 2009 році, воно становить 23 % та в 2012 році, що дорівнює 32 %. Аналізуючи результати, отримані аналітичним та графічним методами, можна зробити висновки про нестабільний, незбалансований соціо-еколого-економічний розвиток Сумської області.

ВИСНОВКИ

За сучасних умов стратегічною метою формування та реалізації державної політики України має стати поліпшення стану навколишнього природного середовища та зменшення антропогенного навантаження шляхом інтеграції еколого-орієнтованої політики до соціально-економічного розвитку України. Збалансований розвиток соціо-еколого-економічної системи адміністративної території повинен забезпечувати сталий її розвиток та сприяти збереженню природних екологічних систем.

Запропонована в статті експрес діагностика рівня соціо-еколого-економічної збалансованості адміністративної території на основі використання графічного методу та за допомогою оптимізаційної моделі дозволяють визначити відхилення існуючого від оптимального рівня соціо-еколого-економічної збалансованості адміністративно-територіальної одиниці. Результати діагностики можуть бути використані при розподілі фінансових ресурсів для нівелювання диспропорцій у розвитку соціальної, екологічної та економічної сфер діяльності та спрямування фінансових ресурсів першочергово у ті сфери, що забезпечують підтримання траєкторії збалансованого соціо-еколого-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць.

Література:

- Литвинов В.О. Про відповідальність за екологічний стан країни старшого покоління перед молодим та правовий шлях її оформлення / В.О. Литвинов // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку: зб. тез наук. доп. II Міжнародного наук.-практ. конф. студентів та аспірантів, 17—18 березня 2006 р. — Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. — С. 416-417.
- Національна доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі. Спеціальне видання до 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів навколишнього середовища "Довкілля для Європи". — К., 2003. — 128 с.

Таблиця 3. Вихідні дані по Сумській області за 2004–2012 рр. для побудови оптимізаційної моделі

Рік	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
<i>Інтегральні динамічні індекси соціо-еколого-економічного розвитку Сумської області та їх складові (індекси соціального, економічного та екологічного розвитку)</i>									
$I_{соц(дин)}(S)$	0,96	1,027	0,97	1,003	0,97	0,97	0,99	1,188	0,838
$I_{екол(дин)}(L)$	0,751	1,172	0,944	1,072	1,087	0,921	1,04	1,013	0,987
$I_{екон(дин)}(N)$	1,113	1,154	1,124	1,13	1,018	1,003	1,059	1,111	0,93
$ВРП^*(V)$	6275	8025	9566	12341	16210	16060	18333	22907	24933
$I_{ВРП}(V)^*$	1	1,27	1,19	1,29	1,31	0,99	1,14	1,24	1,08

Джерело: розраховано автором статистичних даних Сумської області [15].

Таблиця 4. Визначення рівня соціо-еколого-економічної збалансованості Сумської області графічним методом

Рік	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
<i>Визначення рівня соціо-еколого-економічної збалансованості Сумської області графічним методом (на основі динамічних індексів)</i>												
S^2	1,06	1,05	0,98	0,92	1,054	0,94	1,0	0,94	0,94	0,98	1,41	0,70
N^2	1,24	1,12	0,84	0,56	1,373	0,891	1,14	1,18	0,84	1,08	1,026	0,97
L^2	1,274	0,97	1,092	1,23	1,33	1,26	1,27	1,03	1,0	1,12	1,23	0,8
$S\Delta_{SLN_{bas}}$	1,03	0,908	0,84	0,76	1,08	0,88	0,98	0,90	0,805	0,91	1,05	0,73
$S\Delta_{SLN_{nom}}$	1,099											
I_{sb}	0,93	0,89	0,76	0,69	0,98	0,80	0,89	0,81	0,77	0,82	0,95	0,66

де $S\Delta_{SLN_{bas}}$ – площа трикутника, що відображає існуючий соціо-еколого-економічний стан Сумської області; $S\Delta_{SLN_{nom}}$ – площа трикутника, що відображає оптимальний соціо-еколого-економічний стан Сумської області; S^2 – вектор соціального розвитку; N^2 – вектор економічного розвитку; L^2 – вектор екологічного розвитку

Джерело: розраховано автором.

3. Балджи М.Д. Метрологія соціо-еколого-економічних систем / М.Д. Балджи, С.К. Харічков // ІПРЕЕД НАН УКРАЇНИ. — Одеса: ІПРЕЕД, 2010 — 342 с.

4. Згуровський М.З. Сталий розвиток регіонів України / М.З. Згуровський. — К.: СТUU "КПІ", 2009. — 197 с.

5. Карамушка В.І. Екологічна збалансованість стратегічних ініціатив і проєктів (інтегрування довкільних аспектів у стратегічне планування та проєктну діяльність): практ. посіб. / В.І. Карамушка / За ред. В.Кучинського. — К.: К.І.С., 2012. — 138 с.

6. Згуровський М.З. Оцінювання устойчивого розвитку оточуючої середовища на субнаціональному рівні в Україні / М.З. Згуровський, Г.А. Статюха, І.Н. Джигерей // Системні дослідження та інформаційні технології. — 2008. — № 4. — С. 7—20.

7. Згуровський М.З. Україна у глобальних вимірах сталого розвитку [Електронний ресурс] / М.З. Згуровський // Дзеркало тижня. — 2006. — № 19. — С. 19.

8. Корнус А.О. Збалансованість еколого-соціально-економічного розвитку Північно-Східного регіону України [Електронний ресурс] / А.О. Корнус // Історія української географії. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. — Вип. 17. — 138 с. — С. 65—69. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/iug/2008_17/natur17-2.pdf

9. Лісовський С.А. Основи сталого (збалансованого) економічного, соціального, екологічного розвитку / С.А. Лісовський / Наук. ред. А.Г. Руденко; Інститут географії НАН України. — Житомир: Полісся, 2007. — 108 с.

10. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України: підручник: у 3 ч. / В.П. Руденко. — К.: ВД "Києво-Могилянська академія"; Чернівці: Зелена Буковина, 1999. — 568 с.

11. Рейтинг країн світу за рівнем стійкості суспільства — інформація про дослідження [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ssfindex.com/>

12. Павленко О.О. Використання індексного інструментарію для діагностики соціо-еколого-економічного розвитку території [Текст] / О.О. Павленко, Ю.Т. Алібекова // Економіка та держава. — 2012. — № 12. — С. 32—38.

13. Валенкевич Л.П. Обґрунтування оцінки соціо-еколого-економічного розвитку адміністративно-територіальної одиниці [Текст] / Л.П. Валенкевич, О.О. Павленко, Ю.Т. Алібекова // Механізм регулювання економіки. — 2012. — № 3. — С. 16—25.

14. Павленко О.О. Визначення взаємозв'язків соціо-еколого-економічної системи на регіональному рівні управління [Текст] / О.О. Павленко, Ю.Т. Алібекова // Сучасний менеджмент і економічний розвиток. Сучасні тенденції управління регіональним розвитком: матеріали постійно діючої міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 1 вересня 2012 р. — 28 лютого 2013 р. — Суми: СумДУ, 2013.

15. Статистичний щорічник Сумської області за 2012 рік / За ред. А.І. Олехнович; Головне управління статистики у Сумській області; Державний комітет статистики України. — Суми: ВТД "Університетська книга", 2013. — 671 с.

References:

1. Lytvynov, V.O. (2006), "About responsibility for the ecological state of the country of the older generation before the young and legal way of its registration", Zbirka tez naukovuh dopovidej "Pravove zhyttia: suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku" [Conference Proceedings of the International Scientific Conference "Legal life: the current state and prospects of development"], Volunskij State University, Ukraine, March 17—18, 2006, pp. 416—417.

2. National report of Ukraine on the harmonization of society's vital activities in the natural environment (20013), Special edition for the 5th AllEuropean Conference of Environment Ministers "Environment for Europe", Kyiv, Ukraine.

3. Baldzhi, M.D. (2010), Metrolohiiia sotsio-ekoloho-ekonomichnykh system [Metrology of socio-ecological and economic systems], IREPRED, Odessa, Ukraine.

4. Zghurov's'kyj, M.Z. (2009), Stalyj rozvytok rehioniv Ukrainy [Sustainable development of regions of Ukraine], NTUU "KPI", Kyiv, Ukraine.

5. Karamushka, V.I. (2012), Ekolohichna zbalansovanist' stratehichnykh initsiatyv i proektiv (intehruvannia dovkil'nykh aspektiv u stratehichne planuvannia ta proektну diial'nist') [Environmental balance of strategic initiatives and projects (integration of environmental aspects into strategic planning and project activities)], K.I.S., Kyiv, Ukraine.

6. Zghurov's'kyj, M.Z. (2008), "Estimation of Sustainable Development of the Environment at the Subnational Level in Ukraine", Systemni doslidzhennia ta informatsijni tekhnolohii, vol. 4, pp. 7—20.

7. Zghurov's'kyj, M.Z. (2006), "Ukraine in the Global Dimensions of Sustainable Development", Dzerkalo tyzhnia, Vol. 19, p. 19.

8. Kornus, A.O. (2008), "Balance of Ecology, Socio-Economic Development of the North-Eastern Region of Ukraine", Istoriia ukrains'koi heohrafii, Vol. 17, pp. 65—69, available at: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/iug/2008_17/natur17-2.pdf

9. Lisov's'kyj, S.A. (2007), Osnovy staloho (zbalansovanoho) ekonomichnoho, sotsial'noho, ekolohichnoho rozvytku, [Fundamentals of Sustainable (Balanced) Economic, Social, Ecological Development], Instytut heohrafii NAN Ukrainy, Zhytomyr, Ukraine.

10. Rudenko, V.P. (1999), Heohrafiia pryrodno-resursnoho potentsialu Ukrainy [Geography of the natural resource potential of Ukraine], VD "Kyievo-Mohylians'ka akademiia", Chernivtsi, Ukraine.

11. The ranking of countries around the world in terms of sustainability of society — information on the study [Online], available at: <http://www.ssfindex.com/>.

12. Pavlenko, O.O. and Alibekova, Yu.T. (2012), "Use of index tools for diagnosing socio-ecological and economic development of the territory", Ekonomika ta derzhava, vol. 12, pp. 32—38.

13. Valenkevych, L.P. Pavlenko, O.O. and Alibekova, Yu.T. (2012), "Justification of the assessment of socio-ecological and economic development of the administrative-territorial unit", Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky, vol. 3, pp. 16—25.

14. Pavlenko, O.O. and Alibekova, Yu.T. (2013), "Definition of interconnections of the socio-ecological-economic system at the regional level of governance", Materialy postijno diiuchoi mizhnarodnoi nauko-vo-praktychnoi internet-konferentsii, Suchasnyj menedzhment i ekonomichnyj rozvytok. Suchasni tendentsii upravlinnia rehional'nym rozvytkom [Materials of the ongoing International scientific and practical Internet conference, Modern management and economic development. Contemporary trends in regional development management], Sumy State University, Sumy, Ukraine, September 1, 2012 — February 28, 2013.

15. Statistical Yearbook of Sumy Region for 2012 (2012), "Ekonomichna ta sotsial'na aktivnist'" [Economic and social activity], VTD "Universytets'ka knyha", Sumy, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 24.07.2017 р.

А. Я. Гадзало,
к. е. н., Інститут агроекології і природокористування НААН, Київ

СТАН ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В КРАЇНАХ ЄС

A. Gadzalo,
candidate of economic sciences, Senior Research, Institute of Agroecology and Nature Management NAAN, Kyiv

CONDITION OF INSTITUTIONAL SUPPLY OF TRANSBORDER COOPERATION IN THE EU COUNTRIES

Проведено аналіз інституційного забезпечення транскордонного співробітництва. Досліджено особливості організаційно-фінансового регулювання транскордонного співробітництва. Визначено особливості формування пріоритетних завдань та позицій програм транскордонного співробітництва. Визначено місце екологічно-спрямованих пріоритетів у структурі фінансування програм транскордонного співробітництва. Виявлено еколого-економічні проблеми розвитку транскордонного співробітництва та запропоновано заходи з їх мінімізації.

The analysis of institutional support of cross-border cooperation is carried out. The peculiarities of organizational and financial regulation of cross-border cooperation are investigated. The peculiarities of formation of priority tasks and positions of transborder cooperation programs are determined. The place of ecologically-oriented priorities in the structure of financing of cross-border cooperation programs is determined. The ecological and economic problems of the development of cross-border cooperation were identified and measures were taken to minimize them.

Ключові слова: транскордонне співробітництво, програма транскордонного співробітництва, фінансування, природоохоронні заходи, стратегічні цілі, тематичні завдання.

Key words: cross-border cooperation, cross-border cooperation program, financing, nature protection measures, strategic goals, thematic tasks.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За сучасних умов інституціонального розвитку інтеграційних процесів Держави, транскордонне співробітництво є одним із основних напрямів їх реалізації. Зокрема в контексті міжрегіональної взаємодії України та країн Європейського Союзу, важливе значення має комплексний підхід до економічних, екологічних, культурно-історичних та соціальних відносин. Оскільки прикордонні території характеризуються схожими ознаками географічного розташування, природними умовами та ресурсами, а значить, і певною мірою — виробничою інфраструктурою, програми транскордонного співробітництва є важливим інструментом покращення економічних, інформаційних, природоохоронних, соціокультурних зв'язків.

Разом з тим, слід зазначити про важливість екологічного фактору у програмах транскордонного розвитку. Це пов'язано із забрудненням навколишнього природного середовища в наслідок діяльності виробництва, поводження з їх відходами, веденням господарства, транспортування товарів. Так, забруднюючі та шкідливі речовини можуть переміщатися потоками атмосферного повітря, опадами, поверхневими та ґрунтовими водами, та іншими механічними шляхами (перевезенням токсичних та інших небезпечних речовин) у міжрегіональних просторах.

У процесах реалізації транскордонного співробітництва, важливу роль відіграє державна підтримка, зокрема, законодавство України (норми і права, акти з реалізації програм, регулювання і фінансової підтримки). Окрім того, якщо правове середовище України щодо

розвитку транскордонного співробітництва в основному сформоване, то організаційно-економічні механізми взаємодії суб'єктів економічних відносин по обидва боки кордону потребують значного удосконалення.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою роботи було дослідити стан інституційного забезпечення та особливості функціонування механізмів транскордонного співробітництва України, виявити специфічні для України проблеми еколого-економічного характеру транскордонного співробітництва України.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Правовою основою транскордонного співробітництва України є Закон України "Про транскордонне співробітництво" (визначає мету та принципи державної політики у цій сфері, повноваження суб'єктів, принципи та форми державної підтримки та його фінансове забезпечення), Європейська рамкова конвенція з транскордонного співробітництва, та інші міжнародні договори. Згідно з відповідним Законом [1], транскордонне співробітництво — це спільні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України, відповідними органами влади інших держав у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством.

Суб'єктами транскордонного співробітництва є територіальні громади, їх представницькі органи, місцеві

органи виконавчої влади України, що взаємодіють з територіальними громадами та відповідними органами влади інших держав у межах своєї компетенції, встановленої чинним законодавством та угодами про транскордонне співробітництво. В свою чергу, учасники транскордонного співробітництва — юридичні та фізичні особи, громадські організації, що беруть участь у транскордонному співробітництві.

Транскордонне співробітництво може здійснюватися:

- у межах створеного євро регіону;
- шляхом укладення угод про транскордонне співробітництво в окремих сферах;
- шляхом встановлення та розвитку взаємовигідних контактів між суб'єктами транскордонного співробітництва.

Інституційними передумовами транскордонного співробітництва в сфері екології та охорони навколишнього середовища є Конституція України (1996 р.), Закони України "Про транскордонне співробітництво" (2004 р.), "Про охорону навколишнього природного середовища" (1991 р.), "Про інформацію" (1992 р.) та інші закони, а також різні міжнародні конвенції: Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі віддалі (Женева, 1979 р.); Конвенція про контроль транскордонних перевезень токсичних відходів та їх видалення (Базель, Швейцарія, 1989 р.); Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій (Гельсінкі, Фінляндія, 1992 р.); Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків і міжнародних озер (Гельсінкі, 1992 р.).

Значною мірою ефективність проектів транскордонного співробітництва залежить від стану інституційної бази в країні, яка визначає структуру координаційних органів, сфери регулювання та можливості фінансового забезпечення. Згідно Закону України "Про транскордонне співробітництво" (від 24 червня 2004 р., № 1861-IV) фінансування проектів транскордонного співробітництва між Україною та країнами ЄС може здійснюватись наступним чином:

- за рахунок коштів Державного бюджету України;
- спільне фінансування шляхом залучення міжнародної технічної допомоги;
- фінансування з місцевих бюджетів на відповідний рік.

Не зважаючи на наявність системи державного фінансування, слід зазначити про недосконалість існуючих в Україні механізмів фінансування транскордонних програм, що пов'язана з тим, що система фінансування за рахунок коштів Державного бюджету України практично не функціонує. Так, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва [2], у результаті недофінансування, завдання та заходи державних програм не виконано в повному обсязі, зокрема залишилися не розв'язаними проблеми та не здійсненими заходи Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011—2015 рр.

Попри те, що великомасштабні інфраструктурні проекти транскордонного співробітництва України на 2011—2015 рр. передбачали фінансову підтримку ЄС, жодна відповідна стаття витратів для фінансування не була закладена до Державного Бюджету України. Окрім того, за результатами першого набору проектних заявок Польща — Білорусь — Україна 2007—2013 рр., було затверджено фінансування для 18 проектів польських заявників, і лише для 2 українських проектів. А це свідчить про наявність фінансово-організаційних проблем розвитку транскордонного співробітництва в Україні, а саме:

- недостатньо ефективна політика визначення пріоритетів фінансування транскордонних програм та розподіл коштів між її учасниками;

— у зв'язку з обмеженим фінансуванням, підтримка надається неінвестиційним проектам (розробка стратегії розвитку, підготовка технічної документації, техніко-економічне обґрунтування та звітність з оцінки впливу на навколишнє середовище);

— при розробці фінансових планів транскордонних проектів не враховуються зміни валютного курсу, індекс інфляції, що призводить до посилення відповідних ризиків (валютних та інфляційних);

— специфікою більшості програм транскордонного співробітництва є те, що заявники і партнери не можуть бути організаціями, діяльність яких спрямована на отримання прибутку, що в свою чергу унеможлиблює співфінансування за рахунок приватних інвестицій;

— відсутня система моніторингу реалізації транскордонних проектів на території (передбачає лише моніторинг реалізації програми в цілому). А це ускладнює оцінку обсягів міжнародної фінансової допомоги в регіоні та можливість узгодження інтересів органів місцевого самоврядування і всіх функціонуючих донорських організацій, що свідчить про неефективне поєднання і використання всіх джерел регіональної фінансової системи.

Поряд із недосконалістю механізму спільного фінансування проектів транскордонного співробітництва ЄС та України, існує низка суто внутрішніх державних проблем, які ускладнюють його розвиток. Зокрема, брак власних фінансових ресурсів для реалізації проектів транскордонного співробітництва, відсутність вітчизняних інструментів кредитування учасників, обмеженість доступу місцевих бюджетів до ринку зовнішніх позик як джерела часткового фінансування проектів транскордонного співробітництва стримують їх соціально-економічний розвиток та залучення ними фінансових ресурсів для реалізації транскордонних проектів. Відсутність системи моніторингу з боку регіональних органів влади за реалізацією проектів міжнародних фінансових структур на території України, у тому числі, транскордонних, а також системи збору, обліку і ведення транскордонної статистики унеможливує здійснення оцінки рівня ефективності використання міжнародної фінансової допомоги. Функція моніторингу реалізації програм належить до повноважень Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, яке не повною мірою висвітлює інформацію щодо реалізації конкретних проектів у регіонах.

Низька активність українських учасників у процесах ТКС, особливо територіальних громад є гальмуючим фактором розвитку транскордонного співробітництва. Для порівняння, однією з вимог більшості програм міжнародної технічної допомоги є співфінансування проектів з місцевих бюджетів. Зокрема в програмах передбачається механізм співфінансування, який з боку бенефіціара має складати не менше 10 % загальної вартості проекту. Відсоток співфінансування розраховується на підставі внеску Співтовариства до спільної оперативної програми, відповідно зі статтями 12, 13 і 14 Комісії (ЄС) № 897/2014 від 18 серпня 2014 р., що встановлює особливі положення, що стосуються реалізації програм транскордонного співробітництва, які фінансуються в рамках Регламенту (ЄС) № 232/2014 з Європейським парламентом і Радою про створення Європейського інструменту сусідства. А відсутність коштів, призначених на державне співфінансування стримує вагому частку підтримки з боку держав-членів програми. Так гальмується реалізація великих та малих пріоритетних завдань соціо-культурного, економічного та природоохоронного характеру. Важливе значення, за таких умов, займають питання природоохоронного характеру. Зокрема така тенденція не лише стримує покращення умов навколишнього середовища прикордонної території, а й збільшує негативний антропогенний вплив на нього внаслідок бездіяльності відповідних структур.

Таблиця 1. Частка фінансування заходів екологічного характеру програм транскордонного співробітництва 2014–2016 рр.

Назва Програми	Загальне фінансування, млн євро	Фінансування заходів екологічного характеру	
		млн євро	%
Польща – Білорусь – Україна	175,8	44,2	25
Україна – Словаччина – Угорщина – Румунія	73,9	34	52
Україна – Румунія	60	31,3	30,2
Басейн Чорного моря	39,1	10	26,5

Починаючи з 2007 р. в Україні було затверджено та реалізовано Державні програми розвитку транскордонного співробітництва, зокрема на 2007–2010 рр. [3], 2011–2015 [4] та 2016–2020 [2] рр.

Проте необхідного обсягу коштів на реалізацію зазначених проектів у державному бюджеті передбачено не було. Джерелами фінансування проектів транскордонного співробітництва стали переважно ресурси місцевих бюджетів і міжнародної технічної допомоги, зокрема програм прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства та партнерства на 2007–2013 рр., а також кошти державного бюджету, які призначено для співфінансування великомасштабних інфраструктурних проектів, схвалених у рамках Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011–2015 рр.

У 2011 р. Україна долучилася до реалізації Стратегії Європейського Союзу для Дунайського регіону. Крім того, для заохочення, підтримки та розвитку транскордонного співробітництва у 2012 р. Верховна Рада України ратифікувала Протокол № 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями стосовно об'єднань євро регіонального співробітництва (ОЕС). Для забезпечення розвитку двосторонніх міждержавних договорів України територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади укладено відповідно до компетенції додаткові домовленості щодо транскордонного співробітництва, добросусідства з відповідними органами сусідніх держав — членів Європейського Союзу, Молдови та Білорусії.

Оскільки стан навколишнього середовища є актуальним питанням і сучасною серйозною проблемою для світової спільноти, важливе місце воно займає також і в стратегічних цілях та завданнях транскордонних програм. Розглядаються питання щодо вичерпання стану навколишнього середовища, проблем природокористування, антропогенного впливу та природоохоронних заходів.

Програми передбачають підвищення рівня екологічної свідомості серед населення території Програм. Пріоритети екологічного характеру спрямовані на запобігання екологічним загрозам та покращення раціонального економічного використання природних ресурсів, розвиток відновлювальних засобів енергії та енергозбереження, а також підвищення ефективності прикордонної інфраструктури та процедур перетину кордону, покращення безпеки на кордоні.

У прикордонних регіонах багато спільних цілей, досягнення яких потребує застосування суб'єктами транскордонного співробітництва сусідніх держав єдиного підходу та узгоджених спільних дій, зокрема для запобігання паводкам, розвитку та функціонування транспортної і енергетичної інфраструктури, захисту навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки.

Україною та Європейським Союзом узгоджено чотири нові програми прикордонного співробітництва, які діятимуть у 2016–2020 рр. Зокрема йдеться про наступні програми: "Україна — Польща — Білорусь" (175,8 млн євро), "Україна — Словаччина — Угорщина — Румунія" (73,9 млн євро), "Україна — Румунія" (60 млн євро) та "Басейн Чорного моря" (39,1 млн євро). Загальний обсяг фінансування 350 млн євро для всіх країн-учасників.

У розробці програм з української сторони бере участь Урядовий офіс з питань європейської інтеграції спільно з Міністерством економічного розвитку та торгівлі, Міністерством фінансів, Міністерством закордонних справ.

Метою таких програм є ефективне використання

внутрішніх факторів розвитку і підвищення рівня конкурентоспроможності прикордонних регіонів України шляхом активізації та розвитку транскордонного співробітництва.

Пріоритети та завдання визначаються за результатами аналізу загальної політичної, економічної, соціальної та екологічної ситуації в сусідніх державах, а також з урахуванням пріоритетів і спільних домовленостей, визначених двосторонніми міжнародно-правовими актами щодо розвитку співробітництва.

Фінансове забезпечення Програми здійснюється у межах коштів, передбачених у державному і місцевих бюджетах на відповідний рік центральним і місцевим органам виконавчої влади, відповідальним за виконання визначених Програмою заходів і проектів транскордонного співробітництва, а також за рахунок інших джерел. Обсяг державної фінансової підтримки Програми визначається щороку в межах коштів, передбачених Законом України про Державний бюджет України на відповідний рік.

Щоб з'ясувати місце та роль екологічних питань у програмах транскордонного співробітництва, розглянемо частку фінансування таких заходів (табл. 1).

1. Загальна сума фінансування Програми транскордонного співробітництва ЄС Польща-Білорусь-Україна 2014–2020 [5], що охоплює Львівську, Волинську, Закарпатську, Рівненську, Тернопільську, Івано-Франківську області становить 175,8 млн євро.

Частка фінансування цілей, екологічного спрямування, зокрема Тематична Ціль 8 "Спільні виклики у сфері безпеки", що сприяє досягненню стратегічної мети "В" — вирішення спільних проблем в галузі навколишнього середовища, охорони здоров'я та безпеки, — становить 25 % (44,2 млн євро).

2. Програма транскордонного співробітництва Румунія — Україна 2014–2020 [6], охоплює 4 області України (Закарпатська, Івано-Франківська, Одеська, Чернівецька). Основні регіони охоплюють в цілому 100,860 км², з яких 68,100 км² представляють територію України. Внесок Європейського Союзу у програмі становить 60 мільйонів євро, в той час як країни-учасники повинні забезпечити співфінансування не менше 6 мільйонів євро.

Фінансування Тематичної цілі 8 "Загальні проблеми в області безпеки і охорони", становить 31,3 млн євро, і це 52 % від загальної суми.

3. Програма транскордонного співробітництва Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна 2014–2020 [7] охоплює наступні територіальні одиниці України: Закарпатська, Івано-Франківська та Чернівецька. В цілому, територія Програми охоплює понад 8 мільйонів жителів, її площа становить майже 83,000 км², українські регіони представляють майже половину відповідної території (41,9%) з часткою населення 44,6%.

Загальне фінансування Програми становить 72 952 000 євро + 10% співфінансування. Зокрема, фінансування Тематичної цілі 6 "Захист навколишнього середовища, пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до них", становить 14 018 526 євро (19,2 % від загального фінансування), та Тематичної цілі 8 "Загальні проблеми в області безпеки і охорони навколишнього природного середовища" -19 343 070 євро (26,5 % від загального фінансування).

4. Спільна Операційна Програма Басейн Чорного моря 2014—2020 [8], охоплює наступні територіальні одиниці зі сторони України: Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька області, а також Донецька область, Республіка Крим, Севастополь.

Загальний внесок ЄС: 49 млн євро плюс національне співфінансування (10%).

До стратегічної цілі В "Підтримка координації у сфері охорони навколишнього середовища та спільних дій зі зменшення рівня морського забруднення в басейні Чорного моря" належать наступні пріоритети:

— посилення спільного моніторингу навколишнього середовища;

— сприяння спільним діям з підвищення обізнаності та зменшення річкового та морського забруднення.

Загальна сума цих пріоритетів близько 10 млн євро, а це 24% від загального фінансування програми.

З вищеведеного, можна зробити висновок, що частка фінансування завдань екологічного характеру у програмах трансграничного співробітництва становить 25—50%, вони займають чимале місце серед пріоритетів програм, і є досить важливими, за реалізацією яких призначаються відповідні контролюючі органи. А отже, такі цілі потребують обов'язкового виконання, відповідно — фінансової підтримки.

ВИСНОВКИ

Аналіз інституційного забезпечення трансграничного співробітництва свідчить про його характерний розвиток. Однак стан його функціонування в Україні потребує вдосконалення. Бездіяльна система інституційних структур призвела до замороження численних проектів, зокрема і з поліпшення стану навколишнього природного середовища, його охорони, зменшення впливу надзвичайних ситуацій, їх попередження та запобігання. Така ситуація пов'язана з недостатнім контролем за виконанням конкретних заходів програм, а також — із відсутністю фінансування таких. А це свідчить про необхідність переформатування інституційного, організаційно та економічного його регулювання. Зокрема обгрунтована розробка принципів фінансування природоохоронних заходів, розробка цільового резервування фінансових потоків, попередній фінансовий аналіз та прогноз, оцінка ризиків сприятиме реалізації програм трансграничного співробітництва.

Важливим моментом активізації еколого-економічного трансграничного співробітництва є об'єднання науководослідних, еколого-економічних та управлінських структур як суміжних прикордонних територій, так і інших регіонів з метою використання наявного потенціалу. Відтак, екологізація трансграничного співробітництва матиме більший потенціал за умов взаємної поінформованості, відповідного озброєння новими знаннями і сучасним еколого-економічним мисленням.

Література:

1. Закон України "Про трансграничне співробітництво" від 24.06.2004 № 1861-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1861-152>
2. Постанова Кабінет Міністрів України Про затвердження Державної програми розвитку трансграничного співробітництва на 2016—2020 роки від 23 серпня 2016 р. № 554 Київ
3. Державна програма розвитку трансграничного співробітництва на період 2007—2010 роки: постанова КМУ № 1819 від 27.12.2006 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/npd/search>

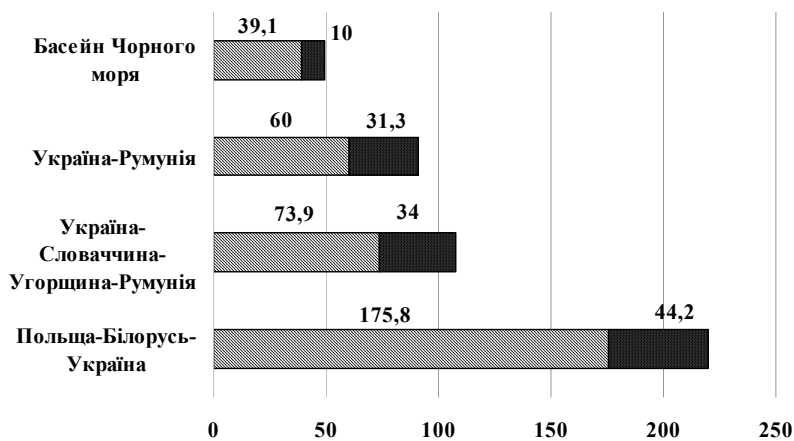

Рис. 1. Розподіл фінансування екологічних пріоритетів програм трансграничного розвитку 2016—2020 рр.

4. Державна програма розвитку трансграничного співробітництва на 2011—2015 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 1 грудня 2010 р. № 1088 (Офіційний вісник України, 2010 р., № 92, ст. 3264).

5. The eni cross-border cooperation programme Poland-Belarus-Ukraine 2014-2020 as of 2016.

6. Joint Operational Programme Romania — Ukraine 2014—2020.

7. Joint Operational Programme Hungary—Slovakia—Romania—Ukraine Cross-border Cooperation Programme 2014—2020

8. Спільна Операційна Програма басейну Чорного моря на 2014—2020 рр.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On Transboundary Cooperation" № 1861-IV, available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1861-1520> (Accessed 20 July 2017).
2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the State Program for the Development of Cross-Border Cooperation for 2016-2020", available at: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249264044> (Accessed 20 July 2017).
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), "State Program for the Development of Cross-Border Cooperation for the Period 2007-2010", available at: <http://www.kmu.gov.ua/control/npd/search> (Accessed 20 July 2017).
4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), "State Program for the Development of Cross-Border Cooperation for 2011-2015", Ofitsiynny visnyk Ukrayiny, vol. 92., p. 3264.
5. JTS (2017), "The eni cross-border cooperation programme Poland-Belarus-Ukraine 2014—2020 as of 2016", available at: <http://www.pbu2020.eu/en> (Accessed 20 July 2017).
6. JTS (2017), "Joint Operational Programme Romania — Ukraine 2014-2020", available at: <http://www.ro-ua-md.net/romania-ucraina/jop-romania-ukraine/> (Accessed 20 July 2017)..
7. JTS (2017), "Joint Operational Programme Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine Cross-border Cooperation Programme 2014-2020", available at: <http://www.huskroua-cbc.net/> (Accessed 20 July 2017).
8. EU (2017), "Black Sea Basin Joint Operational Programme 2014—2020", available at: <http://blacksea-cbc.net/black-sea-basin-2014-2020/> (Accessed 20 July 2017).

Стаття надійшла до редакції 24.07.2017 р.

УДК 65.012.4 (477)

Н. Ю. Чорна,

*к. е. н., доцент, докторант кафедри міжнародних економічних відносин,
Хмельницький національний університет*

АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

N. Chorna,

*Ph.D., Associate Professor, Doctoral Candidate, of the International
Economic Relations Department, Khmelnytsky National University*

ANALYSIS OF TENDENCY TO INCREASE COMPETITIVE ADVANTAGES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF UKRAINE

У статті автором визначено місце організаційно-економічного механізму підвищення конкурентних переваг підприємства в системі розвитку машинобудування та промисловості України. Проаналізовано тенденції та динаміку економічного розвитку держави та виділено пріоритетні напрями нарощування або використання наявного потенціалу. Автором зазначається певна закономірність в моделі Солоу між станом економічної ситуації, темпом приросту обсягів національного виробництва і національним потенціалом. Обґрунтовано процес нарощування потенціалу, що проходить в економіці держави, який може бути виражений негативною величиною чинника "приріст технічного прогресу". Визначено, що залежно від зовнішньоекономічної ситуації, вибраною державною стратегією розвитку, комплексом чинників попиту і пропозиції, роль держави може полягати у визначенні пріоритетності нарощування або використання наявного потенціалу.

In this article the author defines the place of organizational and economic mechanism for increasing the competitive advantages of enterprises in the system of engineering and industry in Ukraine. The tendencies and dynamics of economic development and highlighted priority areas build or use an existing building. The author notes a certain pattern in the model of Solow between the state of the economic situation, the rate of growth of national production and national potential. The process of building capacity in the economy of the state, which can be expressed by the negative value of the factor "increment of technical progress", is substantiated. It is determined that depending on the foreign economic situation, the chosen state strategy of development, the complex of factors of demand and supply, the role of the state can be in determining the priority of building up or using existing potential.

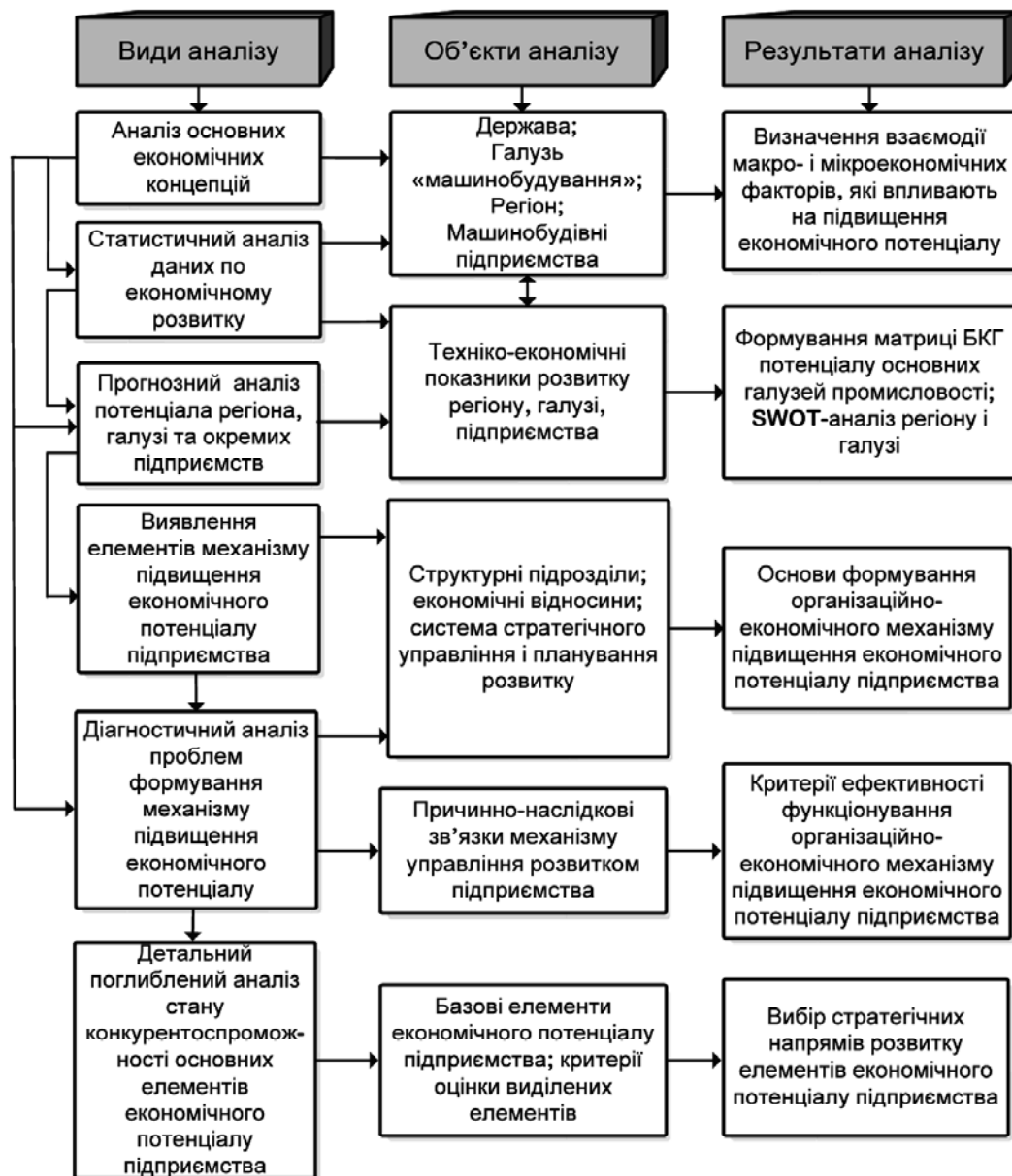
Ключові слова: конкурентні переваги, механізм підвищення, методологічні підходи, конкурентний статус, виробнича функція, основні фонди промисловості.

Key words: competitive advantages, mechanism of improvement, methodological approaches, competitive status, production function, fixed capital of industry.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вивчення проблем формування механізму підвищення конкурентних переваг підприємства полягає в пошуку найбільш раціональних шляхів і способів їх створення за допомогою використання існуючого досвіду і по-

долання виявлених недоліків, а також визначення необхідних заходів і функціональних розподілів працівників підприємства у рамках сформованого організаційно-економічного механізму підвищення конкурентних переваг підприємства.

Рис. 1. Взаємозв'язок об'єктів, методів і результатів у пропонуваному методологічному підході аналізу проблеми дослідження

Складність виявлення вже існуючих елементів організаційно-економічного механізму підвищення конкурентних переваг підприємства як цілісної системи частково обумовлена тим, що окремі його підсистеми, їх компоненти і зв'язки один з одним і з середовищем носять недостатньо певний, імовірнісний характер. Безперервний розвиток підприємства, його структури, характеру взаємин між підрозділами, супроводжуваний постійною трансформацією відносин із зовнішнім середовищем не піддаються точному, детальному аналізу і плануванню.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання дослідження конкурентних переваг підприємства приділялося немало уваги. Проте не розроблено єдиного методологічного підходу до їх аналізу. Не можна не відмітити вклад учених, що займалися проблемою формування конкурентних переваг підприємства. Серед них можна назвати Л.І. Абалкіна, А.І. Анчишкіна, А.Є. Воронкова, В.Н. Пономарьова, В.І. Сво-

бодіна, Е.Б. Фігурнова, Д.А. Черникова, Д.К. Шевченко, та ін. Розробці комплексу питань, пов'язаних з теорією механізму управління конкурентними перевагами також приділяли увагу: А. Б'юїтандам, В.Н. Гончаров, П.Т. Єгоров, Б.Н. Кржижановський, М.І. Круглов, Н.Ю. Круглова, Ю.Д. Лисенко, І. Піннінгс, Н.Н. Тренев, Т.С. Хачатуров. Не заперечуючи важливості і значення розвитку цієї проблеми, досі не визначено місце нарощування і розвитку потенціалу підприємства у ряді основних функцій.

Для визначення місця організаційно-економічного механізму підвищення конкурентних переваг підприємства необхідно досліджувати якісний і кількісний склад функцій підприємства. Склад цей зазнавав і зазнає змін. Частина цих змін можна простежити через дослідження економічних теорій які послідовно змінюють одна одну.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є визначення об'єкту аналізу відповідно до специфіки і галузевої приналежності, тоб-

Таблиця 1. Характеристика виробничої функції

Елементи агрегованої виробничої функції	Рік									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1. Темп приросту національного доходу ($\Delta y/y$)	0,67	0,68	0,70	0,71	0,71	0,72	0,76	0,75	0,116	0,34
2. Темп приросту трудових ресурсів ($\Delta N/N$)	0,02	0,03	0,03	0,02	0,04	0,03	-0,154	0,191	0,006	0,01
3. Темп приросту сукупного капіталу (основного і оборотного, $\Delta K/K$)	0,04	0,05	0,04	0,04	0,04	0,05	0,04	0,178	0,152	0,187
4. Темп використання загального потенціалу економіки ($\Delta T/T$)	0,74	0,75	0,76	0,74	0,74	0,75	0,79	0,39	0,022	0,18

то діюче підприємство, та усвідомлення того, що його функції не можна розглядати тільки з виробничих позицій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, аналіз елементів механізму підвищення конкурентних переваг підприємства повинен базуватися на теоретико-аналітичному матеріалі, оцінці зовнішніх і внутрішніх мотивів його функціонування.

На рисунку 1 показано співвідношення і взаємозв'язок окремих видів комплексного аналізу елементів механізму підвищення конкурентних переваг підприємства.

Можна лише частково погодитися з Г. Клейнером [3], що обмежує межі підприємства тільки майном підприємства, матеріальними і нематеріальними активами. В той же час працівники (акціонери) підприємства, на думку Г. Клейнера, — це "самостійні соціальні або економічні суб'єкти". Тоді як "колектив працівників підприємства і загальні збори акціонерів — це частина підприємства". Наслідуючи подібну логіку і знову-таки повертаючись до предмету дослідження, механізм підвищення потенціалу підприємства серед інших функцій повинен розвивати колектив співробітників, але не конкретного працівника.

Для неокласичної теорії першою і основною функцією підприємства є виробнича, тобто виробництво товарів, призначена для задоволення зовнішніх потреб суб'єктів ринку, з наявних (залучених) ресурсів. Наступною по важливості є функція ціноутворення — встановлення цін на свою продукцію (або на залучені ресурси). Реалізаційно-збутова функція у рамках неокласичної теорії не має істотного значення, що витікає з основних постулатів цієї теорії, згідно з якими пропозиція визначає попит. Функція попиту в цій теорії розглядається лише з позиції залучення необхідних підприємству фінансових, трудових, матеріальних та інших ресурсів. Виникає цілком обгрунтоване питання, чи розглянутий в цій теорії процес розвитку? Інтерес до проблем розвитку підприємства і підвищення використовуваного потенціалу можна виявити швидше через макроекономічний зріз (модель Солоу, 1957 р.).

Так, перша модель визначала вплив різних чинників на підвищення рівня економічного розвитку. Причому факторний аналіз економічного зростання в США показав особливе значення технічного прогресу:

$$\Delta y/y = ((1-a) \times \Delta N/N) + a \times \Delta K/K + \Delta T/T \quad (1),$$

де $(1 - a)$, a — частки праці і капіталу в доході;
 $\Delta T/T$ — залишок Солоу, який показує вплив технічного прогресу на економічне зростання.

Водночас, інтерпретуючи висновки, що виходять з наведеної вище моделі, для підвищення потенціалу підприємства можна зробити висновок про умовність залишку Солоу. Логічнішим нам представляється під залишком розуміти вклад не лише технічного прогресу (інновацій на підприємстві), але й ряду інших чинників, що входять і визначають конкурентні переваги підприємства та усїєї економіки.

Причому, незважаючи на присутність у моделі трудових ресурсів, їх також слід враховувати і в залишку. І тут не спостерігатиметься ніякого протиріччя, оскільки вираз $\Delta N/N$ характеризує лише темп росту трудових ресурсів, тоді як у розрізі справжнього дослідження і аналізу впливу на економічний потенціал, нас понад усе цікавить якісна сторона персоналу.

Слід зазначити певну закономірність в моделі Солоу між станом економічної ситуації, темпом приросту обсягів національного виробництва і останньої складової — національним потенціалом. Так, на наш погляд, процес нарощування потенціалу, що проходить в економіці держави може бути виражений в цій моделі негативною величиною чинника "приріст технічного прогресу". Оскільки в стабільно функціонуючій економіці промислово розвиненої держави ріст обсягів виробництва цілком може бути забезпечений першими двома чинниками моделі, а саме: "приростом капіталу" і "приростом чисельності", і оскільки розвиток потенціалу також вимагає додаткового залучення ресурсів перших складових, то отже можлива ситуація, коли сукупний приріст капіталу і праці буде більше приросту випуску. В цьому випадку можна говорити про нарощування конкурентних переваг. З іншого боку, в період стагнації економіки, використання наявних у держави ресурсів може забезпечити позитивну величину приросту обсягу виробництва.

Так, результати таблиці 1 показують, що загальне економічне зростання в періоді з 2007 по 2014 рр. не могло компенсуватися тільки приростом праці і сукупного капіталу. На жаль, подібна тенденція триває і по теперішній час. Таким чином, ріст міг бути викликаний тільки використанням потенціалу держави.

І хоча у функції Солоу йдеться про збільшення (приріст) усіх основних складових, в даному випадку, і особливо після кризи 2009 р., позитивне економічне зростання могло бути забезпечене тільки використанням потенціалу з причини негативного приросту зайнятих в економіці і незначного приросту сукупного капіталу промисловості. Таким чином, в теорію економічного зростання і його динаміки слід внести цілком певні корективи. Розглядаючи підвищення виробничої потужності держави не лише як результат використання праці і капіталу (його приросту), але й єдиного потенціалу економіки. Тобто залежно від зовнішньоекономічної ситуації, вибраною державною стратегією розвитку, комплексом чинників попиту і пропозиції, роль держави може полягати у визначенні пріоритетності нарощування або використання наявного потенціалу.

Згідно з концепцією Солоу, необхідною умовою динамічної рівноваги є ясно достатній рівень капіталоозброєності. Для забезпечення капіталоозброєності на певному рівні необхідно, щоб питомі заощадження в кожен момент часу були повністю розподілені між чистими інвестиціями (що йдуть на приріст капіталу) і пито-

мими реноваційними інвестиціями на оновлення капіталу. Таким чином, не зачіпаючи проблем підприємства неокласична теорія визначає необхідність оновлення і нарощування ресурсів (капіталу) для забезпечення економічного зростання.

$$\Delta\varphi_t = S_y q_t - (n+d) \times \varphi_t \quad (2),$$

де $\Delta\varphi_t$ — зміна капіталоозброєності праці у момент часу t ;

$S_y q_t$ — питомий обсяг заощаджень на одного зайнятого в періоді t ;

$(n+d) \times \varphi_t$ — питомий об'єм валових інвестицій на одного зайнятого в періоді t .

Використання в моделі Солоу виробничої функції Кобба-Дугласа дозволяє визначити нелінійну залежність продуктивності праці від його капіталоозброєності, тобто:

$$g_t = f(\varphi_t) \quad (3),$$

де $g_t = y_t / N_t$ — продуктивність праці в період t ;

$\varphi = K_t / N_t$ — капіталоозброєність праці в період t ;

N_t — чисельність трудових ресурсів в період t .

В Україні чітко простежується тенденція скорочення кількості підприємств машинобудівного сектору. Це пояснюється, у першу чергу, структурними перетвореннями в національній економіці, коли капітал з неефективних сегментів ринку переходить у високоефективні, в результаті відбувається ліквідація частини машинобудівних підприємств. Паралельно зі скороченням кількості компаній, що працюють у машинобудівній галузі, відбуваються пролонговані процеси зменшення чисельності її працівників. Починаючи з 2009 р., їх кількість скоротилася майже на 200 тис. осіб. Однією з передумов став відносно невеликий рівень заробітної плати в машинобудуванні. У зв'язку з цим відбувається перетікання кадрів в інші, "привабливіші" галузі, що негативно відбивається на комплектації підприємства кадрами.

Поряд із цим, ключовою загрозою конкурентоспроможності машинобудівної галузі та відтворювального процесу загалом є продовження експлуатації фізично і морально застарілих основних засобів, що свідчить про відсутність довгоочікуваних структурних перетворень в економіці. Потенціал зростання імпорту інвестиційних товарів і високих темпів збільшення обсягів реалізації продукції машинобудування докризового періоду недостатньою мірою були спрямовані на модернізацію виробничих потужностей. Існуючі темпи оновлення основних фондів у машинобудівній галузі (як і в промисловості у цілому) на рівні 4—5% за рік в умовах, коли накопичений ступінь їх зносу становить 60%, очевидно, не в змозі забезпечити їх своєчасну заміну.

За період 2003—2011 рр. спостерігалось зростання обсягів основних засобів як по Україні в цілому, так і по промисловості. При цьому їх вартість у фактичних цінах на кінець 2011 р. у порівнянні з кінцем 2003 р. збільшилася в Україні в 4,3 раза, що значно випереджає зростання за цей же період обсягів основних засобів (у 3,1 раза) в промисловості. У промисловості за цей час найменших змін зазнала вартість основних засобів у добувній (зростання у 2,1 раза), а найбільших — у переробній промисловості (зростання у 3,5 раза). Тенденція зростання обсягів основних засобів обумовлена, перш за все, зміною їх вартості та кількісного складу. Якщо порівнювати обсяги основних засобів, використовуючи ланцюгові індекси основних засобів [1], розраховані у співставних цінах, то з 2003 по 2011 рр. їх величина змінилася практично однаково — у 1,6 раза.

Через значне зношення основних засобів посилюється технічна та технологічна відсталість промислових підприємств та, зокрема, продукції вітчизняно-

го машинобудування. За рівнем якості, надійності, довговічності та ефективності машини та агрегати західних компаній вже давно перевершують українські. Збільшення критичного рівня зношеності основних виробничих засобів базових підприємств фінансово забезпечуючих галузей машинобудування негативно вплинуло на конкурентоспроможність, якість та собівартість продукції всіх промислових підприємств країни.

У перспективі вітчизняних виробників продукції машинобудування з ринку взагалі можуть витиснути іноземні машинобудівники, що призведе до втрати Україною свого технологічного суверенітету при видобутку корисних копалин й виробництві металургійної продукції. Разом із тим на фоні зниження конкурентоспроможності вітчизняної продукції, обмеження внутрішнього попиту на вітчизняну продукцію машинобудування просліджуються тенденції до збільшення в іноземних конкурентів фінансово-технічних можливостей для реалізації проектів "під ключ", що істотно знижує трансакційні витрати замовника; великі машинобудівні проекти іноземні конкуренти намагаються реалізовувати від початку до кінця тощо.

ВИСНОВКИ ТА НЕВИРІШЕНІ ЧАСТИНИ ПРОБЛЕМИ

Отже, в результаті аналізу перерахованих напрямів, ми констатуємо, що, аналізуючи проблематику розвитку і виміру конкурентних переваг неможливо абстрагуватися від загальних тенденцій в економіці держави і конкретної галузі. Економіка в змозі забезпечити приріст капіталу як основного елементу економічного потенціалу в поточному періоді тільки за рахунок отриманих раніше інвестицій. Особливістю методологічного підходу, що розробляється, є обґрунтування взаємозв'язку і взаємозалежності економічних процесів, що протікають на макро-, мезо- і мікрорівні. Звідси і найбільша ефективність механізму підвищення конкурентних переваг підприємства може бути досягнута тільки за умови єдності взаємодії програми розвитку. Роль держави може полягати у визначенні пріоритетності нарощування або використання наявного потенціалу.

Література:

1. Васильківський Д.М. Особливості теоретико-методологічного підходу до оцінки економічного потенціалу підприємства / Д.М. Васильківський // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. — 2013. — № 3. — Т. 3. — С. 85—88.
2. Воронкова А.Е. Проблемы конкурентоспособного потенциала предприятия / А.Е. Воронкова, В.П. Пономарев, Г.И. Дибнис. — К.: Техника, 2009. — 152 с.
3. Краснокутська Н.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посібник / Н.С. Краснокутська. — К.: Центр навч. л-ри, 2005. — 352 с.
4. Портер М. Конкуренція. — Пер. с англ. / М. Портер. — М.: Издат. дом "Вильямс", 2005. — 365 с.

References:

1. Vasylykivskiy, D.M. (2013), "Features theoretical and methodological approach to assess the economic potential of the company", *Visnyk Hmel'nyts'kogo nacional'nogo universytetu*, vol. 3, pp. 85—88.
2. Voronkova, A.E. (2005), *Problemy konkurentosposobnogo potentsiala predpriyatiya* [Problems of the competitive potential of the enterprise], *Tehnika, Kyiv, Ukraine*.
3. Krasnokutska, N.S. (2005), *Potentsial pidpryyemstva: formuvannya ta otsinka* [Potential of the enterprise: the formation and evaluation], *Centr navchal'noi' literatury, Kyiv, Ukraine*.
4. Porter, M. (2005), *Konkurentsya* [Competition], *Izdat. dom "Vil'yams", Moskaw, Russia*.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2017 р.

Ю. С. Рогозян,

к. е. н., заступник завідуючого відділом проблем міжрегіонального співробітництва,
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

ЗБІР ІНФОРМАЦІЇ ТА ПРОЦЕДУРА ВИВЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ДЛЯ РОЗРОБКИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Yu. Rohozian,

*Candidate of Economic Sciences, Deputy Head of the Department of Interregional Cooperation Issues
Institute of Economic and Legal Research of NAS of Ukraine, Kyiv*

INFORMATION GATHERING AND PUBLIC OPINION POLLING PROCEDURE TO FORM A DEVELOPMENT STRATEGY OF UNITED TERRITORIAL COMMUNITY

Європейські тенденції розвитку надають Україні широкі можливості, одна з яких — самостійність об'єднаних територіальних громад, для діяльності яких край важливо мати навички стратегічного планування. Положення статті розкривають особливості формування стратегії (стратегічного плану) розвитку громади на етапі збору інформації та процедури вивчення громадської думки. Послідовно представлено та охарактеризовано чотири види аналізу, ефективні для збору необхідної інформації щодо вивчення наявної ситуації в громаді. Також надано конкретні рекомендації щодо проходження процесу вивчення громадської думки (шляхом опитування) у випадку обмеженості або некоректності статистичних даних у громаді.

European development tendencies give Ukraine wide opportunities, one of which is the independence of the United territorial communities, for whose activity it is important to have strategic planning skills. The provisions of the article reveal the peculiarities of forming a strategy (strategic plan) for community development at the stage of gathering information and procedures for studying public opinion. Four types of analysis are presented in succession and described, which are effective in gathering the necessary information for studying the current situation in the community. There are also specific recommendations for passing public opinion polling (through surveys) in the case of limited or incorrect statistical data in the community.

Ключові слова: об'єднані територіальні громади, стратегія (стратегічний план) розвитку, збір інформації, аналіз, громадська думка, опитування.

Key words: united territorial communities, strategy (strategic plan) of development, information gathering, analysis, public opinion, polling.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Роль якісного стратегічного планування та реалізації стратегії розвитку неухильно зростає одночасно зі зростанням кількості об'єднаних територіальних громад (далі — ОТГ) в Україні [1], які, на жаль, далеко не завжди спроможні самостійно визначати свої стратегічні пріоритети. Тому постає необхідність теоретико-методичного розгляду всього процесу розробки

стратегії розвитку, крок за кроком: від підготовчого етапу до етапу контролю за виконанням та реалізацією Стратегії ОТГ.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ ТА ФОРМУЛЮВАННЯ МЕТИ

Дослідженням проблем діяльності та стратегічним плануванням об'єднаних територіальних громад займалися такі видатні українські вчені, як В. Пилипів, І. Лу-

Рис. 1. Основні види аналізу для вивчення наявної ситуації в громаді

ніна, В. Опарін, А. Тичковська, С. Юрій, В. Кравченко, проте досі нерозкритим питанням є допомога у розробці стратегії розвитку для ОТГ. Існує декілька нормативно-правових актів, де зустрічається дане питання [1—5], але поетапної деталізованої інформації бракує. Важливим кроком на шляху громади є проходження другого етапу розробки Стратегії (стратегічного плану) розвитку — збір інформації та вивчення громадської думки. На жаль, професійний кадровий потенціал громад не досить високий, тому доцільним виступає допомога ОТГ у великому процесі формування стратегії, що й обумовлює мету цього дослідження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

За часів, коли ресурси ОТГ є далеко не безмежними, ефективний розподіл ресурсів громади стає ще більш важливим [2], тому цей факт необхідно враховувати на наступному етапі розробки стратегії розвитку ОТГ (після підготовчого періоду), коли необхідно зібрати весь комплекс потрібної та наявної у громаді документації, а також вивчити громадську думку щодо всього процесу.

Практичний досвід показує, що збір інформації для вивчення наявної ситуації в громаді в основному охоп-

лює наступні види аналізу (рис. 1), які розташовані в порядку їх виконання (дій — англ. — Actions).

ACTION 1. Проведення PESTLE-аналізу ОТГ.

Розвиток ОТГ, звісно, залежить від правильних та ефективних керівних рішень, проте в значній мірі визначається також факторами зовнішнього середовища. Для того, щоб зрозуміти наявність та ступінь впливу політичних, економічних, соціальних, технологічних, юридичних (правових) та екологічних тенденцій на діяльність ОТГ, необхідно провести PESTLE-аналіз, в якому необхідно намагатися врахувати максимум зовнішніх факторів для найбільш повного дослідження та аналізу (табл. 1).

ACTION 2. Збір інформації для проведення соціально-економічного аналізу ОТГ.

Соціально-економічні параметри будь-якої громади представляють собою кількісні та якісні показники, що характеризують стан ОТГ за конкретно визначений період, які рекомендується розглядати за двома напрямками: загально-географічним (який дозволяє розробникам зрозуміти історичне місце громади, внутрішню логіку та специфіку формування, становлення і розвитку конкретної громади в цьому регіоні, країні, виділити особливості, що визначають просторові, структурні, демографічні зрушення ОТГ в досліджуваний період часу)

Таблиця 1. Приклад проведення PESTLE-аналізу для ОТГ

Політичні фактори	Економічні фактори	Соціальні фактори	Технологічні фактори	Юридичні (правові) фактори	Екологічні фактори
- процеси реалізації національних реформ (особливо реформи децентралізації); - співробітництво на національному та регіональному рівнях; - асоціювання до Європейського Союзу	глобалізація економіки; світова фінансова криза; збільшення ринку робочої сили	посилення процесів урбанізації; загальне зниження рівня освіти	ефективність використання альтернативних джерел енергії; рівень поширення Internet-технологій та мобільного зв'язку	ефективність впровадження змін в міжнародному та національному законодавстві	високі стандарти захисту природного середовища; ефективність контролю за викидами до атмосфери
...	...	...	...	...	...

та структурно-функціональним (який дозволяє дослідити кожен елемент структури через його відповідне функціональне призначення).

До загально-географічного напрямку слід віднести:

- історичні відомості про формування та розвиток ОТГ (дата формування, кількість адміністративно-територіальних одиниць, до входять до структури ОТГ, тощо);

- адміністративно-географічні показники (місце розташування ОТГ, площа ОТГ, наявні кордони, територіальний поділ ОТГ (за наявності), тощо);

- стан навколишнього середовища та наявні на території ОТГ природні ресурси.

До структурно-функціонального напрямку слід віднести:

- демографічні показники (стан ринку праці ОТГ, показники природного руху населення, тощо);

- показники виробничої інфраструктури (кількість суб'єктів великого, середнього і малого підприємства, структура малих і середніх підприємств за видами економічної діяльності, кількість сільськогосподарських підприємств тощо);

- показники інформаційної інфраструктури та рівня розвитку комунікацій в ОТГ (кількість абонентів мобільного зв'язку, кількість користувачів Internet-послуг у кожній адміністративно-територіальній одиниці ОТГ, тощо);

- показники транспортної інфраструктури (кількість автомобільно-транспортних підприємств, протяжність доріг регіонального та місцевого значення, тощо);

- показники гідравлічної (водної) інфраструктури (загальна кількість дамб, загальна кількість свердловин, обсяги забруднення (викидів) тощо);

- показники стану енергетичного сектору (кількість енергетичних об'єктів, енергоємність, ефективність використання того чи іншого виду енергії, тощо);

- показники соціальної інфраструктури (кількість закладів загальної, середньої та вищої освіти, кількість закладів амбулаторного типу, тощо);

- показники адміністративних можливостей громади (аналіз бюджету громади).

Перелік показників може змінюватися у відповідності до особливостей кожної ОТГ, але дозволить здійснити базовий соціально-економічний аналіз через збір відповідних статистичних даних, існуючих чинних документів, звітів та за результатами перших консультацій робочої групи з представниками бізнесу та влади (з метою отримання додаткових матеріалів та інформації, що бракує).

У процесі збору відповідної статистичної інформації важливим принципом збалансованості та відповідності, що містять в собі розумне обмеження зібраних даних з метою адекватності та безпосередньої значущості, відповідності показників саме досліджуваній громаді (адже, з однієї сторони, кожна адміністративно-територіальна одиниця має свої особливості, на які, звісно, необхідно зважувати, а з іншої — аналіз нерозбірливо великого пласту показників може призвести до результатів, які будуть загальними та застосовуваними для більшості ОТГ, що є серйозною помилкою на шляху отримання реального результату аналізу соціально-економічного стану конкретної громади).

Важливим є також той факт, що аналіз соціально-економічного стану громади має будуватися у відповідності до потреб кожної ОТГ: зайвим є аналіз тих матеріалів, які здаються цікавими, проте не мають відношення до розвитку конкретної досліджуваної території. Натомість, увагу слід приділяти даним про надійність, якість і точність отриманих статистичних показників, адже відірвані від контексту, вони досить часто не мають значення (наприклад, кількість дітей шкільного віку в громаді не має великого значення без відомостей про

наявність та кількість закладів освіти, в яких вони можуть навчатися).

Таким чином, виконанню аналізу соціально-економічного стану ОТГ слід приділити велику увагу, адже більшість результатів саме цього виду аналізу будуть покладені в основу проведення SWOT-аналізу (аналізу сильних і слабких сторін, можливостей і загроз громади), результати якого будуть використовуватися при виборі пріоритетів розвитку та визначенні стратегічних цілей громади.

АСТІОН 3. Аналіз наявних ресурсів і потенційних можливостей ОТГ.

Проведення даного виду аналізу має на меті виявити та оцінити стан адміністративних можливостей ОТГ, адже її успішний розвиток також багато в чому залежить від якості адміністративних послуг, прийнятих управлінських рішень, адміністративної спроможності успішно та ефективно втілити в життя стратегію розвитку та, в подальшому, контролювати її виконання. Серед існуючих інструментів для визначення можливостей ОТГ виділяється європейська методика САФ (Common Assessment Framework — Загальна Схема Оцінювання) [5], яка була розроблена у 2000 році фахівцями Європейського Союзу з державного управління і представляє собою головну ідею про те, що найефективніші результати адміністративної діяльності (в нашому випадку — громади) в роботі з підприємствами, громадянами досягаються завдяки самооцінці за декількома критеріями (персональне лідерство, партнерство, ресурси та процеси); ця методика дозволяє одночасно поглянути на різні ракурси управління громадою.

Така методика є універсальною, тобто її можна адаптувати до будь-якого рівня управління та організації: національного, регіонального, місцевого, що, безперечно, виділяє її на тлі інших. Представляю собою графо-аналітичну схему з дев'яти прямокутних зон, які визначають критерії оцінки за групами (кожна посадова особа заповнює всі зони, виходячи зі своєї суб'єктивної оцінки, за які потім нараховуються відповідні бали). Так, наприклад, перші п'ять критеріїв складають групу "Можливості" та визначення оцінки дій адміністрації громади, а також для досягнення бажаних результатів розвитку громади. Наступна група критеріїв має назву "Результати" та включає суб'єктивне сприйняття результатів діяльності громади. У свою чергу кожен критерій моделі об'єднує кілька складових, кожна з яких містить передбачувані області для оцінки, які допомагають визначити, чи відповідає реальна діяльність громади вимогам відповідної складової.

АСТІОН 4. Проведення SWOT-аналізу ОТГ.

SWOT-аналіз (аналіз сильних і слабких сторін, можливостей і загроз) представляє собою узагальнюючий етап аналізу ОТГ та є дуже важливим кроком у всьому процесі розробки Стратегії, адже саме цей аналіз є її основою та містить наступні компоненти:

- сильні сторони (наприклад, вигідне географічне положення громади, розвинена виробнича інфраструктура тощо);

- слабкі сторони (наприклад, дефіцит висококваліфікованої робочої сили, нестача навчального приладдя для закладів загальної освіти тощо);

- можливості (наприклад, можливість збільшення робочих міст, відновлення транспортної інфраструктури сел та селищ громади тощо);

- загрози (наприклад, високий рівень природного скорочення населення, високий рівень забруднення навколишнього середовища тощо).

Цей вид аналізу є найбільш розповсюдженим та узагальнюючим три попередні види аналізу, а також є найбільш простим і точним, адже в разі відсутності необхідних даних (або за наявності ненадійних даних), може базуватися на результатах якісних показників, що збираються в ході опитувань та вивчення думки фахівців.

У результаті проведення такого виду аналізу представники громади розуміють свої сильні сторони, які треба розвивати та примножувати; слабкі сторони, які необхідно намагатися викоринити або звести до мінімуму. Необхідно пам'ятати, що можливості та загрози не можуть існувати окремо, вони повинні бути обгрунтованими, а також треба дотримуватися реальності та обережності, щоб не встановлювати занадто високі для громади цілі, досягнення яких неможливо.

Коли всі чотири блоки аналізу визначені громадою, рекомендується здійснити ранжування всіх складових за ступенем їх важливості і впливу на розвиток саме досліджуваної громади, що допоможе полегшити та прискорити процес складання конкретного та деталізованого переліку потреб і потенційних напрямків розвитку ОТГ.

ACTION 5. У випадку обмеженості статистичних даних деякі важливі дослідження можна отримати через опитування представників бізнесу або конкретних фахівців у своїй справі, а також вивчити громадську думку щодо всього процесу розробки Стратегії розвитку ОТГ або окремої її частини. Треба бути готовим та чітко усвідомлювати, що аналіз стану та розвитку громади ніколи не зможе бути тільки раціональним, адже на ваги ставляться інтереси різноманітних зацікавлених сторін, у представників яких бувають різні погляди та упередження. Проте важливим є досягнення консенсусу за більшістю позицій Стратегії, бо від цього залежить наявність міцного фундаменту для подальшого втілення положень документу. Для цього вважається доцільним проводити публічні консультації з питань розробки Стратегії розвитку ОТГ з самого початкового етапу, а результати всіх відкритих обговорень публікувати на Internet-ресурсах задля широкого загалу.

Процедура вивчення громадської думки повинна забезпечуватися з метою виявлення ступеня задоволеності мешканців якістю послуг, що надаються в громаді та подальшою розробкою заходів, спрямованих на підвищення їх якості. Вивчення думки мешканців проводиться письмово через таємне анкетування (власноруч або через Internet-ресурси, наприклад на web-сайті громади). Представники робочої групи організують проведення опитування, визначають форму та зміст анкет та аналізують результати опитування задля їх урахування в подальшій роботі над розробкою Стратегії розвитку ОТГ.

Форма та зміст анкет для проведення опитування може різнитися для кожної окремої громади, проте повинна містити обов'язкові реквізити:

- прізвище, ім'я, по батькові, посаду та контактну інформацію особи, яка здійснює проведення опитування;
- дату проведення опитування;
- місце проведення опитування;
- перелік питань, що задаються респонденту;
- загальні відомості про респондента (стать, вік, місце проживання, тощо).

Кожна анкета повинна містити передбачений перелік найбільш важливих питань (факторів, чинників), що мають найбільший вплив на розвиток ОТГ. Під кожним з питань анкети повинне бути передбачене місце запису коментаря або додаткової інформації, яку бажає повідомити респондент. Важливим також є те, що до початку заповнення анкети респондент повинен бути попереджений про право не відповідати на будь-які з поставлених йому запитань (гарантоване Конституцією України).

Згодом, за результатами вивчення думки населення, представники робочої групи оформляють аналітичний звіт, який повинен містити результати вивчення думки мешканців громади та обов'язково рекомендації щодо усунення виявлених недоліків.

ВИСНОВКИ

Таким чином, етап збору інформації та процедури вивчення громадської думки є дуже важливим у процесі

розробки Стратегії розвитку ОТГ, який не можна недооцінювати. Він є базою для всього подальшого дослідження, за результатами якого громада зможе визначити пріоритети свого розвитку та сформулювати стратегічні цілі на декілька років вперед. Уважне та ґрунтовне виконання цього етапу тягне за собою наступний етап формування та розробки Стратегії (стратегічного плану) розвитку ОТГ — визначення пріоритетів розвитку та формулювання стратегічних цілей громади, що потребує подальших науково-практичних досліджень.

Література:

1. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р [Електронний ресурс] // База даних "Законодавство України" / ВР України. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення 01.08.2017).

2. Про Стратегію сталого розвитку — Україна 2020: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 [Електронний ресурс] // База даних "Законодавство України" / ВР України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення 01.08.2017).

3. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385 [Електронний ресурс] // База даних "Законодавство України" / ВР України. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-п> (дата звернення 01.08.2017).

4. Європейська Хартія місцевого самоврядування: Міжнародний документ від 15.10.1985 [Електронний ресурс] // База даних "Законодавство України" / ВР України. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (дата звернення 02.08.2017).

5. Концепція міжрегіонального та прикордонного співробітництва держав-учасниць Співдружності: Рішення Ради голів урядів СНД від 01.11.2004 № 997_826 [Електронний ресурс] // База даних "Законодавство України" / ВР України. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/997_826 (дата звернення 02.08.2017).

References:

1. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), The Order "Konceptiya reformuvannya misceвого samovryaduvannya ta terytorial'noyi organizaciyi vlady v Ukraini" [The Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine], available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (Accessed August, 1 2017).

2. The President of Ukraine (2015), The Decree "Pro Strategiyu stalogo rozvy'tku — Ukrayina 2020" [About the Strategy of Sustainable Development — Ukraine 2020], available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (Accessed August, 1 2017).

3. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), The Order "Derzhavna strategiya regional'nogo rozvy'tku na period do 2020 roku" [The state strategy of regional development for the period till 2020], available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-п> (Accessed August, 1 2017).

4. The Council of Europe (1985), "Yevropejs'ka Hartiya misceвого samovryaduvannya" [European Charter of Local Self-Government], available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (Accessed August, 2 2017).

5. The Commonwealth of Independent States (2004), "Konceptiya mizhregional'nogo ta pry'kordonnogo spivrobotny'ctva derzhav-uchasny'cz' Spivdruzhnosti" [Concept of interregional and border cooperation of the member states of the Commonwealth], available at: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/997_826 (Accessed August, 2 2017).

Стаття надійшла до редакції 03.08.2017 р.

УДК 330.5

С. М. Халатур,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи,
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет
Є. М. Кубасова,
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ГАЛУЗІ

S. Khalatur,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Finance and Banking Department,
Dnipro State Agrarian and Economic University
E. Kubasova,
Dnipro State Agrarian and Economic University

FEATURES OF THE FINANCIAL ACTIVITY OF THE ENTERPRISES OF THE AGRICULTURAL INDUSTRY

У статті розглянуто суть і значення фінансової діяльності підприємств сільськогосподарської галузі. Відображено різноманітність визначень поняття "фінансовий стан", що зумовлено у всебічному дослідженні цієї теми. Фінансовий стан підприємства — це комплексне поняття, яке є результатом взаємодії всіх елементів системи фінансових відносин підприємства, визначається сукупністю виробничо-господарських факторів і характеризується системою показників, що відображають наявність, розміщення і використання фінансових ресурсів. Визначено основні завдання та напрями здійснення фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств. Запропоновано основні шляхи зміцнення фінансового стану аграрних підприємств.

The essence and importance of financial activity of agricultural enterprises are considered in the article. Reflected the variety of definitions of the concept of "financial condition", which is due to a comprehensive study of this topic. The financial condition of an enterprise is a complex concept that is the result of the interaction of all elements of the system of financial relations of an enterprise, is determined by a combination of production and economic factors and is characterized by a system of indicators reflecting the availability, location and use of financial resources. Outstanding main tasks and directions of financial activities of agricultural enterprises. The main ways of strengthening the financial condition of agricultural enterprises have been set.

Ключові слова: фінансова діяльність, сільське господарство, сільськогосподарська галузь, покращення фінансового стану, фінансова стійкість.

Key words: financial activities, agriculture, improvement of financial condition, financial stability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В організаційній та управлінській роботі підприємств фінансова діяльність посідає особливе місце. Фінансовою діяльністю сільськогосподарських підприємств є виконання фінансової частини їхніх виробничо-господарських бізнес-планів. Від неї багато в чому залежить своєчасність і повнота фінансового забезпечення виробничо-господарської діяльності та розвитку аграрного підприємства, виконання фінансових зобо-

в'язань перед державою й іншими суб'єктами господарювання. Саме тому її правовому регулюванню відводиться значне місце в аграрному секторі.

АНАЛІЗ

ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Формування фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств та агробізнесу викладені в працях відомих вітчизняних та закордонних учених таких,

Таблиця 1. Визначення поняття фінансового стану у різних джерелах інформації

Білуха М.Т.	стверджує про те, що фінансовий стан підприємства – «це його активи і пасиви, що відображають наявність і розміщення фінансових ресурсів на певну дату» [2]
Крейніна М.Н.	вважає, що це сукупність показників, які відображають наявність, розміщення та використання фінансових ресурсів [4]
Покропивний С.Ф.	розглядає не фінансовий стан підприємства, а фінансово-економічний, який «характеризується рівнем прибутковості і рентабельності капіталу, фінансовою стійкістю і динамікою структури джерел фінансування, здатністю розраховуватися за борговими зобов'язаннями» [5]
Савицька Г.В.	визначає як «економічну категорію, що відображає стан капіталу в процесі його кругообігу і здатність суб'єкту господарювання до саморозвитку» [7]
Цал-Цалко Ю.С.	вказує, що фінансовий стан підприємства визначається сукупністю показників, які відображають наявність, розміщення і використання ресурсів підприємства, його реальні й потенційні фінансові можливості, які прямо залежать від результатів їх підприємницької діяльності [8]

як О.М. Бандурка, М.Т. Білуха, М.Д. Білик, М.Н. Крейніна, А.Б. Крутик, А.М. Литовських, С.Ф. Покропивний, А.М. Поддєрьогін, Г.В. Савицька, Ю.С. Цал-Цалко та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає у поглибленні теоретико-методичних аспектів здійснення фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств, визначенні сутності фінансової діяльності та фінансової стійкості підприємства та обґрунтуванні необхідності їх систематичної оцінки, пошуку шляхів зміцнення фінансового стану аграрних підприємств у посткризовий період їх розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Внаслідок проведення аграрної реформи в Україні створено реальні передумови необхідні для формування ринкового фінансово-правового механізму регулювання діяльності сільськогосподарських підприємств. Однак цей механізм діятиме лише за наявності різних суб'єктів власності й форм господарювання, конкуренції за ринок збуту продукції, цінних паперів, фінансово-кредитних послуг сільськогосподарських товаровиробників тощо. Слід зауважити, що саме наявність законодавчого закріплення розмаїття форм суб'єктів аграрного господарювання, заснованих на різних формах власності, стала головною передумовою розвитку ринкового механізму регулювання фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств. Сучасні фінансово-кредитні відносини у сільському господарстві ґрунтуються на принципах: заборони прямого втручання держави у фінансову діяльність суб'єктів аграрного господарювання; партнерства у фінансових відносинах між фінансово-кредитними установами (банками, кредитними спілками) та сільськогосподарськими підприємствами; самообмеження, тобто обрання напрямів діяльності залежно від фінансових можливостей підприємства тощо. Ці принципи знайшли своє відображення в ЦК та ГК, законах України від 18 вересня 1991 р. "Про інвестиційну діяльність", від 19 вересня 1991 р. "Про господарські товариства", від 19 лютого 1992 р. "Про колективне сільськогосподарське підприємство", від 17 липня 1997 р. "Про сільськогосподарську кооперацію", від 20 травня 1999 р. "Про Національний банк України", від 16 липня 1999 р. "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні", від 20 березня 1991 р. "Про банки і банківську діяльність", від 12 липня 2001 р. "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг", "Про фермерське господарство" та в інших нормативно-правових актах [8].

Виробничо-господарська і фінансова-економічна підприємницька діяльність сільськогосподарських підприємств становить єдине ціле. Фінансово-економічні відносини у сфері цієї діяльності охоплюють ту їхню частину, яка стосується забезпечення її коштами (грішми, фінансами). Це в першу чергу грошова оцінка усіх основних, обігових фондів та спеціальних фондів, наявної готівки, вартості у грошовому виразі

усіх тих знарядь і заходів, що набуваються, використовуються і списуються в результаті виробничо-господарської діяльності; це кошти на оплату праці усіх категорій працівників і це грошова оцінка тієї сільськогосподарської продукції, яку сільськогосподарське підприємство реалізувало або ще має реалізувати. Під фінансовою діяльністю сільськогосподарських підприємств слід розуміти процес, спрямований на забезпечення виробничо-господарської діяльності коштами (грішми, фінансовими ресурсами), що визначає фінансовий стан підприємства. У ході проведених досліджень нами виокремлено поняття фінансового стану підприємства та огляду різних джерел, які наведені у таблиці 1.

Фінансову діяльність можна оцінити через аналіз фінансових результатів. Це комплекс дій, які спрямовані на вивчення результатів діяльності підприємства за певний період часу, з метою визначення ефективності використання всіх ресурсів, виявлення можливих недоліків в управлінні цього підприємства та надання необхідної інформації для оперативного керівництва для підвищення результативності діяльності підприємства. Аналіз фінансових результатів діяльності підприємства включає такі провідні елементи дослідження:

- "горизонтальний" аналіз — це дослідження змін кожного показника за поточний період, що розглядається;

- "вертикальний" аналіз даних — це дослідження структури відповідних показників і їх змін;

- "трендовий" аналіз — це дослідження в загальному вигляді динаміки зміни показників фінансових результатів діяльності за звітний період.

Джерелами аналітичної інформації для аналізу діяльності сільськогосподарських підприємств є фінансовий план, бізнес-план, дані бухгалтерського обліку за розрахунками результатів діяльності, показники фінансової звітності ф. № 1 "Звіт про фінансовий стан", ф. № 2 "Звіт про сукупний дохід", ф. № 3 "Звіт про рух грошових коштів", ф. № 4 "Звіт про власний капітал", ф. № 5 "Примітки до річної фінансової звітності", дані статистичної звітності, показники внутрішньої управлінської звітності [2].

Формування фінансових ресурсів на підприємствах відбувається під час формування статутного фонду, а також у процесі розподілу грошових надходжень у результаті повернення авансованих коштів у основні та оборотні фонди, використання доходів на формування резервного фонду, фонду споживання і фонду накопичення. У зв'язку з цим поняття "формування" та "розподіл" доцільно розглядати як єдиний процес у суспільному виробництві. Отже, формування та використання фінансових ресурсів сільськогосподарськими підприємствами — це процес утворення ними грошових фондів для фінансового забезпечення операційної та інвестиційної діяльності, виконання фінансових зобов'язань перед державою та іншими суб'єктами господарювання. Рух грошових потоків кількісно відображає всі стадії процесу відтворення через формування, розподіл та використання грошових доходів, цільових фондів.

Рис. 1. Основні завдання та напрями здійснення фінансової діяльності сільськогосподарського підприємства

Відтак, фінансові ресурси є безвідомним індикатором виникнення вартісних диспропорцій: дефіциту грошових коштів, неплатежів, нецільового використання коштів, збитків та інших негативних явищ у процесі фінансово-господарської діяльності підприємств. Тобто фінансовим ресурсам властива потенційна можливість контролювати фінансово-господарську діяльність аграрних підприємств.

Фінансова діяльність виконує обслуговуючу роль відносно виробничо-господарської діяльності, та розглядається як один з найважливіших інститутів аграрного підприємства. Різним видам сільськогосподарських підприємств притаманний свій особливий режим формування фінансових ресурсів. Нами визначені особливості формування фінансових ресурсів залежно від організаційно-правової форми підприємства. Слід зазначити, обов'язковими передумовами ефективного функціонування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств, на нашу думку, є: різноманітність форм власності; свобода підприємництва та самостійність у прийнятті рішень; вільне ринкове ціноутворення та конкуренція; самофінансування підприємництва; правове забезпечення правил економічної поведінки всіх суб'єктів підприємницької діяльності; обмеження і регламентація державного втручання в діяльність підприємств.

Так, фермерське господарство, формує свої фінансові ресурси за рахунок власних доходів, тобто прибуткової господарської діяльності, а також може отримувати кошти Українського державного фонду підтрим-

ки фермерських господарств на безповоротній основі та на конкурсних засадах на поворотній основі.

На безповоротній основі кошти надаються на такі цілі:

1) відшкодування вартості розробки проектів відведення земельних ділянок для ведення фермерського господарства;
 2) відшкодування частини витрат, пов'язаних зі сплатою відсотків за користування кредитами банків, та часткову компенсацію витрат на придбання першого трактора, комбайна, вантажного автомобіля, будівництво тваринницьких приміщень, в т.ч. вартість проектно-кошторисних документів, пільгові умови кредитування, страхування фермерських господарств;

3) підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації кадрів фермерських господарств у сільськогосподарських навчальних закладах;

4) розширення досліджень із проблем організації і ведення виробництва у фермерських господарствах;

5) видання рекомендацій з питань використання досягнень науково-технічного прогресу в діяльності фермерських господарств;

6) забезпечення гарантій при кредитуванні банками фермерських господарств;

7) забезпечення функціонування Українського державного фонду підтримки фермерських господарств та його регіональних відділень [3; 7].

Поворотна допомога фермерським господарствам надається для виробництва, переробки та збуту виробленої продукції, на здійснення виробничої діяльності та інші передбачені статутами Українського державного фонду підтримки фермерських господарств цілі під гарантію повернення строком від 3 до 5

років. Споживчі товариства, спілки та їх підприємства мають право одержувати в установах банків, у підприємств і організацій позички та несуть повну відповідальність за додержання кредитних договорів і розрахункової дисципліни. Після платежів у бюджет та інших обов'язкових відрахувань прибуток розподіляється загальними зборами членів споживчого товариства (зборами уповноважених) та радами відповідних спілок згідно з їх статутами. Споживчі товариства, спілки та їх підприємства самостійно або на договірних засадах встановлюють вільні ціни і тарифи на продукцію виробничо-технічного призначення, сировину, сільськогосподарську продукцію та товари народного споживання, що виробляються і закупаються ними, надані послуги з урахуванням попиту й пропозицій, за винятком продукції, товарів і послуг, на які передбачено державне регулювання цін і тарифів. Дохід сільськогосподарського кооперативу формується з надходжень від господарської діяльності після покриття матеріальних і прирівняних до них витрат і витрат на оплату праці найманого персоналу. Дохід розподіляється на податки та збори (обов'язкові платежі) до відповідних бюджетів; погашення кредитів; покриття збитків; проведення відрахувань у фонди кооперативу; кооперативні виплати; виплату часток доходу на паї (до 20,0 %, що визначені до розподілу). Порядок використання доходу кооперативу (об'єднання) встановлюється статутом. Доходи державних та комунальних сільськогосподарських підприємств формуються як за рахунок загальних джерел (доходи від реалізації про-

дукції, робіт, послуг; доходи від цінних паперів; кредити банків та інших кредиторів та ін.), так і спеціальних (дотації, субсидії, субвенції та інші засоби державної підтримки). Сільськогосподарські підприємства займаються не лише операційною, а й фінансовою чи інвестиційною діяльністю з метою досягнення максимально можливого використання фінансових ресурсів й отримання прибутків. У той же час вкладення капіталу у фінансову та інвестиційну діяльність пов'язано з підвищенням ризику, порівняно з операційною діяльністю. В організаційній та управлінській роботі сільськогосподарських підприємств фінансова діяльність посідає особливе місце. Від неї багато в чому залежить своєчасність і повнота фінансового забезпечення виробничо-господарської діяльності та розвитку підприємства, виконання фінансових зобов'язань перед державою й іншими суб'єктами господарювання [2].

За ринкових умов аграрне підприємство самостійно визначає напрямки та розмір використання прибутку, який залишається в його розпорядженні після сплати податків. Метою складання фінансового плану є визначення фінансових ресурсів, капіталу та резервів на підставі прогнозування величини фінансових показників: власних оборотних коштів, амортизаційних відрахувань, прибутку, суми податків. Підприємства, плануючи витрати на виробництво та реалізацію сільськогосподарської продукції, неодмінно слід враховувати резерви зниження її собівартості, до яких належать: поліпшення використання основних виробничих засобів та збільшення у зв'язку з цим випуску продукції на кожну гривню основних засобів; раціональне використання сировини, матеріалів, палива, енергії та скорочення витрат на одиницю продукції без зниження її якості; зменшення затрат живої праці на одиницю продукції на основі науково-технічного прогресу; скорочення витрат на реалізацію продукції за рахунок удосконалення форм її збуту; зменшення витрат від браку та безгосподарності, ліквідація непродуктивних витрат; економія в адміністративно-управлінській сфері на підставі раціональної організації апарату управління підприємством [5].

Спираючись на опрацьовані фінансові показники, сільськогосподарські підприємства складають перспективні, поточні та оперативні фінансові плани. Поточна та оперативна фінансова робота на аграрному підприємстві спрямовується на практичне втілення фінансового забезпечення його підприємницької діяльності, постійне підтримування платоспроможності на належному рівні. Зміст поточної оперативної фінансової роботи на сільськогосподарському підприємстві полягає в слідуючому: постійна робота зі споживачами стосовно розрахунків за реалізовану сільськогосподарську продукцію (роботи, послуги); забезпечення своєчасної сплати податків, інших обов'язкових платежів у бюджет та цільові фонди; своєчасне проведення розрахунків із заробітної плати; своєчасне погашення банківських кредитів та сплата відсотків; здійснення платежів за фінансовими операціями та ін. [4]

При цьому важливим є здійснення аналізу та контролю фінансової діяльності сільськогосподарського підприємства, під яким розуміють діагноз його фінансового стану, що уможлиблює визначення недоліків та прорахунків, виявлення та мобілізацію внутрішньогосподарських резервів, збільшення доходів та прибутків, зменшення витрат виробництва, підвищення рентабельності, поліпшення фінансово-господарської діяльності підприємства в цілому. Підприємство має опрацьовувати таку систему показників, за допомогою якої воно змогло б із достатньою точністю оцінити поточні та стратегічні можливості підприємства. Аналітичну роботу сільськогосподарських підприємств можна поділити на два блоки: аналіз фінансових результатів та рентабельності; аналіз фінансового стану підприємства [6].

ВИСНОВКИ

Проведені дослідження дозволили зробити певні висновки щодо основних напрямків покращання фінансового стану аграрних підприємств та формування їх фінансової стійкості, а саме [1]:

— удосконалення інформаційного та методичного забезпечення фінансового стану підприємств; розробка методичного забезпечення процесу прогнозування фінансового стану підприємств;

— удосконалення структури аналізу стану підприємства, залежно від мети та змісту роботи на кожному етапі;

— опрацювання методики форм фінансової звітності, що дозволить підвищити її аналітичні можливості та реальність оцінки майна;

— розробка методики комплексної бальної оцінки фінансового стану підприємства, яка б дозволила проаналізувати стан підприємства за оптимальною сукупністю фінансових показників та коефіцієнтів;

— удосконалення теоретичних засад формування та реалізації інформаційної системи підприємства.

Література:

1. Антипенко Є. Підвищення фінансової стійкості підприємства / Є. Антипенко // Економічний аналіз. — 2011. — № 9. — С. 29—32.
2. Білуха М.Т. Фінансовий контроль: теорія, ревізія, аудит / М.Т. Білуха. — К.: Українська акад. оригінальних ідей, 2005. — С. 69—75.
3. Білик М.Д. Фінансовий аналіз / М.Д. Білик, О.В. Павловська, Н.М. Прутуляк, Н.Ю. Невмержицька // Фінансовий аналіз. — Вид. 2-ге, без змін. — К.: КНЕУ, 2009. — 592 с.
4. Крейнина М.Н. Финансовый менеджмент / М.Н. Крейнина // Дело и Сервис, 1998. — 304 с.
5. Покропивний С.Ф. Економіка підприємства / С.Ф. Покропивний. — К.: КНЕУ, 2001. — 528 с.
6. Рудницька О.М. Шляхи покращання фінансового стану українських підприємств / О.М. Рудницька, Я.Р. Біленська / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Logistyka/2009_649/19.pdf
7. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства / Г.В. Савицька. — К.: Знання, 2004. — 654 с.
8. Цал-Цалко Ю.С. Фінансовий аналіз / Ю.С. Цал-Цалко // Фінансовий аналіз. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 566 с.

References:

1. Antipenko, E. (2011), "Increasing the financial stability of the enterprise", *Economic Analysis*, vol. 9, pp. 29—32.
2. Bilukh, M.T. (2005), "Financial control: theory, revision, audit", *Ukrains'ka akademiia oryhinal'nykh idej*, pp. 69—75.
3. Bilyk, M.D. Pavlovskaya A.V. (2009), *Finansovyy analiz [Financial Analysis]*, 2nd ed, KNEU, Kyiv, Ukraine.
4. Kreynina, M.N. (1998), *Finansovyy menedzhment [Financial management]*, Business and Service, Moscow, Russia.
5. Pokropivny, S.F. (2001), *Ekonomika pidpryiemstva [Enterprise Economics]*, KNEU, Kyiv, Ukraine.
6. Rudnitska, A.M. and Bilenska, Ya.G. (2009), "Ways of improving the financial condition of Ukrainian enterprises", available at: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Logistyka/2009_649/19.pdf (Accessed 20 July 2017).
7. Savitska, V.G. (2004), *Ekonomichnyy analiz diial'nosti pidpryiemstva [Economic analysis of the enterprise]*, Knowledge, Kyiv, Ukraine.
8. Tsal-Tsalko, Y.S. (2008), *Finansovyy analiz [Financial Analysis]*, Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 03.08.2017 р.

УДК 338.47 + 621.39

І. Ю. Лебедєва,
к. е. н., доцент кафедри управління проектами та системного аналізу,
Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова, м. Одеса
О. Е. Рівас Перес,
студент 5-го курсу інституту Економіки та менеджменту
Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова, м. Одеса

ВПЛИВ ЗМІНИ ІМІДЖУ ОПЕРАТОРА МОБІЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ НА РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВА

I. Lebedeva,
associate professor, associate professor of department of management and analysis of the systems projects,
Odessa National Academy of connection the name of A.S of Popova, Odessa
O. Rivas Peres,
5th year student of the Institute of Economics and Management
Odessa National Academy of connection the name of A.S of Popova, Odessa

IMPACT OF MODIFICATION OF MOBILE COMMUNICATION OPERATOR IMAGE FOR ENTERPRISE DEVELOPMENT

У статті розглядаються проблеми розвитку операторів мобільного зв'язку і проблеми формування їх іміджу. Представлено огляд факторів, що впливають на розвиток підприємства функціонуючого на сучасному ринку. Розглянуто основні положення процесу формування корпоративного іміджу. Вказано основні показники лідерів ринку мобільного зв'язку в Україні. Представлено зміну фінансових показників компанії Vodafone і визначено тенденції її розвитку після проведення ребрендингу оператора в Україні.

The article deals with the development of mobile communication operators and the problems of their image formation. The review of the factors influencing development of the enterprise functioning in the modern market is presented. The main provisions of the process of forming a corporate image are considered. The main indicators of the leaders of the mobile communications market in Ukraine are indicated. The change in Vodafone's financial performance is presented and its development trends are determined after the re-branding of the operator in Ukraine.

Ключові слова: оператор мобільного зв'язку, формування іміджу, розвиток підприємства, послуги мобільного зв'язку, рейтинг оператора, абонентська база, фінансові показники, ребрендинг.

Key words: Mobile communication operator, image formation, enterprise development, mobile communication services, operator rating, subscriber base, financial indicators, rebranding.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

На нинішній день створення і формування стилю організації є одним з важливих напрямків сучасного менеджменту. Необхідність створення і підтримки іміджу фірми диктується стратегічними цілями функціонування і розвитку організації. Досвід розгляду створення іміджу на світовому ринку вказує, що позитивний імідж сприяє вдалому управлінню персоналом і створенню гарної репутації в ділових колах. Формування ринкових відносин вимагає засвоєння цього досвіду, а це означає, формування соціального замовлення на якісно новий тип іміджевих технологій для управлінців різного рівня.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Готовність керівництва виконувати план, на думку Ф. Друкера, ілюструється готовністю надати ресурси для його виконання [1]. Для поточної діяльності підприємства в режимі еволюційної оптимізації і плавного проходження за ринком це твердження цілком справедливо. Для впровадження змін аналогічним індикатором буде готовність керівника надати більше ресурсів, ніж було заплановано.

Відмовившись від традиційного стратегічного планування, Г. Хемел і К. К. Прахалад ввели поняття "стратегічні наміри" і "стратегічна архітектура", що означають прояснення контурів майбутньої області в процесі її створення [1]. Щоб "застолбіти" місце в майбутньому, важливо, на їхню думку, не обмежувати стратегічні цілі

наявними сьогодні ресурсами, а, навпаки, "рухати" цілі від ресурсів подалі. Якщо напрям вибрано правильно і всі підрозділи фірми рухаються допоставленої мети, ресурси потрібно нарощувати. Рух до майбутнього — означає використання тих можливостей, які необхідні для чергового кроку, в тому числі створення альянсів фірм з різними перевагами.

Концепція стратегічних намірів і базових компетенцій отримала подальший розвиток в складі концепції стратегічної платформи, що вперше була запропонована директором Бостонської консалтингової групи А. Міланом [1]. Стратегічна платформа підприємства об'єднує ресурси, базові компетенції і його організаційні можливості для забезпечення підприємству довгодіючої конкурентоспроможності.

Основоположник сучасної економічної науки А. Маршалл говорив, що тенденція до різноманітності служить головною причиною прогресу [1; 2].

Питання про те, наскільки парадигма стратегічного управління здатна забезпечити підприємствам у сучасному світі підвищені шанси на виживання, комерційний успіх і сталий розвиток, сьогодні є досить своєчасним і актуальним.

Вивчення зарубіжного і вітчизняного досвіду розвитку підприємства показує, що:

— у наші дні як у підприємства, яке будує свою діяльність відповідно до певною стратегією, так і підприємства, яке не має стратегії, шанси вижити практично рівні;

— у сучасному мінливому зовнішньому середовищі парадигма стратегічного управління сама по собі не є панацеєю і не гарантує успішного розвитку підприємства, хоча і вносить в управління підприємством певну доцільність;

— на підприємствах, які не мають чітко сформульованої стратегії функціонування, розвиток має еволюційний характер, тоді як на підприємствах, керованих відповідно до стратегічного плану, такий розвиток відбувається революційно;

— успіх супроводжує ті підприємства, чії стратегії націлені на активне використання їх внутрішнього потенціалу для зміни зовнішнього середовища, а не простого пристосування до нього.

Г. Мінцберг показав, що стратегічне управління має місце, як правило, в тих організаціях, де готові йти на революційні зміни. Незважаючи на те, що організаційне оточення вказує на особливий шлях розвитку організації, остання продовжує рухатися раніше наміченим стратегічним курсом. Але поступово невідповідність зовнішніх умов і способу функціонування організації досягає своєї критичної межі. Це протистояння рано чи пізно призводить до організаційної кризи. В умовах організаційної кризи така організація здійснює раптово революційні внутрішні зміни, які виведуть її на абсолютно новий рівень розвитку. Процес розвитку підприємства визначається темпом науково-технічного прогресу, ускоріння інноваційного циклу. Так, у кінці ХХ ст. цикл створення нової промислової технології в передових галузях займав у середньому близько 10 років, на цей час — 5—7 років.

Істотний внесок у розробку теорії сталого розвитку внесли багато відчизняних і зарубіжних дослідників. Різними аспектами проблеми займалися такі відомі вчені, як А.І. Абалкін, А.Г. Аганбегян, Г.Х. Баєв, Є.П. Велихов, А.Г. Грінберг, С.Ю. Глазьев, Ю.В. Яковець та ін [1; 2]. Серед зарубіжних авторів слід відзначити роботи К. Азара, А. Бартлетта, Х. Дейлі, П. Коуді, С. Мураї і ін. [1—3]. Проте в науковому плані теоретико-методологічні та практичні питання сталого розвитку вивчені далеко не повністю, і дослідження проблеми управління сталим розвитком підприємств є актуальним.

Сутність сталого розвитку. Найважливішою рисою економіки кінця ХХ ст. став її перехід на нову, інноваційну фазу розвитку. На думку багатьох вчених, "нова економіка" — це економіка постіндустріального технологічного укладу, в якому ключовими факторами підприємництва стають інтелектуальні ресурси або знання. Економіка знань (вперше цей термін ввів Ф. Махлуп — "економіка, що базується на знаннях" [3]) — тип економіки, в якій виробництво знань є джерелом її зростання.

Проблему ефективного впливу організаційної культури на імідж підприємств досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні фахівці. Так, ще в 90-х роках вчений, автор серії книг з теорії організацій і загального менеджменту Стефан Робінс розглядав організаційну культуру як "соціальний клей", який сприяє утриманню цілісності організації за рахунок створення прийнятних стандартів поведінки і мислення. На його думку, саме особиста ініціатива, управлінська підтримка, готовність ризикувати, контроль, чіткі цілі, лояльність співробітників, узгодження дій і система винагород є найбільш цінними характеристиками на підприємстві [2]. У той же час, відчизняні фахівці відзначають, що здатність підприємства створити ключові цінності, які об'єднують зусилля всіх структур того чи іншого підприємства, є одним з найглибших джерел його успішної діяльності [3].

На думку Рід С., імідж підприємства — це "обличчя" підприємства, створене у відповідності до цілей діяльності підприємства і спрямоване на їх досягнення [3]. У представленому визначенні автор має на увазі, що за основу іміджу діяльності підприємства має братися її мета і підприємство направлено на досягненні цієї мети.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті полягає в аналізі тенденцій зміни іміджу і проведення ребрендингу мобільних операторів зв'язку, а також дослідження впливу зміни іміджу на розвиток оператора і розвиток ринку мобільного зв'язку в цілому в Україні; розгляду основних положень формування іміджу підприємства; визначення динаміки розвитку; визначення динаміки розвитку компанії Vodafone і перспектив розвитку мобільного зв'язку після проведення ребрендингу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У зв'язку з тим, що формування потенціалу підприємства є складним динамічним процесом, орієнтованим на максимальну взаємодію з зовнішнім середовищем і забезпечення високої якості реалізації, важливо визначити, які саме фактори обумовлюють розвиток його елементів і впливають на їхню збалансованість і ефективність використання.

Очевидно, що в основі побудови системи цих факторів повинен лежати принцип сфери впливу на елементи потенціалу, відповідно до якого усі фактори можна класифікувати на зовнішні і внутрішні відносно формування та розвитку потенціалу [1; 2].

До зовнішніх факторів відносяться економічні, соціальні, політичні, юридичні умови, вплив яких визначається обмежувальними або стимулюючими заходами з боку різних державних органів, банків, інвестиційних компаній, суспільних груп, політичних сил. Такими заходами, як правило, виступають податкові, процентні ставки, законодавчі, етичні, суспільні норми, тиск політичних сил. Крім того, важливим зовнішнім фактором є також ринкові умови на вході (умови конкуренції на ринках ресурсів) і виході із системи (умови конкуренції безпосередньо в галузі).

Перший фактор пов'язаний з вартістю забезпечення кожного елемента потенціалу ресурсами, яка є альтернативною вартістю цих ресурсів, тобто цінністю тих альтернативних можливостей, від яких довелося відмовитися через спрямування ресурсів в той, а не інший елемент потенціалу з метою максимального досягнення цілей.

Другий фактор означає, що для завоювання міцних ринкових позицій потенціал підприємства повинен відповідати необхідним конкурентним властивостям продукції (ціні, якості, технічним характеристикам, сервісу, гарантіям). Так, за умов посилення конкуренції підприємство повинне сфокусувати свої зусилля на максимальній реалізації наявного потенціалу та створенні нового за рахунок своєчасного виявлення слабких позицій конкурентів. Інновації з боку конкурентів вимагають, як правило, адекватного реагування шляхом створення та реалізації нових можливостей.

До внутрішніх факторів відноситься, насамперед, стратегія підприємства, для реалізації якої формується потенціал, досвід і навички менеджерів, необхідні для реалізації намічених планів, принципи організації та ведення бізнесу, якими керуються на підприємстві, моральні цінності керівників, а також загальноприйняті в рамках підприємства цінності та культура.

Рішення щодо формування потенціалу орієнтовані на майбутнє і тому базуються на попередніх умовах розвитку релевантних факторів, тобто певних передумовах. Особливе значення мають передумови, які визначаються потребами клієнтів і впливають на якість "виходу", пріоритет якого в процесі формування потенціалу був визначений вище. Крім того, дуже важливі передумови, пов'язані з конкурентами, тому що ресурсний потенціал підприємства втрачає свою цінність саме під їх тиском. Також повинні бути враховані і внутрішні передумови, пов'язані з загальноприйнятими настановами всередині підприємства. Ефективне використання потенціалу підприємства означає можливість для підприємства одночасно і раціонально використовувати всі наявні ресурси для досягнення високих кінцевих результатів і задоволення потреб замовника в якійсь продукції.

Таким чином, структурна модель формування потенціалу підприємства показує, що потенціал будь-якого рівня виникає як результат взаємодії ресурсів, що його забезпечують, і компетенцій.

Колективний імідж виступає як один з приладів досягнення стратегічних цілей компанії, які зачіпають головні сторони його діловитості і націлених на перспективу. Переваги позитивного іміджу очевидні. Але позитивна популярність не виникає сама собою і не існує сама по собі. Вона просить цілеспрямованої систематичної роботи, пов'язаної з перетворенням цього стилю компанії в позитивну сторону.

Корпоративний імідж — присутність і злагодженість всіх засобів, що передають головну ідею фірми і формує відповідний відгук, що збільшує ступінь довіри покупців і партнерів [4].

Засоби, які дозволяють визначити підприємство з декларованими ним цінностями:

- організаційна культура — система взаємодій і відносин, що сприяють веденню справи і досягнення цілей;
- система маркетингу і маркетингова стратегія;
- корпоративний дизайн (фірмовий стиль, зовнішня атрибутика та ін.);
- організація зв'язків з громадськістю (PR) з метою формування позитивного іміджу підприємства в суспільній свідомості.

Сенс цілісності корпоративного іміджу — кожен елемент, який використовується засобами ідентифікації, є маркетинговим носієм головної ідеї, що асоціюється з діями підприємства.

Процес формування корпоративного іміджу бізнес-організації в ринковому середовищі ведеться на базі стратегічного підходу, з підтримкою вбудованих рекламних комунікацій. Слід пам'ятати, що будь-який із засобів маркетингових комунікацій володіє як сильними, так і слабкими сторонами. Системна інтеграція цих коштів (згідно з часом і послідовності) застосування, згідно з розподілом бюджету між ними) гарантує зміцнення переваг кожного з засобів і нівелює їх недоліки. Процес управління корпоративним іміджем настає задовго до розробки зорових атрибутів підприємства (логотипів, фірмових бланків, інтер'єру, зовнішнього вигляду і манер службовців). Він настає з формулювання бачення, а потім місії як соціально-значимого статусу організації.

На першому етапі виникає розвиток підприємства. Цей етап характеризується мінімальними витратами на імідж і рекламу, при цьому в більшості знову створених підприємств ідея внутрішнього стилю лише створюється.

Серед основних завдань створення іміджу, що стоять перед управлінням, є:

- визначення цільової політики та створення планів розвитку;
- сегментування ринку відповідно до встановлених планів;
- створення знака продукту, логотипу фірми, наймання персоналу;
- розробка стилю фірми;
- проведення рекламних заходів і прогноз розвитку фірми;
- формування початкової бази даних реальних і потенційних покупців.

Для того, щоб зовнішній імідж підприємства сприяв його вдосконаленню, потрібно виконувати такі дії:

- інформування потенційних покупців і партнерів про створену фірму;
- акцентування зовнішньої реклами на неповторність продуктів і послуг, сприяючи визначенню майбутньої фірми на ринку. На цьому етапі існування фірми і формування стилю принципово дотримуватися співвідношення обов'язків і їх реалізації, завлечених підприємством, бо цей крок безпосередньо впливає на майбутнє. Особливо важливим є втілення принципів ділової етики в процесі спілкування з покупцем, бо є надійним доказом справжнього стилю фірми. Особливістю відбору персоналу є орієнтир на поведінку мож-

ливих працівників. Крім цього потрібно виявляти особливий підхід до найму персоналу, який спілкується з покупцем, бо шановливе ставлення сприяє функціональному формуванню широкої клієнтської бази.

На другому етапі підприємство вже зайняло певну нішу на ринку, при цьому воно вже може дозволити собі підвищення витрат на загальну рекламу і на рекламу іміджу.

Внутрішній імідж підприємства на цій стадії включає в себе:

- впровадження та поліпшення звичаїв фірми з метою формування корпоративного духу — це дуже принципово важлива частина іміджу фірми;
- задати тон кабінету фірми;
- цінних службовців дозволено "закріпити" на місцях з високою оплатою праці, однак, по-перше, постійно може знайтися інша фірма, здатна "перекупити" фахівця, а по-друге, ще дешевше і надійніше зміцнювати службовців (при розумній заробітній платі) на ментальному рівні, що гарантується включенням співробітника в традиції фірми, створіння у працівника психологічної установки "спільної справи". Це варто всіляко застосовувати в цілях зміцнення колективу фірми.
- активізація маркетингових досліджень, створення прогнозуючих і інноваційних дослідницьких структур фірми, як потрібне обмеження переходу фірми до наступного етапу розвитку.

Курсом зовнішнього іміджу підприємства є:

- підкреслення стабільності діяльності в рекламі;
- забезпечення незмінним безпосереднього і зворотного зв'язку з покупцями;
- реклама технологій фірми в маркетингових виданнях;
- формування громадської реклами, що відображає турботу підприємства про різні сегменти населення, про екологію, що в свою чергу може сприяти апробації інноваційної діяльності;
- використання товарного знака, логотипа, слоганів фірми у всіх видах іміджевої діяльності;
- здійснення презентацій, днів розкритих дверей, благодійних акцій і розпродажів.

Третій етап: "Золоте століття" підприємства.

Продовження громадської реклами. Позитивно і благотворно впливає на покупців імідж "батька цивілізації", або "благодійника" — чим ближче, що більше підходить внутрішньому стилю фірми та її завданням. При цьому в стилі простежуються інноваційні моменти, органічно вписуються в спільний манері, однак несуть "зерно змін" — підготовка до четвертого кроку.

Внутрішній імідж підприємства пов'язаний з:

- стимулюванням інноваційної діяльності, для того щоб персонал був задіяний в різних підвищеннях кваліфікації, перепрофілювання, конкурсах проектів та ін.;
- виходом філій фірми в регіонах: запити до стилю філії підходять головним принципам стилю центру, проте враховують місцеву специфіку (далеко не все, що відомо в Києві, стане правильно сприйнято в передмісті);
- створінням пробних нових напрямів діяльності (практичне використання напрацьованих дослідницьких підрозділів), вписуються в спільний манері фірми (і подаються безпосередньо в цьому ключі), так і зовсім новаторські, тут можливі два шляхи. Подавання новітнього як відмінно забутого старого, асоціація з традиціями і так далі, або реклама як інновація.
- незмінна наявність прямого і зворотного зв'язку з покупцями.

Зовнішній імідж підприємства на цьому етапі має на увазі:

- зменшення витрат на загальну рекламу, оскільки товарний знак фірми вже "говорить сам за себе";
- основа маркетингової кампанії інноваційні проекти фірми;
- бере активну участь у суспільному житті: громадські заходи різного рівня — ступінь і напрям таких заходів підходять іміджу компанії;

Таблиця 1. Фінансові показники Vodafone 2010–2015 рр.

Рік	Прибуток, млн грн.	Річний прибуток, млн грн.
2015	42,440	5,917
2014	38,346	59,420
2013	44,445	67,3
2012	46,417	7,003
2011	45,884	7,870
2010	44,472	8,618

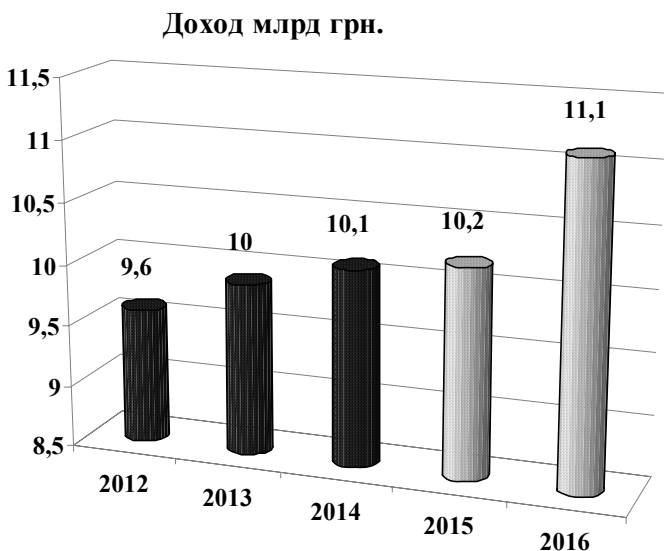

Рис. 1. Доходи компанії Vodafone Україна

— продовження громадської реклами: благодійність, допомога в якості "батька-благодійника" якої-небудь гуманітарної організації — інститута, театру, лікарні. Люди вважають компанію невід'ємною частиною особистого духовного життя.

Четвертий етап дозволено не розглядати окремо, бо, якщо фірма розгорнулася в інноваціях, то увесь цикл запускається знову, проте простіше, бо є основа — захист на давній традиції. Якщо ж фірма агонізує, то дозволено випробувати пограти на негативний імідж і спробувати перетворити падіння в відновлення.

Конкурентна битва жваво становить питання про необхідність розшуку головних конкурентних переваг. Як дозволено здолати суперників? В першу чергу, для цього слід виготовити продукти і сервіси, які будуть для покупця найбільш привабливими. Цінова політика, розширення асортименту, поліпшення якості та обмеження часу обслуговування клієнтів, постачання післяпродажного сервісу, пільги незмінним покупцям — це лише декілька способів, які мають всі шанси бути застосованими. При цьому слід мати на увазі, що розшук і здійснення тих чи інших конкурентних переваг — завдання працівників підприємства.

Ребрендинг (англ. Rebranding) — активна маркетингова стратегія; включає комплекс заходів щодо зміни бренду (як компанії, так і виробленого нею товару), або його складових: назви, логотипу, слогану, візуального оформлення, зі зміною позиціонування [2; 4]. Проводиться в руслі зміни концептуальної ідеології бренду. Це має на увазі, що в компанії (продукті) відбулися досить істотні зміни.

Завдання, які перед собою ставить ребрендинг:

- посилення бренду (тобто зростання лояльності споживачів);
- диференціація бренду (посилення його унікальності);
- збільшення цільової аудиторії бренду (залучення нових споживачів).

МТС Україна підписала договір з оператором Vodafone про "розширення партнерства та розвитку співробітництва в Україні". Це не перший договір між Vodafone і МТС. Перший було укладено ще в 2008 році і

вже тоді були змальовані грандіозні перспективи і переваги для абонентів від цього партнерства. На практиці все вже давним-давно встигли забути про ті угоди, тому що єдиний результат від нього висловлювався в найбільш помірних роумінгових тарифах у мережах Vodafone за кордоном [5; 6]. Що перешкоджало "розширювати співпрацю" в рамках вже наявної угоди з офіційною версією. Варто сказати, що представники обох компаній не пояснюють подробиці угоди, посилаючись на комерційну таємницю. Мова йде про варіант франшизи, згідно з якою Vodafone працює з частиною своїх партнерів по всьому світу. Тобто МТС Україна часто оплачує деяку суму в заміну на впровадження брендової-символіки Vodafone і доступу до цілісного ряду бізнес-сутностей: корпоративну культуру, бізнес-процесам і економії на масштабах фірми у вигляді низьких роумінгових тарифів у "країнах перебування Vodafone", то слідом за цим, де є інші компанії-партнери Vodafone або сам оператор. Згідно з факторами: Vodafone не отримала ніяких частин у бізнесі МТС. МТС як бренд пропадає з України. Замість цієї торговельної марки буде всюди вживатися торгова марка Vodafone. При цьому ніякі права власності не змінюються: МТС перевела сто відсотків акцій дочірньої фірми МТС Україна у володіння нідерландської Preludium B. V., яка належить МТС люксембурзька Allegretto Holding. Звичайна відповідь така: фірма намагається відстояти власний бізнес в умовах триваючого конфлікту між Росією і Україною. А ще відступити від іміджу "російської" фірми з власниками з країни-агресора. Непросте рішення, багатогранне і цікавіше, та все одно головне місце займає політика, що безпосередньо впливає на стратегію фірми. Справа в тому, що значну частину заробітку МТС склали Крим і східні області України. Таким чином, у ситуації, що склалася МТС Україна понесла втрати абонентської бази. В частці, що залишилася в країні фінанси не знизилися, а пуск 3G в Одесі показує приріст абонентської бази 3G-смартфонів відразу на півтори сотні тисяч. При цьому Захід України не дуже налаштований по відношенню до російського бренду, тому заміна вивіски на Vodafone стане дуже до речі. Бренд Vodafone стане надзвичайно відмінно прийнятний українцями, бо його виникнення стане захищати євроінтеграційні процеси України, яких так чекають у країні, проте які просуваються не так скоро. Так, для переважної більшості споживачів все буде виглядати якраз саме так: МТС йде з ринку, на її місце прибуває солідний Vodafone. До речі, Стефано Гастаут, директор Vodafone згідно з розвитком партнерських ринків переконаний в тому, що в Україні впізнання бренду Vodafone вже нульове: мільйони українців були за кордоном, сотні тисяч здійснюють це часто, всі вони знають оператора Vodafone або навіть скористалися його послугами. Тут все максимально просто: це бізнес, Vodafone уклав угоду через гроші і розширення впливу власного бренду. При цьому витратна частина, дуже мала. Ребрендинг буде проходити подібно тому, як проходив ребрендинг UMC у МТС кілька років назад. Тим більше, що керувати ним будуть ті ж, самі, люди. Розпочалося все з фірмових магазинів. Потім з'явилися нові тарифи Vodafone. Згідно з експериментом минулого ребрендингу дозволено допустити, що новітні тарифи Vodafone справді будуть більш привабливими, а через пару років усіх, хто ще не переключиться на тарифи Vodafone м'яко, проте примусово переведуть на їх тарифи. Президент консалтингової фірми SV Consulting вважає, що український МТС — це прибуткове майно для поглинання, європейський бренд може помітно підвищити стан МТС на українському ринку. Фірма вже фактично зрівнялася по заробітку від мобільного зв'язку з фаворитом ринку "Київстаром". Якщо західний бренд буде застосований тільки на умовах франшизи, а не співінвестування, то вкладення в нього можуть виявитися небезпечними. Оскільки він у будь-який момент може стати жертвою негативної PR-кампанії, яку запустять, суперники. Вони можуть надати упор на те,

що згідно з фактами оператор до цього часу контролюється з Росії. Звичайна заміна висвітки без зміни тарифної політики навряд чи надасть помітного впливу на покупців. Тому, що ребрендинг необхідно вжити в комплекті з такими діями, як оптимізація роумінг-тарифів у рамках новітньої інтернаціональної групи. Ребрендинг — недешево задоволення. Тому МТС, маючи за плечима досвід підміни бренду УМС у 2007 р., оціняють економічний ефект результату такої дії.

Для надання найбільш досконалої інформації про розміри і тенденції зростання бізнесу, Vodafone публікує дані про "пропорційні доходи". Наприклад, якщо кругообіг бізнесу, в якому їй належить 45% акцій, становить 367 654 824 грн., пропорційний дохід Vodafone складе 165 838 528.46 грн. Співрозмірний заробіток не є визнаним показником фінансової звітності і тому пропорційний заробіток Vodafone має уподібнюватися з "звичайним" заробітком інших компаній (табл. 1) [5]. Vodafone ще публікує пропорційну абонентську базу згідно тим же принципам, якщо оператор, в якому їй належить 30% акцій, володіє 10 мільйонами абонентів, це відповідає 3 мільйонам пропорційних абонентів Vodafone. Це визнана практика в мобільній телекомунікаційній галузі. Положення Vodafone: Vodafone підпорядкована материнській фірмі Preludium B. V.

Фінансові результати Vodafone. За 4 квартал 2016 року Vodafone Україна збільшив доходи та кількість клієнтів у 2016 році [6]. Компанія поліпшила свої фінансові та операційні результати в четвертому кварталі 2016 року — як у річному обчисленні, так і порівняно з результатами попереднього кварталу. У 2016 році обсяг переданих даних у мережі Vodafone Україна виріс на 210%, дохід від пересилання даних перевищив 2 млрд грн. Доходи Vodafone Україна у четвертому кварталі 2016 року зросли на 15,3% відносно аналогічного періоду 2015 року та склали 2,8 млрд грн. Виручка за рік досягла 11,1 млрд грн., що на 11,1% більше, ніж у 2015 році (рис. 1).

Vodafone Україна продемонстрував рекордні темпи зростання доходів від пересилання даних — у 4 кварталі 2016 року компанія отримала на 97% більше дата-доходів, ніж за аналогічний період минулого року. Показник OIBDA в 4 кварталі 2016 року збільшився на 23,8% проти аналогічного періоду минулого року і на 2,4% — порівняно з 3 кварталом 2016 року. Маржа OIBDA виросла до 39,5%, на 2,7 п.п. відносно аналогічного результату 4 кварталу 2015 року. Чистий прибуток компанії збільшився у 4 кварталі 2016 року порівняно з результатами 3 кварталу і склав 0,3 млрд грн. Кількість абонентів мережі Vodafone Україна на кінець грудня 2016 року досягла 20,9 млн. За рік компанія збільшила кількість абонентів ще на 425 тисяч (рис. 2).

ВИСНОВКИ

Ребрендинг вирішує ті завдання, які перед собою ставить підприємство. Приступати до ребрендингу потрібно тільки в тому випадку, якщо підприємство знає яка буде кінцева мета перетворення та які завдання для цього потрібно вирішити. Які проблеми функціонування чи розвитку підприємство бажає вирішити через зміну бренду, та чи буде досягнуто кінцевої мети при здійсненні перетворень. Керівництву підприємства потрібно чітко розуміти, як оцінюють зміну бренду конкуренти та, перш за все, клієнти.

Ребрендинг операторів мобільного зв'язку, наприклад, МТС дозволив втриматись на ринку України, втративши свою індивідуальність, зберігаючи свої надбання на ринку, та, в першу чергу, показав непоганий фінансовий результат своїй діяльності. Vodafone Україна презентується як солідний бренд, спрямований на Європу. Чисельність конкурентів стала меншою, впізнаваність бренду зросла, реклама стала набагато кращою та більш цікаві умови надання послуг. Навіть втративши ринкову частку абонентів,

Абоненти млн

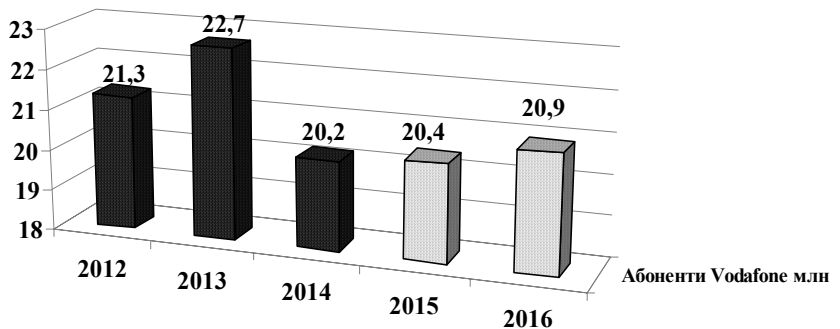

Рис. 2. Кількість абонентів компанії Vodafone Україна

цей оператор і на сьогоднішній день в умовах кризи не втрачає своїх позицій на ринку після Київстара.

Література:

1. Воронкова А.Е. Управленческие решения в обеспечении конкурентоспособности предприятия: организационный аспект: монография / А.Э. Воронкова, Н.Г. Калужная В.И. Отенко. — Х.: ИНЖЭК, 2008. — 512 с.
2. Инвестиционно-инновационные факторы формирования развития и управления конкурентоспособным потенциалом предприятия: монография / Солоха Д.В., Морева В.В., Чирков С.А., Козлова В.Я., Беякова О.В. — Донецк: СПД Дмитренко Л.Р., 2010. — 400 с.
3. Корпоративный менеджмент [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.cfin.ru/management/>
4. Обухова М.О. Процесс формирования имиджа предприятия в современных условиях // Экономические науки. — № 56-2 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://novainfo.ru>
5. Портал газеты "Дело" [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.delo.ua
6. Компания Vodafone Оператор мобильной связи [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.vodafone.ua>
7. Звіт щодо діяльності НКРЗ та стану телекомунікацій в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nkrz.gov.ua/>

References:

1. Voronkova, A.E. (2008), *Upravlencheskie reshenija v obespechenii konkurentosposobnosti predpriatija: organizacionnyj aspekt* [Management decisions in ensuring the competitiveness of an enterprise: the organizational aspect], INZhJeK, Kharkiv, Ukraine.
2. Soloha, D.V. Moreva, V.V. Chirkov, S.A. Kozlova, V.Ja. and Beljakova, O.V. (2010), *Investicionno-innovacionnye faktory formirovanija razvitija i upravlenija konkurentosposobnym potencialom predpriatija* [Investment and innovative factors of formation of development and management of competitive potential of the enterprise], SPDDmitrenko L.R., Donetsk, Ukraine.
3. Corporate Management (2017), available at: <http://www.cfin.ru/management/> (Accessed 30 July 2017).
4. Obuhova, M.O. (2016), "The process of formation of the company's image in modern conditions", *Jekonomicheskie nauki*, vol. 56-2, available at: <http://novainfo.ru> (Accessed 30 July 2017).
5. Portal of the newspaper Delo (2017), available at: www.delo.ua (Accessed 30 July 2017).
6. Vodafone (2017), available at: <http://www.vodafone.ua> (Accessed 30 July 2017).
7. National Commission for the State Regulation of Communications and Informatization (2017), "Report on the activities of the NCCIR and the state of telecommunications in Ukraine", available at: <http://www.nkrz.gov.ua/> (Accessed 30 July 2017).

Стаття надійшла до редакції 03.08.2017 р.

УДК 332.142.6

А. О. Василенко,

*к. т. н., доцент кафедри охорони праці та навколишнього середовища,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

Ю. О. Березницька,

*к. т. н., доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

О. Г. Жукова,

*к. т. н., асистент кафедри охорони праці та навколишнього середовища,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА ПІДПРИЄМСТВІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

L. Vasilenko,

Associate Professor at the Department of labour and environmental protection of Kyiv National University of Construction and Architecture, PhD in Engineering sciences, docent

J. Bereznitska,

Ph.D., assistant professor of Occupational Safety and Environment Chair, Kyiv National University of construction and architecture, Kyiv

O. Zhukova,

Ph.D., Assistant Department of Labor Protection and Environment Kyiv National University of Construction and Architecture, PhD

THE DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT IN THE COMPANY IN A GLOBALIZING ECONOMY UKRAINE

Статтю присвячено розвитку екологічного менеджменту на підприємстві. Звернуто увагу на складові екологічного менеджменту та його механізм. Проаналізовано основні завдання екологічного менеджменту та сформовано основні напрями ефективності функціонування екологічного менеджменту на підприємстві.

This article focuses on the development of environmental management in the enterprise. Attention is attention to the environmental management and its mechanism. The basic task of environmental management and formed the main directions of the efficiency of environmental management in the enterprise.

Ключові слова: екологічний менеджмент, екологічна безпека, навколишнє середовище, система, управління, механізм.

Key words: environmental management, environmental safety, environment, system management mechanism.

ВСТУП

В усьому світі сьогодні досить широко постає питання екологічної безпеки підприємств.

Актуальність дослідження системи екологічного менеджменту полягає в тому, що сучасний етап розвитку економіки характеризується постійним підвищенням ступеня конфліктності взаємодії суспільства з навколишнім середовищем.

Поглиблення трансформаційних перетворень у сфері природокористування потребує пошуку нових підходів до вирішення екологічних проблем під час виробничо-господарської діяльності підприємства. Одним з альтернативних варіантів є екологічний менеджмент, який сприяє оперативному управлінню процесами використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища.

Різні аспекти екологічного менеджменту висвітлені в працях І. Александрова, В. Амітана, О. Амоші, С. Аптекаря, О. Балацького, В. Борисової, О. Веклич, Б. Данилишина, В. Кравцова, Л. Мельника, О. Савченка, Ю. Стад-

ницького, В. Трегобчука, С. Харичкова, М. Чумаченка, А. Чупіса і багатьох інших. Одразу слід зазначити, що в Україні правові аспекти екологічного менеджменту практично не досліджені.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На нинішньому етапі розвитку цивілізації прискореними темпами почали розвиватися нові тенденції і технології у сфері управління.

Екологічний менеджмент — це система управління діяльністю підприємства (організації) в тих чи інших її формах, напрямках, сторонах, які прямо чи непрямо стосуються взаємовідносин підприємства з навколишнім природним середовищем.

Екологічну ситуацію, що склалася в Україні, можна охарактеризувати як кризисну, симптомами якої є:

— погіршення стану навколишнього середовища внаслідок його забруднення та екстенсивного характеру використання земельного та лісового фондів;

— погіршення здоров'я населення, що виражається в збільшенні онкологічної, серцево-судинної захворюваності, проблем з дихальною системою та репродуктивною функцією внаслідок канцерогенного та мутагенного ефекту забруднюючих речовин на організм людини.

Екологічна безпека — це складова глобальної і національної безпеки, тобто такого стану розвитку суспільних відносин в галузі екології, при якому системою державно-правових, організаційних, науково-технічних, економічних та інших соціальних засобів забезпечується регулювання екологічно небезпечної діяльності, режим використання природних ресурсів, охорона природного навколишнього, безпечного для життя та здоров'я людей, попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для природних систем та населення.

Для сучасного етапу розвитку економіки України, яка впритул підійшла до реальної інтеграції у міжнародний економічний простір основними позиціями зниження напруженості екологічних проблем стануть:

- мінімізація екологічного ризику шляхом включення природного капіталу до механізму ціноутворення;
- раціоналізація структури попиту і споживання всередині країни, формування масової екологічної свідомості;
- зміна структури і подальший розвиток національного виробництва у напрямі екологізації, а також формування експортної спеціалізації економіки та визначення можливої частки ринку екологічно чистої продукції;
- товарообмінні операції з іншими країнами та захист внутрішнього ринку від небезпечних для навколишнього середовища, життя і здоров'я споживача товарів.

Система екоменеджменту в Україні визначається, формується і регламентується Законом України "Про охорону навколишньої природного середовища", що прийнятий ще в 1991 році. Нині до нього вже зроблені виправлення, що передані уряду України. Ці виправлення враховують законодавчі закріплення екологічного аудиту.

Згідно з економічним словником, екологічний менеджмент — система управління навколишнім середовищем (система екологічного менеджменту — СЕМ) частина загальної системи управління, що включає організаційну структуру, діяльність із планування, обов'язки, відповідальність, досвід, методи, методика, процеси і ресурси для розробки, здійснення й аналізу екологічної політики.

На відміну від управління, екологічний менеджмент — це ринково орієнтований механізм, а не інструмент державного управління. Метою екологічного менеджменту є пошук забезпечення найбільш конкурентоздатних рішень у сфері керування природоохоронною діяльністю.

У процесі проведення екологічного менеджменту необхідно, насамперед, глибоко проаналізувати техніко-економічну й фінансову ситуацію. Перше питання, на яке необхідно знайти відповідь, — це визначити (встановити) вид продукції, який вироблятиме підприємство для відновлення свого потенціалу та нормального функціонування. Цьому передують аналіз усіх напрямів діяльності підприємства за критерієм конкурентоспроможності продукції (ціна, якість), ринкової частки, струк-

Рис. 1. Складові екологічного менеджменту

тури витрат і прибутковості. Друге питання — забезпечення економічної безпеки підприємства.

Цьому процесу передують забезпечення платоспроможності (поточна безпека), забезпечення ефективності використання ресурсів у процесі виробничо-господарської діяльності (тактична безпека), можливість забезпечення виживання в нинішніх умовах нестабільної економіки (стратегічна безпека). Метою безпеки є не тільки захист здоров'я населення, але і захист навколишнього середовища, необхідно визначити показники які б кількісно оцінили стан і якість останньої. До таких кількісних характеристик можна віднести ступінь близькості стану екосистем до границі її стійкості, де буде загублена передбачуваність змін екосистем.

Сучасна екологічна ситуація і тенденції її зміни багаті в чому визначаються промисловим виробництвом і господарською діяльністю загалом. Незважаючи на окремі успіхи і досягнення, загальний стан довкілля продовжує погіршуватися, що призведе до подальшого загострення екологічної кризи.

Основною причиною цих негативних процесів в Україні є низька ефективність механізмів екологічного контролю й управління, які використовуються на промислових підприємствах, та переважно засновуються на жорстких адміністративних методах.

Моделі організації й управління природокористуванням, які діють сьогодні в Україні, не забезпечують узгодженості економічних і природоохоронних цілей, через що виникає необхідність застосування нових підходів до вирішення екологічних проблем. У зв'язку з цим виникла необхідність розробки ефективної системи екологічного менеджменту як більш прогресивної моделі організації управління природокористуванням у ринкових умовах.

Характерними рисами сучасного етапу розвитку екологічного менеджменту є:

- визнання факту, що екологічний менеджмент є невід'ємним складником стратегічної лінії поведінки і розвитку компанії в довгостроковій перспективі;
- використання екологічного менеджменту розглядають як цілком виправдані виробничі витрати;
- зорієнтованість корпорацій під час розв'язання екологічних проблем на якість продукції, інтереси суспільства і потреби споживачів, що вимагає використання цілісного підходу до обліку екологічних витрат на рівні компанії;
- вимога до промислових підприємств неухильно дотримуватися екологічних принципів і видобувати ефективну систему екологічного менеджменту.

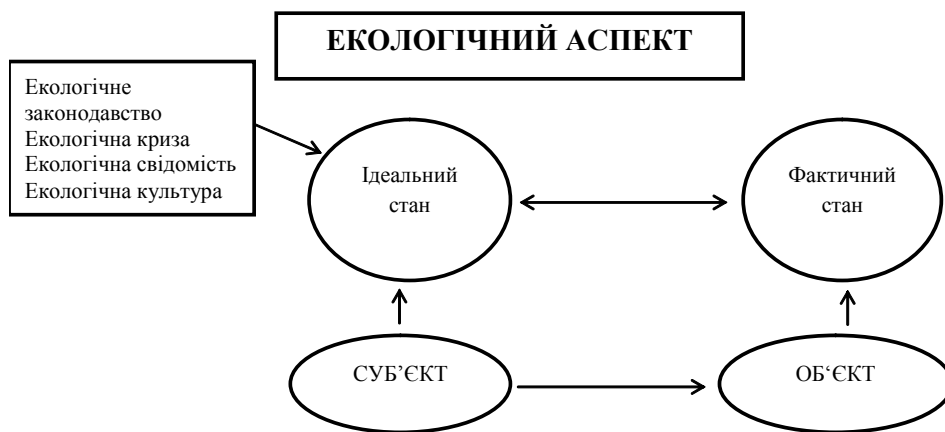

Рис. 2. Механізм екологічного менеджменту

Завдяки посиленню вимог екологічного законодавства і активному запровадженню превентивних природоохоронних заходів багатьом країнам вдалося досягти значних успіхів у розв'язанні екологічних проблем. Суспільство і виробники продукції змінили своє ставлення до довкілля й екологічні питання почали відігравати вагомую роль у процесі прийняття рішень. Поруч із підвищенням вимог до якості продукції на міжнародних

ринках, зокрема європейському, невпинно суворішають й вимоги до екологічних характеристик товарів і послуг, а також до виробничих процесів.

У процесі проведення екологічного менеджменту необхідно, насамперед, глибоко проаналізувати техніко-економічну й фінансову ситуацію. Перше питання, на яке необхідно знайти відповідь, — це визначити (встановити) вид продукції, який вироблятиме підприємство

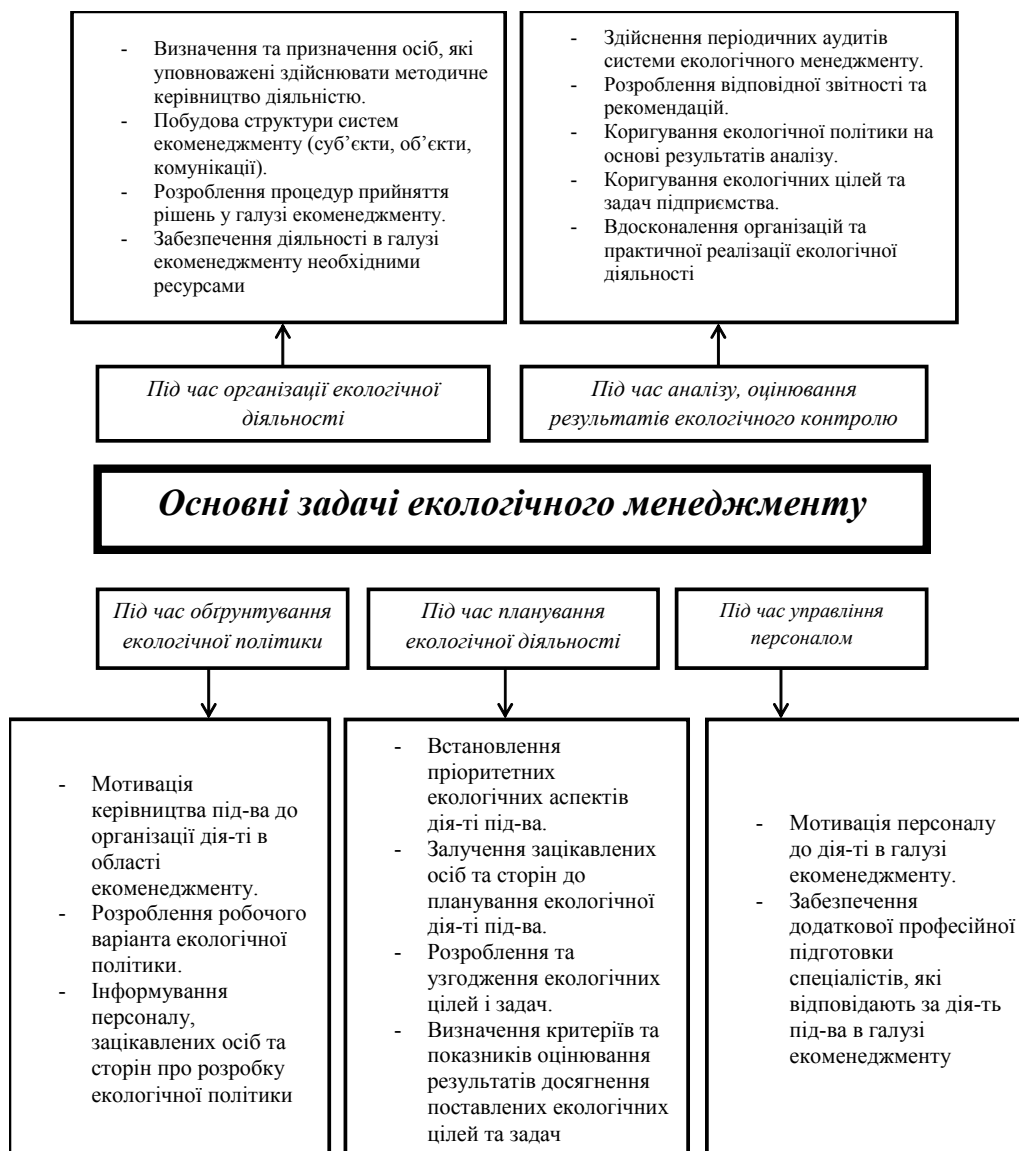

Рис. 3. Основні задачі екологічного менеджменту

для відновлення свого потенціалу та нормального функціонування. Цьому передують аналіз усіх напрямів діяльності підприємства за критерієм конкурентоспроможності продукції (ціна, якість), ринкової частки, структури витрат і прибутковості. Друге питання — забезпечення економічної безпеки підприємства.

ВИСНОВКИ

Цьому процесу передують забезпечення платоспроможності (поточна безпека), забезпечення ефективності використання ресурсів у процесі виробничо-господарської діяльності (тактична безпека), можливість забезпечення виживання в нинішніх умовах нестабільної економіки (стратегічна безпека). Метою безпеки є не тільки захист здоров'я населення, але і захист навколишнього середовища, необхідно визначити показники, які б кількісно оцінили стан і якість останньої. До таких кількісних характеристик можна віднести ступінь близькості стану екосистем до границі її стійкості, де буде загублена передбачуваність змін екосистем.

На сучасному етапі розвитку ринкових відносин керівникам підприємств слід усвідомити, що ігнорування екологічного чинника у довгостроковій перспективі може призвести до виникнення проблем, зокрема, до дисбалансу у вітчизняній економіці. Екологічне удосконалення є конкурентною перевагою, якої можна легко досягти, створивши на підприємстві дієву систему екологічного менеджменту, провівши екологічний аудит, або ж отримати сертифікат ISO 14000 з подальшим дотриманням екологічних вимог у своїй виробничо-господарській діяльності.

ВИСНОВКИ

В Україні існують передумови для формування системи екологічного менеджменту, що підтверджується існуючою законодавчою базою з питань охорони навколишнього природного середовища. Але нині вона розвинута недостатньо. Розкиданість нормативних приписів, що стосується питань екологічного менеджменту, в різноманітних законах та нормативних актах екологічного законодавства призводить до його неефективності.

Загальний стан екологічної безпеки в Україні є досить складним. Існує широке різноманіття чинників (як природного, так і антропогенного характеру), які спричиняють у подальшому ускладнення її стану у просторово-часовому аспекті. Це в значній мірі впливає на довкілля та призводить до погіршення умов життєдіяльності. Тому існує нагальна потреба комплексного вивчення та розв'язання проблем, пов'язаних з екологічною безпекою.

З метою забезпечення ефективності функціонування екологічного менеджменту на підприємстві необхідно:

1. Для кожного виду відходів розробити перспективні шляхи їх використання, які б дозволили не тільки зменшити обсяги відходів на ділянках підприємства та у лісі, але й принесли екологічну та економічну вигоду.

2. Звернути увагу на такі шляхи вирішення проблеми, які б дозволили зменшити вплив виробничої діяльності на навколишнє середовище.

3. Вдосконалити законодавство України про екологічного менеджменту і державну політику щодо екологічного менеджменту.

4. Створити інноваційний механізм впровадження систем екологічного менеджменту на підприємствах України.

На сучасному ж етапі науково-технічного прогресу поряд з підвищенням екологічних вимог до технологій виробництва, екологічний менеджмент виходить на перший план і стає вирішальним фактором економіки, що визначає її подальший ефективний розвиток. Таким чи-

ном, необхідно враховувати екологічні вимоги при управлінні виробництвом, розробкою нової продукції, маркетинговими операціями, персоналом, фінансами, тобто виникає необхідність формування екологічного менеджменту на підприємствах.

Література:

1. Білик О.С. Екологічний менеджмент на промислових підприємствах України: зміст та сутність поняття [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/4344/1/EEE_2012_12_Bilyk_Ekolohichnyi%20menedzhment.pdf
2. Декалюк О.В., Стасюк І.В. Впровадження екологічного менеджменту та аудиту для забезпечення екологічної безпеки підприємства [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2010_2_1/235-242.pdf
3. Ліпич А.Г., Глубицька Т.В. Впровадження екологічного менеджменту на підприємствах хімічного комплексу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: file:///D:/DOC/Downloads/VNULPM_2013_769_11.pdf
4. Максимів Л.І., Потаї О.А. Сутність, функції, завдання і нормативно-правове забезпечення екологічного менеджменту [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/chem_biol/nplanu/2007_2/LAN_5_103_109.pdf
5. Михайлова М.Д., Костенко О.К. Переваги та недоліки впровадження системи екологічного менеджменту та сертифікації на промислових підприємствах. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.agrosvit.info/pdf/7_2016/11.pdf
6. Харченко Т.Б. Формування та впровадження екологічного менеджменту на підприємствах України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.econom.univ.kiev.ua/articles/EMAB/Kharchenko/Forming_and_introduction_of_ecological_management_at_the_Ukrainian_enterprises.pdf

References:

1. Bilyk, A. (2012), "Environmental management in industrial enterprises of Ukraine: the content and essence of the concept", available at: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/4344/1/EEE_2012_12_Bilyk_Ekolohichnyi%20menedzhment.pdf (Accessed 30 July 2017).
2. Dekalyuk, A.V. and Stasiuk, I.V. (2010), "Introduction of environmental management and auditing to ensure environmental security", available at: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2010_2_1/235-242.pdf (Accessed 30 July 2017).
3. Lypych, L.G. and Hlubitska, T. (2013), "Introduction of environmental management in the chemical industry", available at: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VNULPM_2013_769_11.pdf (Accessed 30 July 2017).
4. Maksymiv, L.I. and Secretly, O.A. (2007), "Essence, functions, objectives and regulatory support environmental management", available at: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/chem_biol/nplanu/2007_2/LAN_5_103_109.pdf (Accessed 30 July 2017).
5. Mikhailov, M.D. and Kostenko, A.K. (2016), "Advantages and disadvantages of introducing a system of environmental management and certification in the industry", available at: http://www.agrosvit.info/pdf/7_2016/11.pdf (Accessed 30 July 2017).
6. Kharchenko, T.B. (2019), "Formation and implementation of environmental management in the Ukraine", available at: http://www.econom.univ.kiev.ua/articles/EMAB/Kharchenko/Forming_and_introduction_of_ecological_management_at_the_Ukrainian_enterprises.pdf (Accessed 30 July 2017).

Стаття надійшла до редакції 08.08.2017 р.

А. О. Гуторов,

к. е. н., с. н. с., докторант, ННЦ "Інститут аграрної економіки" НААН України, м. Київ

ІНТЕГРАЦІЙНІ ВІДНОСИНИ ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

A. Gutorov,

Ph.D. in Economics, Senior Scientific Researcher, Doctoral Student, National Scientific Centre
"Institute of Agrarian Economics" of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kyiv

THE INTEGRATION RELATIONS AS A FACTOR OF ECONOMIC GROWTH IN THE AGRARIAN SECTOR OF THE ECONOMY

Досліджено інтеграційні відносини в системі економічного зростання в аграрному секторі економіки. Сформовано теоретико-методологічний базис економічного зростання аграрного сектора економіки на інтеграційних засадах. Показано, що розвиток інтеграційних відносин загалом веде до інтенсифікації, неоіндустріалізації, розширеного відтворення, зростання рівня продовольчої незалежності і міжнародної конкурентоспроможності країни, конвергенції соціально-економічних систем і сільських територій тощо. Водночас дезінтеграція посилює міжгалузеві диспропорції, сприяє деіндустріалізації галузі, асиметрії у розміщенні продуктивних сил, звуженому відтворенню капіталу, призводить до загального економічного занепаду, стагфляції, сателітизації економіки. Для оцінювання рівня розвитку інтеграційних відносин на галузевому і міжгалузевому рівні обґрунтовано використання системи мультиплікаторів доданої вартості, удосконалено методичний підхід до розрахунку розміру потенційних втрат від дезінтеграції аграрного сектора економіки в умовах експортно-сировинної орієнтації. Показано, що ця методика має бути основою під час ухвалення стратегічних рішень щодо галузевого і територіального управління.

We have investigated the integration relations in a system of economic growth in the agrarian sector of the economy. The theoretical and methodological foundation of the economic growth of the agrarian sector of the economy on the integration basis is created. It is shown that development of the integration relations generally conducts to intensification, industrialization, extended reproduction, food independence rising and international competitiveness's growth of the country, convergence of social and economic systems and rural areas, etc. At the same time, disintegration strengthens interindustry disproportions, makes for branch's deindustrialization, asymmetry in distribution of productive forces, reductive capital's reproduction, leads to the general economic regress, its stagflation, and satellitization of the national economy. For estimation of the integration relations' development level at the branch and interindustry levels we have proved to use the system of the multipliers of value added, and also improved the methodical approach for estimation of the size of potential losses from disintegration of the agrarian sector of the economy in the conditions of raw-export orientation. It is shown that this technique has to be a basis at making strategic decisions on branch and territorial administration.

Ключові слова: інтеграція, інтеграційні відносини, економічне зростання, мультиплікатор валової доданої вартості, ланцюг створення доданої вартості, аграрний сектор економіки.

Key words: integration, integration relations, economic growth, multiplier of gross value added, chain of value added, agrarian sector of the economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Метою усіх цільових програм і стратегій національного і секторального розвитку є забезпечення економічного зростання й підвищення добробуту нації. Від того, якою є динаміка економічного розвитку країни, які процеси і структурні трансформації її зумовлюють і су-

проводжують, залежать дальші перспективи державотворення і організації економічного життя. Тому проблема розвитку інтеграційних відносин як чинника зростання аграрного сектора економіки є актуальною і доточною.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню інтеграційних чинників розвитку аграрного сектора економіки присвятили свої праці

Рис. 1. Інтеграційні відносини як чинник економічного зростання

Джерело: розробив автор.

В. Валентинов, С. Губанов, Є. Данкевич, М. Кропивко, М. Леденцова, Ю. Лупенко, Г. Мазур, М. Малік, П. Саблук, О. Томілін та багато інших учених. Водночас потребують уточнення методологічний базис розвитку інтеграційних відносин як чинника економічного зростання аграрного сектора економіки, а також методика оцінювання рівня галузевої і міжгалузевої інтеграції.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Метою статті є формування моделі економічного зростання аграрного сектора економіки на засадах розвитку інтеграційних відносин.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Економічне зростання є складною багатофакторною системою процесів і явищ, пов'язаних з еволюцією господарського механізму і розвитку продуктивних сил, кількісним і якісним удосконаленням процесу суспільного відтворення, наслідком чого є збільшення національного багатства, зміна суспільно-економічних укладів. Центральним системоутворючим і міждисциплінарним елементом системи економічних відносин і розвитку продуктивних сил є інтеграційні відносини. Ми переконані, що саме вони формують базис економічного зростання національної економіки і її секторів, визначають тип і вектор економічного розвитку і суспільно-економічних трансформацій (рис. 1).

Водночас темп і напрям розвитку інтеграційних відносин визначають характер економічного зростання. Так, їх сталий розвиток призводить до неоіндустріалізації, інтенсифікації й екологізації виробництва, розширеного відтворення, зростання рівня продовольчої незалежності і міжнародної конкурентоспроможності країни, конвергенції соціально-економічних систем і територій тощо. Цей сценарій загалом відповідає моделі економічного зростання Й. Шумпетера, де джерелом прогресу є інновації ("нові комбінації"), що здійснює підприємець у таких формах: розробка нового товару

або нової його якості; впровадження нових методів виробництва або комерційного поводження з товаром; відкриття нового ринку для суб'єктів господарювання певної галузі; відкриття нового джерела постачання сировини чи напівфабрикатів; реорганізація галузі шляхом її інтеграції [1, с. 75]. Отже, Й. Шумпетер описав концептуальну модель вертикальної інтеграції (прогресивної і регресивної) розширеного відтворення не залежно від рівня ієрархії економічної системи. До того ж, джерелом фінансування "нових комбінацій" він вважав щорічне збільшення фонду соціальних заощаджень і частину ресурсів, які можуть вивільнитися щороку для цілей розвитку [1, с. 80]. У системі національних рахунків це відповідає частині ВВП, яку використовують у цілях валового нагромадження капіталу, що, своєю чергою, тісно пов'язано з обсягами капітальних інвестицій.

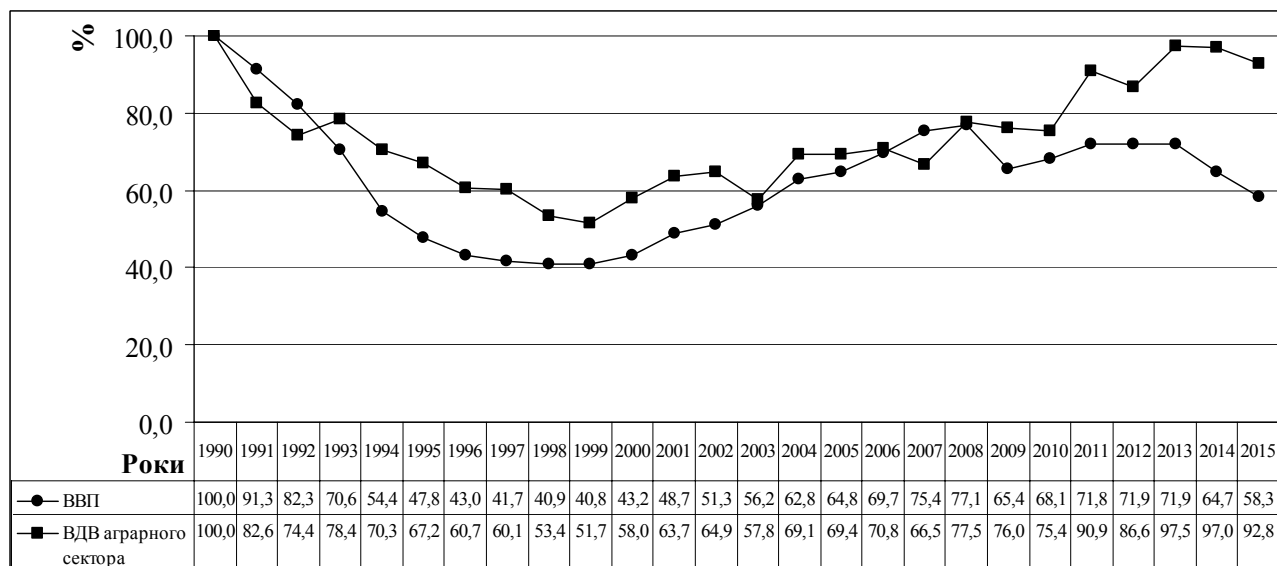
Нарощення потенціалу ендогенного зростання і його реалізація в умовах стрімкого розвитку інтеграційних відносин приводить до форсованого економічного росту типу "економічне диво" (Гонконг, Китай, Південна Корея, Японія тощо). На думку С. Кузнеця, джерелом такого зростання є розвиток сучасної науки,

що створює потенціал для розвитку технологій в обсязі, набагато більшому за його нарощення у звичайних умовах [2, с. 249]. Однак для реалізації інноваційного потенціалу виникає потреба змінити інституціональну структуру національної економіки. У глобальному вимірі "економічне диво" діалектично пов'язане з природою епохальних інновацій.

Мінімізація темпів або повна відсутність розвитку інтеграційних відносин протягом тривалого часу призводить до переважання екстенсивних чинників суспільно-економічного прогресу над інтенсивними, нарощування асиметрії у розвитку і розміщенні продуктивних сил і господарському механізмі, витрачання ("проїдання") запасу міжнародної конкурентоспроможності. До того ж рівень продовольчої безпеки залишається високим і є достатньо можливостей для фазового переходу до моделі інтенсивного зростання. Проте дальша деградація інтеграційних відносин, системна дезінтеграція спричиняє деіндустріалізацію, загальний економічний занепад, стагфляцію, диспропорційність міжгалузевих відносин, що, з урахуванням процесів неолиберальної глобалізації й опортуністичної поведінки, створить реальну загрозу національній безпеці держави через перетворення її на сировинний придаток і ринок збуту неякісних товарів інших, більш розвинених країн.

Детермінантами економічного зростання у сучасних умовах є низка екзогенних і ендогенних чинників, серед яких найважливішими є забезпеченість країни якісними природними і трудовими ресурсами, її географічне розташування, оптимальне розміщення продуктивних сил за регіонами, наявність науково-освітнього потенціалу для генерування ідей та економічних можливостей для фінансування їх реалізації, наявність потрібних інституцій, ефективність державного і галузевого управління тощо. Зважаючи на це, слушно є думка С. Мочерного, що економічне зростання — це національна самосвідомість народу, його дух та енергія [3, с. 455].

Як показують дані Держстату України, протягом 1990—2015 рр. економіка України, та її аграрний сек-

Рис. 2. Динаміка індексів фізичного обсягу валового внутрішнього продукту і валової доданої вартості аграрного сектора економіки України (у цінах 1990 р.)

Примітки. Аграрний сектор економіки наведено в оцінках за видом економічної діяльності "Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство". У 2014—2015 рр. — без урахування тимчасово окупованої території та зони проведення антитерористичної операції. Трансформацію системи національних рахунків не враховано.

Джерело: розрахував автор за даними Держстату України.

тор зокрема, характеризуються циклічністю динаміки основних макроіндикаторів (рис. 2).

Так, у 1991—1999 рр. спад національної економіки спричинили трансформаційні процеси, пов'язані з поступом України до ринкових умов, роздержавленням власності, проведенням аграрної реформи тощо, а також він посилюється через світову фінансову кризу 1997—1998 рр. За 9 років виробництво товарної частини ВВП зменшилося більше ніж удвічі, зокрема в аграрному секторі економіки — на 48,3%. Зростання економіки після реформ було до 2008 р., проте внаслідок світової фінансової кризи відбувся різкий спад 2009 р. Незважаючи на певну стабілізацію, темпи росту у 2010—2013 рр. були надзвичайно низкими, не дали змогу відновитися навіть до рівня 2008 р. Криза, що почалася у 2014 р. зі зміною політичних інститутів, спричинила різке падіння обсягів виробництва валового внутрішнього продукту, заклала підвалини для тривалого періоду рецесії. В аграрному секторі економіки, крім названих загальноекономічних явищ, значні коливання відбулися у 2003 р., коли внаслідок несприятливих погодних умов недоотримали велику частину врожаю, та в 2007 р. — через світову продовольчу кризу, яка призвела до істотного здорожчання продуктів харчування.

Випереджаючи темпи скорочення кількості наявного населення в Україні, особливо сільського, утворили статистичний парадокс: на тлі загального зменшення обсягу виробництва валової доданої вартості аграрного сектора економіки, погіршення соціальних умов життя, рівень добробуту на селі зростає. Певною мірою це пояснюємо значним зростанням продуктивності праці в 2008—2015 рр. у зв'язку з оновленням матеріально-технічної бази сільського господарства, особливо в інтегрованих суб'єктах господарювання і дочірніх підприємства транснаціональних корпорацій. Іншою причиною є вади обліку підсектора домашніх господарств, питома вага яких у виробництві валової продукції сільського господарства майже щороку збільшується, а сільськогосподарських підприємств — зменшується.

Оцінювання рівня розвитку інтеграційних відносин — методологічно складна задача, тому що немає даних про обсяги ресурсів, що були виробничо спожиті власне в інтегрованих галузях економіки. До того ж, експортна сировинна орієнтація національної економіки

України призводить до недоотримання потенційно і валової доданої вартості, яка переміщується за кордон у купі з напівфабрикатами, де власне виробляється і привласнюється.

Зауважимо, що в 1939 р. А. Фішер розробив структурну модель економіки, яка складається з трьох секторів діяльності. Так, до первинного сектора учений відніс сільське, лісове, рибне господарство, мисливство й добувну промисловість; до вторинного сектора — переробну промисловість і будівництво; до третинного сектора — усі інші види економічної діяльності, що формують сферу послуг [4]. Згодом, у 1953 р. Н. Фут і П. Хетт і третинного сектора виокремили четвертинний (інформація та телекомунікації, фінансова та страхова діяльність, транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність, оптова та роздрібна торгівля) і п'ятірковий (освіта, професійна, наукова та технічна діяльність) сектори [5]. Завдяки дослідженням змін у секторальній структурі виробництва й зайнятості К. Кларк довів, що структурна динаміка економіки є еволюційною: у доіндустріальну епоху найбільшу частку займає первинний сектор, в індустріальну — вторинний, у постіндустріальну — третинний [6, с. 347]. До того ж, частка аграрного сектора економіки у валовому випуску та валовій доданій вартості має зменшуватися із переходом від одного технологічного укладу до іншого [6, с. 337—373]. Отже, структурна модель економіки Фішера-Кларка описує генезу розвитку інтеграційних відносин: при дезінтеграції переважає первинний сектор і деіндустріалізація, при глибокій інтеграції — постіндустріальна економіка знань.

Виходячи з цього, для оцінювання секторальних інтеграційних співвідношень на макrorівні потрібно співвіднести додану вартість, утворену у найвищому технологічному переділі ланцюга створення вартості (VA_g), і додану вартість, видобуту із сировини (VA_s):

$$M_{VA} = \frac{VA_g}{VA_s} \quad (1)$$

де M_{VA} — мультиплікатор доданої вартості кінцевої продукції, виробленої у ланцюгу створення цінності.

Якщо розглядати співвідношення (1) з погляду вертикально інтегрованого суб'єкта господарювання, то формула набуде виду (2).

Таблиця 1. Секторальні інтеграційні співвідношення в окремих країнах світу

Країна	Питома вага ВДВ аграрного сектора економіки ¹⁾ у ВВП країни, %			Мультиплікатор доданої вартості переробної промисловості			Мультиплікатор доданої вартості первинного сектора економіки		
	2001 р.	2010 р.	2015 р.	2001 р.	2010 р.	2015 р.	2001 р.	2010 р.	2015 р.
Австралія	4,3	2,5	2,6	2,2	1,6	1,7	4,7	4,9	6,4
Австрія	1,9	1,4	1,3	10,1	10,9	12,2	4,4	4,9	4,9
Велика Британія	0,8	0,7	0,7	5,4	4,5	8,8	6,0	7,8	6,9
Данія	2,7	1,4	1,2	4,1	3,8	6,4	4,6	5,8	5,8
Італія	2,8	2,0	2,2	6,9	7,9	7,0	4,5	5,5	5,4
Латвія	5,0	4,4	3,4	3,9	3,7	4,2	4,9	5,5	6,2
Нідерланди	2,4	1,9	1,8	3,9	3,4	4,0	5,0	6,0	6,4
Німеччина	1,2	0,7	0,6	17,6	24,4	29,9	4,2	4,3	4,2
США	1,2	1,2	1,1	7,1	4,7	5,3	6,0	6,3	6,6
Угорщина	5,6	3,5	4,1	4,8	6,7	6,7	3,6	3,9	3,5
Франція	2,3	1,8	1,8	7,1	6,9	7,2	5,6	7,6	7,5
Чехія	3,3	1,7	2,5	6,7	9,0	8,9	3,3	3,8	3,3
Швейцарія	1,0	0,7	0,7	17,0	23,0	23,3	4,9	5,0	5,3
ЄС-28, усього	2,2	1,6	1,5	7,0	7,3	8,3	4,7	5,6	5,8
Україна	16,4	8,4	14,2 ²⁾	1,9	2,0	1,7 ²⁾	2,5	3,4	3,0 ²⁾

Примітки. ¹⁾ — За видом економічної діяльності "Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство". ²⁾ — Без урахування тимчасово окупованої території та зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розрахував автор за даними статистичної бази ОЕСР і Держстату України.

$$M_{IEA} = \frac{TVG_{fo}}{MC_i} \quad (2),$$

де M_{IEA} — мультиплікатор доданої вартості інтегрованого суб'єкта господарювання; TVG_{fo} — вартість товарної продукції на всіх стадіях ланцюга створення вартості інтегрованого суб'єкта господарювання, грош. од.; MC_i — матеріальні витрати, здійснені інтегрованим суб'єктом господарювання на початковій стадії виробництва, грош. од.

Очевидно, що значення M_{IEA} зростатиме по мірі поглиблення інтеграції.

Якщо аналізувати приріст доданої вартості інтегрованого суб'єкта господарювання не за стадіям ланцюга створення цінності, а за складом бізнес-одиниць (у разі квазівертикальної інтеграції значна частина інформації становить комерційну таємницю, а суб'єкти господарювання де-юре зберігають самостійність), то мультиплікатор буде наближено дорівнювати співвідношенню економічних доданих вартостей:

$$M_{IEA} \approx \left| \frac{EVA_{fo}}{EVA_{fi}} \right| \quad (3),$$

де EVA_{fo} — економічна додана вартість підприємства-члена інтегрованого суб'єкта господарювання, що виробляє кінцеву продукцію, грош. од.; EVA_{fi} — економічна додана вартість підприємства-члена інтегрованого суб'єкта господарювання, що постачає первинні ресурси, грош. од. Своєю чергою, економічна додана вартість є чистим операційним прибутком після сплати податків і відрахування затрат на капітал [7, с. 5, 198].

Зауважимо, що в силу дії закону вертикальної інтеграції, значення EVA_{fi} може бути від'ємним через нульовий прибуток, тому M_{IEA} за формулою (3) оцінюють за модулем.

Для оцінювання рівня інтеграції між секторами національної економіки, а також визначення потенційних втрат від експортно-сировинної орієнтації країни М. Леденьова запропонувала розраховувати мультиплікатори доданої вартості переробної промисловості (M_{VA}^{PI}) і всього первинного сектора економіки (M_{VA}^{PS}) [8, с. 51].

$$M_{VA}^{PI} = \frac{VA_A + VA_{Fr} + VA_{Fs} + VA_{Mq} + VA_M}{VA_A + VA_{Fr} + VA_{Fs} + VA_{Ma}} \quad (4),$$

$$M_{VA}^{PS} = \frac{TVA}{VA_A + VA_{Fr} + VA_{Fs} + VA_{Mq}} \quad (5),$$

де VA_A , VA_{Fr} , VA_{Fs} , VA_{Mq} , VA_M — валова додана вартість сільського господарства, лісового господарства, рибного господарства, добувної промисловості і переробної промисловості відповідно, грош. од.; TVA — загальний обсяг валової доданої вартості у національній економіці країни, грош. од.

Розрахунки, проведені згідно з вищенаведеною методикою, показують, що Україна істотно поступається більшості економік провідних країн світу не тільки за темпами економічного розвитку, а й за його структурою. Так, частка валової доданої вартості аграрного сектора економіки України в 2015 р. був у понад 9,4 раза більший за середнє значення по Європейському союзу, а, порівняно з Німеччиною, у понад 23,6 раза (табл. 1).

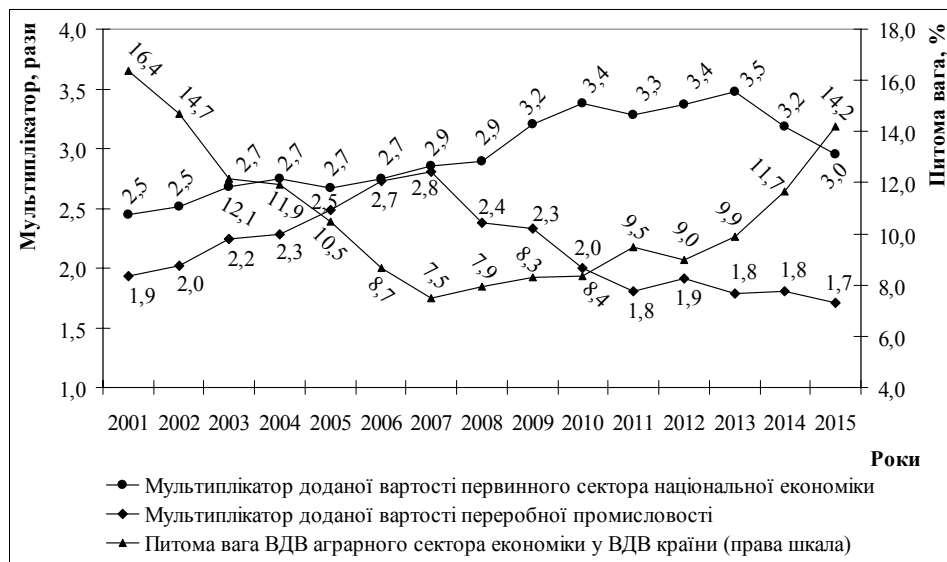
До того ж, вступ України до Світової організації торгівлі на початку 2008 р. призвів до щорічного зростання питомої ваги аграрного сектора економіки у валовому внутрішньому продукті (протягом 2008—2015 рр. спостерігаємо збільшення в 1,8 раза), тим самим створивши міцне підґрунтя для деіндустріалізації і сировинної орієнтації галузі (рис. 3).

Значення мультиплікаторів доданої вартості, порівняно з іншими країнами світу, є заниженими, характеризує національну економіку як дезінтегровану. Так, у 2015 р. переробна промисловість України виробила 1,7 грн доданої вартості з розрахунку на 1,0 грн. сировини, тим самим не перейшовши межу навіть другого технологічного переділу ланцюга створення цінності. Це значення у 4,9 раза менше за середнє по країнах-членах ЄС, у 17,6 раза менше, ніж у Німеччині тощо. Динаміка цього показника показує, що повільні темпи розвитку інтеграційних відносин у 2001—2007 рр. змінилися різким їхнім падінням, починаючи з 2008 р., що триває і донині.

Беручи до уваги ієрархічну будову Класифікатора видів економічної діяльності (КВЕД-2010; ДК 009:2010), що гармонізовано з класифікацією Євростату NACE (Rev. 2), ми пропонуємо розраховувати частковий мультиплікатор доданої вартості аграрного сектора економіки (M_{VA}^{AS}):

$$M_{VA}^{AS} = \frac{VA_A + VA_{Fr} + VA_{Fi}}{VA_A + VA_{Fr}} \quad (6),$$

де VA_{Fi} — валова додана вартість харчової промисловості (за видом економічної діяльності "виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів").

Рис. 3. Динаміка секторальних інтеграційних співвідношень в економіці України

Примітки. Аграрний сектор економіки наведено в оцінках за видом економічної діяльності "Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство". У 2014—2015 рр. — без урахування тимчасово окупованої території та зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розрахував автор за даними Держстату України.

Текстильне виробництво, а також виробництво шкіри ми не враховуємо, тому що їхній зв'язок з сільськогосподарським виробництвом незначний, відповідно до даних таблиць "витрати — випуск".

Розраховані за формулою (6) значення мультиплікатора є ще нижчими за попередні, дають змогу схарактеризувати харчову промисловість України як галузь полуторного переділу з тенденцією до дезінтеграції по мірі розвитку експортно-сировинної моделі в сільському господарстві (рис. 4).

Узявши за основу і модифікувавши методичний підхід М. Леденкової [8, с. 52], можна оцінити потенційні втрати валової доданої вартості (L_{VA}^{AS}) від дезінтеграції аграрного сектора економіки в умовах його експортної орієнтації:

$$L_{VA}^{AS} = (M_{VA}^0 - M_{VA}^U) \cdot VA_{AS} \cdot \frac{E_{AS}^U - I_{AS}^U}{E^U} \quad (7)$$

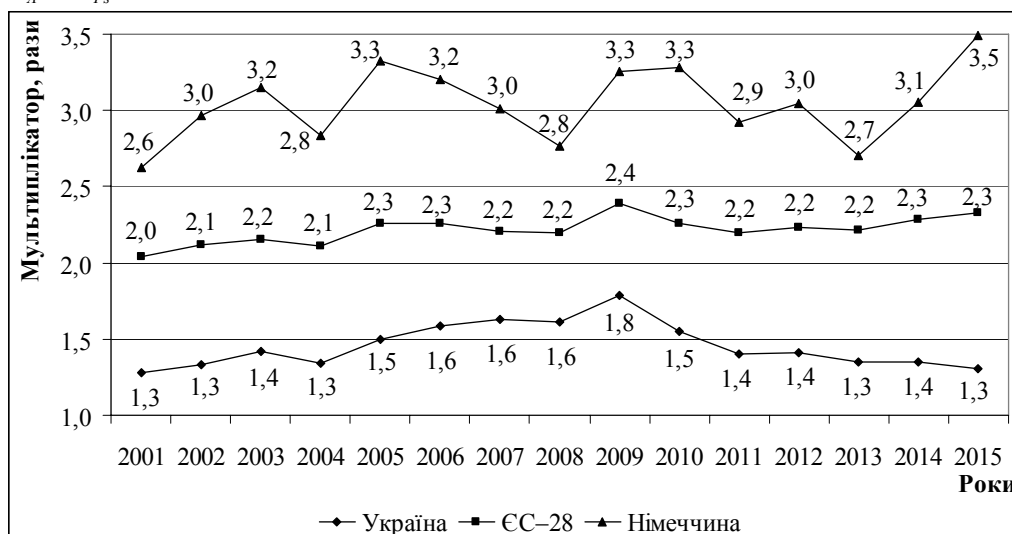
де $M_{VA} = \frac{TVA}{VA_A + VA_{FS}}$; M_{VA}^0, M_{VA}^U — значення M_{VA} , прий-

няте за базис для порівняння, і фактичне в Україні у звітному році; VA_{AS} — валова додана вартість аграрного сектора економіки України ($VA_{AS} = VA_A + VA_{FS}$), грош. од.; E_{AS}^U, I_{AS}^U — експорт та імпорт продукції аграрного сектора економіки (товарів груп I—II за УКТЗЕД) у вартісному вираженні, грош. од.; E^U — загальний обсяг експорту товарів з України у вартісному вираженні у звітному році, грош. од.

Різниця між експортом й імпортом указує на те, що частина експорту заміщується імпортом, тим самим створюючи потенційну можливість для виробництва доданої вартості харчовою промисловістю України.

Для розрахунку потенційних втрат валової доданої вартості за формулою (7) використаємо дані економічних рахунків сільського господарства України, прийнявши за базу порівняння середні значення по Європейському союзу за 2011—2015 рр. (табл. 2).

Цілком очевидно, що значний розрив у значеннях мультиплікаторів доданої вартості аграрного сектора

Рис. 4. Динаміка мультиплікатора доданої вартості аграрного сектора економіки (за його інтеграції з харчовою промисловістю)

Примітка. У 2014—2015 рр. — без урахування тимчасово окупованої території та зони проведення антитерористичної операції. Джерело: розрахував автор за даними статистичної бази ОЕСР і Держстату України.

економіки зумовляє її відтік до більш розвинених країн, визначає природу економічних інтересів транснаціональних корпорацій і трейдерів. Євроінтеграційний вектор України в умовах дезінтеграції створює лише примарний соціально-економічний ефект від зростання експортно-імпортного сальдо зовнішньоторговельного балансу сільськогосподарською продукцією, продукує рентоорієнтовану поведінку у цій сфері, фактично призводить до зниження національного багатства й швидкого перетворення держави на сателіт. У таких умовах економічне зростання неможливе, тому що відтік капіталу спричиняє його "проїдання", нераціональне використання і недоагромадження, тим самим ще більше прискорює деіндустріалізацію економіки, редукцію до докапіталістичних способів виробництва.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Аграрний сектор економіки України нині є одним із системостворючих, стратегічно важливих сегментів національної економіки. Від рівня його розвитку залежить продовольча безпека держави, рівень добробуту і зайнятості сільського населення, а також працівників з пов'язаних галузей, здоров'я нації тощо. Доведено, що економічне зростання інтенсивного типу в аграрному секторі економіки можливе тільки завдяки системному розвитку інтеграційних відносин, має неодмінно супроводжуватися неоіндустріалізацією.

Система управлінських рішень щодо розвитку аграрного сектора економіки має базуватися на аналізі ланцюгів створення цінності, у якій основним індикатором рівня інтеграції є мультиплікатор валової доданої вартості. Як показують наші дослідження, нині економіка України є дезінтегрована, зокрема аграрний сектор і харчова промисловість формують тільки полуторний технологічний переділ, що сприяє дальшій деградації міжгалузевих відносин, зростанню диспропорцій обміну й деіндустріалізації. До того ж, в умовах неоліберальної глобалізації, зокрема й стратегічного курсу України на євроінтеграцію, вітчизняна аграрна і переробна галузь є здебільшого неконкурентоспроможною на світовому ринку, а тому основні надходження від зовнішньої торгівлі формуються за рахунок експорту сировини і напівфабрикатів. Своєю чергою, це призводить до значних втрат у вигляді недоотриманої доданої вартості, розмір яких у 2015 р. становив біля 40 % ВВП тільки за рахунок експортної орієнтації сільського господарства.

Наведена у статті методика оцінювання рівня розвитку міжгалузевої інтеграції повністю характеризує динаміку цього процесу на макrorівні, є статистично значущою і достовірною для ухвалення відповідних управлінських рішень на її базі.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є розробка стратегічних засад економічного зростання аграрного сектора економіки України на інтеграційній основі.

Література:

1. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Й.А. Шумпетер; пер. з англ. В. Старка. — К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2011. — 242 с.
2. Kuznets S. Modern Economic Growth: Findings and Reflections / S. Kuznets // The American Economic Review. — 1973. — Vol. 63, No. 3. — P. 247—258.

Таблиця 2. Потенційні втрати валової доданої вартості аграрного сектора економіки України від дезінтеграції з харчовою промисловістю в умовах експортно-сировинної моделі зовнішньої торгівлі з країнами-членами ЄС

Показник	Роки				
	2011	2012	2013	2014	2015
Мультиплікатор доданої вартості аграрного сектора економіки, рази					
– Україна (M_{VA}^U)	10,9	11,6	10,4	8,8	7,3
– ЄС-28 (M_{VA}^0)	67,1	67,9	65,6	70,0	74,0
Нетто-експортна квота аграрного сектора економіки України під час зовнішньої торгівлі з країнами ЄС, %	1,4	2,6	2,6	3,4	5,0
Потенційні втрати валової доданої вартості (L_{VA}^{AS}), млрд грн.	86,2	158,2	181,9	327,2	784,1
Співвідношення потенційних втрат валової доданої вартості з ВВП України (у фактичних цінах), %	6,4	10,8	11,9	20,6	39,4

Джерело: розрахував автор за даними статистичної бази ОЕСР і Держстату України.

3. Економічна енциклопедія: у 3 т. / Ред. рада: Б.Д. Гаврилишин (голова) [та ін.]. — К.: Академія; Тернопіль: Акад. нар. госп-ва, 2000 — 2002. — Т. 1: А (абандон) — К (концентрація виробництва) / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. — 2000. — 864 с.

4. Fisher A. G. B. Production, Primary, Secondary and Tertiary / A. G. B. Fisher // Economic Record. — 1939. — Vol. 15, Issue. 1. — P. 24—38.

5. Foote N.N. Social Mobility and Economic Advancement / N. N. Foote, P.K. Hatt // Economic Record. — 1939. — Vol. 15, Issue. 1. — P. 24—38.

6. Clark C. The Conditions of Economic Progress / C. Clark. — London: Macmillan and Co. LTD, 1940. — 504 p.

7. Grant J. L. Foundations of Economic Value Added [2nd ed.] / J. L. Grant. — Hoboken: John Wiley & Sons Inc., 2003. — xii, 324 p.

8. Леденёва М.В. Сырьевая внешнеторговая специализация России: расчёт потерь добавленной стоимости / М.В. Леденёва // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. — 2011. — № 23 (116). — С. 47—58.

References:

1. Schumpeter, J. A. (2011), Teoriia ekonomichnoho rozvytku: Doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidotka ta ekonomichnoho tsiklu [The Theory of Economic Development. An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle], Kyievo-Mohylianska akademiia, Kyiv, Ukraine.
2. Kuznets, S. (1973). "Modern Economic Growth: Findings and Reflections", The American Economic Review, vol. 63, no. 3, pp. 247—258.
3. Havrylyshyn, B. D. (2000), Ekonomichna entsyklopediia [Economic Encyclopedia], vol. 1, Akademiia, Kyiv, Ukraine.
4. Fisher, A. (1939). "Production, Primary, Secondary and Tertiary", Economic Record, vol. 15, issue 1, pp. 24—38.
5. Foote, N. and Hatt, P. (1953). "Social Mobility and Economic Advancement", The American Economic Review, vol. 43, no. 2, pp. 364—378.
6. Clark, C. (1940), The Conditions of Economic Progress, Macmillan and Co. LTD, London, UK.
7. Grant, J. (2003), Foundations of Economic Value Added, John Wiley & Sons Inc., Hoboken, USA.
8. Ledeneva, M. V. (2011), "Russia's Raw Foreign Trade Specialization: Calculation of the Value Added Losses", Natsionalnye interesy: priority i bezopasnost, issue 23 (116), pp. 47—58.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2017 р.

*М. В. Стырський,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії,
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів*

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ КОНЦЕНТРАЦІЇ РИНКОВОЇ ВЛАДИ У БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

*М. Styrskyi,
candidate of economic sciences, associate professor, associate professor of the department of economic theory, Ivan Franko
National University of Lviv, Lviv*

MACROECONOMIC ASPECTS OF THE CONCENTRATION OF MARKET POWER IN THE BANKING SECTOR OF THE EUROPEAN UNION

У статті досліджується вплив рівня конкуренції у банківському секторі країн Європейського Союзу на динаміку процентних ставок. Статистичну основу дослідження складають дані Світового банку та Європейського центрального банку про розвиток монетарної сфери економік країн Європи з 1997 по 2016 рр. З допомогою економетричного аналізу часових рядів отримано кількісні оцінки впливу концентрації ринкової влади та інших індикаторів розвитку банківського сектору на вартість кредитів та депозитів. Обчислено коефіцієнти еластичності реагування процентних ставок на коливання інтенсивності конкуренції в секторі банківських послуг та низки номінальних і реальних макроекономічних змінних для 14 країн. Встановлено, що процентні ставки часто слабше реагують на зрушення у розподілі ринкової влади, аніж на окремі параметри макроекономічного середовища. З'ясовано, що посилення конкуренції на ринку банківських послуг може спричиняти як зростання, так і зниження кредитних та депозитних процентних ставок.

In the article the influence of the level of competition in the banking sector of the European Union countries on the dynamics of interest rates is studied. The statistical basis of the study is composed of the data of the World Bank and the European Central Bank on the development of the monetary sphere of the economies of European countries from 1997 to 2016. With the help of econometric analysis of time series the quantitative estimates of the influence of the concentration of market power and other indicators of the development of the banking sector on the value of loans and deposits have been obtained. The coefficients of elasticity of the reaction of interest rates on the fluctuations of the intensity of competition in the banking services sector and a number of nominal and real macroeconomic variables for 14 countries have been calculated. It has been established that interest rates are often less responsive to shifts in the distribution of market power than on individual parameters of the macroeconomic environment. It is shown that the increase of competition in the market of banking services can cause both growth and decrease of loan and deposit interest rates.

Ключові слова: банківський сектор, конкуренція, ринкова влада, індекс Герфіндаля-Гіршмана, кредитна процентна ставка, депозитна процентна ставка.

Keywords: banking sector, competition, market power, Herfindahl-Hirschman index, lending interest rate, deposit interest rate.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Масштабне скорочення кількості кредитних інститутів, що позначило нинішній етап трансформації банківської системи України, цілком природно актуалізує питання спроможності наявних каналів непрямого фінансування національної економіки забезпечувати її стабільний розвиток. Адже виникають побоювання, що зменшення чисельності учасників фінансового ринку створюватиме живильне середовище для концентрації ринкової влади, а відтак, відкриватиме можливості маніпулювання вартістю кредитних та депозитних ресурсів з боку продуцентів фінансових послуг. Як наслідок, можуть стражда-

ти чутливі до процентних ставок видатки приватного сектору, а найперше — інвестиційні, мультиплікативний вплив котрих на темпи відновлення економіки важко переоцінити. І хоча, на думку низки українських дослідників [1; 2], рівень монополізації українського ринку банківських послуг далекий від критичної межі, вивчення чутливості процентних ставок до рівня конкуренції між кредитними інститутами становить чималий практичний інтерес. Особливо цінним у цьому сенсі виступає досвід Європейського Союзу, який об'єднує країни з різним рівнем розвитку та гармонізації економічних інститутів, що уможливорює ідентифікацію та порівняння потенційних

Таблиця 1. Результати регресійного аналізу визначників кредитних процентних ставок для помірно- та висококонцентрованих банківських ринків

Країна (період)	Регресори									
	<i>Inflation</i>	<i>GDS</i>	<i>Comparative Wealth</i>	<i>GNI/GDP</i>	<i>HHI</i>	<i>Bank Employment</i>	<i>Bank Branches</i>	<i>Скорисований R²</i>	<i>F-критерій</i>	<i>Автокореляція</i>
Чехія (1998-2016)	(+) ***	(-) ***	-	-	-	(+) *	-	0,864	39,13 ***	?
Бельгія (1998-2016)	-	(-) ***	(-) *	-	(+) ***	(-) ***	(+) ***	0,812	16,56 ***	ні
Латвія (1998-2016)	-	-	-	-	-	-	(-)	0,078	2,524	так
Словенія (1998-2016)	(+) ***	-	(-) ***	X	-	-	-	0,954	186,1 ***	ні
Словаччина (2002-2016)	-	-	-	X	(+) *	(-) **	(-) ***	0,616	8,496 ***	ні
Кіпр (1998-2016)	-	(-) ***	-	(-) **	-	-	(+) ***	0,894	51,71 ***	ні
Мальта (2000-2016)	(+) **	(+) **	(-) **	-	(+) ***	-	-	0,712	10,87 ***	ні
Фінляндія (1999-2016)	(+) ***	-	-	(+) *	(-) ***	-	-	0,852	33,71 ***	?
Фінляндія (1998-2016)	(+) ***	-	-	-	(-) ***	-	-	0,842	48,91 ***	так
Нідерланди (1998-2012)	(+) **	(+) ***	-	-	-	-	(+) ***	0,807	20,49 ***	ні
Греція (1998-2014)	-	(-) ***	-	-	(-) ***	-	(-) ***	0,611	9,365 ***	?
Естонія (2000-2016)	-	(-) **	(-) ***	-	(-) ***	-	(+) ***	0,872	28,32 ***	ні
Естонія (1999-2016)	-	(-) ***	(-) ***	X	(-) ***	-	(+) ***	0,917	47,8 ***	ні

Тут і нижче: символи (+) та (-) позначають виявлені значущий прямий чи обернений зв'язок між залежною змінною та регресором; X — видалення змінної з моделі (1) до початку розрахунків; ? — невизначеність щодо наявності чи відсутності автокореляції в моделі за критерієм Дарбіна-Вотсона; ***, ** та * — значущість на рівні 1%, 5% та 10% відповідно. Значення коефіцієнта детермінації та критерію Фішера заокруглено.

загроз, похідних від концентрації національних банківських ринків.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Ознайомлення бодай із частиною публікацій, які докладаються до вирішення зазначеної проблеми, дає підстави констатувати, що часто ядром досліджень є взаємозв'язок між конкурентністю банківських ринків та процентною маржею. Відправною ж точкою виступає гіпотеза, що наявність монопольної влади дозволяє комерційним банкам збільшувати кредитні ставки, водночас занижуючи вартість депозитів. Її верифікація зазвичай здійснюється з допомогою панельних економетричних моделей із залученням чималих вибірок мікроданих щодо діяльності банківських установ. Так, У. Гунтер, Г. Кренн та М. Зігмунд на підставі 42000 спостережень активності кредитних інститутів Австрії за період із першого кварталу 1996 р. по другий квартал 2012 р. виявили прямий зв'язок між індексом Лернера (як індикатором ринкової влади) та розміром процентної маржі. Щоправда значущість індексу виявилася неоднаковою для різних груп банків [7]. Подібний взаємозв'язок для Німеччини, Іспанії, Італії та Великої Британії (1993—2000 рр.), а також Мексики (1993—2005 рр.) зафіксували іспанські дослідники [8; 9]. Для згаданих європейських країн принципове значення мали також фаза ділового циклу та інтегрованість у єврозону. Науковці, що в основу свого аналізу поклали альтернативні показники ринкової влади, як от індикатор Буна, теж констатували обернений зв'язок між процентною маржею і рівнем конкурентності банківських ринків [13].

Заслужують на пильну увагу також дослідження, націлені на пошук причин відмінностей у формуванні процентних ставок в різних національних економіках. Зокрема, З. Валко та Т. Райнігер виявили суттєву диференціацію процентних ставок в країнах Центральної і Східної Європи (Чехія, Угорщина, Польща, Словаччина) та країнах зони євро, приписавши їх причину валютним ринкам [14]. Вищу маржу для іноземних банків (порівняно з банками із резид-

дентним капіталом) в країнах, що розвиваються, зафіксовано в дослідженні 80 економік за 1988—1995 рр., що крім іншого враховувало структуру національних фінансів, явні та неявні форми оподаткування банків, низку інституційних індикаторів тощо [6]. Цікаво, що воно ж, як і низка інших, здійснених за участі А. Деміргюч-Кунт [4; 5], наголошує на важливості розмірів банківської системи. А точніше, висока конкуренція знижує процентну маржу в країнах, де банківські активи складають чималу частку ВВП, а концентрований капітал покращує фінансові результати кредитних інститутів та підвищує стабільність фінансової системи. Цей висновок перегукується із результатами наукового пошуку М.Т. Вальдеррами, яка наголошує на негативному, на противагу досвіду США, впливі невеликих банків на доступ до кредитів суб'єктів малого і середнього бізнесу Австрії [12].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Відаючи належне аналітичній строгості і точності розглянутих мікроеконометричних досліджень, не можна оминати увагою низку аспектів, які потребують додаткового обговорення. Найперше, логіка підказує, що зміна розміру процентної маржі може бути наслідком як різно-, так і однонаправленого руху кредитних та депозитних ставок. Відтак, незайвим є з'ясування чинників, що є визначальними для вартості грошей як у кредитному, так і депозитному сегментах ринку банківських послуг. Крім того, розмір процентних ставок може суттєво різнитися залежно від схильності приватного сектора до боргового фінансування, доступності позикових коштів поза банківською системою, глибини проникнення кредитних інститутів у регіони тощо. Саме тому пропонується стаття має на меті отримати кількісні оцінки впливу концентрації ринкової влади в банківському секторі країн ЄС на процентні ставки з урахуванням низки чинників макросередовища.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Статистичну основу дослідження склали дані Світового банку та Європейського центрального банку про рівень

Таблиця 2. Результати регресійного аналізу визначників депозитних процентних ставок для помірно- та висококонцентрованих банківських ринків

Країна (період)	Регресори									
	<i>Inflation</i>	<i>GDS</i>	<i>Comparative Wealth</i>	<i>GNI/GDP</i>	<i>HHI</i>	<i>Bank Employment</i>	<i>Bank Branches</i>	Скорисований R ²	F-критерій	Автоскореляція
Чехія (1998-2016)	(+) ***	(-) **	-	-	-	(+) ***	-	0,919	69,14 ***	?
Бельгія (1998-2016)	-	-	(-) **	-	(+) ***	(-) **	(+) ***	0,685	10,78 ***	ні
Латвія (1998-2016)	(+) ***	-	(-) ***	(+) ***	(+) **	-	-	0,771	16,19 ***	ні
Словенія (1998-2016)	(+) ***	-	(-) ***	X	-	-	-	0,961	220,8 ***	ні
Словаччина (2002-2016)	-	-	(-) ***	X	-	-	-	0,872	96,29 ***	ні
Словаччина (1998-2016)	-	-	(-) ***	X	-	X	X	0,537	21,87 ***	так
Кіпр (1998-2016)	-	(-) ***	-	(-) *	-	(-) **	(+) ***	0,876	32,79 ***	ні
Фінляндія (1999-2016)	(+) *	-	(+) ***	-	(-) *	(-) *	-	0,738	13,0 ***	так
Нідерланди (1998-2012)	-	-	-	-	(+) ***	-	-	0,516	15,94 ***	ні
Греція (1998-2014)	-	(-) **	-	-	(-) ***	-	(-) ***	0,479	5,911 ***	?
Греція (1998-2016)	-	-	-	(+) **	-	(-) ***	(+) ***	0,703	15,17 ***	?
Естонія (2000-2016)	-	(-) **	-	-	-	-	(+) ***	0,773	28,18 ***	ні
Естонія (1999-2016)	-	-	-	X	-	-	(+) ***	0,689	38,6 ***	ні

розвитку банківського сектора та макроекономічні показники 28 країн з 1997 по 2016 рр., які наприкінці зазначеного періоду входили до складу ЄС [10; 11]. З них за підсумками 2016 року, виходячи із значень індексу Герфіндаля-Гіршмана, 13 країн характеризувалися низьким рівнем концентрації банківського ринку (згідно із загальноприйнятим підходом [3] відповідний індекс не перевищував 1000), 11 — помірним (від 1000 до 1800), а решта 4 (Литва, Нідерланди, Греція, Естонія) — високим (понад 1800). Варто зазначити, що вибірку довелося істотно звужити через відсутність у статистичних базах зазначених міжнародних фінансових інституцій вичерпного обсягу зіставних даних щодо низки країн за необхідний для отримання коректних статистичних оцінок проміжок часу. Тож з кола досліджуваних об'єктів повністю були вилучені такі країни: Австрія, Болгарія, Данія, Литва, Люксембург, Португалія, Румунія, Хорватія та Швеція. Крім того, для деяких країн, за браком відповідної інформації, подальші розрахунки здійснювалися лише для одного виду процентних ставок як пояснюваної змінної.

Оцінювання впливу рівня конкуренції в банківському секторі на розмір процентних ставок для кожної із країн здійснювалося на основі лінійного регресійного рівняння (1) за методом найменших квадратів:

$$Interest_t = a_0 + a_1 \cdot Inflation_t + a_2 \cdot GDS_t + a_3 \cdot ComparativeWealth_t + a_4 \cdot GNI / GDP_t + a_5 \cdot HHI_t + a_6 \cdot BankEmployment_t + a_7 \cdot BankBranches_t + \varepsilon_t \quad (1),$$

де $Interest_t$ — номінальна кредитна чи депозитна ставка в країні для року t ;

$Inflation_t$ — темп приросту цін; для уникнення двозначностей в інтерпретації змінної її значення обчислені на підставі середнього геометричного індексу споживчих цін та дефлятора ВВП; як вихідна гіпотеза приймається твердження про прямий зв'язок між номінальною процентною ставкою та темпом інфляції;

GDS_t — валові внутрішні заощадження (% ВВП); в класичному випадку зростання рівня внутрішніх заощаджень створює додатковий тиск на депозитному ринку, що дозволяє знижувати вартість депозитів, а також збільшує вагу небанківських форм фінансування приватного сектора, знижуючи кредитні ставки;

$ComparativeWealth_t$ — відношення ВВП на душу населення для досліджуваної країни до подушного ВВП Європейського Союзу (за паритетом купівельної спроможності); змінна є відображенням динаміки порівняльного (з іншими країнами спільноти) добробуту і кредитних ризиків, тож відповідає за циклічний складник процентних ставок; для країн, що впродовж відповідного періоду набували членства в ЄС чи єврозоні вона ілюструє також ефект поглиблення євроінтеграції;

GNI/GDP_t — відношення валового національного доходу до валового внутрішнього продукту країни; виступає індикатором схильності мешканців країни до використання належних їм ресурсів за кордоном та інтенсивності залучення ресурсів інших країн;

HHI_t — середнє значення індексу Герфіндаля-Гіршмана, обчисленого на підставі вартості активів кредитних інститутів відповідної країни; тестується розглянута вище гіпотеза про обернений зв'язок між рівнем концентрації ринкової влади на кредитному і депозитному ринках та відповідними процентними ставками;

$BankEmployment_t$ — середня чисельність працівників кредитних інститутів країни у розрахунку на 1000 осіб економічно активного населення;

$BankBranches_t$ — середня кількість відділень кредитних інститутів-резидентів у розрахунку на 1000 осіб економічно активного населення; як і попередня, ця змінна водночас віддзеркалює глибину охоплення населення країни банківськими послугами та потенційний рівень затрат на ведення банківського бізнесу;

ε_t — випадкова величина.

Результати першого етапу дослідження наведено у таблицях 1—3.

Окрім країни представлено двічі, оскільки відповідні розрахунки іноді доводилося виконувати повторно. Найчастіше йшлося про забезпечення порівнянності результатів, отриманих для депозитних та кредитних ставок.

Крім того, повторний перегляд моделі допускався в тому випадку, якщо регресор, який зумовлював скорочення досліджуваного ряду динаміки для країни, виявлявся незначущим. У цьому разі відповідна змінна вилучалася із структури моделі (1), а тривалість відповідних спостережень збільшувалася.

Слід зазначити, що чимало отриманих у результаті регресійного аналізу рівнянь, попри виявлені значущі коефі-

Таблиця 3. Результати регресійного аналізу визначників процентних ставок для низькоконцентрованих банківських ринків

Країна (період)	Регресори									
	<i>Inflation</i>	<i>GDS</i>	<i>Comparative Wealth</i>	<i>GNI/GDP</i>	<i>HHI</i>	<i>Bank Employment</i>	<i>Bank Branches</i>	<i>Скорисований R²</i>	<i>F-критерій</i>	<i>Автокореляція</i>
Кредитні ставки										
Німеччина (1998-2016)	-	-	(+)***	-	(-)***	-	-	0,8	37,09***	?
Велика Британія (1998-2014)	-	(+)***	-	-	-	(+)***	-	0,91	82,04***	ні
Італія (1998-2016)	(+)***	(-)*	(-)**	-	-	(+)**	(-)**	0,808	16,12***	?
Франція (1998-2016)	(+)**	-	(+)**	-	-	-	(+)**	0,289	3,44**	?
Ірландія (2000-2016)	(+)*	(-)*	(+)*	-	-	(-)**	-	0,556	5,998***	?
Польща (2001-2016)	(+)**	-	(-)**	X	-	(+)**	-	0,806	21,76***	ні
Угорщина (2000-2016)	(+)**	-	(-)**	-	(-)**	(+)**	-	0,906	39,62***	?
Угорщина (1998-2016)	(+)**	(-)*	-	-	-	-	X	0,85	51,9***	ні
Іспанія (1998-2016)	(-)**	(+)**	(-)**	-	-	(-)**	(+)**	0,8	15,4***	ні
Депозитні ставки										
Німеччина (1998-2016)	-	(+)***	-	-	(-)***	(+)**	(-)**	0,888	36,78***	ні
Італія (1998-2016)	(+)**	(-)*	(-)**	-	-	(+)*	(-)**	0,242	2,146	?
Франція (1998-2016)	(+)**	-	-	-	(+)**	(+)**	(-)**	0,91	46,72***	ні
Польща (2001-2016)	(+)*	-	(-)**	X	(+)**	(+)**	-	0,840	20,69***	ні
Угорщина (2000-2016)	(+)**	(-)**	-	-	-	-	-	0,841	43,41***	?
Угорщина (1998-2016)	(+)**	(-)**	-	-	-	-	X	0,84	48,22***	ні
Іспанія (1998-2016)	(+)*	(+)*	(-)**	(-)**	(+)**	(+)**	-	0,914	32,75***	?

Таблиця 4. Еластичність процентних ставок, обчислена на підставі коефіцієнтів рівнянь регресії з точністю до сотих

Країна (період)	Регресори						
	<i>Inflation</i>	<i>GDS</i>	<i>Comparative Wealth</i>	<i>GNI/GDP</i>	<i>HHI</i>	<i>Bank Employment</i>	<i>Bank Branches</i>
Кредитні ставки							
Велика Британія (1998-2014)	-	4,18	-	-	-	4,56	-
Польща (2001-2016)	0,19	-	-2,55	X	-	6,69	-
Угорщина (1998-2016)	0,56	-0,9	-	-	-	-	X
Іспанія (1998-2016)	-0,23	6,28	-8,76	-	-	-8,62	10,91
Бельгія (1998-2016)	-	-1,96	-4,53	-	0,58	-3,15	1,51
Словенія (1998-2016)	0,43	-	-3,65	X	-	-	-
Словаччина (2002-2016)	-	-	-	X	2,11	-2,72	-2,43
Кіпр (1998-2016)	-	-0,68	-	-1,21	-	-	0,99
Мальта (2000-2016)	0,11	1,01	-3,6	-	0,64	-	-
Нідерланди (1998-2012)	0,28	5,06	-	-	-	-	0,81
Естонія (2000-2016)	-	-1,49	-1,06	-	-1,21	-	1,09
Естонія (1999-2016)	-	-1,32	-0,91	X	-1,09	-	1,02
Депозитні ставки							
Німеччина (1998-2016)	-	6,43	-	-	-1,52	19,38	-4,07
Франція (1998-2016)	0,32	-	-	-	1,08	15,18	-2,84
Польща (2001-2016)	0,29	-	-2,98	X	2,17	8,84	-
Угорщина (1998-2016)	0,62	-2,2	-	-	-	-	X
Бельгія (1998-2016)	-	-	-24,12	-	2,67	-10,87	7,47
Латвія (1998-2016)	0,49	-	-2,18	26,68	3,04	-	-
Словенія (1998-2016)	0,8	-	-3,88	X	-	-	-
Словаччина (2002-2016)	-	-	-8,27	X	-	-	-
Кіпр (1998-2016)	-	-2,3	-	-2,51	-	-1,74	3,03
Нідерланди (1998-2012)	-	-	-	-	551,14	-	-
Естонія (2000-2016)	-	-3,21	-	-	-	-	2,41
Естонія (1999-2016)	-	-	-	X	-	-	2,41

цієнти при незалежних змінних, виявилися незадовільними через автокореляцію залишків або невпевність щодо її наявності чи відсутності (див. табл. 1—3). Оскільки в цьому разі значення отриманих коефіцієнтів не можуть розглядатися як вірогідні, подальше дослідження здійснювалося лише щодо країн, рівняння регресії для яких не містили автокореляції. Для них на підставі відповідних коефіцієнтів при регресорах, а також середніх значень залежних і незалежних змінних, обчислено коефіцієнти еластичності (міри реагування пояснюваних змінних на однопроцентну зміну регресора) (табл. 4).

Узагальнюючи виявлені форми та інтенсивності зв'язку між пояснюваними змінними та регресорами, доречно звернути увагу на такі моменти. По-перше, рівень концентрації ринкової влади у банківському секторі дійсно виявився значущим для кредитного сегмента фінансового ринку низки країн, причому в більшості випадків вплив виявився сподіваним — що менша конкуренція, то вищі відповідні процентні ставки. Виняток склала Естонія, де, як можна судити із значень коефіцієнтів еластичності, концентрація капіталу в банківській сфері для досліджуваного періоду сприяла зниженню вартості кредитів. Ймовірно, йдеться саме про той випадок, коли розміри банківської системи визначають її спроможність встановлювати прийнятні для бізнесу процентні ставки. Не слід скидати із рахунку і той факт, що в досліджуваній групі Естонія виявилася лідером за рівнем концентрації банківського сектору (індекс Герфіндаля-Гіршмана за підсумками 2016 р. досяг 2406 [10]). Натомість процентні ставки депозитного ринку, окрім Німеччини, реагували на посилення монополізації банківського сектору всупереч базовій гіпотезі, що вимагає додаткового якісного аналізу особливостей конкуренції в сегменті банківських вкладів.

По-друге, як з'ясувалося, зрушення у розподілі ринкової влади в банківському секторі часто позначалися на розмірі процентних ставок меншою мірою, аніж окремі параметри макроекономічного середовища (див. табл. 4).

Виняток продемонструвала лише гіперреакція ставок депозитного ринку Нідерландів, банківська система якої теж належить до високомонополізованих.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що проблема впливу концентрації ринкової влади в банківському секторі на вартість депозитів та кредитів є не настільки тривіальною, як може здатися на перший погляд. Адаже множинність параметрів макросередовища, здатних коригувати напрям руху процентних ставок, може ускладнювати завдання ідентифікації значущості конкуренції для ціноутворення на ринку банківських послуг. До того ж інтерпретація форми взаємозв'язку між банківської конкуренції, як і макроекономічних чинників, та процентних ставок потребує не менших дослідницьких зусиль, аніж його кількісний аналіз.

Література:

1. Остролюцький М. Концентрація банківського сектору: оцінка та аналіз / М. Остролюцький, Т. Мельник // Вісник Національного банку України. — 2012. — № 5 (195). — С. 35—39.
2. Рашкован В. Концентрація банківської системи України: міфи та факти / В. Рашкован, Р. Корнільюк // Вісник Національного банку України. — 2015. — № 234. — С. 6—38.
3. Суторміна К.М. Оцінка індикаторів концентрації ринкової структури банківської системи України / К.М. Суторміна // Бізнес Інформ. — 2014. — № 6. — С. 330—335.
4. Beck T. Bank concentration and crises / T. Beck, A. Demirguc-Kunt, R. Levine // NBER Working Paper. — 2003. — No. w9921. — 43 p.
5. Beck T. Bank concentration and fragility: impact and mechanics / T. Beck, A. Demirguc-Kunt, R. Levine // NBER Working Paper. — 2005. — No. w11500. — 55 p.
6. Demirguc-Kunt A. Determinants of commercial bank interest margins and profitability: some international evidence / A. Demirguc-Kunt, H. Huizinga // World Bank Policy Research Working Paper. — 1999. — No. 1900. — 38 p.
7. Gunter U. Macroeconomic, market and bank-specific determinants of the net interest margin in Austria / U. Gunter, G. Krenn, M. Sigmund // OeNB Financial stability report. — 2013. — № 25. — S. 87—101.

8. Maudos J. Factors explaining the interest margin in the banking sectors of the European Union / J. Maudos, J. F. de Guevara // Munich Personal RePEc Archive Paper. — 2003. — No.15252. — 27 p. [Electronic resource] Mode of access: <http://mpira.ub.uni-muenchen.de/15252> (viewed on April 3, 2017).

9. Maudos J. The determinants of net interest income in the Mexican banking system: an integrated model / J. Maudos, L. Solisa // Munich Personal RePEc Archive Paper. — 2009. — No.15257. — 30 p. [Electronic resource] Mode of access: <http://mpira.ub.uni-muenchen.de/15257> (viewed on April 3, 2017).

10. The European Central Bank Statistical Data Warehouse: SSI — Banking Structural Financial Indicators / [Electronic resource]: [Web-Site] Mode of access: <http://sdw.ecb.europa.eu/browse.do?node=9689719> (viewed on April 3, 2017). — Title from the screen.

11. The World Bank: Indicators / [Electronic resource]: [Web-Site] Mode of access: <http://data.worldbank.org/indicator> (viewed on April 3, 2017). — Title from the screen.

12. Valderrama M. T. Bankenstruktur und Investitionsverhalten in Osterreich — Empirische Evidenz / Maria Teresa Valderrama // Berichte und Studien der OeNB. — 2003. — № 1. — S. 180—201.

13. Van Leuvensteijn M. Impact of bank competition on the interest rate pass-through in the Euro area / M. Van Leuvensteijn, Ch. K. Sorensen, J. A. Bikker, A. van Rixtel // Banco de Espana Working Paper. — 2008. — No. 0828. — 38p.

14. Walko Z. Zinsmargen im Kredit- und Einlagengeschäft in vier neuen Mitgliedstaaten (NMS-4) der Europäischen Union / Z. Walko, T. Reiniger // OeNB Finanzmarktstabilitätsbericht. — 2004. — № 8. — S. 64—83.

References:

1. Ostrolutskyi, M. and Melnyk, T. (2012), "Banking sector concentration: estimate and analysis", *Visnyk Natsionalnoho Banku Ukrainy*, vol. 5 (195), pp. 35—39.
  2. Rashkovan, V. and Kornilyuk, R. (2015), "Concentration of Ukraine's banking system: myths and facts" (2015), *Visnyk Natsionalnoho Banku Ukrainy*, vol. 234, pp. 6—38.
  3. Sutormina, K. M. (2014), "Evaluation of indicators of the market structure concentration of Ukraine's banking system", *Business Inform*, vol. 6, pp. 330—335.
  4. Beck, T. Demirguc-Kunt, A. and Levine, R. (2003), "Bank concentration and crises", *NBER Working Paper*, vol. w9921, pp.1—43.
  5. Beck, T. Demirguc-Kunt, A. and Levine, R. (2005), "Bank concentration and fragility: impact and mechanics", *NBER Working Paper*, vol. w11500, pp. 1—55.
  6. Demirguc-Kunt, A. and Huizinga, H. (1999), "Determinants of commercial bank interest margins and profitability: some international evidence", *World Bank Policy Research Working Paper*, vol. 1900, pp.1—38.
  7. Gunter, U. Krenn, G. and Sigmund, M. (2013), "Macroeconomic, market and bank-specific determinants of the net interest margin in Austria", *OeNB Financial stability report*, vol. 25, pp. 87—101.
  8. Maudos, J. and de Guevara, J. F. (2003), "Factors explaining the interest margin in the banking sectors of the European union", *Munich Personal RePEc Archive Paper*, [Online], vol.15252, available at: <http://mpira.ub.uni-muenchen.de/15252> (Accessed 3 April 2017).
  9. Maudos, J. and Solisa, L. (2009), "The determinants of net interest income in the Mexican banking system: an integrated model", *Munich Personal RePEc Archive Paper*, [Online], vol. 15257, available at: <http://mpira.ub.uni-muenchen.de/15257> (Accessed 3 April 2017).
  10. The European Central Bank Statistical Data Warehouse (2017), SSI — Banking Structural Financial Indicators, available at: <http://sdw.ecb.europa.eu/browse.do?node=9689719> (viewed on 3 April, 2017).
  11. The World Bank (2017), Indicators, available at: <http://data.worldbank.org/indicator> (Accessed 3 April 2017).
  12. Valderrama, M. T. (2003), "Bankenstruktur und Investitionsverhalten in Osterreich — Empirische Evidenz", *Berichte und Studien der OeNB*, vol. 1, pp. 180—201.
  13. Van Leuvensteijn, M. Sorensen, Ch. K. Bikker, J. and van Rixtel, A. (2008), "Impact of bank competition on the interest rate pass-through in the Euro area", *Banco de Espana Working Paper*, vol. 0828, pp. 1—38.
  14. Walko, Z. and Reiniger, T. (2004), "Zinsmargen im Kredit- und Einlagengeschäft in vier neuen Mitgliedstaaten (NMS-4) der Europäischen Union", *OeNB Finanzmarktstabilitätsbericht*, vol.8, pp. 64—83.
- Стаття надійшла до редакції 14.08.2017 р.*

А. В. Літошенко,
аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТЕХНОЛОГІЯ BLOCKCHAIN: ПЕРЕВАГИ ТА НЕОЧЕВИДНІ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ У РІЗНИХ ГАЛУЗЯХ

A. Litoshenko,
Ph.D. researcher of II course of Taras Shevchenko national university of Kyiv

BLOCKCHAIN TECHNOLOGY: ADVANTAGES AND UNOBVIOUS OPPORTUNITIES FOR USE IN DIFFERENT FIELDS

У статті здійснено дослідження особливостей нових систем зберігання даних — blockchain, переваг та ризиків, які існують для учасників мережі створення блоків та ланцюгів даних. Розглянуто визначення поняття blockchain, його основних переваг та недоліків. Проаналізовано принцип, згідно із яким працює blockchain. Серед інших визначено найсильніші сторони захисту blockchain від хакерських атак, або змін складових ланцюгів та блоків. Визначено основні переваги та ризики використання blockchain. Також проаналізовано, в яких непов'язаних із криптовалютами сферах blockchain може також використовуватися, наведено декілька прикладів використання принципу blockchain у таких нетипових сферах, як медицина, правоохоронна діяльність чи захист прав інтелектуальної власності. Проаналізовано, який сервіс на основі blockchain міг би ефективно функціонувати на території України.

This article studies the features of new data storage systems — blockchain, advantages and risks that exist for the participants of the network for creating blocks and data chains. The definition of the concept of blockchain, its main advantages and disadvantages are defined. The principle under which the blockchain works is analyzed. Among others, the strongest aspects of blockchain protection from hacker attacks, or changes in the components of chains and blocks, are defined. The main advantages and risks of using blockchain are determined. Furthermore non crypto-currency areas in which blockchain can also be used are analyzed. Several examples of using the blockchain principle in non-typical areas, such as medicine, law enforcement or intellectual property rights protection, are given. Some services that can use blockchain principle could function effectively in Ukraine defined.

---

*Ключові слова: blockchain, криптовалюта, bitcoin, цифрові транзакції, база даних.
Key words: blockchain, crypto-currency, bitcoin, digital transactions, database.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Система blockchain з'явилася в 2009 році, разом з віртуальною валютою bitcoin, тоді як і зараз була записом цифрових транзакцій на основі величезної бази

даних, в якій були записи про фінансові операції з електронною валютою. Особливої популярності у блоках тразакцій не було до 2012 року, коли почали активно обговорювати можливості, що надає bitcoin.

Пік активності та зацікавленості інвесторів у blockchain припадає на 2016 рік, в основному, в контексті криптовалют. Проте недооцінено можливості використання blockchain у інших сферах, зокрема в Україні [1].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою роботи є дослідження революційної системи баз даних blockchain, її переваг, дослідження вже успішних випадків застосування принципу blockchain у різних сферах та пошук можливих сфер, в яких було б ефективно використовувати принцип blockchain в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Blockchain — це децентралізована система зберігання даних або цифровий реєстр транзакцій, угод, контрактів. Складається з набору записів. Головна відмінність і незаперечна перевага — те, що цей реєстр не зберігається в одному місці. Він розподілений серед кількох сотень і навіть тисяч комп'ютерів у всьому світі. Будь-який користувач цієї мережі може мати вільний доступ до актуальної версії реєстру, що робить його прозорим абсолютно для всіх учасників [2].

Blockchain працює наступним чином: усі транзакції за допомогою складних математичних алгоритмів об'єднуються в "блоки", які потім зв'язуються криптографічно і хронологічно в "ланцюг" та мають певний геш (цифровий пароль) попереднього блоку. Транзакція при цьому здійснюється лише тоді, коли вважається підтвердженою [3].

Це зручно і надійно, якщо йдеться про здійснення платежів чи передачу конфіденційних даних. При операціях із криптовалютами, наприклад, у ланцюжку блоків міститься інформація про всі вчинені коли-небудь операції з біткойнами.

Велика кількість комп'ютерів, що працюють в одній мережі здійснюють гешування, тобто шифрування. Кожен блок пов'язаний з попереднім і містить у собі набір записів. Кожний блок має свій унікальний геш. Всі транзакції знаходяться у мережі [4].

Нові блоки завжди додаються в кінець ланцюжка. Якщо в результаті їх розрахунків всі вони отримують однаковий результат, то блоку присвоюється унікальна цифрова сигнатура (підпис). Як тільки реєстр буде оновлено і утворений новий блок, він вже не може бути змінений. Таким чином, підробити його неможливо. До нього можна тільки додавати нові записи. Важливо врахувати те, що реєстр оновлюється на всіх комп'ютерах в мережі одночасно.

Таким чином, можна назвати одну з переваг Blockchain — неможливими є хакерські проникнення в систему, оскільки для цього необхідно мати доступ до баз даних на всіх комп'ютерах одночасно. Процес гешування є незворотнім і навіть, якщо документ буде змінений, він отримає інший цифровий підпис, що буде сигналізувати про невідповідності в системі.

Blockchain є специфічним способом запису даних, подібному архівам в Excel. Але всі записи робляться не в одному місці, а всюди: в мережі та на всіх комп'ютерах учасників створення і модифікації цього блоку, які не можуть бути доступні будь-кому без дозволу. Це дозволяє усім учасникам забезпечити захист цілісності документа.

Основні переваги використання blockchain:

— Усунення посередника. Принцип, за яким функціонують блоки, полягає в тому, що він дозволяє перевіряти транзакції без втручання людини, тобто без посередника, що мінімізує ризики помилок. За цим принципом укладаються так звані "розумні контракти", автоматично, відповідно до заздалегідь визначе-

них правил. Завершення транзакції відзначається подією або діями, які можуть мати форму дати, суми або дозволу, наданого певною кількістю обраних представників.

— Зменшення витрат. Інвестиційні банки можуть вдосконалити діяльність свого back-office, одночасно зменшуючи витрати. Сорок п'ять банків, у тому числі BNP Paribas та Societe Generale, об'єдналися в рамках проекту R3 CEV, який передбачає впровадження взаємопов'язаних blockchain для заміни існуючих систем реєстрації даних. Сьогоднішні міжбанківські біржі управляються платформою Swift або кліринговими установами, такими, як Clearstream [5].

— Захищеність. Незворотність створеного ланцюгу та можливість перевірки також дає очевидні переваги для учасників створення та модифікації блоку та всіх зацікавлених сторін.

Основним ризиком для існування blockchain та bitcoin є залежність від коливань кількості активних користувачів, і число підприємств, які, використовують bitcoin як спосіб оплати [6].

Не слід забувати і про стереотипи щодо використання криптовалют в шахрайських цілях, або взагалі для відмивання грошей або торгівлі наркотиками [7].

Багато хто згадує про blockchain тільки в контексті криптовалют, але blockchain дає можливість створити будь-який інший сервіс. Взагалі технології blockchain можуть використовуватися в різних сферах: кібербезпека, освіта, продажі та лізинг машин та навіть сервіси для прослуховування музики онлайн. Наприклад:

Consensus — сервіс, що дозволяє артистам та музикантам укладати "розумні договори" для автоматичного ліцензування, сприяє здійсненню процесів оплати ліцензій, захищає інтелектуальну власність авторів.

Proofofexistence.com — сервіс, який дозволяє без будь-яких посередників (наприклад, нотаріуса) на 100% підтвердити, що оформлений договір в цифровому вигляді існував, а його текст та умови повністю ідентичні оригіналові.

Gem — сервіс, що дозволяє ділитися даними в сфері охорони здоров'я, що підвищить ймовірність встановлення точного діагнозу та ефективного лікування, та підвищенню ефективності систем охорони здоров'я вцілому.

Transactive Grid — сервіс, що дозволяє клієнтам здійснювати операції щодо генерування та купівлі-продажу електроенергії.

Emercoin.com — багатофункціональна платформа, на якій можна повністю виключити реалізацію товарів-підривок чи обману покупців.

The Jetcoin Institute сервіс, що створив свою криптовалюту та дає можливість уболівальникам інвестувати в їх улюблених спортсменів, а потім отримати частину майбутніх доходів спортсмена [8].

Citizen Ticket — британський сервіс з продажу квитків BitTicket направлений на вирішення проблем, що виникають при реалізації квитків: перекуповування, відкладання для вторинного продажу — організатору, який вирішить запустити на платформі квитки на свій захід, буде надано можливість укласти "розумний контракт", який встановлює правила щодо реалізації [9].

Захищеність blockchain надає можливість використовувати його навіть у сферах, пов'язаних із роботою органів правопорядку: наприклад, база даних доказів, підозрілих тразакцій, підробки лікарських засобів чи навіть інформації щодо вогнепальної зброї [10].

Одним із прикладів, що буде мати позитивний результат саме в Україні — побудований на основі

blockchain реєстр права власності. Перевагами такого реєстру були б стійкість, прозорість та низька вартість реалізації [11]. Крім того, blockchain зробить цей реєстр невідконтрольованим жодній окремій організації, що також і знімає потребу в технічних посередниках та інституціях для регулювання.

ВИСНОВКИ

Наразі blockchain є революційними явищами, і не тільки для банківського сектору. Незважаючи на те, що криптовалюта зараз переживає скрутні часи, технологія, що забезпечує її існування, дає великі можливості у майбутньому. Blockchain робить передачу даних швидше, безпечніше та дешевше, оскільки виключає участь сьогоднішніх посередників. Французька "Caisse de Depot" (Фонд депозитів та переказів) має намір перевірити можливість того, щоб компанії, які нині не розміщені на фондовій біржі, могли автоматично випускати облігації на первинному ринку.

Крім того, blockchain забезпечує безпеку даних, діє автоматизовано, тим самим усуваючи потребу в посередниках, а відтак, знижується і ризик людської помилки. У цій прозорій базі даних, дані захищені від маніпуляцій, зміни або зламування частин blockchain, бо для цього необхідно було б контролювати усі комп'ютери, які працюють у мережі над створенням блоків та ланцюгів. Тим не менш, все ж таки існують ризики: маніпуляції із фальшивими угодами з метою обману системи буде можливим, але складним, крім того, конкретно в контексті криптовалюти blockchain та bitcoin є залежними від коливань кількості активних користувачів, і числа підприємств, які, використовують bitcoin як спосіб оплати.

Але вцілому, blockchain є надзвичайно революційним явищем. Принцип blockchain дозволить розвиватися не тільки банківській сфері, але і іншим, зокрема, медицині, освіті, бізнесу, захищеності людей від шахрайських схем та маніпуляцій, тому має велике майбутнє, зокрема в Україні.

Література:

1. A Brief History of Blockchain: An Investor's Perspective [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://medium.com/@cameronmclain/a-brief-history-of-blockchain-an-investors-perspective-387c440ad11c>
2. What is Blockchain Technology? A Step-by-Step Guide For Beginners [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://blockgeeks.com/guides/what-is-blockchain-technology/>
3. What is Blockchain Technology? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.coindesk.com/information/what-is-blockchain-technology/>
4. What is a blockchain, and why is it growing in popularity? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://arstechnica.com/information-technology/2016/11/what-is-blockchain/>
5. A chain of opportunities for blockchain [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://capgemini.ft.com/trend-checking/a-chain-of-opportunities-for-blockchain_f-55.html?mhq5j=e1
6. Criptomonedas: riesgos y oportunidades (II)? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://blogs.elconfidencial.com/mercados/aprender-a-invertir/2016-12-09/cryptomonedas-riesgos-opportunidades-inversion_1301092/
7. EL BITCOIN SIGUE DANDO DE QU? HABLAR [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://criptonoticias.com/opinion/el-bitcoin-sigue-dando-de-que-hablar/#axzz4mhwOYyPC>

8. Banking Is Only The Start: 27 Big Industries Where Blockchain Could Be Used [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.cbinsights.com/blog/industries-disrupted-blockchain/>

9. На Blockchain впервые запустили продажу билетов на мероприятия [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://psm7.com/news/na-blockchain-vpervye-zapustyat-prodazhu-biletov-na-meropriyatiya.html>

10. Chronicled Launches Physical Blockchain-Based Tamper-Proof CryptoSeal Strips [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.cryptocoinsnews.com/chronicled-launches-physical-blockchain-based-tamper-proof-cryptoseal-strips/>

11. Tecnologia de cadena de bloques (blockchain): la ultima disrupcion en el sistema financiero [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.bbvaesearch.com/wp-content/uploads/2015/07/150714_US_EW_BlockchainTechnology_esp.pdf

References:

1. McLain, C. (2017), "A Brief History of Blockchain: An Investor's Perspective", available at: <https://medium.com/@cameronmclain/a-brief-history-of-blockchain-an-investors-perspective-387c440ad11c> (Accessed 15 July 2017).
2. BlockGeeks (2017), "What is Blockchain Technology? A Step-by-Step Guide For Beginners", available at: <https://blockgeeks.com/guides/what-is-blockchain-technology/> (Accessed 15 July 2017).
3. Bauerle, N. (2017), "What is Blockchain Technology?", available at: <http://www.coindesk.com/information/what-is-blockchain-technology/> (Accessed 15 July 2017).
4. Dabbs, A. (2016), "What is a blockchain, and why is it growing in popularity?", available at: <https://arstechnica.com/information-technology/2016/11/what-is-blockchain/> (Accessed 15 July 2017).
5. Financial Times (2017), "A chain of opportunities for blockchain", available at: http://capgemini.ft.com/trend-checking/a-chain-of-opportunities-for-blockchain_f-55.html?mhq5j=e1 (Accessed 15 July 2017).
6. Molina, J. (2016), "Criptomonedas: riesgos y oportunidades (II)?", available at: http://blogs.elconfidencial.com/mercados/aprender-a-invertir/2016-12-09/cryptomonedas-riesgos-opportunidades-inversion_1301092/ (Accessed 15 July 2017).
7. CriptoNoticias (2015), "El bitcoin sigue dando de qu? hablar", available at: <https://criptonoticias.com/opinion/el-bitcoin-sigue-dando-de-que-hablar/#axzz4mhwOYyPC> (Accessed 15 July 2017).
8. CB Insights (2017), "Banking Is Only The Start: 27 Big Industries Where Blockchain Could Be Used", available at: <https://www.cbinsights.com/blog/industries-disrupted-blockchain/> (Accessed 15 July 2017).
9. PaySpaceMagazine (2017), "On Blockchain for the first time launched the sale of tickets for events", available at: <https://psm7.com/news/na-blockchain-vpervye-zapustyat-prodazhu-biletov-na-meropriyatiya.html> (Accessed 15 July 2017).
10. Campbel, R. (2016), "Chronicled Launches Physical Blockchain-Based Tamper-Proof CryptoSeal Strips", available at: <https://www.cryptocoinsnews.com/chronicled-launches-physical-blockchain-based-tamper-proof-cryptoseal-strips/> (Accessed 15 July 2017).
11. BBVA (2015), "Tecnologia de cadena de bloques (blockchain): la ultima disrupcion en el sistema financiero", available at: https://www.bbvaesearch.com/wp-content/uploads/2015/07/150714_US_EW_BlockchainTechnology_esp.pdf (Accessed 15 July 2017).

Стаття надійшла до редакції 18.07.2017 р.

М. В. Городко,
здобувач, Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

ПЕРЕДУМОВИ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЛОГІСТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

М. Horodko,
Candidate for a degree, Dnipropetrovsk State University of Agrarian and Economics

REASONS AND REGULARITIES OF USE LOGISTICS MANAGEMENT

У статті визначено, що головним завданням логістики на підприємстві є забезпечення за оптимальних витрат максимальної його пристосованості до мінливих умов ринку й одержання переваг перед конкурентами. До глобальних завдань автор зараховує: створення комплексних інтегрованих систем матеріальних, інформаційних й інших видів потоків; стратегічне узгодження, планування й контроль за використанням логістичних потужностей; удосконалення логістичної концепції в рамках обраної стратегії підприємства; досягнення гнучкості шляхом швидкого реагування на зміни зовнішніх і внутрішніх умов функціонування. Встановлено, що застосування концепції логістичного управління дає змогу вдосконалити традиційну систему управління. Узгодження інтересів ланок мікрологістичного ланцюга потребує обґрунтування внутрішнього механізму управління економічними потоками на основі використання теорії компромісів.

The article specifies that the main logistics task of the company is to provide optimum cost at its maximum adaptation to changing market conditions and competitive advantage. By global tasks author is classifies: creation of complex integrated systems of material, information and other types of flows; strategic coordination, planning and control of the use of logistics facilities; improving logistics concept within the chosen business strategy; achieving flexibility through rapid response to changing external and internal conditions of operation. Established that the concept of logistics management enables to improve the traditional system of management. Reconciliation links of interest's mikrologistic chain needs study the internal mechanism of management of economic flows through the theory of compromise.

Ключові слова: інтеграція, логістика, логістичний підхід, логістична система, матеріальні потоки, менеджмент, підприємства, системний підхід, споживач.

Key words: integration, logistics, logistics approach, logistic system, material flows, management, enterprises, system approach, consumer.

ВСТУП

Визначальною рисою економічного розвитку світових держав є перехід до вищої стадії інтернаціоналізації господарських, фінансово-економічних, наукових,

технологічних та інших зв'язків у різноманітних сферах людської діяльності — глобалізації. Вибір нових форм і методів управління економікою має потребу в постійному вдосконаленні, оскільки нові відносини власності

включають багатогранну систему взаємодії між людьми, колективами, регіонами країни у використанні засобів і результатів виробництва. Подібний комплекс відносин потребує нових розробок, спрямованих на вирішення протиріч і проблем, які накопичилися у трансформаційний період. Один із нових векторів розробок лежить у площині логістики. На сьогодні існує багато визначень терміна "логістика". Це пояснюється тим, що логістика містить безліч напрямів. Зазвичай логістику поділяють на кілька видів: 1) логістику, пов'язану із забезпеченням виробництва матеріалами — заготівельну або закупівельну логістику; 2) логістику, пов'язану з раціоналізацією й оптимізацією виробничих процесів — виробничу логістику; 3) логістику, яка забезпечує найбільш ефективну організацію розподілу виробленої продукції — збутову, маркетингову або розподільчу логістику. Можна визначити також і транспортну логістику, яка по суті є складовою кожного з вищезазначених видів та інформаційну логістику — управління інформаційними потоками на всьому шляху проходження матеріального потоку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання розвитку логістики та логістичних потоків знайшли відображення у публікаціях зарубіжних та вітчизняних вчених таких, як: А. Амоша, Р. Баллоу, А. Богач, А. Гаджинський, К. Друрі, А. Кальченко, Д. Клосс, Д. Ламберт, А. Миротин, А. Некрасов, М. Окландер, І. Садлер, А. Семенов, Дж. Сток, Ф. Харрісон, Р. Хендфілд, Дж. Хескіт, В. Шипуліна, Н.І. Чухрай та інших.

В їхніх працях розроблені концептуальні основи використання логістичних систем на основі виділення поточкових процесів та управління ними, визначено підґрунтя стратегічного планування логістики. Разом з тим, залишаються недостатньо дослідженими організаційні аспекти управління логістичними системами та принципи логістичного пізнання, на які повинна спиратися концепція логістичного менеджменту.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження визначень поняття "логістика" дозволяє виділити два принципових напрями. Перший пов'язано з функціональним підходом до руху товару тобто управління всіма фізичними операціями, які необхідно виконувати при доставці товарів від постачальника до споживача. Другий характеризується ширшим підходом крім управління операціями руху товару він включає аналіз ринку постачальників і споживачів, координацію попиту і пропозиції на ринку товарів і послуг, а також гармонізацію інтересів учасників процесу руху товарів. Деякі визначення логістики відображають як управлінський, так і економічний аспекти, також у визначеннях логістики підкреслюється її оперативно-фінансовий аспект. У них трактування логістики виходить з часу розрахунку партнерів по операції і діяльності пов'язаній з рухом і зберіганням сировини, напівфабрикатів і готових виробів у господарському обороті з моменту сплати грошей постачальнику до моменту отримання грошей за доставку кінцевої продукції.

У своїй основі логістика не є феноменом абсолютно новим і не відомим практиці. Проблема найбільш раціонального руху сировини, матеріалів і готової продукції завжди була предметом пильної уваги. Новизна логістики полягає, по-перше, в зміні пріоритетів у господарській практиці підприємства, центральне місце в ній займає управління потоковими процесами, а не управління виробництвом. По-друге, новизна логістики полягає у всебічному комплексному підході до питань руху матеріальних цінностей в процесі відтворення. По-третє, новизна логістики полягає у використанні теорії компромісів у господарській практиці підприємств.

На основі опрацьованих джерел, на нашу думку, під логістикою слід розуміти: практичну діяльність з цілепокладання, прогнозування, планування, організації і контролю процесів руху інтегрованих потоків у ринкової системі з метою отримання синергетичного ефекту, яка в протигагу існуючим передбачає отримання додаткового кооперативного ефекту.

Закономірність використання логістики пояснюється низькою причиною.

1. Розвиток конкуренції, перехід від ринку продавця до ринку покупця. До початку 60-х рр. XX ст. у країнах з розвинутою ринковою економікою виробники і споживачі продукції не приділяли увагу створенню спеціальних систем, які дають право оптимізувати управлінські матеріальними потоками. Системи розподілу не планувалися. Виробництво, оптова і роздрібна торгівля працювали без тісного зв'язку один з одним. Система управління процесами руху товарів була слабкою. Конкретних взаємозв'язків між різноманітними функціями логістики не було. Це пояснювалося тим, що визначальний потенціал конкурентоспроможності утворювався на цьому етапі за рахунок розширення виробництва.

2. Необхідність застосування логістики в економіці зумовлена енергетичною кризою 70-х рр. Підвищення вартості енергоносіїв змусило підприємців шукати методи підвищення економічності перевезень, причому ефективно вирішити це завдання лише за рахунок раціоналізації роботи транспорту неможливо. Тут необхідні погоджені дії всіх учасників сукупного логістичного процесу [1, с. 32].

Розвиток логістики у 80-ті роки XX ст. відзначається такими характерними рисами: стрімке зростання вартості фізичного розподілу; зростання професіоналізму менеджерів, які здійснюють управління логістичними процесами; стратегічне планування в галузі логістики; використання комп'ютерів для збору інформації та контролю за логістичними процесами; централізація фізичного розподілу; зменшення запасів у матеріалопровідних ланцюгах; чітке визначення справжніх витрат розподілу; реалізація заходів для зменшення вартості просування матеріального потоку до кінцевого споживача.

Для сучасного етапу впровадження логістики характерні: фундаментальні зміни в організації і управлінні ринковими процесами у світовій економіці; сучасні комунікаційні технології, які забезпечують швидке проходження матеріальних та інформаційних потоків; удосконалення галузей, зайнятих наданням логістичних послуг [3, с. 46].

У сучасній економіці системи логістики в межах різних галузей з об'єктивних причин знаходяться на різних фазах розвитку. Існують окремі періоди, через які функції логістики обов'язково повинні пройти, перш ніж вони досягнуть високого рівня розвитку. Існують чотири послідовні стадії розвитку логістичних систем за станом на кінець 1980-х — початок 1990-х років XX ст.

Для першої стадії розвитку логістики типовим є ланцюг наступних моментів. Підприємства, які входять до складу макрологістичної системи, функціонують на основі реалізації змінно-добових планових завдань, форма управління логістикою найменш досконала. Сфера дій логістичної системи охоплює організацію зберігання готової продукції і її транспортування. Принцип дії такої системи — безпосереднє реагування на щоденні коливання попиту і збоїв в процесі розподілу продукції.

Для системи логістики другого рівня розвитку характерне управління потоком вироблених товарів від останнього пункту виробничої лінії до кінцевого споживача.

Системи логістики третього рівня контролюють логістичні операції від закупівлі сировини до обслуговування.

ування кінцевого споживача продукції. До додаткових функцій таких систем відносять: доставку сировини, прогнозування збуту, виробниче планування, закупівлю сировини, управління запасами сировини або незавершеного виробництва, проектування систем логістики [4, с. 101].

Логістичні системи четвертого рівня розвитку набули поширення в другій половині 1990-х років ХХ ст. Сфера дій логістичних функцій на цьому етапі аналогічна системі логістики третьої стадії розвитку, але з одним важливим винятком. Управління системою здійснюється на основі довгострокового планування. Робота системи оцінюється з урахуванням вимог міжнародних стандартів [1, с. 40].

Логістичні системи можуть бути: складні, динамічні, стохастичні, відкриті, адаптивні. Межі логістичної системи окреслюються циклом обігу засобів виробництва. По-перше, придбаваються засоби виробництва. Вони у вигляді матеріального потоку доставляються у логістичну систему, складаються, обробляються, переміщуються з логістичної системи у споживання. Розуміючи під логістикою комплексне управління матеріальними, фінансовими та інформаційними потоками у межах системи, актуально визначити ці межі. З позицій системного підходу логістична система може бути сформована на рівні будь-якої економічної системи, починаючи від економіки окремої держави чи групи держав і закінчуючи підприємством. Саме методом структуризації систем вищого порядку або методом агрегації систем нижчого порядку можна виділити класи логістичних систем. Перший, найнижчий рівень стосується мікрологістичних підсистем. На цьому рівні розглядаються внутрішньоорганізаційні логістичні підсистеми: виробництво, постачання (заготівлі), збут (дистрибуції). У названих мікрологістичних підсистемах діяльність підпорядкована логістичній стратегії підприємства [2, с. 85—91].

Другий рівень належить до мікрологістичних систем, до яких можна віднести такі об'єкти: виробничі підприємства, підприємства сфери послуг, серед них підприємства, що надають логістичні послуги (транспортні, експедиторські, складські, пакувальні тощо), а також військові організації, комунальні підприємства, неприбуткові організації, бюджетні організації та ін. У вказаних мікрологістичних системах здійснюється цілісне (системне) управління логістичними потоками і процесами у межах всієї системи.

Третій рівень охоплює сферу міжорганізаційної кооперації, до якої можна віднести кооперацію виробничих, дистрибуційних підприємств, кооперацію логістичних підприємств. Побудовані таким способом металогістичні системи локально охоплюють логістичні ланцюги, інтегрують логістичні потоки суміжних підприємств чи логістичні процеси окремих підприємств із надання логістичних послуг.

Четвертий рівень стосується створення повного ланцюга поставок від місця походження сировини, матеріалів і до місця споживання включно.

П'ятий рівень інтегрує логістичні потоки і процеси в масштабах усієї економіки країни. Класичними прикладами макрологістичних систем є національні транспортні системи, інформаційні системи, системи національної безпеки, системи стратегічних запасів, система оборони тощо [2, с. 94—95].

Особливою рисою систем є присутність у них процесів управління. Управління забезпечує автономність поведінки системи, її цілеспрямований характер. При управлінні логістичною системою реалізується перехід системи з одного стану в інший, тобто управляемий логістичний об'єкт під впливом суб'єкта управління перетворює свої властивості так, щоб досягти поставленої мети і за допомогою зворотного зв'язку видає інформацію про свій стан. Таким чином, процес управління є трансформацією інформації

зворотнього зв'язку в інформацію управляючих впливів. Концепція логістичного управління актуальна для інститутів економіки суспільства незалежно від форм власності, виду продукції, галузевої і відомчої належності елементів логістичної системи. Концепція логістичного управління є найконструктивнішим підходом до управління товарними і фінансовими потоками, яка адекватно відображає складність і динамічність господарської ситуації і розглядається як цілепокладальна основа розробки й реалізації стратегії діяльності суб'єктів ринку.

Логістичне управління ґрунтується на загальній теорії менеджменту в поєднанні з теоретико-методологічною сутністю логістики, об'єктом дослідження є матеріальні потоки, що циркулюють на ринках товарів, послуг та фінансових активів, а предметом — оптимізація процесів, які формують економічні потоки, інтегровані в адаптивній мікро- або макроекономічній системі на основі їхньої взаємодії. Методи логістичного управління характеризуються системним підходом до створення матеріалопровідних і фінансових ланцюгів на основі оптимізації логістичних витрат.

Ефективність логістичного управління забезпечується системою загальних принципів логістичного пізнання суті та особливостей функціонування ринку. Серед загальноприйнятих принципів управління можна виділити такі:

— системність і комплексність, які вимагають управління всіма потоковими процесами у взаємозв'язку, взаємодії;

— організацію обліку витрат на управління матеріальними, інформаційними й фінансовими потоками по всьому логістичному ланцюгу;

— узгодження критеріїв функціонування окремих ланок логістичного ланцюга для досягнення оптимуму як на мікро-, так і на макрологістичному рівні;

— координацію та інтеграцію активної участі всіх ланок управління у прийнятті рішень щодо ліквідації недоліків функціонування логістичної системи управління;

— широке використання інформаційних технологій та сучасних методів моделювання в управлінні логістичними системами дослідження попиту і пропозицій;

— проектування і впровадження всіх підсистем, що забезпечують реалізацію функцій логістичного управління, а саме: технічної, економічної, кадрової та юридичної;

— спостереження за надійністю та якістю функціонування кожного елемента логістичної системи для досягнення заданого рівня якості.

До принципів логістичного пізнання, на які повинна спиратися концепція логістичного управління, можна зарахувати такі, як:

— побудова підприємства або суб'єкта зернового ринку як системи, яку потрібно вивчати за чотирма основними параметрами: метою функціонування та заходами, що забезпечують її досягнення; потоками, за допомогою яких виконуються функції; структурою, що обмежує і направляє потоки;

— двоїстість споживання обмежених ресурсів (з позицій концепції логістичного управління всі процеси, що відбуваються в соціально-економічних системах, повинні розглядатися як потокові і характеризуватися рухом та використанням ресурсів);

— горизонтальна інтеграція організаційної структури підприємства (концепція логістичного управління вимагає забезпечення максимальної горизонтальної інтеграції організаційної структури підприємств);

— глобальна оптимізація (за оптимізації управління в синтезованій логістичній системі необхідне узгодження локальних цілей функціонування елементів сис-

теми для досягнення глобального оптимуму у процесі підвищення ефективності функціонування зернового ринку).

Функція логістичного управління являє собою комплекс управлінських дій, спрямованих на реалізацію цілей і завдань конкретної логістичної системи. Кількість функцій логістичного управління зростає, а їх взаємозв'язки ускладнюються. Це ускладнення має прогресивний характер, оскільки є якісним гарантом прийняття рішень. А найважливішим і необхідним інструментарієм втілення управлінських рішень є сукупність підходів і методів, застосовуваних у логістичному управлінні.

Методи логістичного управління різноманітні, вони пов'язані з логістичними функціями і забезпечують їхню реалізацію. До логістичних належить значна частина застосовуваних у практичній діяльності способів управління. Належність методів управління до логістичних визначається специфікою прийомів і способів впливу, специфікою об'єктів управління, яка визначається економічними потоками. Кінцевою метою управління є оптимізація функціонування бізнес-систем шляхом мінімізації всієї сукупності трансакційних, логістичних і трансформаційних витрат та ефективної організації форм впливу на конкретно сформовану ситуацію зернового ринку.

Логістичне управління економічними потоками характеризується комплексністю, яка забезпечується системними фінансовими і товарними потоками в нерозривному зв'язку з грошовими, інформаційними й іншими потоками як по вертикалі, так і по горизонталі, а також концентрацією і спеціалізацією у відповідних структурах і підрозділах. Комплексність логістичного управління проявляється в інтеграції функцій формування господарських зв'язків з функціями планування, організації і управління потоковими процесами для координації стратегії і тактики управління по всьому логістичному ланцюзі. Ефективність логістичного управління забезпечується застосуванням економіко-математичних методів, що ґрунтуються на оптимізації планування і співвідношення попиту і пропозиції з урахуванням інтересів усіх ланок логістичного ланцюга учасників ринку.

Вивчення логістичного управління показало, що його концепція полягає у свідомому впливі на потоки, що взаємодіють як сукупність потокових процесів через їхню синхронізацію на основі логістичних принципів і методів з метою надання потокам визначеної спрямованості та одержання не тільки економічних, а й соціальних результатів діяльності підприємства. Таке тлумачення синтезує відомі концепції логістики і менеджменту, визначає мету логістичного управління у взаємозв'язку зі стратегією і тактикою діяльності підприємств та інших учасників ринку.

Ключовою ідеєю, що лежить в основі логістичного підходу до організації і управління економічної діяльності підприємств, є ідея інтеграції всіх її складників. Ця ідея впливає з того, що потоки сировини, фінансових активів та інформації на технологічно самостійних етапах і стадіях пов'язуються в загальній системі управління. Потенціал інтегрованої логістики дає змогу досягти мети суб'єкта в межах його місії і виступає стратегічним чинником підвищення конкурентоспроможності на зерновому ринку України.

Інтегрований підхід до управління має переваги над традиційним, організованим за принципом управління окремими функціональними складниками підприємств. Практика засвідчує, що в логістично організованих товаропровідних ланцюгах рівень витрат, пов'язаних з економічними потоками, значно нижчий, ніж при традиційних системах управління потоками. Це пояснюється узгодженістю дій усіх

учасників логістичних процесів, що формують логістичний потік. Тому завдання координації дій по всьому логістичному ланцюзі полягає в оптимальному ув'язуванні на оперативному рівні різних вимог, що виникають у логістичній системі.

ВИСНОВКИ

Логістичне управління створює реальну можливість об'єднання відповідальності всіх функціональних підрозділів (окремих ланок логістичної системи) для досягнення загальної мети підприємницької діяльності. Застосування концепції логістичного управління дає змогу вдосконалити традиційну систему управління. Узгодження інтересів ланок мікрологістичного ланцюга потребує обґрунтування внутрішнього механізму управління економічними потоками на основі використання теорії компромісів. Вирішення поставлених глобальних завдань неможливе без розгляду й вирішення певного кола загальних завдань: інтегрування систем регулювання матеріальних, інформаційних й інших видів потоків; здійснення наскрізного контролю над потоковими процесами в логістичних системах; розробка й удосконалення способів управління матеріальними потоками; визначення стратегії й технології фізичного переміщення матеріальних ресурсів, напівфабрикатів, готової продукції тощо.

Зазначені завдання реалізуються через вирішення сукупності локальних проблем, до яких входять: забезпечення оптимального руху й використання застосовуваних обмежених ресурсів; створення інтегрованої ефективно системи регулювання й контролю потоків застосовуваних ресурсів, що забезпечує високу якість обслуговування ринку; створення оптимальних запасів матеріальних ресурсів, незавершеного виробництва й готової продукції; забезпечення високої гнучкості виробництва; скорочення часу виконання замовлень тощо.

Визначенні завдання вирішує механізм управління підприємством — організаційні структури управління підприємством на засадах логістики. Такі структури — це структуроутворювальний елемент соціально-економічної системи, завдяки якому інші елементи системи організовуються у просторі з урахуванням принципів логістики.

Література:

1. Гаджинский А.М. Организация, технология, управление и логистика: монография / А.М. Гаджинский. — М.: ТК Велби, Изд-во "Проспект", 2005. — 176 с.
2. Крикавський Є. Логістика та розвиток організації / Є. Крикавський, Н. Гринів, І. Таранський. — Львів: "Львівська політехніка", 1999. — 549 с.
3. Окландер М.А. Контуры экономической логистики / М.А. Окландер. — К.: Наук. думка, 2000. — 176 с.
4. Сергеев В.И. Глобальные логистические системы / В.И. Сергеев, А.А. Кизим, П.А. Эльяшевич. — СПб.: Изд-во "Союз", 2001. — 204 с.

References:

1. Gadzhinskij, A.M. (2005), Organizacija, tehnologija, upravljenje i logistika [Organization, technology, management and logistics], Prospekt, Moscow, Russia.
2. Krykav's'kyj, Ye. Hryniv, N. and Tarans'kyj, I. (1999), Lohistyka ta rozvytok orhanizatsii [Logistics and development of organization], L'viv's'ka politekhnikha, Lviv, Ukraine.
3. Oklander, M.A. (2000), Kontury jekonomicheskoy logistiki [The contours of the economic logistics], Nauk. dumka, Kiev, Ukraine.
4. Sergeev, V.I. Kizim, A.A. and Jel'jashevich, P.A. (2001), Global'nye logisticheskie sistemy [Global Logistics Systems], Sojuz, St. Petersburg, Russia.

Стаття надійшла до редакції 18.07.2017 р.

*В. Д. Шпотенко,
провідний фахівець, ІПКДСЗУ*

ВВП ТА ВВП ЯК МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ ВПЛИВУ НА ЗРОСТАННЯ ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ

*V. Shpotenko,
leading specialist of the Institute of staff training of the State Employment Service of Ukraine*

**GROSS DOMESTIC PRODUCT (GDP) AND GROSS NATIONAL PRODUCT (GNP)
AS MACROECONOMIC INDICATORS OF INFLUENCE ON GROWTH OF WELFARE OF POPULATION**

Розглянуто проблемні питання щодо можливості застосування класичної економічної моделі розвитку та досконалого використання макроекономічних показників ВВП та ВВП у розробці і реалізації стратегії зростання добробуту населення.

Problem issues concerning possibility of application of classic economic model of development and perfect use of macroeconomic indicators of GDP and GNP, while elaborating and implementing strategy of growth of welfare of population, were considered.

Ключові слова: програма розвитку, модель економічного зростання, ринкова система розподілу, індикатор обсягу виробництва, макроекономічні пропорції.

Key words: program of development, model of economic growth, market system of distribution, indicator of economic capacity, macroeconomic proportions.

ВСТУП

На сьогодні в системі планування перспектив розвитку народного господарства України виникла низька проблемних питань, що вимагають прийняття принципових рішень щодо забезпечення стабільного розвитку економіки як окремих галузей, так і в цілому по країні. В свою чергу, економічний розвиток починається із урізноманітнення способів життя та видів вироблених та спожитих товарів і послуг. Отже, питання відбору і групування показників економічного розвитку для формування бюджетів всіх рівнів потребують перегляду в зв'язку з новими підходами до оцінок стану добробуту населення.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є висвітлення проблемних питань, які виникають під час використання не в повному обсязі показників зростання народного господарства, що не дає можливості правильно прогнозувати рівень життя в країні. Якість використаних даних повинна підтверджувати правильність та корисність вибраних економічних теорій та напрямків.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У багатьох працях вітчизняних та зарубіжних економістів та політиків відзначається, що починаючи з 1991 року

в Україні розпочався перехідний період становлення ринкової економіки. Процес побудови розвинутої ринкової економіки потребує подолання економічної кризи і може становити декілька десятиліть. Упродовж такого періоду відбуваються істотні і якісні зміни в економічній системі, що зумовлює розвиток теоретичних метрологічних досліджень національної економічної системи. Оскільки сутністю перехідного періоду є докорінна трансформація економічної системи, то є необхідність з'ясувати тип економічної системи, яка буде розвиватися після перехідного періоду. Це може бути зумовлено розробленою та затвердженою Перспективною програмою економічного розвитку країни на не менш ніж десятилітній період. У своїй суті така Програма повинна передбачати перехідний, трансформаційний період, які слід розглядати та оцінювати, зважаючи на минуле, укорінене ставлення до благ та можливостей їх отримання, а також з позиції новітніх підходів і бажання перенести західні цінності на економічний ґрунт теперішніх реалій економіки України. Жодним Урядом нашої країни за 25 років незалежності зовсім не врахована у практичній діяльності та обставина, що Україна протягом десятиліть здійснювала ринкову трансформацію не класичного, а інверсійного типу, тому відбулося значне відставання в індустріальному розвитку країни, що не дало позитивного результату в розвитку економіки та залучення трудового населення, що незмінно веде до зниження доходів на душу населення в країні. В результаті, сьогодні немає Програми розвитку, яка б спиралася на одну з класичних економічних моделей так, як вона своєчасно не була розроблена і не затверджена на рівні керівництва країни, а орієнтація на монетарну систему розвитку не дала належних результатів. Як наслідок, за відсутності такої Програми економічного розвитку нашого суспільства на довгостроковий період, ми маємо дючу змішану модель соціально-економічного розвитку, яка передбачає поєднання приватної і державної форм власності, перспективного планування і ринку, проведення інституціонально-соціальних реформ для розбудови держави з ринковою економікою. Із трьох існуючих варіантів моделі змішаної економіки: консервативної, ліберальної і соціал-реформістської, на сьогодні, здійснюється спроба надати перевагу консервативному варіанту, який набуває ознак, що здержують темпи відтворення продуктивних сил, не гармонізує техніко-економічні відносини, організаційно-економічні відносини, не сприяє створенню відкритої ринкової національної економіки, побудові основ постіндустріального суспільства. Аналіз методів розробки й реалізації моделі економічного зростання в різних країнах світу свідчить про те, що визначальним у виборі моделі розвитку є динаміка соціально-економічного стану країни, вибір національної стратегії для розвитку суспільства. Такі цінності, як суверенітет, громадянські свободи, солідарність, національна ідентичність не можуть знаходитися в площині альтернатив суспільного вибору, і тому є базовою умовою зняття невизначеності соціально-економічного розвитку країни. В свою чергу, економічна стратегія держави, як така, що зазнає впливу низки не прогнозованих факторів, має весь час корегуватися з огляду на те, які наукові теоретичні засади відповідають періоду її застосування.

За сучасних умов надзвичайно важливого значення набуває обсяг і склад дохідної частини бюджету. Саме бюджет і його дохідна частина характеризують рівень економічного розвитку країни і регіонів, а завдяки правильному здійсненню бюджетного процесу забезпечується економічна і соціальна стабільність та належний життєвий рівень населення.

Теоретичні засади та практичні аспекти управління бюджетом в Україні досліджували в своїх роботах вітчизняні вчені: Бескид Й.М., Міщенко В.І., Буковинський С.А., Булгакова С.О., Ермошко М.М., Кириленко О.П., Наконечна Ю.А., Нечай А.А., Павлюк К.В., Пасіч-

ник Ю.В. та інші. Ці науковці зробили вагомий внесок у розробку проблематики формування доходів та видатків бюджету. Проте питання формування єдиної політики та методи підходу в сфері формування дохідної частини бюджету в Україні на поточний рік досліджено недостатньо, а в комплексі теоретико-методичні розробки даної системи формування доходів бюджету фактично представляють розрізненні пропозиції, які не базуються на єдиній теоретично довершеній економічній тенденції. Протягом останніх років в Україні спостерігається соціально-економічний спад. Цей процес супроводжується уповільненням економічної динаміки та ділової активності, зниженням цін на українську продукцію, зростанням безробіття. Серед чинників, що здійснюють істотний вплив на економічний розвиток регіонів держави, можна виділити: політичні, нормативно-правові, економічні, інституційні, торговельні та ін. Усвідомлення особливостей і радикальності посталих інституційних змін диктує суспільству необхідність розробки іншої моделі поведінки як економічних агентів, так і влади, потребує зміни мети та принципів їхньої взаємодії. Виходячи з цих реалій, зростання і розвиток національної макросистеми розглядається, як основна економічна мета, що полягає в збільшенні суспільного продукту в розрахунку на душу населення при одночасному зниженню затрат на одиницю виробленої продукції.

"Одним із надійних інструментів, що спрямований на вирішення питання впливу держави на економічний розвиток, була б розробка та прийняття бюджету розвитку, узгодження його з визначеними у програмних документах пріоритетами економічного і соціального розвитку, показниками державних цільових програм" [1].

Враховуючи на цей час законодавство, можна більш детально характеризувати стан бюджетної політики України. Статтею 38 Бюджетного кодексу України передбачено подання до Верховної Ради одночасно із проектом Державного бюджету на наступний рік прогнозу показників Зведеного бюджету за основними видами доходів, видатків і фінансування на наступні три бюджетні періоди. Цей прогноз не завжди розглядається як орієнтир бюджетної політики на середньостроковий перспективу, оскільки в процесі фінансового року його показники суттєво переглядаються. Механізм коригування в процесі затвердження головного фінансового документа країни діє у напрямі підвищення ризику планування бюджету. Тому і постає проблема в використанні достовірних показників планування, які були б стійкі до періодичних коливань по ефекту "маятника". З метою виміру сукупного виробництва в ринковій економіці була створена система національних рахунків (СНР), яка базується на сукупності макроекономічних показників. Вона показує, як в Україні на базі зростання обсягів ВВП, здійснюється аналіз корисності суспільного виробництва, результати якого підтверджується показниками системи національних рахунків. Національні рахунки-єдина систематична спроба проаналізувати економічну діяльність країни. Їх слід розглядати як обмежений інструмент досліджень, так як проходить процес збору і дослідження даних із не співвимірних джерел. Ці офіційні дані використовують для аналізу сукупного багатства та поточного відношення капіталу до доходу в багатьох країнах.

Основними макроекономічними показниками соціально-економічного розвитку України за 2011—2016 роки залишаються: обсяг ВВП на фінансовий рік; індекси споживчих і гуртових цін; індекс цін промислової продукції; індекс реальної заробітної плати; прогнозований офіційний обмінний курс гривні у середньому за рік; прогнозований рівень безробіття. Державні рахунки є соціальним важелем, що невпинно еволюціонує. У всіх розвинених країнах національні рахунки збираються державними органами статистики та центрально-

ми банками з балансів і бухгалтерських книг фінансових та нефінансових корпорацій, а також з інших статистичних джерел. Система національних рахунків при обчисленні ВВП і ВНП окремих країн певною мірою різняться від системи національних рахунків ООН. Правильно складені комбінації з макроекономічних показників, які складають систему національних рахунків, дозволяють виміряти обсяги виробництва в конкретний момент часу і характеризують фактори, які безпосередньо впливають на функціонування економіки. Інформація, яку нам дають національні рахунки, є основою для формування в цілому бюджетної політики. При відсутності довгострокового прогнозування, яке б опиралося на прийнятну Програму розвитку економіки країни, і взявши за основу лише поточний ріст ВВП не можливо досконалим скласти баланс бюджету на поточний рік, вірно спрогнозувати надходження фінансів в кожний сектор економіки, що позитивно вплинуло б на збільшення виробничого потенціалу, як наслідок, зростання добробуту населення. За умови врахування інвестиційних потоків, та врахування відтоку капіталу за межі країни, при формуванні видатків Бюджету країни на поточний рік, актуальним є розгляд на рівні ВВП і окремих показників, що формують ВНП, що дає можливість проведення аналізу причин і наслідків відтоку фінансів з окремих галузей економіки, а також проаналізувати стан технічного оснащення та переоснащення галузей виробництва. З метою визначення реалій прогнозних оцінок розвитку української економіки у 2017 році, а цілком ймовірно й протягом ряду наступних років, впливає потреба проаналізувати найважливіші фактори, що можуть суттєво вплинути на розвиток економіки.

На розвиток вітчизняної економіки протягом останніх років мали суттєвий вплив як сформовані у попередніх роках зовнішні та внутрішні дисбаланси, так і несприятлива цінова кон'юнктура на зовнішніх ринках. Зважаючи на це, чинники впливу на розвиток регіональної економіки можна трактувати як умови, процеси макро-, мезо-рівня, що впливають на здатність промислових об'єднань конкурувати на національному і світових ринках. В основі економіки повинен лежати внутрігалузовий розподіл праці, який передбачає випуск кінцевого продукту, готового для вживання суспільством.

Враховуючи, що Бюджет є основним інструментом державного регулювання економіки, за допомогою якого здійснюється перерозподіл валового внутрішнього продукту (ВВП) між галузями економіки, адміністративно-територіальними утвореннями, між окремими економічними суб'єктами, тобто у межах системного підходу ВВП розглядають як цільову функцію економічної діяльності і, як результат, що формується під впливом її складових. Завдяки інфляційному внеску, виконання запланованих номінальних показників бюджету може здійснюватися за рахунок перевищення фактичними показниками інфляції її запланованої величини. Слід відокремлювати виконання планових номінальних показників бюджету, яке відбулося за запланованими темпами інфляції, та їх виконання в умовах суттєво перевищення фактичними показниками інфляції запланованих. Не можливо не звернути увагу на інфляційні процеси, що спостерігалися в економіці України в 2016 році. За статистичними даними зростання цін в минулому році досягло 12,4%. Доходи бюджетів всіх рівнів підвищувалися в першу чергу за рахунок збільшення кількості грошей, що перебувають в обігу. Інфляційні процеси виявилися на стільки високими, що перекрыли втрати бюджету від падіння обсягів виробництва, що негативно вплинуло на розвиток ринку праці.

Переважає частина державного бюджету нашої країни формується на основі надходжень від фіскальних органів (податкової адміністрації та митної служби). Тому найбільш важливою є об'єктивна оцінка по-

казників податкових надходжень, що акумулюються фіскальними органами і мають, на відміну від більшості інших джерел, більш регулярний характер. У процесі наповнення бюджету завдяки диверсифікації зменшується ступінь ризику виконання бюджетних показників, однак включення нефіскальних джерел наповнення бюджету веде до його збільшення, але через нерегулярність надходжень від таких джерел зростає ступінь ризику. Чим більше економічних показників буде враховано при обчисленні ВВП, тим менша буде похибка між його прогнозованим і фактичним значенням.

Суттєвими недоліками при обрахунку ВВП є:

- не враховано вплив на економіку негативних факторів (забруднення навколишнього середовища, перевищення рівнів шуму та вібрацій, напруженість електромагнітних полів, радіологічне забруднення територій, перенаселення міст і т.д.);

- не враховано вартісну оцінку не ринкових операцій;

- не враховано обсяги продукції, створеної тіньовим сектором економіки;

- відсутність обліку затрат на проведення дозвілля та покращення якості товарів.

Якщо врахувати всі недоліки при обрахунку ВВП, то є можливість вийти на показник чистого економічного добробуту, який вивели в 1972 році професори Вільм Нордгауз і Джеймс Тобін з Єльського університету.

На перше місце в процесі створення належних темпів економічного зростання постає питання проведення стабілізаційної політики держави, метою якої є збільшення рівня ВВП країни. Зокрема збільшення реального ВВП показує, наскільки швидко та стабільно зростає економіка, в протигагу показник тіньової економіки відображає, яка частина її не контролюється державою, що спричиняє дефіцит податкових надходжень та ймовірно непривабливість країни для іноземних інвестицій.

"За оцінками Ф. Шнайдера, обсяги тіньового сектору економіки України оцінюються в 45%, що є критично високим показником. Наведені оцінки дозволяють зробити висновок: через високий рівень тінізації економіки бюджет недоотримує мільярди гривень, які так потрібні в даних економічних умовах" [2].

Світовий досвід показує, що з розвитком ринкових відносин роль держави в розподільчих процесах зростає.

"Загальний спад економіки України, вимушене скорочення державних інвестицій та несприятливий інвестиційний клімат призводять до того, що ефективне використання саме бюджетних коштів є одним із найважливіших джерел економічного зростання" [3].

Але є ряд держав, які повністю покладаються на ринкові системи розподілу, які спосіб оцінки в аналізі обсягів доходів і видатків бюджету беруть за основу внутрішній національний продукт (ВНП). Прикладом можуть служити Японія та США. На відміну від світових лідерів економічного зростання в Україні при оцінці параметрів економічного зростання з середини 90-х років стали використовувати ВВП як головний індикатор і найбільш повний показник сумарного обсягу виробництва товарів та послуг за певний період у країні. Такий односторонній підхід не є виправданим, бо ВВП має суттєві відмінності від ВНП. Він охоплює вартість усіх кінцевих товарів і послуг, вироблених у межах певної країни за допомогою факторів виробництва, незалежно від того, кому ці ресурси належать, резидентам, чи іноземцям. Вартість товарів та послуг, вироблених та наданих за допомогою іноземного капіталу (інвестицій), в тому числі отримані прибутки, є частиною українського ВВП. Проте, доходи отримані українськими фірмами за кордоном, не враховуються у ВВП України. Досліджуючи вплив макроекономічних показників на соціально — економічний розвиток, слід зазначити, що вони формуються під впливом об'єктивних економічних за-

кономічності та є вразливими до зовнішніх факторів впливу. Зовнішні ефекти (позитивні чи негативні) є відображенням суперечності між інтересами виробництва та потребами суспільства. Додатково невизначеність планування Бюджету зумовлює низька достовірність планування реальних темпів зростання ВВП. Оскільки ВВП є вартісним, або грошовим показником, то він є дуже вразливим в період інфляційних процесів і не може відображати соціальних змін, якщо на товарну продукцію не будуть встановлені ціни, що вказують на суспільну оцінку їхньої відносної вартості.

"Оскільки номінальний ВВП вимірює кінцевий продаж товарів і послуг за ринковими цінами, то підвищення цін веде до збільшення ВВП, якщо кількість проданих товарів та послуг незмінна" [4].

Щоб позбутися впливу цін, ВВП та національний дохід розраховують у зіставних цінах. Однак переоцінені у зіставних цінах ВВП і внутрішній дохід, обчислені виробничим методом і методом кінцевого використання не збігаються за величиною, оскільки перший показник збирається у цінах факторів виробництва, а другий у ринкових цінах. Характеристикою динаміки виробленого ВВП є середньоарифметичний зважений індекс фізичного обсягу продукту.

"Аналіз переконливо показує причина нинішнього складного становища полягає в тому, що кількісне збільшення обсягів виробництва не супроводжується зростанням ефективності економіки" [5]. Відображення зростання національного виробництва винятково через динаміку показників ВВП не дає можливості розкрити внутрішні суперечливості системи, так як збільшений обсяг матеріальних благ не характеризує в повній мірі їх якість. Кожна галузь має свої специфічні особливості побудови цих індексів, що пов'язано як з характером продукції в натуральному вираженні, так і з методом її оцінки в точних цінах.

Прикладом може служити індекс обсягу продукції. В Україні індекс обсягу продукції галузей не виробничої сфери розраховують за допомогою індексів динаміки кількості робітників. У галузях, що надають платні послуги, у обчисленні індексу фізичного обсягу продукції вказують їхню валову виручку.

Іноді цей показник обчислюють з урахуванням кількості наданих послуг на додану вартість у базисному періоді

"Інверсійний тип ринкової трансформації і планування ліберальних підходів, які орієнтуються на саморегулювання ринкової економіки, з'єднані з глобалізацією, в умовах нижчого рівня економічного розвитку (Україна у разі відстає від розвинених країн за рівнем продуктивності праці й у разі перевищує їх за рівнем ресурсомісткості ВВП) неминує призводити до того, що країна на основі ринкових законів пристосовується до різних фрагментів світової економіки як сировинний придаток промислово-аграрного типу (переважає експорт металу, продуктів хімічної промисловості, зерна і технічних культур)" [6].

Кон'юнктура світового ринку є одним з визначальних чинників розвитку. Однією з найважливіших характеристик цієї кон'юнктури є динаміка міжнародних цін на енергоресурси в тому числі і на нафту, які останнім часом поступово знижуються. Свого найнижчого рівня вони досягли в I кварталі 2016 року, після чого почали стабілізуватися. Згідно з експертним оцінкам фахівців Міністерства економічного розвитку і торгівлі за результатами 2015 року реальний валовий внутрішній продукт (ВВП) України скоротився приблизно на 9,0—11,0%, а під кінець минулого року почалося його незначне зростання.

Таким чином, стає для нас очевидним, що для країни, яка не має чіткого структурного аналізу по групам випуску матеріальної продукції відображених у відповідних цінах і згуртованих у відповідних макроекономічних показниках, позитивність росту макроекономі-

чних показників забезпечується лише за рахунок сприятливих цін зарубіжних ринків. Найбільш значний інертний вплив на формування макроекономічних пропорцій України сьогодні справляє структурна спрямованість на нарощування ВВП за рахунок експорту сировини і напівфабрикатів, що демонструє вражаючі темпи росту ВВП і не створює передумов для відображення результативності економіки. Високі темпи зростання ВВП ще не гарантують остаточного виходу на шлях подолання кризи перехідного періоду і досягнення стійкого стану прогресивного розвитку. Дослідження параметрів результативності знімає принципові суперечності методологічного характеру, з яких випливає невідповідність стрімких темпів приросту ВВП і реального стану в економіці.

"Протягом 2012—2015 рр. глибина падіння цін на українську сировину сягнула 30%, а тривалість — чотирьох років. Проте минулорічний стан Зведеного бюджету здавався більш міцним, ніж у попередні роки. На жаль, його чинники були суто номінальними. Адаже балансування Зведеного бюджету у 2015 р. сталося значною мірою завдяки новим зовнішнім кредитам держсектора (чисте його фінансування становило 3,5 млрд дол США), списанню частини державного боргу (близько 3,6 млрд дол. США), відмови від проведення платежів за кредитом РФ (3 млрд дол. США) і 40—50% інфляції" [7].

Національний дохід визначається як сума всіх доходів, доступних жителям країни за певний період незалежно від їхньої юридичної кваліфікації. Національний дохід тісно пов'язаний із поняттям ВВП. На перевагу ВВП валовий національний продукт (ВНП) має натурально-матеріальну і вартісну структуру. Для того, щоб визначити національний дохід, слід спершу відняти від ВВП амортизацію нараховану на основні та оборотні засоби виробництва в поточному році. Як і кожний складний динамічний показник, ВНП має свої недоліки та позитивні якості, але в умовах економічної кризи він є більш "гнучким" і дає можливість більш ефективно оцінити стан економіки та її взаємозв'язок з економіками інших країн. Важливу роль у визначенні параметрів економічного розвитку відіграє з'ясування позицій іноземного капіталу в національній економіці. Для цих цілей служать показники питомої ваги іноземних інвестицій у ВНП, а також співвідношення між іноземними інвестиціями в даній країні та її власними зарубіжними інвестиціями. Виходячи з таких позицій можна робити висновок про економічний стан країни. Країна є світовим кредитором, чи боржником. ВНП відображає узагальнений кінцевий результат діяльності в цілому по народному господарству як підприємств матеріальної сфери, так і нематеріальної сфери діяльності, включаючи частину духовної сфери діяльності та надання послуг, виражену в ринкових цінах. Характерна відмінність між ВВП та ВНП полягає в тому, що експорт та імпорт товарів у визначенні ВВП не включає платежі за фактори, отримані або сплачені решті світу. Валовий продукт завжди більше внутрішнього валового продукту на величину сальдо прибутків, що надходять від діяльності власних фірм за межами України.

Оскільки валовий внутрішній продукт дорівнює валовому внутрішньому доходу (сумі внутрішнього споживання та внутрішніх заощаджень), то внутрішні інвестиції дорівнюють сумі внутрішніх заощаджень та заліскові імпорту на поточному рахунку (без платежів за фактори та надходжень, що фінансується чистими позиками з-за кордону). За відсутності будь-яких іноземних позик, норма інвестицій дорівнює нормі внутрішніх заощаджень. І навпаки, країна, що володіє значною часткою капіталу інших країн, може вирознітися національним доходом, значно вищим за її внутрішній продукт. На сьогоднішній день існуюча нестача внутрішніх заощаджень в Україні перешкоджає досягненню запланованих темпів зростання. Нестача заощаджень фінансується чистими позиками з-за кордону, що

призводить до переваги імпорту над експортом, з метою досягти запланованих темпів зростання. За відсутності зовнішніх позик країна може отримати валюту тільки за рахунок розширеного експорту продукції.

Нестача валюти обмежує фактичні інвестиції як і нестача заощаджень, нестача іноземної валюти може бути зменшена за рахунок зовнішньої допомоги. Загострення світової фінансової кризи у вересні 2008 року та припинення надходження в економіку України іноземного капіталу миттєво підняли на поверхню проблему відсутності надійної бази ліквідності для збалансування валютно-фінансових потоків країни. Згідно з класичною кейнсіанською моделлю, перехід із негативного до нульового чи позитивного сальдо зовнішньоекономічної діяльності означає рух до зростання ВВП, а отже, має заохочуватися.

Однак аналіз зовнішньоекономічного балансу в контексті структурних зрушень за категоріями кінцевого використання в Україні показує, що в межах досліджуваного періоду відбувся небажаний перерозподіл витрат між основними позиціями. Прагнення держави до певної керованості кризовою ситуацією змушує скерувати ринок виключно на внутрішнього споживача, а тому з метою збалансованості попиту на внутрішньому ринку, здійснюється збільшення імпорту. Держава вимушена допомагати економіці через емісію грошей, надлишок яких надходить на валютний ринок, що веде до обвалу курсу гривні.

Також не виключається можливість прямих державних капіталовкладень у певні сфери економіки, а також прямого державного управління.

Україна виявилася найслабшою ланкою перед навалю глобальної кризи сучасної цивілізації. Темпи падіння обсягів виробництва та національної валюти виявилися найвищими на Європейському континенті і одними з найзагрозливіших у світі.

Єдина можливість поновити економічне зростання в Україні, це змінити модель економіки. Сучасна українська економіка дуже глибоко інтегрована у систему міжнародного поділу праці. Економіка України належить до економік відкритого типу з високою залежністю від цін на сировинні ресурси. У періоди світових економічних криз помітно зменшуються надходження від експортної діяльності, відбувається вплив інвестицій, що спостерігалось у 2008—2009 та 2014—2016 роках. Як показують статистичні дані, в розвинутих країнах Європи інвестиції становлять до 25% ВВП, то в Україні вони піднімаються до рівня 10%. Як наслідок, це приводить до росту інфляції, девальвації валюти, зниження рівня життя населення. Нині за рекомендаціями зарубіжних експертів, в тому числі і МВФ, в Україні вбудовується південноамериканська модель економіки, яка передбачає: вивіз сировини, вивіз капіталу, ввезення товарів народного споживання, низький попит населення, фактична відсутність внутрішнього ринку, зростання безробіття населення. Ця модель може гарантувати економічне зростання тільки у випадку надмірно високих цін на сировину. Як показує аналіз, від'ємне сальдо зовнішньоекономічного торгового балансу (а на тепер в нас і платіжний баланс від'ємний) лише додає проблем українській економіці, орієнтованій на експорт. Природним наслідком світової економічної кризи стане підвищення ефективності економіки в розвинутих країнах, отже, природно падіння попиту на сировину, тобто ресурси будуть використовуватися з більшою ефективністю. Ставку необхідно робити не на експорт сировини, а на розвиток внутрішнього ринку праці, не на великий монополістичний капітал, а на збільшення виробництва за рахунок використання резервів середнього та малого бізнесу. Реальний економічний вимір базується на ідеї, що певні елементи діючої економічної системи можуть вважатися рівновеликими не тоді, коли вони супроводжуються рівновеликими економічними витратами (економією), а коли ма-

ють рівновеликі економічні ефекти, що певною мірою характеризує кінцеві результати по виробництву суспільного продукту.

ВИСНОВКИ

Вибір загальної моделі економічного розвитку України на найближче десятиріччя є ключовим елементом монітарної політики.

За умов економічної нестабільності, в якій зараз перебуває країна, брати за основу і оперувати, як основним показником стабільності економіки тільки ВВП, є недоцільно, бо цей показник в повній мірі не відображає в натуральній формі загальну кількість виробленого національного продукту та динаміку його споживання. Потрібно визначити баланс показників, у тому числі взявши за основу ВВП та ВВП, які у повній мірі надають можливість перспективного планування розвитку економіки на найближчі десять років, опираючись на світовий досвід використання класичних моделей економічного розвитку.

Перехід до моделі ліберальної відкритої економіки дасть можливість самостійно стати багатими і заможними за умови зменшення і спрощення системи податків.

Поєднання в одну модель інституціональних, економічних, технологічних і зовнішніх компонентів дає змогу сформувати принципи економічної політики виходу на рівень упевненого нарощування результативності макроекономічної системи.

Література:

1. Буковинський С.А. До питання здійснення бюджетної політики в Україні // Фінанси України. — № 11. — 2007. — С. 3—30.
2. Варналій З. Шляхи детанізації економіки України та її особливості // Банківська справа. — № 2. — 2007. — С. 56—60.
3. Бурда М., Виплош Ч. Макроекономіка. Європейський контекст. — Пер. з англ. — К. "Основа", 1998. — С. 58.
4. Чухно А. Нова економічна політика // Економіка України. — № 6. — 2005. — С. 4.
5. Ставицький А.В., Басала К.О. Економіко-математичне моделювання бюджетного інвестування в Україні та ЄС // Фінанси України. — № 11. — 2016. — С. 96.
6. Гриценко А.А. Економіка країни на шляху до інклюзивного розвитку // Економіка і прогнозування. — № 2. — 2016. — С. 15.
7. Кораблін С.О. "Модель "відстаючого зростання": економічні фактори та наслідки для України" // Економіка і прогнозування. — № 2. — 2016. — С. 82.

Reference:

1. Bukovynskyi, S.A. (2007), "Issue of exercising of budget policy in Ukraine", Finance of Ukraine, vol. 11, pp. 3—30.
2. Varnaliy, Z. (2007), "Ways of unshadowing of economy of Ukraine and its peculiarities", Banking business, vol. 2, pp. 56—60.
3. Burda, M. and Vyplosh, Ch. (1998), Makroekonomika. Yevropejs'kyj kontekst [Macroeconomics. European context], Basis, Kyiv, Ukraine.
4. Chukhno, A. (2005), "New economic policy", Economy of Ukraine, vol. 6, pp. 4.
5. Stavytskyi, A.V. and Basala, K.O. (2016), "Economic-mathematical modeling of budget investing in Ukraine and EU", Finance of Ukraine, vol. 11, pp. 96.
6. Grytsenko, A.A. (2016), "Economy of the country on the way to inclusive development", Economy and forecasting, vol. 2, pp. 15.
7. Korablin, S.O. (2016), "Model of "tardy growth": economic factors and consequences for Ukraine", Economy and forecasting, vol. 2, pp. 82.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2017 р.

С. А. Лебедко,
здобувач кафедри управління та економіки водного транспорту,
Державний університет інфраструктури та технологій, м. Київ

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ

S. Lebedko,
Applicant of Water Transport Management and Economics department,
State University of Infrastructure and Technology, Kyiv

THE MAINTENANCE OF ECONOMIC SECURITY OF TRANSPORTATION ENTERPRISES MECHANISM FORMATION

У статті досліджено види механізмів управління, які застосовуються в менеджменті підприємств. Виділено такі їх види: загальні механізми управління діяльністю підприємства та окремими її напрямками, економічні механізми, організаційні механізми, механізми активізації, механізми забезпечення, мотиваційні механізми, антикризові механізми тощо. Для забезпечення ефективного функціонування підприємства та досягнення поставлених цілей діяльності до кожного процесу має бути застосований адекватний механізм. Загалом усі механізми мають використовуватися у менеджменті комплексно. Наведено типи й надано характеристику механізмів управління економічною безпекою підприємства. Визначено, що для категорії "економічна безпека" найбільш доцільно застосовувати механізми забезпечення. Це обгрунтовано тим, що рівень економічної безпеки має бути достатнім, але не надмірним.

Сформовано механізм забезпечення економічної безпеки транспортних підприємств. Він є взаємопов'язаною сукупністю структурних елементів зі зворотним зв'язком, яка сформована з урахуванням системи визначених принципів. Основним принципом є відповідальність. У процесі реалізації зазначеного принципу використовується обгрунтований комплекс організаційно-технологічних, фінансово-економічних та аналітичних інструментів. Структурно механізм складається з трьох послідовних блоків: формування загальнотеоретичних засад, формування практичних передумов, практична реалізація інструментарію (заходів) забезпечення економічної безпеки транспортних підприємств. Наведено характеристику структурних елементів механізму.

The article deals with the types of management mechanisms used in the management of enterprises. The following types are distinguished: general mechanisms of management of the activity of the enterprise and its individual directions, economic mechanisms, organizational mechanisms, activation mechanisms, maintenance mechanisms, motivational mechanisms, anti-crisis mechanisms, etc. An adequate mechanism must be applied to each process to ensure the effective operation of the enterprise and the achievement of the goals set. In general, all mechanisms should be used in integrated management. The types and characteristics of economic security management mechanisms of the enterprise are given. The most appropriate maintenance mechanisms for the category "economic security" are determined. This is justified by the fact that the level of economic security should be sufficient, but not excessive.

The maintenance of economic security of transportation enterprises mechanism is formed. It represents an interconnected set of structural elements with feedback, which is formed taking into account the system of certain principles. The main principle is the responsibility. In the process of implementing this principle a well-founded set of organizational-technological, financial-economic and analytical tools are used. The structural mechanism consists of three consecutive blocks: the formation of general theoretical foundations, the formation of practical preconditions, practical implementation of tools (measures) to ensure the economic security of transport enterprises. The characteristic of structural elements of the mechanism are given.

Ключові слова: економічна безпека, механізм управління, механізм забезпечення економічної безпеки транспортних підприємств, принципи, інструменти.

Key words: economic security, management mechanism, the maintenance of economic security of transportation enterprises mechanism, principles, tools.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі розвитку економіки та суспільства підприємство функціонує в умовах безперервної зміни як зовнішнього, так і внутрішнього середовища його існуван-

ня. Ці обставини вимагають від господарюючих суб'єктів посиленої уваги до проблем управління економічною безпекою підприємства, пошуку нових і вдосконалення вже відомих засобів забезпечення її належного рівня. Крім рин-

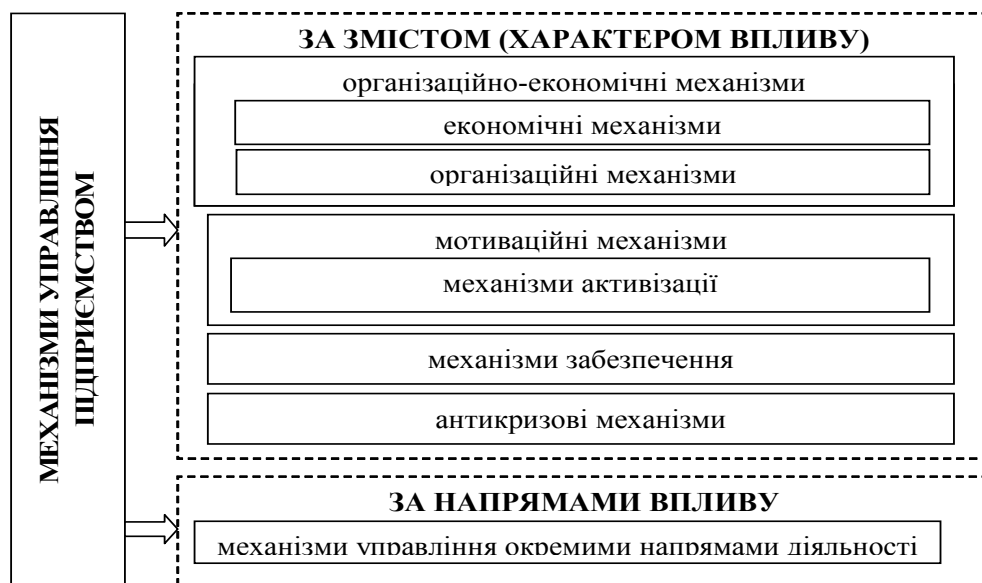

Рис. 1. Механізми управління транспортним підприємством

Джерело: сформовано автором.

кових, економічних, технологічних джерел загроз підприємство сьогодні відчуває негативний вплив нестабільної політичної і соціально-економічної ситуації в країні, недосконалості та нестабільності законодавства, шахрайства, корупції та інших чинників. Вирішення проблем забезпечення економічної безпеки можливе шляхом формування та реалізації відповідних механізмів управління і дозволить підприємству досягнути його економічних і соціальних цілей діяльності. Тому формування механізму забезпечення економічної безпеки підприємства є вкрай важливим і актуальним завданням, в тому числі для підприємств транспорту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичне обґрунтування сутності та проблеми формування механізмів управління економічною безпекою підприємств розглядали у своїх працях багато науковців, зокрема Аверічев І.М., Амеліницька О.В., Бідошкурська Н.В., Васильців Т.Г., Воропай В.А., Горячева К.С., Донець Л.І., Каламбет С.В., Коробчинський О.А., Левковець Н.П., Лук'янчикова А.С., Міщенко С.П., Пойда-Носик Н.Н., Шевченко І.А.

НЕ ВИРІШЕНА РАНІШЕ ЧАСТИНА ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Відаючи належне науковим розробкам вчених, слід зазначити, що недостатньо розкритими та суперечливими залишаються питання формування механізмів управління економічною безпекою, визначення їх типів, обґрунтування ефективного інструментарію забезпечення цільового рівня економічної безпеки. Мало дослідженими є проблеми забезпечення економічної безпеки транспортних підприємств.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування складових елементів та структури механізму забезпечення економічної безпеки транспортного підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Управління діяльністю будь-якого підприємства здійснюється шляхом реалізації відповідних механізмів. У наукових працях вчених-економістів та в практиці менеджменту найчастіше виділяють такі їх види: загальні механізми управління діяльністю підприємства та окремими її напрямками, економічні механізми, організаційні механізми (часто економічні об'єднують з організаційними в комплексні організаційно-економічні механізми), механізми активізації, механізми забезпечення, мотиваційні механізми, антикризові механізми та інші. Для забезпечення ефективного функціонування підприємства та досягнення поставлених цілей діяльності до кожного процесу має бути застосований адекватний механізм, а загалом усі ме-

ханізми мають використовуватися у менеджменті комплексно.

Термін "механізм" досить часто вживається у наукових працях з економіки та менеджменту. "Короткий економічний словник" тлумачить механізм як "послідовність станів, процесів, які визначають собою які-небудь дії, явища", або як "систему, пристрій, який визначає порядок якого-небудь виду діяльності" [1, с. 401].

Найбільшим поширенням серед науковців-економістів є твердження, що механізм стосовно економічних об'єктів — це система елементів (цілей, функцій, методів, організаційної структури і суб'єктів) та об'єктів управління в якій відбувається цілеспрямоване перетворення впливу елементів управління на необхідний стан або реакцію об'єктів управління, що має вхідні посилки і результуючу реакцію [2, с. 13—14].

Автором у процесі досліджень було виокремлено та систематизовано види механізмів управління, які використовуються в діяльності транспортних підприємств (рис. 1).

Запорукою ефективної реалізації зазначених механізмів управління є їх адекватне застосування до відповідних процесів на підприємстві. Характеристику механізмів управління транспортним підприємством наведено в таблиці 1.

Обґрунтуємо тип механізму, який найбільше відповідає цілям управління економічною безпекою підприємства. Як уже зазначалося, економічна безпека — це стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загрозам та забезпечення стабільного функціонування підприємства в даний час і в майбутньому [6].

Щодо визначення типу механізму управління економічною безпекою підприємства в науковій літературі зустрічаються різні думки. Науковці використовують поняття "механізм забезпечення економічної безпеки", "механізм формування економічної безпеки" та "механізм управління економічною безпекою". Зазвичай, ці поняття отожднюють, оскільки "... призначення "механізму управління" на підприємстві і полягає в тому, щоб забезпечити економічну безпеку, тобто, результат управління не можна розглядати окремо від системи впливу суб'єкту на об'єкт з метою створення умов гарантування захисту від небезпеки [7]. Автором було досліджено та систематизовано існуючі визначення зазначених понять (табл. 2).

Вважаємо, що концептуальна сутнісна різниця між поняттями, що визначають різні типи механізмів управління економічною безпекою все ж існує в частині цілей їх застосування. Акцент у використанні механізму забезпечення економічної безпеки робиться на досягнення її цільового рівня, механізму формування — на створення безпечних умов функціонування підприємства.

Для категорії "економічна безпека" найбільш доцільно застосовувати механізми забезпечення, оскільки рівень економічної безпеки має бути достатнім, але не надмірним. Високий рівень економічної безпеки не самоціль, а фактор

Таблиця 1. Характеристика механізмів управління

Назва механізму	Характеристика
1	2
Механізми управління окремими напрямками діяльності	Основна мета – досягнення визначеного рівня ключових показників та/або підвищення ефективності діяльності. Механізм управління розглядають як складову частину системи управління, що забезпечує дієвий вплив на фактори, стан яких обумовлює результат діяльності об'єкту управління. Використовують комплекс загальних та специфічних методів, інструментів, заходів щодо визначеного напрямку діяльності. Статику механізму управління визначають суб'єкти та об'єкти управління, які становлять організаційно-структурну основу механізму, а динаміку - комплекс зв'язків та взаємодію між ними
Економічні механізми	Основна мета – збалансувати загальну ефективність управління функціонуванням організації та формування системи аналітичних співвідношень, на базі яких встановлюється система результативних взаємопов'язаних індикаторів. Економічний механізм – це сукупність економічних відносин, принципів, чинників впливу, методів та інструментів реалізації. Визначає можливі способи підтримки належного стану об'єктів управління, обґрунтовані шляхи розвитку системи та методи залучення ресурсів для цього. До інструментів економічного механізму найчастіше відносять ціни, заробітну плату, податки, орендну плату, тарифи тощо. Економічні важелі включають: «планування, економічне стимулювання, розподіл прибутку, використання фондів, умови господарювання, ціни, нормативи власних оборотних коштів і іншого» [цит. за 3, с. 220], управління витратами, внутрішній контроль, оптимізація оподаткування, оптимізація руху грошових потоків
Організаційні механізми	Основна мета – формування ефективної організаційної структури, яка б сприяла досягненню цілей підприємства. Організаційний механізм – це сукупність усіх правил і норм, які циркулюють всередині організації, а також усі господарські процеси, які здійснює організація для досягнення основної мети діяльності, це всі організаційні та розпорядчі дії, які є взаємозалежними і в сукупності забезпечують виконання досягнення поставлених цілей. Включає об'єкти, суб'єкти управління, їх цілі, завдання, функції, методи управління, організаційні структури, технології та результативність їх функціонування
Мотиваційні механізми	Основна мета – посилення спонукання персоналу до високоєфективної роботи. Є комплексом організаційно-економічних, матеріально-технічних та соціально-психологічних інструментів і методів спонукання до ефективної праці для забезпечення досягнення мети мотиваційної політики [4, с. 16-20]. У структурному відношенні мотиваційний механізм включає фінансово-економічні методи і важелі, певну структуру відповідальних працівників, норми і правила стимулювання, періодичність проведення оцінки здійснюваних заходів тощо [5, с. 137]
Механізми активізації	Основна мета – забезпечення (спонукання) більш високих темпів розвитку об'єкту впливу шляхом використання відповідних інструментів. Є взаємопов'язаною сукупністю елементів, сформованою з урахуванням відповідних принципів, враховує особливості діяльності підприємств та в процесі реалізації використовує обґрунтований комплекс соціальних, економічних та інституційних інструментів активізації. За внутрішнім змістом можна віднести до мотиваційних
Механізми забезпечення	Основна мета – досягнення бажаного рівня показників та стану підприємства загалом. Є інтегрованою сукупністю елементів управлінських впливів на підвищення результативності господарської діяльності через забезпечення цільового рівня економічної безпеки
Антикризові механізми	Основна мета – передбачення та подолання стану, який є загрозою для функціонування організації. Є сукупністю методів, принципів, інструментів, функцій та процедур, які реалізуються для своєчасного виявлення кризових явищ, встановлення їх причин та реалізація заходів, спрямованих на виведення з кризи шляхом зниження негативних наслідків кризи і використання її факторів для наступного розвитку

Джерело: сформовано автором.

Таблиця 2. Характеристика та систематизація механізмів управління економічної безпеки підприємств

Автор	Визначення
Механізм управління економічною безпекою	
Донець Л.І. [8]	набір засобів, організація їх використання і контролю для досягнення високого рівня економічної безпеки підприємства
Коробчинський О.Л. [9].	комплекс управлінських, страхових, правових, економічних, охоронних, режимних та інших засобів щодо захисту бізнесу від втрат
Амельницька О.В. [10]	сукупність методів, принципів, форм, способів, важелів, заходів, пов'язаних із процесом їх взаємодії, в свою чергу система управління є сукупністю механізмів, необхідних для реалізації цілей управління
Пойда-Носик Н.Н. [11]	спосіб впливу суб'єкту на об'єкт за допомогою різних засобів
Механізм забезпечення економічної безпеки	
Аверічев І.М. [11]	інтегрована сукупність елементів інституційного та операційного впливів на підвищення результативності господарської діяльності через утворення безпечних умов її здійснення.
Пойда-Носик Н.Н. [11]	сукупність заходів щодо створення надійних умов гарантування захисту від небезпеки
Левковець Н.П. [13].	сукупність нормативно-правових актів, методів, заходів, завдяки яким відбувається дія суб'єкта на об'єкт для створення безпеки та протидії загрозам
Шевченко І.Л. [14].	набір засобів і методів, що, в поєднанні з системою управління та контролю, забезпечують її високий рівень
Васильців Т.Г. [15]	невід'ємний елемент системи безпеки, базується на завданнях і принципах безпеки, передбачає системну сукупність методів, інструментів та конкретних заходів реалізації політики гарантування безпеки
Механізм формування економічної безпеки	
Міщенко С.П. [16]	взаємопов'язана сукупність структур, засобів, методів і заходів, які формують безпеку бізнесу
Білошкурська Н.В. [17]	поєднання мети, цілей, завдань, принципів, методів, функцій, засобів, що дозволяє діагностувати, прогнозувати і контролювати стан економічної безпеки для прийняття адаптивних рішень щодо розвитку підприємства

Джерело: сформовано автором з використанням [18].

забезпечення результатів та досягнення цілей діяльності підприємства. Забезпечення (досягнення) надмірного рівня економічної безпеки може спричинити додаткові витрати, що призведе до зниження прибутковості, фінансової стійкості, зменшення запасу фінансової міцності, що, в свою чергу, через недостатність фінансування знизить рівень економічної безпеки.

На основі проведеного теоретико-методологічного аналізу встановлено, що механізм забезпечення економічної безпеки є складовою системи економічної безпеки підприємства, що є сукупністю цілей, завдань, методів та заходів, реалізація яких дозволяє досягнути цільового рівня економічної безпеки підприємства.

У процесі досліджень сформовано механізм забезпечення економічної безпеки транспортних підприємств, який є взаємопов'язаною сукупністю структурних елементів зі зворотним зв'язком, сформовану з урахуванням системи визначених принципів, основним з яких є відповідальність, враховує особливості діяльності транспортних підприємств та в процесі реалізації якого використовується обґрунтований комплекс організаційно-технологічних, фінансово-економічних та аналітичних інструментів.

Для ефективного забезпечення економічної безпеки підприємства необхідно застосовувати системний підхід, який передбачає необхідність комплексного врахування усіх умов та чинників діяльності.

Схему розробленого механізму забезпечення економічної безпеки транспортних підприємств наведено на рисунку 2.

Структурно механізм складається з трьох послідовних блоків, які можна розглядати як етапи формування механізму забезпечення економічної безпеки:

- 1 — формування загальнотеоретичних засад;
- 2 — формування практичних передумов;
- 3 — практична реалізація інструментарію (заходів) забезпечення економічної безпеки транспортного підприємства.

На першому етапі визначаються мета, завдання, принципи та методи формування механізму.

Метою сформованого механізму є забезпечення цільового рівня економічної безпеки транспортного підприємства, який надасть підприємству, з одного боку, — необхідний рівень безпеки, а з іншого — дозволить досягнути достатнього рівня фінансових результатів.

Найважливішими завданнями сформованого механізму забезпечення економічної безпеки, виконання яких дозволить реалізувати його функції, є такі: ідентифікація чинників впливу на економічну безпеку транспортного підприємства, моніторинг її рівня, обґрунтування та реалізація заходів щодо забезпечення цільового рівня безпеки, визначення ефективності заходів з метою коригування управлінських дій.

У характеристиці основних елементів (складових) механізму забезпечення економічної безпеки підприємства необхідно враховувати принципи управління економічною безпекою підприємства, його цілі та фінансові ресурси.

Основа механізму складають базові принципи забезпечення економічної безпеки. Принцип (лат. *principium* — начало, основа) — це твердження, яке сприймається як головне, важливе, суттєве, неодмінне або, принаймні, бажане [19]. При характеристиці різноманітних систем принципи відображають ті суттєві характеристики, що відповідають за правильне функціонування системи, без яких вона не виконувала б свого призначення.

Дослідивши існуючі підходи до визначення цих принципів [20; 21], дійшли висновку, що науковці пропонують надмірний їх перелік, який містить, інколи, дублювання з принципами управління підприємством.

Тому основними принципами сформованого механізму визначено такі: відповідальності, системності, комплексності, узгодження інтересів скікхолдерів, економічної доцільності, адаптивності, субсидіарності.

В основі зазначених принципів — принцип відповідальності. Це досить широке поняття. Вона може розглядатись у морально-етичному аспекті, в економічному, в правовому та інших. У контексті механізму забезпечення економічної безпеки даний принцип розглядається, в першу чергу, в економічному аспекті як відповідальність за наслідки економічної діяльності підприємства і означає усвідомлення наслідків від прийнятих рішень та власних дій. Хоча, для того, щоб принцип відповідальності був реалізований у

повній мірі, звичайно, і морально-етичний, і правовий, і соціальний аспекти мають бути застосовані.

Відповідальність означає усвідомлення суті та значення своєї діяльності кожним працівником, а також її наслідків для суспільства та розвитку підприємства [22].

Наступним принципом визначено "врахування інтересів стейкхолдерів". Його значення пояснюється тим, що ключовим фактором успіху будь-якого підприємства і, відповідно, важливим чинником його економічної безпеки є здатність побудувати взаємовигідні відносини з ключовими стейкхолдерами як у зовнішньому, так і внутрішньому середовищі. Невміння побудувати такі відносини призводить до втрати потенційних обсягів перевезень, недофінансування процесів розвитку, відсутності мотивації у персоналу щодо ефективного виконання обов'язків, наслідком чого є зниження рівня економічної безпеки.

Тільки на основі врахування інтересів всіх економічних контрагентів, з якими співпрацює транспортне підприємство в процесі своєї діяльності, можна заснувати тривалу та стабільну взаємодію. Цей принцип включає в себе в першу чергу врахування інтересів економічних контрагентів, з якими взаємодіє підприємство, а також проведення соціально-відповідальної діяльності.

Принцип узгодження інтересів зацікавлених сторін означає прийняття рішень у координатах "виграв я" — "виграв партнер", замість "виграв я" — "програв партнер" [23], "оскільки канонічні механізми ринку втрачають свою адекватність у спробах утвердження постіндустріальних цінностей". Партнерство — це взаємодія на принципах паритету і довіри, це умова збереження індивідуальності та самодостатності кожного суб'єкта відносин. Вирішальним аспектом тут є визнання прав протилежної сторони і розуміння її проблем. Головним у стосунках має стати не максимізація прибутку сьогодні за будь-яку ціну, а забезпечення довготривалих партнерських відносин і стабільного прибутку в майбутньому [24, с. 167].

Принцип комплексності, що є одним з ключових принципів механізму забезпечення економічної безпеки транспортного підприємства, означає повноту, системність врахування чинників при прийнятті рішень, розуміння їх взаємозв'язку та впливу на усі етапи управління підприємством в цілому та економічної безпеки зокрема.

Принцип системності передбачає взаємне узгодження усіх напрямків діяльності підприємства, а також усунення протиріч між ними, вимагає комплексного врахування можливих наслідків здійснюваного заходу з урахуванням системних властивостей кожного елемента в інтересах ефективного функціонування усієї системи.

Принцип економічної доцільності реалізується шляхом прийняття обґрунтованих рішень координатах "витрати-вигоди", тобто підприємство повинно здійснювати тільки ті витрати, які сприяють досягненню цільового рівня економічної безпеки.

Витрати на забезпечення надмірного рівня економічної безпеки навпаки можуть призвести до зниження фінансових результатів і економічної безпеки підприємства.

Принцип адаптивності означає використання при формуванні механізму забезпечення економічної безпеки підприємства природженої та/або набутої здатності до адаптації, тобто пристосування до всієї багатоманітності умов функціонування за будь-яких обставин.

Принцип субсидіарності передбачає, щоб рішення на підприємстві приймалися на найнижчому можливому рівні, а верхні ланки управління втручалися лише у випадку, якщо ці дії будуть ефективніші за відповідні дії нижніх ланок. Реалізація принципу субсидіарності досягається за умови грамотного делегування повноважень при прийнятті управлінських рішень на підприємстві.

Такі принципи знаходяться між собою в системній єдності, тому недотримання хоча б якогось з них негативно вплине на ефективність функціонування механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Методи, які використовуються при формуванні та реалізації механізму, включають традиційний їх перелік, оскільки планування, облік, контроль тощо є невід'ємною складовою будь-якого процесу управління, зокрема і управління економічною безпекою транспортного підприємства.

На другому етапі формування механізму визначаються практичні передумови. Суб'єктом визначено транспортне підприємство в особі його керівників та менеджерів з економічної безпеки, а об'єктом є процес забезпечення цільового рівня економічної безпеки.

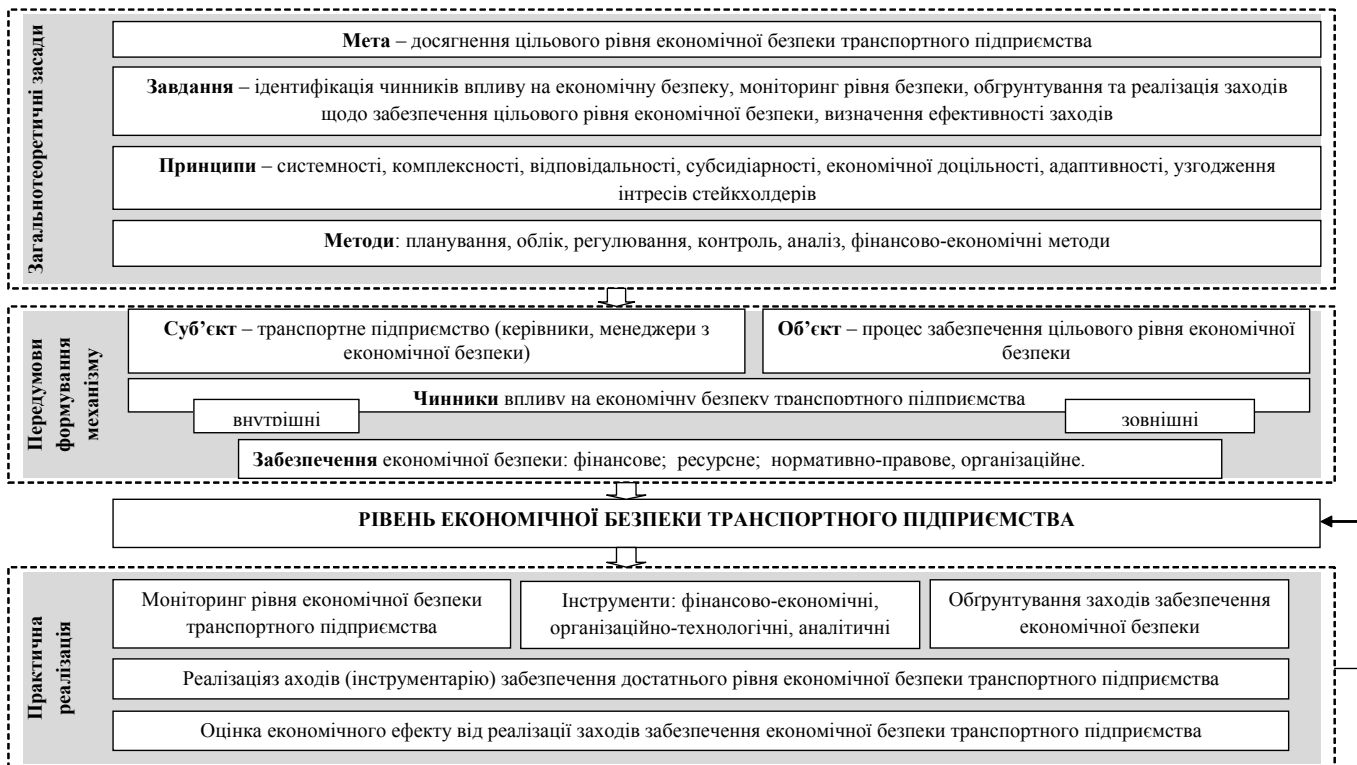

Рис. 2. Механізм забезпечення економічної безпеки транспортного підприємства

Сформований механізм є відкритою, динамічною системою, що враховує сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників впливу на економічну безпеку.

До внутрішніх чинників-загроз за результатами досліджень автора віднесено такі: людські, управлінські, техніко-технологічні, форс-мажорні, ресурсні, а до зовнішніх — ринкові, стейкхолдерські, владні, природні, інфраструктурні. Крім того, на рівень економічної безпеки транспортного підприємства впливає уся сукупність чинників, що має вплив на діяльність підприємства загалом.

Важливою складовою механізму забезпечення, обов'язковими складовими якого визначено фінансове (наявність необхідного обсягу коштів для проведення заходів забезпечення економічної безпеки), інформаційне (наявність інформаційно-комунікаційних засобів для вчасного і повного отримання інформації), кадрове (наявність персоналу відповідної кваліфікації та компетенції), нормативно-правове (наявність регламентів, інструкцій, наказів, законів, що регулюють управління ЕБ на підприємстві та в державі), організаційне (відповідність організаційної структури потребам забезпечення цільового рівня економічної безпеки) забезпечення.

На третьому етапі відбувається практична реалізація механізму шляхом застосування відповідних інструментів, які є його ключовим, центральним елементом.

Класифікація інструментів забезпечення може здійснюватись за багатьма ознаками. Для реалізації сформованого механізму важливим є поділ інструментів за змістом (напрямом, характером впливу на об'єкт) та часовою ознакою.

За змістом інструменти забезпечення економічної безпеки транспортного підприємства виділено такі:

— фінансово-економічні (спрямовані на оперативне покращення фінансових показників діяльності підприємства за рахунок оптимізації цінової політики, покращення використання фінансових ресурсів, скорочення витрат, інкасації дебіторської заборгованості, оптимізації руху грошових потоків тощо);

— організаційно-технологічні (спрямовані на підвищення ефективності використання наявних ресурсів за рахунок організаційних впливів (оптимізації технологічних процесів, удосконалення оргструктури, зміни кадрової політики тощо).

— аналітичні (спрямовані на попередження реалізації ризиків шляхом постійного моніторингу показників діяльності).

За часовим спрямуванням впливу інструменти поділяються на превентивні (ті, які вживаються до настання події, що негативно впливає на економічну безпеку транспортного підприємства та має на меті її недопущення) та реактивні (ті, які здійснюються після настання події, що негативно вплинула на рівень економічної безпеки транспортного підприємства, та метою яких є ліквідація наслідків такої події).

Реалізація відповідних заходів, що знаходяться в межах зазначених інструментів, здійснюється з урахуванням результатів моніторингу ключових показників діяльності і приводить до отримання підприємством економічного ефекту.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розробка та реалізація механізму забезпечення економічної безпеки транспортного підприємства передбачає втілення в практику управління декількох концептуальних принципів: по-перше, усвідомлення значення економічної безпеки для забезпечення функціонування і розвитку підприємства; по-друге, механізм забезпечення економічної безпеки підприємства повинен враховувати різноманітність завдань підприємства, які сприяють досягненню ключових показників діяльності. Сформований механізм забезпечення економічної безпеки транспортного підприємства базується на системному підході, включає три взаємопов'язані блоки. Його реалізація дозволить підвищити ефективність управління економічною безпекою підприємства, досягти її цільового рівня.

Подальші дослідження будуть спрямовані на розробку алгоритмів обґрунтування інструментарію, вибору заходів, кількісних методів оцінювання та моніторингу рівня економічної безпеки транспортних підприємств.

Література:

1. Краткий экономический словарь / Под ред. А.Н. Азриляна. — М.: Институт новой экономики, 2001. — 1088 с.
2. Кульман А. Экономические механизмы / Пер. с франц. / Под общ. ред. Н.И. Хрустальной. — М.: Прогресс, 1993. — 192 с.
3. Ільшанко С.М. Менеджмент і маркетинг інновацій: монографія. — Суми: ВТД "Університетська книга", 2004. — 616 с.

4. Павловська Н. Щодо посилення мотивації до праці // Україна: аспекти праці. — 2010. — № 3. — С. 16—20.

5. Колот А.М. Мотивація персоналу: підручник. — К.: КНЕУ, 2009. — 337 с.

6. Васильців Т.Г. Узагальнення концептуальних основ економічної безпеки підприємства // Т.Г. Васильців // Науковий вісник НАТУ України. — 2011. — № 21.2. — С. 153—158.

7. Каламбет С.В. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємств залізничної галузі / С.В. Каламбет, В.А. Воропай // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. — 2013. — № 2. — С. 106—113.

8. Донець Л.І. Економічна безпека підприємства: навчальний посібник / Л.І. Донець, Н.В. Ващенко. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 240 с.

9. Коробчинський О.Л. Методика формування системи економічної безпеки підприємства / О.Л. Коробчинський / Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 4 (94). — С. 41—45.

10. Амельницька О.В. Управління виробничо-господарською діяльністю локальних електричних мереж: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами" / Олена Володимирівна Амельницька; [Донец. нац. ун-т]. — Донецьк, 2008. — 20 с.

11. Пойда-Носик Н.Н. Сутність фінансової безпеки суб'єктів підприємництва та її роль в забезпеченні національної економічної безпеки / Н.Н. Пойда-Носик // Вісник ЖДТУ. — 2011. — № 1 (55). — С. 340—342.

12. Аверічев І.М. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємств водного транспорту України / І.М. Аверічев // Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту: Сер. "Економіка і управління". — Вип. 27. — К.: ДЕДУТ, 2014. — С. 163—170.

13. Левковець Н.П. Принципи забезпечення економічної безпеки підприємства / Н.П. Левковець // Управління проектами, системний аналіз і логістика. — 2008. — № 5. — С. 333—336.

14. Шевченко І.А. Особливості формування механізму забезпечення економічної безпеки металургійних підприємств / І.А. Шевченко // Стратегія економічного розвитку України. — 2009. — № 24—25. — С. 128—134.

15. Васильців Т.Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: монографія / Т.Г. Васильців, В.І. Волошин, О.Р. Бойкевич, В.В. Каркавчук. — Львів: ЛКА, 2012. — 386 с.

16. Міщенко С.Г. Економіко-статистичний аналіз факторів економічної безпеки регіону / С.Г. Міщенко // Вестник Донецького університета. Сер. В. Економіка і право. — 1999. — № 1. — С. 70—76.

17. Білошкурська Н.В. Економіко-організаційний механізм формування економічної безпеки підприємства: принципи побудови, функції, структура / Н.В. Білошкурська // Економіка та держава — 2013. — № 12. — С. 24—29.

18. Лук'янчикова А.С. Визначення поняття механізм забезпечення економічної безпеки підприємства / А.С. Лук'янчикова // Тези доп. конф. "Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика" 24—25 березня 2016 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/.../13140/.../Лук'янчикова%20Статья%201.pdf

19. Принцип [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Принцип>

20. Бланк І.А. Стратегія і тактика управління фінансами / І.А. Бланк. — К.: Ельга, Ника-Центр, 2004. — 784 с.

21. Горячева К.С. Механізм управління фінансово безпечною підприємства: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 "Економіка, організація і управління підприємствами" / К.С. Горячева. — К., 2006. — 17 с.

22. Українська радянська енциклопедія (УРЕ): в 12 томах [Електронний ресурс]. — 1974—1985. — Режим доступу: <http://leksika.com.ua/ure/>

23. Шевченко Б.О. Феномен партнерства в контексті суспільних трансформацій [Електронний ресурс]. — Режим доступу: dspace.pnpu.edu.ua/.../4336

24. Шарден Пьер Тейяр. Феномен человека. Преджизнь, жизнь, мысль, сверхжизнь / Тейяр де Шарден. — М.: Наука, 1987. — 240 с.

References:

1. Azrylyian, A.N. (2001), *Kratkyj ekonomycheskyj slovar'* [Brief economic dictionary], Ynstitut novoj ekonomyky, Moscow, Russia.

2. Kul'man, A. (1993), *Ekonomycheskye mekhanyzmy* [Economic mechanisms], Prohress, Unyvers, Moscow, Russia.

3. Il'iashenko, S.M. (2004), *Menedzhment i marketynh innovatsij* [Management and marketing of innovations], VTD "Universytets'ka knyha", Sumy, Ukraine.

4. Pavlovs'ka, N. (2010), "Concerning the enhancement of motivation to work", *Ukraina: aspekty pratsi*, vol. 3, pp. 16—20.

5. Kolot, A.M. (2009), *Motyvatytsia personalu* [Motivation of the personnel], KNEU, Kyiv, Ukraine.

6. Vasylytsiv, T.H. (2011), "Generalization of the conceptual foundations of economic security of the enterprise", *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 21.2, pp. 153—158.

7. Kalambet, S.V. and Voropaj, V.A (2013), "Mechanism of providing economic safety of enterprises of the railway industry", *Naukovyj visnyk: Finansy, banky, investytsii*, vol. 2, pp. 106—113.

8. Donets', L.I. and Vaschenko, N.V. (2008), *Ekonomichna bezpeka pidpryemstva* [Economic security of the enterprise], Tsentru uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

9. Korobchyns'kyj, O.L. (2009), "Methodology of forming the system of economic security of the enterprise", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 4 (94), pp. 41—45.

10. Amel'nyts'ka, O.V. (2008), "Management of production and economic activities of local electrical networks", Ph.D. Thesis, Economy, Donets. nats. un-t, Donets'k, Ukraine.

11. Pojda-Nosyk, N.N. (2011), "The essence of financial security of entrepreneurs and their role in ensuring national economic security", *Visnyk ZhDTU*, vol. 1 (55), pp. 340—342.

12. Averichev, I.M. (2014), "The mechanism of economic security of enterprises of water transport of Ukraine", *Zbirnyk naukovykh prats' Derzhavnoho ekonomiko-tekhnologichnoho universytetu transportu: Seriiia "Ekonomika i upravlinnia"*, vol. 27, pp. 163—170.

13. Levkovets', N.P. (2008), "Principles of ensuring the economic security of the enterprise", *Upravlinnia proektamy, systemnyj analiz i lohistyka*, vol. 5, pp. 333—336.

14. Shevchenko, I.L. (2009), "Features of the formation of a mechanism for ensuring the economic security of metallurgical enterprises", *Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy*, vol. 24—25, pp. 128—134.

15. Vasylytsiv, T.H. Voloshyn, V.I. Bojkevych, O.R. and Karkavchuk, V.V. (2012), *Finansovo-ekonomichna bezpeka pidpryemstv Ukrainy: stratehiia ta mekhanizmy zabezpechennia* [Financial and economic security of Ukrainian enterprises: strategy and mechanisms of provision], LKA, L'viv, Ukraine.

16. Mischenko, S.H. (1999), "Economic and statistical analysis of factors of economic security of the region", *Vestnyk Donets'koho unyversyteta. Seryia V. Ekonomyka u pravo*, vol. 1, pp. 70—76.

17. Biloshkurs'ka, N.V. (2013), "Economic and organizational mechanism of formation of economic security of the enterprise: principles of construction, functions, structure", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 12, pp. 24—29.

18. Luk'ianchykova, A.S. (2016), "Definition of the notion of a mechanism for ensuring the economic security of subscription", *Tezy dop. konf. "Suchasni problemy upravlinnia pidpryemstvamy: teoriia ta praktyka"* [Abstract supplementary Conf. "Modern Problems of Enterprise Management: Theory and Practice"], 24—25 March, available at: repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/.../13140/.../Luk'ianchykova%20Stat'ia%201.pdf (Accessed 20 July 2017).

19. Wikipedia (2017), "Principle", available at: <https://en.wikipedia.org/wiki/Principle> (Accessed 20 July 2017).

20. Blank, Y.A. (2004), *Stratehiia i taktika upravleniia finansamy* [Strategy and tactics of financial management], El'ha, Nyka-Tsentr, Ktiv, Ukraine.

21. Horiacheva, K.S. (2006), "The mechanism of financial security management of the enterprise", Ph.D. Thesis, Economy, Kyiv, Ukraine.

22. Leksika (1974), "Ukrainian Soviet Encyclopedia", available at: <http://leksika.com.ua/ure/> (Accessed 20 July 2017).

23. Shevchenko, B.O. (2015), "The phenomenon of partnership in the context of social transformations", available at: dspace.pnpu.edu.ua/.../4336 (Accessed 20 July 2017).

24. Sharden, P.T. (1987), *Fenomen cheloveka. Predzhynz', zhynz', mysl', sverkhzhynz'* [The phenomenon of man. Pre-life, life, thought, super life], Nauka, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 24.07.2017 р.

УДК 334.012.64:332.122

В. В. Міца,

провідний спеціаліст підготовчого відділення факультету післядипломної освіти та доуніверситетської підготовки, Ужгородський національний університет, м. Ужгород

МАЛИЙ БІЗНЕС У СУЧАСНИХ РИНКОВИХ УМОВАХ (СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

V. Mitsa,

Uzhhorod National University, Uzhhorod

SMALL BUSINESS IN MODERN MARKET CONDITIONS (SOCIAL ASPECTS)

У статті досліджено теоретичні аспекти функціонування малого бізнесу в сучасних умовах як в європейських країнах, так і в Україні. Наголошено на важливості збільшення частки малого підприємництва в національній економіці та охарактеризовано роль та значення соціальної функції, яку виконують суб'єкти малого бізнесу. Запропоновано шляхи активізації поступального розвитку сектору малого підприємництва та окреслено соціально-економічний ефект від вжиття цих заходів для регіонів та країни в цілому.

The article analyzes the theoretical aspects of the functioning of small business in modern conditions both in European countries and in Ukraine. The importance of increasing the share of small business in the national economy is emphasized and the role and importance of the social function performed by the subjects of small business is described. The ways of activating the steady development of the small business sector are proposed and the socio-economic effect from taking these measures for the regions and the country as a whole is outlined.

Ключові слова: малий бізнес, підприємництво, економіка, ефект, соціальна сфера, функція, розвиток.
Key words: small business, entrepreneurship, economy, effect, social activity, function, development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Мале підприємництво — одна з перших за масовістю і динамічністю структурна складова ринкової економіки. Без малого підприємництва соціально-економічний потенціал ринку не може бути використаний ефективно. Дослідження проблем становлення і розвитку малого підприємництва передбачає всебічний аналіз об'єктивних і суб'єктивних умов, які безпосередньо впливають на можливості, темпи і масштаби його розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням проблем розвитку малого підприємництва в Україні та його впливу на соціально-економічний розвиток регіонів займається значне коло вітчизняних науковців. Зокрема Дьорова Л.М. вбачає ефективний розвиток малого бізнесу через вдосконалення фінансового механізму діяльності малих підприємств в Україні [1]. Пиріг Д.З. вивчає досвід розвитку управління інноваційною діяльністю малих підприємств у зарубіжних країнах та можливості його застосування в Україні [2]. Через призму інвестування малого і середнього бізнесу розвиток економіки розглядає Соловйов В.М. [3]. Шевцова О.И. досліджує особливості кредитування малого та середнього бізнесу та напрями його вдосконалення [4].

Проте в сучасних динамічних умовах постійно змінюється зовнішнє та внутрішнє підприємницьке середовище, тому дослідження механізмів функціонування малого бізнесу в сучасних умовах залишається надзвичайно актуальним.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета статті полягає в обґрунтуванні значущості соціально-економічних чинників, що впливають на розвиток малого підприємництва, в розробці рекомендацій щодо розвитку малих підприємств на рівні регіону та оптимізації їх діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нині в Європейському союзі на загальноєвропейському рівні реалізується багато програм підтримки ма-

лого і середнього бізнесу (МСБ), які доповнюють заходи на національному рівні країн ЄС. Однак тут існують проблеми щодо загального визначення сектора малих і середніх підприємств та нерівності умов функціонування підприємств.

У силу того, що до цього часу між європейськими країнами є відмінності у визначенні сектора МСБ, загальноєвропейські програми фактично адресовані лише частині МСБ у кожній окремій країні. Це створює нерівні конкурентні умови (в силу відмінностей загальноєвропейського і національного визначень МСБ) між підприємствами, які потрапили в "зону впливу" загальноєвропейських програм підтримки МСБ і залишилися за її межами. Крім того, до недавнього часу різні загальноєвропейські ініціативи на підтримку МСБ базувалися на різних визначеннях цього сектора. Свої власні визначення МСБ використовували Європейський інвестиційний банк та Європейський інвестиційний фонд. Отже, актуальним є завдання уніфікації визначень МСБ, що діють у різних європейських країнах і на рівні Європейського Союзу.

Європейська Комісія прийняла таку класифікацію мікро-, малих і середніх підприємств, які в сукупності складають сектор МСБ в економіці європейських країн (табл. 1).

Згідно з наведеними даними, щоб підприємство вважалося середнім, малим і мікро-, воно повинно відповідати критеріям чисельності та одному з двох фінансових критеріїв. Поряд з цим, підприємство повинно бути економічно незалежним, тобто підприємству або групі підприємств, які не належать сектору МСБ, може належати не більше 25% власності підприємства з сектора МСБ [6].

Верхні межі річного обороту і балансової вартості активів повинні регулярно (зазвичай 1 раз в 4 роки) переглядатися, щоб врахувати зміни, що відбуваються в економіці країн ЄС (зміна рівня цін, зростання продуктивності).

Перш ніж визначити верхню межу показників належності до МСБ, слід зазначити: якщо група підприємств перевищує встановлені критерії, це не означає, що ці підприємства не можуть бути об'єктом цільових заходів державної політики. Але краще вирішувати проблеми таких структур в рамках спеціальних програм.

Таблиця 1. Класифікація мікро-, малих і середніх підприємств у країнах ЄС

Показники	Середнє підприємство	Мале підприємство	Мікро-підприємство
Максимальна чисельність працюючих	< 250	< 50	< 10
Максимальна величина річного обороту (млн євро)	40	7	-
Максимальна величина балансової вартості (млн євро)	27	5	-

Джерело: [6].

Серед критеріїв віднесення до малого і середнього підприємництва основним є показник кількості зайнятих, він повинен неодмінно бути присутнім у визначенні даного сектора. Введення фінансових критеріїв необхідно для того, щоб визначити реальну значимість підприємства і його позицію серед конкурентів.

Європейська Комісія не рекомендує автоматично виключати підприємство з числа МСБ, якщо за підсумками фінансового року воно перевищило порогові значення фінансових показників. Виняток настає лише в тому випадку, якщо зафіксоване перевищення фінансових критеріїв повторюється за підсумками ще двох фінансових років.

Показник кількості зайнятих враховує як повну, так і часткову зайнятість на підприємстві. Статистичні дані, згідно з рекомендаціями Європейської Комісії розраховуються за видами підприємств, що враховують чисельність зайнятих (найманих працівників):

- 0;
- від 1 до 9;
- від 10 до 49;
- від 50 до 249;
- від 250 до 499;
- понад 500.

Щодо України, то важливим показником розвитку сфери малого бізнесу є показники кількості суб'єктів малого підприємництва. Аналізуючи тенденції за 2010—2014 рр. з 2010 р. по 2012 р. відбувався спад кількості малих підприємств, а починаючи з 2013 р. спостерігається поступове зростання цього показника (табл. 2).

Важливою соціальною функцією малого бізнесу є самозайнятість та створення нових робочих місць. На жаль в Україні за період 2010—2014 рр. відбувався спад цього показника з 4958,6 тис. осіб у 2010 р. до 4115,2 тис. осіб у 2014 р. (табл. 3).

Аналізуючи функції, що виконуються різними господарюючими суб'єктами, можна зробити висновок, що в стратегічному плані, масштабах національної економіки, завдання, які вирішують малі, середні та великі підприємства в своїй

основі тотожні. Разом з тим, мале підприємництво виконує в ній деякі специфічні функції, які не типові для інших форм підприємств і які визначають його економічні особливості.

Перша особливість полягає в тому, що базові функції підприємництва як виду діяльності і підприємця як власника збігаються. Головна функція будь-якого підприємства полягає в отриманні прибутку і примноженні власності. Власник і підприємець — це не одне і те ж. Але, якщо мова йде про мале підприємництво, то ці поняття збігаються. Відсутність традиційного для великих підприємств поділу прав і функцій між власниками і найманими менеджерами забезпечує малому підприємству деякі конкурентні переваги.

Інша економічна особливість малих підприємств виражається в здатності швидко адаптуватися до мінливої кон'юнктури ринку, освоювати нові види продукції, переорієнтуватися на інші категорії клієнтури, а за необхідності здійснювати повне перепрофілювання статутної діяльності. Для суб'єктів великого бізнесу подібна модель ринкової стратегії є непринятною через масштабність супутніх фінансових втрат.

Відзначається фахівцями і така функція малого підприємництва, як стримування тенденції монополізації ринку великими виробниками. Сьогодні уряди більшості країн усвідомили пов'язану з цією тенденцією загрозу і приділяють їй пильну увагу. Існування малого підприємництва забезпечує вирішення даної проблеми з використанням механізмів децентралізованого регулювання економіки. Лише в небагатьох галузях економіки таких, як оборонна промисловість, енергетика, машинобудування, малі підприємства не здатні скласти реальної конкуренції корпораціям. В інших випадках за багатьма ознаками вони можуть конкурувати з ними, що підтверджується наведеними нижче даними (табл. 4).

Суб'єкти малого підприємництва здатні "заповнювати" ті ніші ринку або цілі галузі, де великий бізнес мало-ефективний. Прикладом служать роздрібна торгівля, сфера послуг. Принципом роботи суб'єктів великого

Таблиця 2. Показники кількості суб'єктів малого підприємництва в Україні

Показники	Кількість суб'єктів				
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Суб'єкти малого підприємництва (з урахуванням мікропідприємства), одиниць	2162004	1679902	1578879	1702201	1915046
малі підприємства					
усього, одиниць	357241	354283	344048	373809	324598
відсотків до загальної кількості суб'єктів	16,5	21,1	21,8	22,0	16,9
на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць	78	77	76	82	76
фізичні особи-підприємці					
усього, одиниць	1804763	1325619	1234831	1328392	1590448
відсотків до загальної кількості суб'єктів	83,5	78,9	78,2	78,0	83,1
на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць	394	290	271	292	370
Суб'єкти мікропідприємства, одиниць	2093688	1608819	1510776	1637180	1859887
мікропідприємства					
усього, одиниць	300445	295815	286461	318477	278922
відсотків до загальної кількості суб'єктів	14,3	18,4	19,0	19,5	15,0
на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць	66	65	63	70	65
фізичні особи-підприємці					
усього, одиниць	1793243	1313004	1224315	1318703	1580965
відсотків до загальної кількості суб'єктів	85,7	81,6	81,0	80,5	85,0
на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць	391	287	269	290	368

Джерело: [5].

Таблиця 3. Кількість зайнятих працівників на підприємствах в Україні

Показники	Кількість зайнятих працівників				
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Суб'єкти малого підприємництва (з урахуванням мікропідприємництва), тис. осіб	4958,6	4442,0	4285,2	4291,2	4115,2
малі підприємства					
усього, тис. осіб	2164,6	2091,5	2051,3	2010,7	1686,9
відсотків до загальної кількості зайнятих працівників	43,6	47,1	47,9	46,9	41,0
фізичні особи-підприємці					
усього, тис. осіб	2794,0	2350,5	2233,9	2280,5	2428,3
відсотків до загальної кількості зайнятих працівників	56,4	52,9	52,1	53,1	59,0
Суб'єкти мікропідприємництва, тис. осіб	3540,7	3030,4	2851,0	2915,1	2976,9
мікропідприємства					
усього, тис. осіб	832,6	788,9	788,2	795,3	723,5
відсотків до загальної кількості зайнятих працівників	23,4	26,0	27,6	27,3	24,3
фізичні особи-підприємці					
усього, тис. осіб	2708,1	2241,5	2062,8	2119,8	2253,4
відсотків до загальної кількості зайнятих працівників	76,6	74,0	72,4	72,7	75,7

Джерело: [5].

бізнесу завжди виступає орієнтація на масове виробництво товарів і послуг. Тому малі підприємства в цих сферах завжди матимуть конкурентні переваги, забезпечуючи індивідуальний підхід до обслуговування клієнта.

Виходячи з вищевикладеного, до економічних функцій малого підприємництва відносяться:

— розширення асортименту і збільшення виробництва товарів і послуг без вкладення значних державних інвестицій;

— обслуговування великих підприємств, виготовлення для них комплектуючих виробів, організація збуту готової продукції;

— подолання монополізму, розвиток конкуренції, формування ринкових відносин в економіці;

— залучення у виробництво матеріальних та фінансових заощаджень населення;

— розробка і впровадження інновацій у виробництво.

Соціальна важливість малого підприємництва характеризується кількістю власників малого бізнесу та їх найманих працівників, загальна чисельність яких є одним з найбільш суттєвих якісних критеріїв будь-якої економічно розвинутої країни. Саме ці представники суспільства обслуговують основну масу споживачів, виробляючи продукти та послуги з врахуванням мішлого середовища ринку. В умовах сталого економіко-соціального розвитку суспільства малі підприємства характеризуються найбільшою прихильністю принципам економічної свободи, демократії, політичної стабільності.

Соціальну функцію малого підприємництва не можна недооцінити. Оскільки саме розвиток малого підпри-

ємства активізує формування так званого "середнього класу" в країні, самостійно забезпечує власне благополуччя та високий рівень життя, які є базисом соціально-економічних перетворень, гарантують політичну стабільність та демократичний розвиток суспільства.

Вагомий вклад у збільшення цього соціального прошарку малий бізнес здійснює шляхом формування класу власників, а не високооплачуваних найманих працівників. Цю функцію здійснюють великі підприємства, що можуть утримувати високооплачуваних управлінців і фахівців високого рівня.

Однією з найважливіших сфер ринкової економіки, де домінують малі підприємства, є сфера послуг. Так, наприклад, у США в сфері послуг зайнято близько 60% робочої сили. В Україні ж цей показник не перевищує 30%. У США на сферу послуг припадає понад третини обсягу продажів, питома вага цієї сфери у ВВП становить понад 70% [7]. Малі підприємства, що працюють у цій галузі, можуть у повній мірі проявляти свої іманентні якості: новаторство, мобільність, оперативність у задоволенні диференційованого попиту на локальних ринках.

Завдяки таким характеристикам, як низька фондоемність, висока адаптивність до наявної якості працівників, швидка оборотність капіталу, малі підприємства займають провідне місце в сфері дрібнооптової та роздрібно торгівлі. Наприклад, у США на частку дрібнооптової торгівлі припадає 78%, роздрібно 55% від загальної кількості підприємств, чисельність працівників яких становить не менше 100 осіб [7].

Малі підприємства виступають на ринку праці як роботодавці, визначаючи ще одну соціальну функцію. Однак її не можна віднести до числа відмінних особливостей малого підприємництва, оскільки робочі місця створюються і державою, і корпоративними структурами, і некомерційними організаціями. Потенціал соціальної функції малого підприємництва в якійсь мірі нижче, ніж у інших роботодавців, оскільки значна кількість малих підприємств в особі підприємців без утворення юридичної особи і сімейних фірм взагалі не використовують найману працю. Але це компенсується дією іншого чинника, на який звернули увагу багато дослідників. Безсумнівною перевагою малого підприємництва є нижча вартість створення робочих місць. Практична значимість такої переваги проглядається у реалізації державних соціальних програм по зниженню рівня безробіття. Створюючи сприятливі умови для розвитку малого підприємництва, держава може розраховувати на появу більшої кількості робочих місць, ніж за сприяння іншим категоріям роботодавців.

До функцій соціального спрямування малого бізнесу доцільно віднести активізацію залучення в процеси сусп-

Таблиця 4. Конкурентні переваги і недоліки малого підприємництва

Конкурентні переваги і недоліки малого підприємництва	Малі підприємства	Корпорації
1. Оперативність реагування на зміну ринкової кон'юнктури	+	-
2. Накладні витрати, віднесені на собівартість продукції	+	-
3. Витрати на підтримку найнятого персоналу	+	-
4. Можливості по оновленню технологій	+	-
5. Темпи впровадження інновацій	+	-
6. Доступність адресної допомоги	+	-
7. Можливості по оновленню основних фондів	-	+
8. Доступ до кредитних фінансових ресурсів	-	+
9. Можливості у сфері системних маркетингових досліджень та активної реклами	-	+

ільного відтворення додаткових трудових ресурсів, що практично не задіяні в інших групах роботодавців. До них відносяться громадяни, чий трудовий потенціал обмежений об'єктивними факторами: пенсіонери, інваліди з обмеженою працездатністю, багатодітні матері і т.д. За ринкових умов більшість працедавців не можуть розглядати їх як повноцінних працівників і надати їм постійні робочі місця.

Мале підприємництво пред'являє не настільки жорсткі вимоги і в сімейних фірмах використовує працю всіх мінімально працездатних членів сім'ї. Малі підприємства, які використовують найману працю, краще пристосовані для використання праці учнівської молоді та громадян похилого віку. З огляду на те, що частка останніх груп постійно збільшується в загальній чисельності населення економічно розвинених країн, зростає і практична значущість цієї функції малого підприємництва.

Ще однією соціальною функцією малого підприємництва є формування "ідеології підприємництва", яка не отримала ще належного висвітлення в спеціальній літературі. Роль малого підприємництва у вирішенні цього завдання складно переоцінити. На роботу в корпоративні структури та державні установи приходять люди, готові підкорятися вже встановленим правилам. Їх власні економічні та ділові амбіції безпосередньо залежать від роботодавця. Саме з ним найманий працівник пов'язує надії на особисте благополуччя, стабільність соціального статусу і т.д. Коли ж створюється мале підприємство, підприємець розраховує тільки на свої ділові якості, професіоналізм, здатність до нестандартних рішень і швидке реагування на зміни ринку. Працюючи в бізнесі, менш стабільному за основними параметрами, підприємець задалегідь прогнозує як можливий успіх, так і невдачу.

У зв'язку з вищесказаним до соціальних функцій можна віднести:

— забезпечення національної економіки новими робочими місцями;

— надання стійкості соціально-економічній системі.

Специфіка виконуваних малими підприємствами завдань і їх домінування у вирішенні низки соціально-економічних проблем зумовлює наступний аналіз функцій, які виконуються ними в сучасній ринковій економіці.

Розгляд виконуваних малими підприємствами функцій дозволяє визначити і місце, займане ними в ринковій економіці, яке може бути розглянуто з різних позицій. Так, на макрорівні роль малих підприємств визначається наступними критеріями.

1. Їх часткою у виробництві ВВП. Статистичні дані свідчать про те, що в провідних країнах приблизно половина ВВП виробляється на малих підприємствах. Це визначає їх рівнозначність в порівнянні з середніми і великими виробниками. Крім того, необхідно враховувати поширеність малих підприємств у розрахунку на 100 осіб населення для визначення рівня розвитку малого підприємництва в країні.

2. Взаємодія з великими виробниками. В цьому випадку додатково необхідно розглядати галузеву структуру, яка вказує на місця зосередження малих підприємств.

3. Вплив держави. Оскільки малі підприємства чутливі до інституційних впливів, то заходи державного регулювання можуть визначити їх місце як всередині галузей, так і у співвідношенні секторів. Наприклад, ослаблення податкового тягаря посилює значення малих підприємств у всіх галузях, а соціальна орієнтація економіки, пов'язана з ефективним працевлаштуванням в секторі малих підприємств відображає зміну їх місця в окремих галузях. Негативні впливи йдуть у зворотному напрямі.

4. Відкритість національної економіки. Роль малих підприємств звичайно вище в економіці з середніми і малими по ємності ринками, що пояснюється їх обмеженими можливостями. В низці країн значна частина малих підприємств обслуговує тільки внутрішній ринок. Їх роль в експорті невелика. Такий стан пояснюється значною міжнародною конкуренцією з боку великих і надвеликих виробників.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, виникнення і розвиток малих підприємств у ринковій економіці пов'язано з комплексом причин, які приймають в окремих умовах форму чинників, безпосередньо пов'язаних з характером і рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. Особливу роль для малих підприємств визначає соціальне середовище, адекватне соціально-економічним завданням суспільства на кожному етапі його розвитку.

Процес утворення і розвитку малих підприємств може бути представлений як багатофакторний, із взаємоумовнюючим характером дії. Сукупність факторів надає стимулюючу дію на розвиток малих підприємств тільки при виконанні ними виробничо або соціально значущих завдань. Факт існування малого підприємництва в якості повноцінного елемента економічної системи суспільства забезпечує необхідні передумови для реалізації основних умов її розвитку: конкуренції, можливості саморегулювання, оперативності в створенні і заміщенні нових ринкових ніш, які потребують окремого ґрунтовного дослідження.

Література:

1. Дьорова Л.М. Економічна сутність фінансового механізму діяльності малих підприємств / Л.М. Дьорова // Економіка та держава. — 2010. — № 1. — С. 60—62.

2. Пиріг Д.З. Досвід розвитку управління інноваційною діяльністю малих підприємств у зарубіжних країнах / Д.З. Пиріг // Актуальні проблеми економіки. — 2010. — № 3 (105). — С. 163—170.

3. Соловійов В.М. Інвестування малого і середнього бізнесу: проблеми та шляхи розв'язання [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2009-1/doc/2/27.pdf

4. Шевцова О.І. Особливості кредитування малого та середнього бізнесу / О.І. Шевцова, О.С. Шкут // Вісник ДНУ. Економіка. — 2008. — Вип. 2. — № 10/1. — С. 196—213.

5. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

6. Institute for Management Development (2015), IMD World Competitiveness Yearbook, Institute for Management Development, Lausanne, Switzerland.

7. Zoltan J. The New American Revolution in Are Small Firms Important? Their Role and Impact, Springer Science + Business Media. — New York, 1999, USA.

References:

1. Dyorova, L.M. (2010), "Economic essence of financial mechanism of activity of small enterprises", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 60—62.

2. Pirog, D.Z. (2010), "Experience of development of innovative business management of small enterprises in foreign countries", *Aktualni problemy ekonomiky*, vol. 3 (105), pp. 163—170.

3. Solovyov, V.M. (2009), "Investing in Small and Medium Business: Problems and Solutions", available at: www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2009-1/doc/2/27.pdf (Accessed 24 July 2017).

4. Shevtsova, O.Y. (2008), "Features of lending to small and medium businesses", *Visnyk DNU. Ekonomika*, vol. 10/1, pp. 196—213.

5. State Statistics Service of Ukraine (2017), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 24 July 2017).

6. Institute for Management Development, (2015), *IMD World Competitiveness Yearbook*, Institute for Management Development, Lausanne, Switzerland.

7. Zoltan, J. (1999), *The New American Revolution in Are Small Firms Important? Their Role and Impact*, Springer Science + Business Media, New York, USA.

Стаття надійшла до редакції 24.07.2017 р.

Ю. В. Трокоз,
аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ЕКОНОМІЧНА СУТЬ, ЗМІСТ РИНКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО СТИМУЛЮВАННЯ ЗРОСТАННЯ АПК

Y. Trokoz,
Ph.D. candidate, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ECONOMIC NATURE, CONTENT OF AGRI-FOOD MARKET AND PRACTICAL RECOMMENDATIONS
FOR STIMULATION OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX DEVELOPMENT

У статті розглянуто еволюцію підходів до визначення сутності ринку з точки зору економічної думки, вивчено підходи в наукових колах стосовно розуміння поняття "ринок агропродовольчої продукції". Наведено аргументи щодо доцільності розгляду як продукції аграрного сектору, так і продукції сектора харчової промисловості, в якості складових єдиного ринку агропродовольчої продукції.

Запропоновано механізми щодо стимулювання зростання сектору АПК через такий набір інструментів: розвиток зовнішніх ринків, заохочення інвестицій в розвиток бізнесу, підвищення конкурентоспроможності галузі.

The article reviews the evolution of approaches to defining the essence of the market in terms of economic ideas; the existing approaches of understanding the concept of "agri-food market" in the scientific community were explored. The arguments in relation to the reasonability of considering as agrarian sector's products and products of sector of the food industry as the components of a single market for agri-food products have been provided.

The mechanisms of enhancement's stimulation of agro-industrial complex have been proposed through the following set of tools: the development of foreign markets, encouraging investments in business development, improving the competitiveness of the sector.

Ключові слова: ринкова економіка, функції ринку, ринок агропродовольчої продукції, зростання сектору АПК.

Key words: market economy, market's functions, agri-food market, growth of agro-industrial complex.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У питанні розвитку національної економіки аграрний ринок займає одне із ключових місць, зважаючи на свої розміри та вклад у розвиток країни в цілому. Сільськогосподарська продукція і продукти харчування виступають предметом торговельно-економічних відносин. Сільське господарство та харчова промисловість є тісно пов'язаними галузями, адже сільськогосподарська галузь постачає основні сировинні компоненти харчовій промисловості, а сільськогосподарська продукція може збільшити додану вартість завдяки харчовій промисловості.

Швидкозмінність процесів у сучасних економічних умовах вимагає поглиблення науково-практичних досліджень взаємозалежностей та впливів ринкових трансформацій на АПК у цілому, з належною на те увагою до загальноприйнятих світових практик та механізмів стимулювання конкурентоспроможності національних економік.

Подальший розвиток ринку агропродовольчої продукції безпосередньо впливатиме на добробут кожного громадянина та продовольчу безпеку країни, тому це дослідження перебуває на часі та має важливе значення.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є здійснення аналізу наявних у науковому середовищі підходів до розуміння економічної сутності ринку агропродовольчої продукції, дослідження взаємозв'язку між сільськогосподарським та харчовим секторами АПК та напрацювання шляхів подальшого зростання сектору.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні основи розвитку ринку знайшли своє відображення в працях всесвітньо відомих вчених-економістів таких, як: О. Курно, А. Сміт, Д. Рікардо, А. Маршалл, С.Л. Брю і К.Р. Макконел, П. Хейне та ін.

Питанням дослідження економічної природи і сутності, а також подальших напрямів розвитку ринку продукції аграрного сектору економіки займають вагоме місце у працях вітчизняних вчених-економістів аграрного спрямування. Суттєвий внесок у висвітлення питань формування та функціонування ринку агропродовольчої продукції зробили такі вітчизняні вчені, як В. Андрійчук, О. Боднар, П. Гайдучий, Б. Губський, М. Дем'яненко, Т. Дудар, С. Кваша, П. Саблук, О. Шпичак та ін.

У науковій літературі можна знайти синоніми категорії "аграрний ринок" такі, як сільськогосподарський, продовольчий, агропромисловий, агропродовольчий. Вчені намагаються вдосконалити визначення ринку аграрної продукції, за допомогою використання різних ознак, завдань, умов та засад функціонування у суспільному виробництві, що посилює актуальність обраної теми.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Одним із найважливіших елементів товарного виробництва є ринок, що охоплює систему відносин між продавцем та покупцем у процесі купівлі-продажу товарів, робіт, послуг. Ринок виступає як взаємодія економічних інтересів між виробниками, посередниками і споживачами, в зв'язку з чим, з теоретичної точки зору, ринок не можна вільно спостерігати у звичайному розумінні цього слова.

Перші визначення ринку, наукового характеру, зустрічаємо у працях засновника математичного напрямку в політичній економії, французького економіста О. Курно. З його точки зору, ринок позначає "будь-який район, на якому взаємовідносини покупців і продавців вільні, тому ціни на одні й ті самі товари мають тенденцію легко й швидко вирівнюватися" [6]. Слід відмітити, що в працях А. Сміта і Д. Рікардо, термін "ринок" переважно використовувався для характеристики ринкового попиту.

Англійський економіст, лідер неокласичного напрямку в економічній науці А. Маршалл вказував на те що: "Економісти мають на увазі під терміном "ринок" не якунебудь конкретну ринкову площу, на якій продаються і купуються предмети, а в цілому всякий район, де стосунки покупців і продавців один з одним настільки вільні, що ціни на одні й ті ж самі товари мають тенденцію легко і швидко вирівнюватися" [4, с. 37].

С.Л. Брю і К.Р. Макконел у своїй праці "Економікс" пропонують наступне розуміння ринку: "Ринок — це просто механізм або пристосування, що здійснює контакт між покупцями, або продавцями попиту, і продавцями, або постачальниками товарів і послуг. Ресторани "Макдональд", автозаправні станції, бакалійно-гастрономічні супермаркети, аукціони витворів мистецтва "Сотбі" — все це лише дещо з незліченної безлічі прикладів" [18, с. 53]. Хоча така характеристика ринку надмірно спрощує поняття ринку.

На відміну від Макконела і Брю, американський економіст П. Хейне у своїй праці "Економічний образ мислення", дає таке розуміння терміну:

"Ринок — це не місце, хоча він іноді і може бути жорстко пов'язаний з певною територією. Ринок не є щось таке, що можна спостерігати в звичайному сенсі цього слова. Зрештою, ринок — це просто набір взаємозв'язків, або те, що ми назвали "процесом конкурентних торгів" [24, с. 204].

В.Д. Базилевич пропонує розглядати ринок як систему економічних відносин, пов'язаних з обміном товарів та послуг на основі широкого використання різноманітних форм власності, товарно-грошових відносин і фінансово-кредитних механізмів [7, с. 184].

За сучасних умов, на думку С.В. Мочерного, під ринком слід розуміти: "...сукупність економічних відносин між домашніми господарствами, різними типами підприємств, фірм та компаній (насамперед, великими компаніями) і державою (у тому числі наднаціональними органами) з приводу купівлі товарів і послуг у сфері обміну та механізм забезпечення цього процесу відповідно до законів товарного виробництва і грошового обігу" [19, с. 152].

З огляду на полісемантичність розглянутої економічної категорії, можна відмітити, що ринок може розглядатися як в широкому, так і у вузькому розумінні. У вузькому розумінні ринок розглядається як торгівля товара-

ми і послугами. В широкому розумінні ринок — це не просто торгівля, а система господарських відносин між суб'єктами економічної системи, що виникають в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ і послуг.

Найбільш повно, сутність ринку, визначається його функціями, основними з яких (див. рис. 1) є:

— перетворення продуктів праці на товар та послуги з подальшим визначенням їх вартості реалізації;

— забезпечення безперервного зв'язку між виробництвом і споживанням;

— заохочення виробників товарів і послуг до оптимізації індивідуальних витрат у відношенні до суспільно необхідних, з одночасним покращенням якісних властивостей товарів і послуг;

— приведення у відповідність платоспроможного попиту і пропозиції, що позитивно позначається на відсутності дефіциту та інших негативних явищ;

— підтримує контроль споживачів над виробниками, що в свою чергу призводить до вирівнювання цін;

— сприяє активній конкуренції між виробниками товарів і послуг як на національному рівні, так і на рівні світового господарства;

— унеможливує існування витратного характеру економіки через механізм конкуренції, шляхом очищення економічних систем від малоефективних гравців;

— забезпечує, на сталій основі, необхідною інформацією для можливості оперативного коригування господарської діяльності [5].

Тобто сучасний ринок представляє собою організовану, сплановану та збалансовану систему, яка забезпечує суб'єктам господарювання свободу при виборі виду і об'єму продукції, при цьому споживачі користуються власним вибором при купівлі товарів. Взаємозв'язок формування попиту та пропозиції забезпечується ринковим механізмом. Отже, під ринком слід розуміти сукупність соціально-економічних взаємозв'язків, що мають місце у сфері обміну товарів або послуг між суб'єктами господарювання з цілковитим визнанням їх суспільної цінності. При цьому основні елементи ринкового механізму, а це попит, пропозиція, конкуренція та ціна, знаходяться в постійній взаємодії, спираючись на причинно-наслідкові та функціональні зв'язки, що складаються під дією безлічі факторів таких, як: соціальні, економічні, технічні, екологічні, організаційні, політичні та інші. Залежно від масштабів ринки поділяються на: місцевий, національний (внутрішній) та світовий.

Ринкові відношення в розвинутих країнах проникають у всі сфери господарської діяльності — від зародження ідеї, через всі технологічні стадії виробництва і реалізації продукції й послуг. При чому ринкова економіка переобчислює необхідність збалансованості її макро- і мікро-економічних процесів, адже лише у своїй єдності вони зумовлюють органічну цілісність економічної системи.

Предметом купівлі-продажу на ринку агропродовольчої продукції виступають сільськогосподарська продукція і продовольство. Ця група товарів формує агропродовольчі ринки та належить до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності (далі УКТ ЗЕД) по розділу I — "Живі тварини та продукти тваринного походження" (групи товарів за кодами УКТ ЗЕД 01-05), по розділу II — "Продукти рослинного походження" (групи товарів за кодами УКТ ЗЕД 06—14), по розділу III — "Жири та олії тваринного або рослинного походження; продукти їх розщеплення; готові харчові жири; воски тваринного або рослинного походження" (група за кодом УКТ ЗЕД 15). Продукція харчової промисловості, в дану групу входять товари, що належать до розділу IV — "Готові харчові продукти; алкогольні та безалкогольні напої і оцет; тютюн та його замітники" (групи товарів за кодами УКТ ЗЕД 16—24). При цьому, слід розуміти, що назви розділів, груп і підгруп наводяться лише для зручності користування УКТ ЗЕД, тому для юридичних цілей класифікація товарів у УКТ ЗЕД здійснюється виходячи з назв товарних позицій і відповідних приміток до розділів чи груп [10].

З огляду на існуючу чітку класифікацію товарів, слід відзначити, що наукові дослідження вчених, пов'язані з проблемами формування ринків певних аграрних товарів,

Рис. 1. Основні функції ринку

Джерело: складено на основі опрацювання матеріалів [1; 8; 19].

методично та обов'язково мають опиратись на УКТ ЗЕД, оскільки статистично лише за таких умов є можливість знайти адекватні вартісні та абсолютні порівняння в тенденціях розвитку міжнародних ринків [16].

Одне з особливих місць в структурі економіки України займає аграрний ринок, що в свою чергу є одним із показників ефективності функціонування агропромислового комплексу в цілому. З метою повноти розуміння досліджуваних категорій, представляється необхідним ввести значення агропромислового комплексу (АПК). Так, у відповідності до С.В. Мочерного, АПК представляє собою: "сукупність галузей народного господарства, зайнятих виробництвом, переробкою, зберіганням і доставкою до споживача сільськогосподарської продукції" [20, с.14].

Вітчизняні науковці особливу увагу звертають на сутність характеристики аграрного ринку, зокрема ринку сільськогосподарської продукції і продовольства.

У відповідності до Закону України "Про державну підтримку сільськогосподарства України", під поняттям "аграрний ринок" слід розуміти: "сукупність правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів щодо сільськогосподарської продукції" [11].

С.В. Мочерний ототожнює аграрний ринок з ринком сільськогосподарської продукції. Такий підхід ґрунтується на з'ясуванні основних функцій, розумінні ролі і завдань ринку. Разом з цим, економічна сутність ринку сільськогосподарської продукції розглядається вченим як певна сукупність економічних відносин між різними суб'єктами з приводу купівлі-продажу товарів і послуг [6].

Так, у відповідності до методичного підходу Ю.С. Коваленка знаходимо, що: "аграрний ринок — це система установ, методів та ресурсів здійснення обмінних процесів, головним завданням якої є координація та управління агропромисловим виробництвом країни з метою задоволення споживчих потреб її громадян" [17, с. 21].

Так, наприклад, за визначенням П.О. Сухого, аграрний ринок розглядається, як: "система товарно-грошових відносин в аграрній сфері, де на основі співдії попиту і пропозиції та відповідно до умов конкуренції в межах економічної свободи, гарантованої державою, встановлюються ціни на товари та послуги і відбуваються акти їх купівлі та продажу" [23, с. 144].

Тобто в забезпеченні продовольчої безпеки країни аграрний ринок відіграє ключове значення.

Крім цього, на думку І.Й. Кавецького, "агропродовольчий ринок — це суспільно територіальна система, що формується в умовах значного зосередження виробництва сільськогосподарської та продовольчої продукції в результаті територіальної диференціації її споживання на основі географічного поділу та інтеграції праці" [15, с. 27].

Т.Г. Дудар, пропонує характеризувати категорію "ринок агропродовольчої продукції", як "ефективний механізм задоволення потреб товаровиробників і запитів споживачів, найважливішою властивістю якого є те, що він виступає чутливим регулятором і координатором системи комерційних зусиль суб'єктів ринку, спрямованих на виробництво і реалізацію конкурентоспроможних агропродовольчих товарів для забезпечення продовольчої безпеки і формування експортного потенціалу держави" [5, с. 22].

Зокрема О.В. Жемойда, висловлює думку щодо схожості загального механізму побудови ринку продовольчої продукції та ринку аграрної продукції, що в свою чергу є складовими ринку агропродовольчої продукції [9].

Тому при дослідженні категорії "ринок агропродовольчої продукції", виникає необхідність вести поняття "продовольчого ринку". Так, на думку Ю.Д. Білика, "...ринок продовольства в економічному відношенні визначає сферу взаємодії суб'єктів ринку по забезпеченню виробництва і вільного руху сільськогосподарської продукції, продуктів її переробки, тобто продовольчих товарів, технологій, засобів виробництва і послуг для агропромислового комплексу, аграрної науково-технічної продукції" [3, с. 178].

Ще одне визначення продовольчого ринку приводить Г.В. Балабанов: "продовольчий ринок — це система відносин і зв'язків між попитом і пропозицією, що здійснюється за допомогою цінового механізму, вільного пересування продовольчих товарів від виробника до споживача по каналах біржової, оптової та роздрібно торгівлі" [2, с. 5].

Слід зауважити, що у відповідності до ст. 1 Закону України "Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів": "агропродовольчий ринок — суб'єкт господарювання, що створює належні умови для реалізації (оптової реалізації) сільськогосподарської продукції, в тому числі харчових продуктів, на спеціально оснащених та відведених місцях відповідно до закону" [13].

Тобто, здійснюючи зіставлення наведених визначень, помічаємо, що на відміну від агропродовольчого ринку, ринок агропродовольчої продукції є складною економічною системою, що регулюється сукупністю економічних відносин між суб'єктами ринку через систему ринкового ціноутворення та конкуренцію з метою забезпечення інтересів учасників.

При цьому однією із найважливіших характеристик ринку агропродовольчої продукції є його соціальна направленість та значення, а головними факторами умовами, що визначають стан та динаміку елементів ринкового механізму — біологічні потреби в продуктах харчування, платоспроможність населення та пропозиція, що створюється виробниками. З огляду на це, можливим вважається, графічно відобразити складові ринку агропродовольчої продукції (див. рис. 2).

Ринок агропродовольчої продукції зумовлений наявністю товарного виробництва. Основними суб'єктами ринку виступають його виробники та споживачі. Процес виробництва у сільському господарстві в зв'язку зі своєю специфічністю спрямований на одержання продукції в натуральному вигляді та організації постачання її безпосередньо споживачам. Процес одержання продукції, функціонально можна представити в такій послідовності: формування ресурсної бази для здійснення виробничої

Рис. 2. Визначення складових ринку агропродовольчої продукції

Джерело: складено автором на основі опрацьованого матеріалу.

діяльності; здійснення технологічного процесу виробництва; одержання продукції; організація ланцюгів постачання продукції до споживача.

Аграрний сектор є основним виробничим сектором і включає в себе виробництво таких товарів, як: молоко, зернові, фрукти та овочі, м'ясо, морепродукти та інші. При цьому, як правило, здійснюється тільки мінімальна переробка або модифікація цих продуктів.

Сектор харчової промисловості включає в себе більш глибоку переробку та трансформацію продуктів харчування та напоїв. Він включає такі продукти, як м'ясні продукти (наприклад ковбаса), хлібобулочні вироби, цукор та кондитерські вироби, молочні продукти (наприклад сир), перероблені фрукти та овочі, пиво, вино, безалкогольні напої та інші.

Ринок агропродовольчої продукції включає як продукцію аграрного сектору, так і продукцію сектора харчової промисловості. Тому представляється доцільним розглядати продукцію двох секторів (аграрного та харчової промисловості) разом, як єдиний агропродовольчий сектор. Вони є критичними складовими ланцюга постачання, який виробляє продукти харчування, що споживаються українськими та міжнародними ринками.

Так, у проєкті Національної доктрини реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України, зазначається: "агропродовольчий комплекс — сектор економіки, який об'єднує галузі й види економічної діяльності, включені в технологічний ланцюг виробництва і просування на ринок сільськогосподарської продукції та продуктів харчування" [21, с. 3—6].

Таким чином, запропоноване поєднання сільськогосподарської та продовольчої продукції в єдину систему знаходить своє відображення в проєктах документів загальнодержавного значення.

Підсилюючи наведені аргументи щодо коректності визначення ринку агропродовольчої продукції, можна звернутися до тлумачення поняття ринку товару: "товарний ринок — це сфера обороту товару (взаємозамінних товарів), на який протягом певного часу і в межах певної території є попит і пропозиція", що наводиться в Законі України "Про захист економічної конкуренції" [12]. При цьому Податковий кодекс України, у відповідності до статті 14.1.219 дає тлумачення поняттю ринкова ціна: "ціна, за якою товари (роботи, послуги) передаються іншому власнику за умови, що продавець бажає передати такі товари (роботи, послуги), а покупець бажає їх отримати на добровільній основі, обидві сторони є взаємно незалежними юридично та фактично, володіють достатньою інформацією про такі товари (роботи, послуги), а також ціни, які склалися на ринку ідентичних (а за їх відсутності — однорідних) товарів (робіт, послуг) у порівнянних економічних (комерційних) умовах" [22].

У свою чергу, продовольча безпека — "це захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантованій державою безкоштовного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності". При цьому до організованого аграрного ринку відносять — "сукупність правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів, предметом яких є сільськогосподарська продукція" [11].

Попит на продукти харчування і надалі буде різко зростати. Це зростання буде підкріплене світовими тенденціями збільшення кількості населення, зростанням доходів і посилення урбанізації.

Зростання світового попиту в основному буде зумовлене Азією. Регіон буде генерувати приблизно 70 відсотків зростання попиту до 2050 та 60 відсотків від загального обсягу попиту.

В основному споживачі все частіше вимагають вищої якості, більш екологічні продукти, покращену безпеку харчових продуктів та більшу зручність та функціональність, при цьому кожний світовий ринок є унікальним по своєму з певним набором характеристик.

Використання вказаної можливості щодо збільшення присутності вітчизняних агропродовольчих товарів на нових ринках, залежить від глибокого розвитку розуміння споживачів на кожному з цих ринків і узгодження та розвитку нових ланцюгів постачання.

Вітчизняний агропромисловий сектор має значні можливості, до яких можна віднести: багату землю та ресурси, сприятливі кліматичні умови, географічна близькість до ринків країн Європейського Союзу.

Проте виробництво продукції з більшим ступенем переробки все ще залишається одним із актуальних та болючих питань сьогодення, адже доцільно було б самим отримувати прибутки з реалізації продукції з доданою вартістю і поступово, наскільки це можливо, відходити від практики експорту сировинних товарів.

Угода про Асоціацію що укладена між Україною та країнами ЄС безумовно буде сприяти покращенню конкурентоспроможності українських агропродовольчих товарів та запровадженню міжнародно визнаних стандартів та технологій виробництва товарів, в іншому разі, зовнішні ринки будуть залишатися недоступними для вітчизняних експортерів.

Разом з цим, сектор також стикається з серйозними проблемами. Агропродовольчий сектор є фрагментований, тому потрібна подальша консолідація у секторі з налагодженням співробітницьких відносин у рамках ланцюгів постачання.

Впровадження європейських стандартів виробництва та контролю якості у харчовій промисловості дозволить з часом компенсувати понесені витрати на модернізацію виробництва, та в свою чергу з належною продуктивністю, впевнено зайняти значну нішу на одному із найбільших ринків в світі. Безсумнівно, що сектор також потребує інвестицій, щоб мати можливість стимулювати інновації та інвестувати в підвищення продуктивності виробництв та технологій. Агропродовольчий сектор має зосередити увагу на генеруванні доданої вартості по всьому ланцюгу постачання.

Наразі, домінантними залишаються експорт сировинних товарів та товарів з малим ступенем переробки. Безумовно, в найближчій перспективі ці товари і надалі будуть відігравати важливу роль в експортному потенціалі країни, проте українському виробнику поступово слід запроваджувати зміни щодо переходу від акценту на сировинних ринках до ринків з лівовою часткою інновацій, що будуть задовольняти потреби споживачів, забезпечувати стабільну диференціацію і мати нішу в продуктах преміум сегмента. Спроможність сектора досягнути поставлених завдань значною мірою залежить від його здатності створювати додану вартість на кожному етапі виробництва.

Державні урядові програми мають бути направлені на підтримку спроможності сектору створювати товари з доданою вартістю, в тому числі шляхом стимулювання інновацій, створення належної інфраструктури та полег-

шення ринкових структур. Це вимагатиме створення ділового середовища та нормативних документів, які будуть заохочувати, суб'єктивні господарювання, направляти капітальні інвестиції на збільшення продуктивності та масштабів виробництва. Таким чином, надання належної підтримки структурі внутрішнього ринку, держава дає можливість сектору бути конкурентоспроможним на міжнародному рівні.

Уряд також може підтримати конкурентоспроможність галузі за рахунок зниження витрат на логістику через інвестування в інфраструктуру, а також шляхом забезпечення найкращими практиками регуляторних режимів. В останні роки на міжнародному рівні спостерігається сильна тенденція до інтеграції та координація ланцюгів постачання. Зумовлено це необхідністю узгодження ланцюгів постачання з потребами споживачів та необхідністю гарантувати якість, безпеку та надійність кінцевої продукції. Державна політика, на жаль, не завжди спроможна вчасно реагувати на потреби швидкого змінних умов ринкового середовища.

Набір інструментів, що направлені на стимулювання зростання сектору АПК

Розвиток зовнішніх ринків.

Систематичне сприйняття глобальної спрямованості як урядом країни, так і бізнесом знаходиться саме на часі. Уряд повинен продовжувати вибудовувати тісні взаємозв'язки з європейськими партнерами, що були досягнуті під час підписання Угоди про ПЗВТ. Потрібно налагоджувати співпрацю з бізнесом, щоб реалізувати переваги підписаної Угоди, в тому числі, здійснювати відповідні кроки на шляху до вирішення питань нетарифного регулювання (збільшення безмитних квот на ряд товарів, що користуються попитом), що в деякій мірі продовжують гальмувати доступ українських товарів на європейський ринок. Адаже вітчизняним товаровиробникам, необхідні відразу вирішувати декілька задач, по-перше, це забезпечити хоча б мінімальну маржинальність для можливості існування компанії, по-друге, привести якість та технології виробництва товарів до стандартів ЄС для можливості бути конкурентоспроможними на зовнішніх розвинутих ринках.

Підприємствам необхідно продовжувати концентруватися на вибудовуванні відносин з закордонними партнерами та мати доступ до глобальних ринків.

Заохочення інвестицій в розвиток бізнесу.

Значні інвестиції потрібні українському агропродовольчому сектору з метою забезпечення існування новітніх технологій, продуктивності, кваліфікованих людських ресурсів та фінансового капіталу, які вкрай необхідні для забезпечення інновацій, конкуренції та зростання на сталій основі.

За підрахунками науковців Інституту аграрної економіки, у 2017 році в сектор доцільно інвестувати більше 75 млрд грн.

Україна має залучати інвестиції у сектор як всередині країни, так і на міжнародному рівні. Звичайно, іноземні інвестиції завжди відігравали важливу роль у українській економіці, в тому числі і в аграрному секторі, і безумовно, таке бачення закладене і на майбутнє. Уряд має переглянути наявні перешкоди для іноземних інвесторів, що інвестують в агропродовольчий сектор і активно впроваджувати кампанію з заохочування та покращення інвестиційного клімату.

Адаже продуктивність сільського господарства нестабільна. Заохочення більшого залучення фінансових інструментів може пом'якшити це і забезпечити надходження міжнародного капіталу в розвиток сектору.

Підвищення конкурентоспроможності галузі.

Міжнародна конкуренція є значною, якісні та цінові характеристики товарів є одними із вагомих факторів.

Підвищення конкурентоспроможності агропромислового комплексу слід зосередити на виключенні урядових та бізнесових непотрібних (не критичних) видатках. Щоб підтримати це, уряд повинен сприяти розвитку ринкових структур, що дозволяють створювати ефективні масштаби виробництва, розвивати пріоритетні інфраструктури, сприяти гнучкості працевлаштування, максимізувати інноваційні результати шляхом заохочування до співпраці та оновленням досліджень зі встановленням

пріоритетів розвитку, залучати бізнес середовище для обговорення, упорядкування та гармонізації законодавства.

Впровадження економічних реформ також має вирішальне значення для майбутньої конкурентоспроможності агропродовольчого сектору.

Без запровадження чіткого плану дій український агропродовольчий сектор ризикує втратити поточні та майбутні ділові можливості. Необхідно пам'ятати, що міжнародні конкуренти вживають рішучих заходів, щоб залишатися конкурентоспроможними гравцями на ринках.

ВИСНОВКИ

Таким чином, було досліджено, що ринок аграрної продукції разом із ринком продовольчої продукції є складовими єдиного ринку агропродовольчої продукції, що в свою чергу вирішує одне із найголовніших завдань держави — забезпечення продовольчої безпеки.

Встановлено, що ринок агропродовольчої продукції представляє собою складну економічну систему, що зрівноважується у відповідності до тенденцій ринку за рахунок попиту та пропозиції у відповідності до системи ринкового ціноутворення та інтересів виробників та інших суб'єктів ринку за рахунок конкуренції.

Проаналізовано різницю між агропродовольчим ринком і ринком агропродовольчої продукції у відповідності до законодавчих нормативів та поглядів наукової спільноти. Так, перший слід ототожнювати з суб'єктом господарювання, що створює належні умови для реалізації сільськогосподарської продукції, а другий — зі складною економічною системою.

При цьому аграрний сектор є основним виробничим сектором та джерелом сировини для сектора харчової промисловості, який в свою чергу включає в себе більш глибоку переробку та трансформацію продуктів.

У промисловій структурі, де харчова промисловість значною мірою залежить від імпорту сільськогосподарської продукції, а не від вітчизняної сільськогосподарської продукції, розвиток харчової промисловості безпосередньо не призводить до розвитку сільського господарства. Для трансформації доданої вартості, створеної харчовою промисловістю по відношенню до продукції аграрного сектора, харчова промисловість повинна бути систематично пов'язана з аграрним сектором. Вертикальна інтеграція, яка послідовно зв'яже сільськогосподарське виробництво з розподілом та харчовою промисловістю, є системою, яка дозволяє ефективно передавати додану вартість, що створюється в харчовій промисловості, у виробничий сектор сільського господарства. Виходячи з цього, розглянуто шляхи ефективного зв'язку сільського господарства з харчовою промисловістю та запропоновано підходи щодо подальшого забезпечення ефективного зростання галузі.

Література:

1. Андрийчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. — 2-ге вид., доп. І перероблене / В.Г. Андрийчук. — К.: КНЕУ, 2002. — 624 с.
2. Балабанов Г.В. Территориальная сегментация продовольственного рынка Украины. Зернопродуктовый комплекс Украины: структура и территориальная организация / Г.В. Балабанов. — К.: ИАРР/ПАП, 1999. — 105 с.
3. Білик Ю.Д. Становлення і розвиток сучасного продовольчого ринку в Україні / Ю.Д. Білик // Формування та розвиток аграрного ринку: зб. наук. праць — К.: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2004. — С. 177 — 189.
4. Борисов Е.Ф. Экономическая теория: учебник / Е.Ф. Борисов. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Высшее образование, 2006. — 391 с.
5. Дудар Т.Г., Дудар В.Т. Формування ринку конкурентоспроможної агропродовольчої продукції: теорія, методика, перспективи: монографія. — Тернопіль: Економічна думка, 2009. — 246 с.
6. Економічна енциклопедія: у 3 т. / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. — К.: Вид. центр "Академія", 2000—2001.
7. Економічна теорія: політекономія / За ред. В.Д. Базилевича. — 3-тє вид., переробл. і доповн. — К.: Знання — Прес, 2004. — 615 с.

8. Економічна теорія: Політекономія: підручник / В.Д. Базилевич, В.М. Попов, К.С. Базилевич, Н.І. Гражевська. — К.: В-во: "Знання — Прес", 2007. — 719 с.

9. Жемойда О.В. Формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції України: автореф. дис. ... док. економ. наук: спец. 08.00.03 / Національний університет біоресурсів і природокористування України. — К., 2015. — 42 с.

10. Закон України "Про Митний тариф України" від 19 вересня 2013 року № 584-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/584%D0%B0-18/page>

11. Закон України "Про державну підтримку сільськогосподарства України" від 24.06.2004 № 1877-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>

12. Закон України "Про захист економічної конкуренції" від 11.01.2001 № 2210-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>

13. Закон України "Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів" від 23.12.1997 № 771/97-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80>

14. Інвестиції в аграрний сектор зросли більш як наполовину, 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2239542-investicii-v-agrarnij-sektor-zrosli-bils-ak-napolovinu.html>

15. Кавецький І.І. Методичні засади суспільно — географічного дослідження світових агропродовольчих ринків / І.І. Кавецький // Український географічний журнал. — 1999. — № 1. — С. 27—31.

16. Кваша С.М. Формування фінансово-економічного механізму державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в АПК України: автореф. дис. ... док. економ. наук: спец. 08.7.02 / Інститут аграрної економіки Української академії аграрних наук, 2001. — 41 с.

17. Коваленко Ю.С. Наукові засади та основні тенденції формування аграрного ринку в Україні (аналітичний огляд і методичні аспекти формування) / Ю.С. Коваленко. — К.: ІАЕ УААН, 2004. — 32 с.

18. Макконел К.Р., Брю С.А. Економікс: Принципи, проблеми і політика: у 2-х т. — Т. 1, 399 с., Т. 2, 400 м. — М.: Республика, 1992

19. Мочерний С.В. Економічна теорія: навч. посіб. / С.В. Мочерний — К.: ВП "Академія", 2009. — 640 с.

20. Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т. 1 / За ред. С.В. Мочерного. — Львів: Світ, 2005. — 616 с.

21. Національна доктрина реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України (проект) // Економіка АПК. — 2011. — № 4, — С. 3—6.

22. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI ст. № 14.1.219 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/275517/page4?text=%F0%E8%ED%EA%EE>

23. Сухий П.О. Структура, функції та основні чинники формування агропродовольчого ринку / П.О. Сухий / Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. — Чернівці: Чернівецький національний університет, 2013. — Вип. 655: Географія. — 144 с.

24. Хейне П. Экономический образ мышления. — М.: Каталаксия, 1997. — 704 с.

References:

1. Andrijchuk, V.H. (2002), *Ekonomika ahrarnykh pidpryemstv* [The economy of agrarian enterprises], 2nd ed, KNEU, Kyiv, Ukraine.

2. Balabanov, H.V (1999), *Terrytoryal'naia sehmentatsiya prodovol'stvennoho rynku Ukrainy. Zerno-produktovyj kompleks Ukrainy: struktura y terrytoryal'naia orhanyzatsiya* [Territorial segmentation of the food market of Ukraine. Grain products complex of Ukraine: structure and territorial organization], ARR/PAP, Kyiv, Ukraine.

3. Bilyk, Yu.D. (2004), "Establishment and development of current food market in Ukraine", *Formuvannia ta rozvytok ahrarnoho rynku: zb. nauk. prats'*, Instytut ahrarnoi ekonomiky [Formation and development of the agrarian market], pp. 177—189.

4. Borysov, E.F. (2006), *Ekonomycheskaia teoriya* [Economic theory], 4rd ed, Vysshee obrazovanye, Moscow, Russia.

5. Dudar, T.H., Dudar V.T. (2009), *Formuvannia rynku konkurentospromozhnoi ahrprodovol'choi produktsii: teoriia, metodyka, perspektyvy* [Formation of the market for competitive agro-food products: theory, methodology, prospects], *Ekonomichna dumka Ternopil'*, Ukraine.

6. Mochernyj, S.V. (2000—2001), *Ekonomichna entsyklopediia* [Economic Encyclopedia], 3 t., Akademiia, Kyiv, Ukraine.

7. Bazylevych, V.D. (2004), *Ekonomichna teoriia: politekonomiia* [Economic theory: political economy], 3rd ed, Znannia-Pres, Kyiv, Ukraine.

8. Bazylevych, V.D. Popov, V.M. Bazylevych, K.S. and Hrazhevs'ka, N.I. (2007), *Ekonomichna teoriia: Politekonomiia: pidruchnyk* [Economic theory: Polytechnology: a textbook], Znannia - Pres, Kyiv, Ukraine.

9. Zhemojda, O.V. (2015), "Formation of proposal in the market of agro-food products of Ukraine", Ph.D. Thesis, Global economy, National university of life and environmental sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

10. The Verhovna Rada of Ukraine (2013), *The Law of Ukraine "About the Customs Tariff of Ukraine"*, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/584%D0%B0-18/page> (Accessed 20 July 2017).

11. The Verhovna Rada of Ukraine (2004), *The Law of Ukraine "About state support of agriculture of Ukraine"*, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1877-15> (Accessed 20 July 2017).

12. The Verhovna Rada of Ukraine (2001), *The Law of Ukraine "About protection of economic competition"*, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (Accessed 20 July 2017).

13. The Verhovna Rada of Ukraine (1997), *The Law of Ukraine "About basic principles and requirements for the safety and quality of food products"*, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80> (Accessed 20 July 2017).

14. Ukrainian multimedia platform for broadcasting (2017), "Investments in the agrarian sector grew by more than half", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2239542-investicii-v-agrarnij-sektor-zrosli-bils-ak-napolovinu.html> (Accessed 12 June 2017).

15. Kavets'kyj, I. J. (1999), "Methodical principles of socio — geographical study of world agro-food markets", *Ukrains'kyj heohrafichnyj zhurnal*, vol. 1, pp. 27-31.

16. Kvascha, S.M. (2001), "Formation of the financial and economic mechanism of state regulation of foreign economic activity in the agroindustrial complex of Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Global economy, Institute of Agrarian Economics, Ukrainian Academy of Agrarian Sciences, Kyiv, Ukraine.

17. Kovalenko, Yu.S. (2004), *Naukovi zasady ta osnovni tendentsii formuvannia ahrarnoho rynku v Ukraini* [Scientific principles and main tendencies of formation of the agrarian market in Ukraine], IAE UAAN, Kyiv, Ukraine.

18. Makkonel, K.R. and Briu, S.L. (1992), *Ekonomiks: Pryntsypy, problemy i polityka* [Economics: Principles, Problems and Policies], vol.2, Respublika, Moscow, Russia.

19. Mochernyj, S.V. (2009), *Ekonomichna teoriia* [Economic Theory: an Educational Guide], Akademiia, Kyiv, Ukraine.

20. Mochernyj, S.V. Larina, Ya.S. Ustenko, O.A. and Yurij S.I. (2005), *Ekonomichnyj entsyklopedychnyj slovnyk* [Economic Encyclopedia Dictionary], vol. 1, Svit, L'viv, Ukraine.

21. Sabluk, P.T. and Kropyvko, M.F. (2011), "National Doctrine on the Reform and Development of the Agro-Food Complex in Ukraine (draft)", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 3—6.

22. The Verhovna Rada of Ukraine (2010), "Tax Code of Ukraine", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/275517/page4?text=%F0%E8%ED%EA%EE> (Accessed 20 July 2017).

23. Sukhyj, P.O. (2013), "Structure, functions and main factors of the formation of the agro-food market", *Naukovyj visnyk Chernivets'koho universytetu*, vol. 655, pp. 144.

24. Heyne, P. (1997), *Ekonomycheskyj obraz myshleniya* [Economic way of thinking], Katalakysia, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 24.07.2017 р.

О. С. Коваленко,
аспірант кафедри банківської справи КНЕУ імені Вадима Гетьмана

ЦІЛЬОВЕ РЕФІНАНСУВАННЯ НБУ ЯК СПОСІБ ЗБІЛЬШЕННЯ ФІНАНСУВАННЯ ЕКОНОМІКИ: НА ПРИКЛАДІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

A. Kovalenko,
postgraduate, KNEU named after Vadym Hetman

TARGET REFINANCING BY THE NBU AS A METHOD OF INCREASING OF THE ECONOMICS
FINANCING: ON THE EXAMPLE OF AGRICULTURE

Фактором розвитку сільського господарства, як й інших галузей економіки, є обсяг доступних фінансових ресурсів. Практично єдиним джерелом зовнішніх ресурсів для економічних суб'єктів в Україні є банки, які мало зацікавлені в кредитуванні сільського господарства, звичайно, за виключенням великих потужних агрохолдингів. Ураховуючи це, в представленій статті робиться спроба обґрунтування доцільності використання механізму цільового довгострокового рефінансування НБУ банків другого рівня для збільшення фінансування суб'єктів аграрного сектору й таким чином сприяти їх розвитку.

The factor of the agriculture development as other economic sectors is amount of the available financial resources. In Ukraine almost one source of the external resources for economic subjects is banks, which are not interested in the crediting of the agriculture excluding big businesses. Accordance with this, in work makes attempt to prove expediency of usage of mechanism of target long-term refinancing of NBU to banks of second level (target emission) for increasing of financing of the subjects of the agriculture and ground on this stimulate their development.

Ключові слова: НБУ, банки другого рівня, суб'єкти аграрного сектору, цільове довгострокове рефінансування, інновації.

Key words: NBU, banks of the second level, subjects of the agriculture, target long-term refinancing, innovations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Проблема — потреба у збільшенні фінансування сільського господарства. Завданням є обґрунтування доцільності використання механізму цільового довгострокового рефінансування НБУ банків другого рівня для збільшення фінансування суб'єктів аграрного сектору й таким чином сприяти їх розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, У ЯКИХ РОЗПОЧАТО ВИРІШЕННЯ ЗАЗНАЧЕНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ СТАТТЯ

Дослідженням питання пошуку додаткових фінансових ресурсів для аграрного сектору займався ряд вітчизняних науковців. Деякі науковці, серед яких Гончаренко В.В. [1] та Пантелеймоненко А.О. [2], особливо ґрунтовно займалися дослідженням ролі кредитних кооперативів, в тому числі й кооперативних банків, у кредитуванні аграрного сектору. Досліджували зарубіжний досвід й на його основі розробляли стратегічні пропозиції (макроекономічний рівень) щодо побудови в Україні системи кооперативних банків.

Деякі вчені займалися вивченням механізмів кредитування аграрних підприємств — Непочатенко О.О. [3], Бечко Т.П. [4].

Останні дослідження науковців за даним напрямком систематизовано в нижченаведеній таблиці 1.

Погоджуємося з позицією автора [5], що "можливості використання монетарних інструментів грошово-кредитної політики НБУ є обмеженими й малоефективними:

— для операцій на відкритому ринку — через нерозвиненість фондового ринку;

— індикативний характер облікової ставки НБУ;

— через спрямування рефінансування комерційних банків на підтримку короткострокової їх ліквідності, а не на забезпечення банків ресурсами для нарощування обсягів кредитів та інвестицій в економіку".

Це дослідження пересікається з твердженням, наведеним в попередньому абзаці [5] — "не на забезпечення банків ресурсами для нарощування обсягів кредитів та інвестицій в економіку". Підтримка ліквідності банків є важливим завданням НБУ. Однак існує також можливість шляхом довгострокового рефінансування Національним банком банків другого рівня збільшити їх ресурси, що відповідно дозволить збільшити кредитування економіки. Це, у свою чергу, спричинить ріст ВВП, досягнення чого є одночасно метою та індикатором росту благополуччя громадян держави.

До проведення даного дослідження спонукає наявність можливості залучення додаткових фінансових ресурсів в економіку України, що було й залишається актуальним питанням економічних досліджень та проблемою, яку намагаються вирішити науковці.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є спроба обґрунтування доцільності використання механізму цільового довгострокового рефінансування НБУ банків другого рівня для збільшення фінансування суб'єктів аграрного сектору й таким чином сприяти їх розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Розвиток сільського господарства потребує значних фінансових ресурсів. Екстенсивне розширення виробництва (купівля нової техніки, обладнання та оновлення наявної), впровадження нових технологій (інтенсивний розвиток) важко досягти лише за рахунок власних коштів, оскільки це вимагає накопичення значних фінансових ресурсів, що у свою чергу потребує значного проміжку часу, а також стабільного отримання прибутку.

Так, для наочності вигоди дії кредиту для економічних суб'єктів наведемо приклад. В аграрія існує потреба придбати техніку, що є більш ефективною ніж наявна в нього, вартістю 100 тис. грн. Орієнтовно необхідно буде 5 років щоб акумулювати суму для придбання техніки. Кредит дозволяє цей процес значно пришвидшити — попередньо отримавши машини, обладнання, придбавши землю (в Україні зараз діє мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення), комплекс, а розплатитися за нього пізніше. Тобто виробник може отримати ефект від їх використання ще до повної сплати вартості. В такому випадку аграрій матиме можливість використовувати техніку впродовж часу повернення коштів. А це дозволить або збільшити обсяг виробництва, або спростити процес, зробити його ефективнішим. Адаже без досягнення позитивного ефекту придбаватися нова техніка не буде.

Однак умови, що зараз склалися, є не досить сприятливими для сільського господарства. Розраховувати на співпрацю з банківськими установами можуть лише великі клієнти.

Одним з можливих шляхів збільшення фінансування галузі, на нашу думку, є використання емісійного механізму. Звичайно, що його використання потребує дотримання ряду обмежень, які покликані нівелювати вплив збільшення грошової маси на економічну систему. Використання емісійного механізму дозволяє "спрямувати грошову масу (а саме найбільш дефіцитну її частину — "довгі гроші") з високою точністю до окремих галузей, регіонів тощо" [6, с. 114 (Нефедов К.Є.)].

Використання емісійного фінансування економіки є можливим. Однак на його ефективність впливають "коли" та "як" використовувати (загальна макроекономічна ситуація). Емісійне фінансування є вигідним при зростанні економіки. Тоді економіка (зростання виробництва) поглинає надлишок грошей. Їх купівельна спроможність залишається незмінною при умові незмінності інших факторів.

Це переключається з ідеями класика політичної економії — Дж. М. Кейнса, який стверджував, що для економічного зростання важливим є збільшення фінансування з державного бюджету. В цьому випадку можливим є поєднання емісійного механізму та збільшення видатків з державного бюджету, що має забезпечити ще більший ефект. Питаннями для подальших досліджень постають — спроба математичного підтвердження даної гіпотези, розрахунок на основі реальних економічних показників, розрахунок для реалій України.

Таблиця 1. Дослідження науковців теми кредитування сільського господарства

Автор	Тематика
Гончаренко В.В.	Кредитні кооперативи та кооперативні банки
Пантелеймоненко А.О.	Кредитні кооперативи та кооперативні банки
Непочатенко О.О.	Механізм кредитування аграрних підприємств
Бечко Т.П.	Механізм кредитування аграрних підприємств

У механізмі емісії в умовах сформованих ринкових відносин випуск грошей в обіг здійснюється на кредитних засадах і, таким чином, фінансується створення даної вартості, тобто дається певний грошовий аванс для розвитку економіки. Тобто механізм емісії кредитних грошей підвищує стимулювальний вплив грошей на соціально-економічний розвиток країни [6, с. 53 (Баріда Н.П.)].

Максимальний розмір емісії, який може здійснити НБУ (для надання кредитів комерційним банкам), обмежується розміром регулятивного капіталу банків другого рівня (банківської системи). НБУ встановлює для банків другого рівня норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу Н2 (покликаний обмежити апетит банків до ризику), який "визначається як співвідношення регулятивного капіталу до сумарних активів і певних позабалансових інструментів, зменшених на суму створених відповідних резервів за активними операціями та на суму забезпечення кредиту (вкладень у боргові цінні папери) безумовним зобов'язанням або грошовим покриттям у вигляді застави майнових прав і зважених за ступенем кредитного ризику" [7]. Відповідно до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні [7], нормативне значення Н2 становить 10%.

Таким чином по банківській системі цей показник не може бути меншим 10%. На час написання роботи в наявності була статистична інформація, відповідно до якої на 01.05.2017 року показник Н2 по банківській системі становив 13.77% [8]. Таким чином, в НБУ є простір маневру в 3.77%. Можна припустити, що НБУ може здійснити рефінансування й цей показник зменшиться до 11%, тобто на 2.77%. А це значить, що НБУ може рефінансувати банки другого рівня на суму, що становить близько 19,6 млрд грн. $(97,3 \text{ млрд грн.} / 13.77\% \cdot 100 = 0,0277; 97,3 \text{ млрд грн.} \cdot 0,0277)$ — регулятивний капітал.

Очевидно, що чим більша сума — тим вищим є ризик росту інфляції. Важливим є знаходження такої максимальної точки (суми рефінансування), перевищення якої призвело б до різкого росту інфляції. Це може стати метою подальших досліджень (пошук математична формула розрахункової точки). З теоретичної точки зору (припущення) має існувати певна межа, після якої система насичена, а відповідно, стає ще більш чутливою до збільшення грошової маси. Завданням є не перетнути цю точку та не порушити крихкий баланс системи.

Відповідно до даних НБУ [9] показник М1 на 28.04.2017 р. становив 521,6 млрд грн. Звідси збільшення грошової маси шляхом рефінансування НБУ банків другого рівня на 5 млрд грн. призведе до збільшення М1 лише на 1%; на 10 млрд грн. — 2%; 15 млрд грн. — 3%. На нашу думку, таке збільшення грошової маси є незначним. Особливо якщо припустити, що збільшення буде не одномоментне, а впродовж тривалого періоду часу, наприклад, півроку. Відповідно, спровокувати інфляцію таким захід, навіть при одномоментному вливанні в систему, не має.

Для запобігання зростанню інфляції необхідним є прив'язка рефінансування до реального сектору. А саме, необхідно щоб кошти пішли на придбання вітчизняних товарів, тобто збільшили як внутрішній попит, так й пропозицію. Таким чином, це дозволить здійснити не пусту емісію, а підкріплену товарами. Однак це є лише надто спрощеною схемою, насправді, ситуація є набагато складнішою. Адаже збільшення попиту та пропозиції відбувається не рівномірно; а також на національну еко-

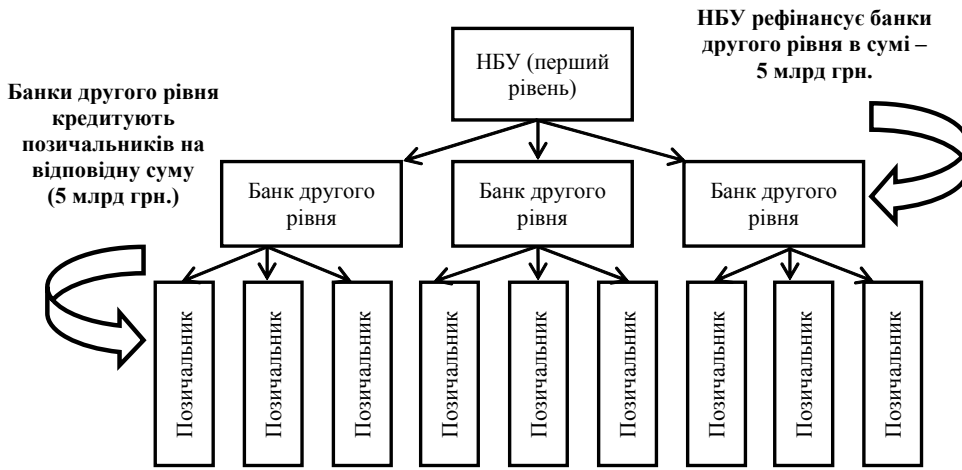

Рис. 1. Схема рефінансування №1

портфелю кредитів, наданих суб'єктам аграрного сектору. Різниця між сумою рефінансування наданого Національним банком та сумою, на яку було збільшено кредитний портфель, можна встановити вищу за ринкову відсоткову ставку. Для комерційних банків встановлюється верхня межа відсоткової ставки, за якою можуть видаватися кредити за рахунок цих коштів (по своїй суті — це обмеження прибутковості банків за цими операціями).

Другий варіант (рис. 2) — спочатку банки кредитують, потім отримують рефінансування:

1. Кредитування позичальників банками другого рівня/Формування бази заявок для подальшого отримання ресурсів від НБУ для їх кредитування.

2. Подання на щомісячній основі (наприклад, на 1 число кожного місяця) інформації щодо кількості та обсягів фінансування клієнтів, які підпадають під дію цільового рефінансування НБУ.

3. Прийняття рішення НБУ про цільове довгострокове рефінансування.

4. Для контролю щоквартальна перевірка інформації щодо наданих кредитів шляхом отримання й перевірки НБУ кредитних справ клієнтів (50% найбільших кредитів).

5. Якщо існують порушення — накладаються штрафні санкції.

Важливим є етапність надання — або спочатку банки другого рівня надають кредити, а потім вже отримують рефінансування, або навпаки — спочатку рефінансування, а потім вже кредити позичальникам. І перший й другий варіанти мають свої переваги та недоліки.

Ця схема передбачає прийняття рішення щодо кредитування безпосередньо на рівні комерційних банків. Держава, в особі НБУ, лише виступає джерелом коштів. Очевидно, що комерційні банки будуть обирати найменш ризикові напрями та найбільш прибуткові, перспективні. Оскільки від прийняття цих рішень напряму залежить стабільність банку. Варто зауважити, що цей механізм є емісійним. Обсяг емісії має бути жорстко обмежений для уникнення розкручування інфляції. Невеликі, співвідносно з розміром банківської та економічної систем, розміри рефінансування не призведуть до інфляції, а, навпаки, сприятимуть економічному росту. На нашу думку, пілотне рефінансування НБУ має бути в межах 500 млн грн. — 1,5 млрд грн. за 1-й рік для можливості здійснення оцінки його імплементації й відповіді на питання чи доцільно його використовувати й надалі. Хоча, як було продемонстровано раніше, й сума в 5—7 млрд грн. є безпечною.

Важливим питанням є вартість рефінансування НБУ банків другого рівня. Пропонуємо таку плату встановити на рівні 0% для банків й встановити максимальний рівень відсоткової ставки для кінцевих позичальників на рівні 5%. Для центрального банку мета діяльності не отримання прибутку, саме тому надання кредитів з такими умовами є можливими й, на нашу думку, сприятливо відобразиться на економіці держави. Це дає можливість значно здешевити

номіку впливають зовнішні фактори (особливо наша економіка є уразливою, оскільки значно залежить від експорту та імпорту).

Звичайно, що надання таких коштів Центральним банком є досить ризиковим. Однак, на нашу думку, рефінансування НБУ комерційних банків з наступним кредитуванням аграріїв в розмірі 10 млрд грн. є досить реальним. Тобто це може дозволити профінансувати інвестиційні проекти сільського господарства в розмірі 10 млрд грн. Для перевірки ефективності запропонованої схеми необхідним є проведення пілотного проекту. У разі успішності випробовування даного механізму та його аналізу, пошуку можливостей його удосконалити дану цифру можна буде збільшити ще.

Для збільшення суми необхідним є збільшення капіталізації банківської системи, що можливо трьома шляхами: перший — збільшення капіталізації діючих банків; збільшення кількості нових банків, тобто відкриття нових банків; одночасна дія й першого й другого варіантів — одночасне збільшення капіталізації існуючих банків та відкриття нових. Для практики реальним є третій варіант, оскільки в чистому вигляді перший та другий варіанти є малоімовірними. Вони є лише спрощенням для теоретичного узагальнення можливих напрямів.

Відповідно до запропонованої схеми (рис. 1), НБУ кредитує банки другого рівня з певною умовою — ці банки мають збільшити портфель кредитів, виданих суб'єктам аграрного сектору на відповідну суму рефінансування.

Спосіб контролю — достатньо на визначену дату (наприклад, через 6 місяців після надання коштів; чому 6 — 1 мало, 1 рік — багато) отримати звіт від банку про надані за певний період часу кредиту, тобто збільшення

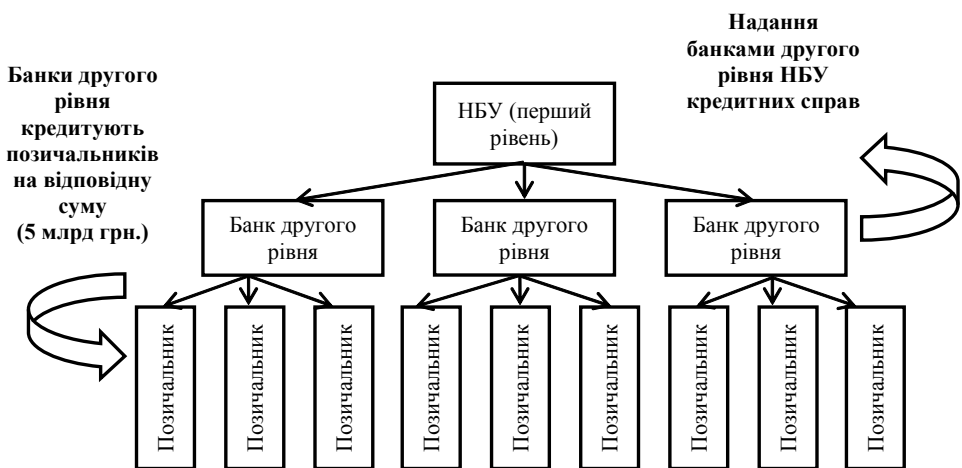

Рис. 2. Схема рефінансування №2

банківські кредити економічним суб'єктам.

Щоб досягти максимального ефекту цей механізм повинен застосовуватися разом з іншими заходами. Так, наприклад, доцільно додати вимогу, що пільговий кредит можуть отримати лише ті суб'єкти, які планують профінансувати інноваційні проекти з високою часткою українських компонентів, розробок. Це дозволить отримати комплексний ефект для економіки загалом від доповнення даного механізму відповідними вимогами. У свою чергу це зачіпає інші сектори економіки, в тому числі машинобудівний, ІТ дозволяє підвищити економічну безпеку країни.

Пропонується щоб обсяг можливого рефінансування визначався при розробці грошово-кредитної політики Національним банком на рік з урахуванням нормативу Н2 загалом по банківській системі.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Запропоновано механізм кредитування інноваційної діяльності суб'єктів аграрного сектору шляхом цільового довгострокового рефінансування НБУ банків другого рівня.

Щоб механізм запрацював необхідно внести зміни до Закону України "Про Національний банк України". А саме, внести зміни до статті 42 Закону України "Про Національний банк України" — доповнити перелік інструментів, що може НБУ використовувати для рефінансування банків другого рівня. Наприклад, надання цільового довгострокового рефінансування на термін більше 1 року (питання, на який термін, є відкритим та потребує додаткового дослідження). Наприклад, таким формулюванням: "надає цільові кредити банкам другого рівня з метою рефінансування їх кредитного портфелю".

Перспективи подальших досліджень полягають в:
 — у подальшому обгрунтуванні механізму;
 — визначенні критичної суми коштів, що може бути емітована (та сума, яка б не спричинила ріст інфляції);
 — пропонуванні альтернативних методів контролю за використанням коштів;
 — економічному аналізі цього механізму та визначенні його впливу як на банківську, так й економічну систему загалом.

— проведення дослідження можливого ефекту від одночасної імплементації цільового довгострокового рефінансування центральним банком та збільшення державних видатків у період стагнації (ідея Дж. М. Кейнса).

Література:

1. Дем'яненко М.Я. Проблеми фінансової підтримки малих і середніх підприємств на селі / М.Я. Дем'яненко. — К.: ННЦ ІАЕ, 2004. — 240 с.
2. Пантелеймоненко А.О. Аналітичний огляд системи кооперативних банків Австрії у контексті світової фінансової кризи / А.О. Пантелеймоненко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. — 2010. — № 2. — С. 146.
3. Непочатенко О.О. Організаційно-економічні механізми кредитування аграрних підприємств / О.О. Непочатенко. — Умань, 2007. — 456 с.
4. Бечко Т.П. Удосконалення механізму кредитування сільськогосподарських товаровиробників / Т.П. Бечко // Вісник Уманського державного аграрного університету. — Умань, 2006 (1—2) — С. 69 — 75.
5. Дем'яненко М.Я. Механізми банківського кредитування в аграрній сфері / М.Я. Дем'яненко // Економіка АПК. — 2014. — № 3. — С. 135.

Таблиця 2. Порівняння схем №1 та №2 рефінансування

	Спочатку банки отримують рефінансування — потім здійснюють кредитування	Банки спочатку кредитують, потім подають заявку на отримання рефінансування (під низький відсоток, або навіть безвідсотковий)
Оцінка проекту	Важко проконтролювати	Експерти НБУ мають можливість оцінити проект після того як буде виданий кредит
Для кінцевих позичальників	Не має значення, яка схема. Вона важлива перш за все для банків	
Для держави (в особі НБУ)	Важче проконтролювати куди пішли кошти	Більш привабливий варіант, оскільки приймається рішення після видачі кредиту.
Для банку	більш вигідна схема	менш вигідна

6. Криза банківської системи: причини і шляхи виходу // Матеріали науково-практичної конференції. — Київ: УБС НБУ, 2015. — С. 143.

7. Постанова НБУ "Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні" [Електронний ресурс] // НБУ. — 2001. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01/page>

8. Значення економічних нормативів по системі банків України за 2017 рік [Електронний ресурс] // НБУ. — 2017. — Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=34661578>

9. Огляд депозитних корпорацій за 2017 рік [Електронний ресурс] // НБУ. — 2017. — Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=44440>

10. Показники банківської системи [Електронний ресурс] // НБУ. — 2017. — Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661-442&cat_id=34798593

References:

1. Dem'ianenko, M. Ya. (2004), Problemy finansovoi pidtrymky malykh i serednikh pidpriemstv na seli [Financial support of small and medium enterprises in the rural], NN Ts IAE, Kyiv, Ukraine.
2. Pantelejmonenko, A. O. (2010), "Analytical review of the cooperative banking system in Austria in the context of world financial crises", Visnyk Poltav'skoi derzhavnoi ahrarnoi akademii, vol. 2, pp. 146.
3. Nepochatenko, O. O., (2007), Orhanizatsijno-ekonomichni mekhanizmy kredyтування ahrarnykh pidpriemstv [Organization-economic mechanisms of crediting of the agriculture enterprises], Uman, pp. 456.
4. Bечko, T. P. (2006), "Development of the mechanism of the crediting of the agriculture producers", Visnyk Umans'koho derzhavnoho ahrarnoho universytetu, vol. 1-2, pp. 69—75.
5. Dem'ianenko, M. Ya. (2014), "Mechanisms of banking crediting in the agriculture sphere", Ekonomika APK, vol. 3, pp. 135.
6. Barida, N.P. (2015), "Monetary preconditions of financial-economic and banking crises overcome", Kryza bankiv'skoi systemy: prychny i shliakhy vykhodu [Banking system crises: reasons and ways to out], Kyiv, Ukraine, 10 June 2015.
7. The National Bank of Ukraine (2001), "Resolution of the National Bank of Ukraine "On approval of the instruction on order of banks functions regulation in Ukraine", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01/page> (Accessed 12 May 2017).
8. The site of the National Bank of Ukraine (2017), "The value of the economic norms on the Ukrainian banking system in 2017", available at: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=34661578> (Accessed 12 May 2017).
9. The site of the National Bank of Ukraine (2017), "Review of the deposit organizations in 2017", available at: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=44440> (Accessed 12 May 2017).
10. The site of the National Bank of Ukraine (2017), "Banking system indicators", available at: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661-442&cat_id=34798593 (Accessed 12 May 2017).

Стаття надійшла до редакції 10.08.2017 р.